УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ЗБІРНИК ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ВІДДІЛУ,
№ 44

МИХАЙЛО МАРКОВСЬКИЙ

НАЙДАВНІШИЙ СПИСОК „ЕНЕЇДИ“ І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Й ДЕЯКІ ДУМКИ ПРО ГЕНЕЗУ ЦЬОГО ТВОРУ

З додатками:

1) 8 знімків. 2) Діялог Енеїв з Турном з піїтики Чернігівської колегії (1745 р.). 3) Текст з варіянтами I та III пісні „Енеїди“ І. П. Котляревського за рукописом 1794 р.

У КИЇВІ
З друкарні Української Академії Наук
1927

[891.79.09]

Дозволяється випустити в світ.
Невідмінний Секретар Академії Наук, акад. *Аг. Кримський.*

Київський Окрліт, № 232, 1926.
Зам. № 5377—1000 прим.

I.

Р. 1900 вийшла відома книжка П. Г. Житецького „Энеида Котляревскаго и древнѣйшій списокъ ея въ связи съ обзоромъ малорусской литературы XVIII в.“ [1]). В цій роботі, окрім докладного розгляду цього першого видатного твору нового українського письменства в звязку з попередніми явищами нашої літератури, надруковано також і список „Енеїди“, зроблений, на думку П. Житецького, р. 1799, себ-то за рік по тому, як „Енеїда“ вийшла з друку в виданню Парпури 1798 р. Р. 1900 це був єдиний відомий нам список. За рік після цього проф. київського університету М. Дашкевич оповістив у „Чтеніяхъ“ Історичного Товариства Нестора літописця [2]) про новий список „Енеїди“, що зберігсь серед паперів відомого мітрополіта Євгена Болховітінова і потрапив у бібліотеку Київського Софійського собору [3]). Цей список, — назвім його Болховітіновським списком [4]), — будь-що будь, старший од списку Житецького на 5 років, бо на його титульнім аркуші стоїть такий напис: „Перецыганѣнная

---

[1]) Про цю працю див. рецензію д-ра Франка, Записки Наукового Товариства імени Шевченка у Львові, т. 38.

[2]) Чтенія 1901 р., кн. XV, в. 1.

[3]) Див. Петровъ, Описаніе рукописныхъ собраній, в. III, № 707, 1. С. І. Маслов у своїй рецензії на цей опис каже, що цей рукопис опубліковано в Чт. Общ. Нестора лѣтоп. кн. XV. (Див. Записки Наукового Товариства імени Шевченка, Львів, т. 72, стор. 134), тільки-ж це не так, бо там опубліковано 14 лиш строф.

[4]) З 1789 по 1800 р. м. Євген Болховітінов проживав у Вороніжі, — в цей час, мабуть, для нього й зроблено цей список „Енеїди“. Знаходиться він у великому зшитку in folio синього паперу з водяними знаками (філігрань) 1796 р. і займає в ньому перше місце; потім на тому-таки папері написано Державінську оду на народження Олександра I і, нарешті на білому папері XIX в. іде адреса від Воронізької семінарії м. Євгенові Болховітінову, як „неусыпному надзирателю и оборонителю Музъ“ „при отъѣздѣ“ його „въ Санкт-петербургъ“ р. 1800 січня 25 дня (фотографічний знімок цієї адреси ми подаємо тут —знімок № 1). З 1800 р по 1804 Болховітінов був у Петербурзі, з 1804 по 1806 у Новгороді, з 1808—1813 у Вологді, з 1813—1816 у Калузі, з 1816—1822 у Пскові, і тільки з 1822 р. призначено його на мітрополіта Київського. Помер він р. 1837. Серед його паперів є формулярний список про службу Миколи Петровича Осипова і виписка з формулярного списку Івана Петровича Котляревського. (Див. Сборникъ статей Отдѣленія рус. яз и словес., т. X, в. 1, СПБ. 1867 р., а в його праці „Словарь русскихъ свѣтскихъ писателей“, 2 ч. М. 1845 р. є ціла стаття, присвячена Котляревському.

Енеида съ рускаго языка на малороссійскій 1794-го года октября 11 дня" (знімок № 2). І проф. Дашкевич [1]), і І. Стешенко, у своїй рецензії на Дашкевичеве подання [2]), казали, що список Болховітіновський має дуже велику вагу, щоб з'ясувати генезу цього першого художнього в нашому письменстві твору і взагалі, щоб встановити точний критичний текст „Енеїди". Проте, ніхто й досі не звернув на цей список жаднісінько уваги, хоч-би на те тільки, щоб надрукувати його і тим запобігти всяким небезпекам, що їм підлягають рукописи „unici". Ми й поставили собі завдання надрукувати цей важливий список нашої „Енеїди", бо Дашкевич видав із нього тільки 14 строф, та й то не дуже справно [3]). Опріч того, ми зробимо про цей рукопис та й узагалі про історію тексту „Енеїди" деякі свої висновки, що спали були нам на думку, коли ми порівнювали різні тексти й видання „Енеїди".

Імени Котляревського в цьому рукопису ніде нема, і без сумніву, це не автограф авторів, а перепис і не з автографу поетового, хоч на арк. 20 проти вірша „не дуже лаявъ словомъ грѣшнымъ" тою самою рукою написано: „въ оригиналѣ написано противъ сего. Ошибка", але під оригіналом переписувач, очевидячки, розумів той рукопис, що він мав перед собою, а не оригінал авторів, бо важко припустити, щоб автор тільки помітив, що в віршу є помилка, і не виправив її. Крім того, в нашому рукопису пропущено ще вірші в строфах 9, 35, 38 першої пісні, і в строфах 55, 57, 88 другої, причому скрізь на берегах показано: „нѣтъ стиха", або „стихъ пропущенъ". Цікаво, що в строфі 88 пропущено перший вірш (рук. 23 зв.) і теж показано, що „стихъ пропущенъ", хоч без нього і важко зрозуміти, про кого каже автор, і сам автор так починати строфи не міг. Окрім того, наш рукопис містить у собі тільки дві пісні, але друга його пісня відповідає третій друкованих видань, і тут пропущено цілу пісню. Чом це сталося, важко сказати напевно. Що II пісню пропущено, а не загублено, це видко з того, що на 11 арк. рукопису кінчається перша пісня і там-таки починається II (знімок № 3), що відповідає третій друкованих видань. Може той текст, що його переписував був переписувач Болховітінова, розбито на три зшитки, та другий зшиток загубився, і переписувач переписав тільки I й III пісню. Будь-щобудь, взагалі наш рукопис відповідає друкованим виданням, хоч і має, як побачимо, важливі і цікаві варіянти. Отож, не можна сказати, як це говорить проф. Дашкевич, що він дає первісну редакцію з двох пісень „Енеїди": Дашкевич просто не додивився, що в ньому не дві пісні, відповідні пізнішим трьом, а три, тільки з пропуском II пісні. Опріч

---

[1]) Чтенія, там-таки.

[2]) Записки Наукового Товариства імени Шевченка, Львів, в. XLV, стор. 21, Бібліографія.

[3]) Дашкевич друкує: „темьи", в оригіналі „тѣмьи" (строфа 9), „слїозами" (10) — треба „слїозмы". Окрім того, в рукопису часто трапляються заголовні букви замість малих; Дашкевич не скрізь цього додержує, дарма що хтів був надрукувати рукописа точно.

цього великого пропуску ми в нашій редакції знаходимо ще й другий, правда, невеличкий, проте характерний: на арк. 26 є пропуск $2^1/_2$ строф супроти друкованих видань і проти тексту Ж (див. у нього строфа 107—110), причому переписувач зробив так: він проминув останні чотири вірші 107 строфи і взяв останні чотири 110, тільки-ж скомпонував їх зовсім механічно, так що вийшла нісенітниця:

Эней з Сивиллою попхався
Въ пекельную по-далѣ глушъ;
Якъ на дорозѣ повстрѣчався —
Съ громадою знакомыхъ душъ:
Тутъ всѣ съ Энеемъ обнималисъ,
Чоломкалисъ и цѣловалисъ,
Побачивши князька свого;
Тутъ всякъ смѣявся, реготався,
Эней до всѣхъ ихъ доглядався,
Знайшовъ зъ Троянцивъ ось-кого:

Еней съ Сивиллою попхався,
Въ пекельную ходылы глушъ,
Якъ на дорозѣ повстрѣчався
Зъ громадою знакомыхъ душъ.
Тутъ всѣ зъ Енеемъ обнималысь,
Чоломкалысь и цѣловалысь,

Далі перелічено тих троянців, що їх зустрів Еней у пеклі. Це забирає цілісіньку строфу. У дальшій строфі говориться про те, що Еней довго з товаришами балакав і дуже забарився)

Сивиллѣ се не показалось,
Що такъ пахоликъ застоявсь,
Що дитятко так розбрехалось,
Уже и о свѣтѣ не знавсь;
На іого гризно закричала,
Залаяла, запорощала,
Що ажъ Эней весь затрусивсь,
Троянци также всѣ здригнули,
И въ ростычъ, хто куды, махнули,
Эней за бабою пустивсь.

Що ажъ Еней ввесь затрудывсь.
Троянци тож (sic) всѣ стреконулы,
Куда хто запопав махнулы,
Еней за бабою пустывсь.

(Котляревський 1809 р., так і у Ж. і у П. з деякими одмінами)[1]).

Проминув наш переписувач строфу 109, а за нею й 110 чи не тому що вважав їх за непотрібні: в 109 строфі перелічено тих троянців, котрих зустрів Еней у пеклі, а в 110 говориться про те, як вони балакали.

Як ми вже були казали, на титульному аркуші стоїть дата „1794 р. 11 октября“, а водяні знаки на папері вказують на 1796 р., про що не сказав М. Дашкевич. Отож, цей рукопис не міг з'явитися раніш як 1796 р. Дашкевич гадає, що дата 1794 р. зазначає час, коли Котляревський закінчив свій твір, хоч з таким самим правом можна думати, що ця дата вказує на час, коли зроблено оригінал нашого рукопису. З цим ми й самі більше згоджуємося, а чому, покажемо далі. Будь-що-будь, одно можна напевне сказати, що дата „11 октября 1794 р.“ не говорить про час, коли переписано цього рукописа, призначеного для Болховітінова,

[1]) Вкорочуючи, ми зазначатимем видання Котляревського 1809 р. — К, видання Парпури — П, Житецького — Ж, видання 1842 р. — 1842 р., список Болховітінова — Б.

бо зроблено його на папері з знаками 1796 р., і значить він не міг з'явитися раніше як цього 1796 року.

Рукопис наш переписано дуже старанно, поправок сливе зовсім немає, де-не-де тільки знаходимо поправки правопису, напр.: сѣла замість сила (2 зв.), обѣцянки — обѣщанки (3), весѣльля — весельля (3), Енеѣвъ поправлено ѣ, але трудно сказати замість *е* чи *и* (3 зв.), мѣтелку — ме-, телку (3 зв.), сывуху — сивуху (4), завѣзгрывшись — завызгрывшись (4) перемѣну поправлено ѣ після м, тільки-ж знову неясно замість *е* чи *и* (6), розходывся — розходився (6), цѣчь — печь (6 зв.), весѣлля — веселля (7 зв.), свій — свой (7 зв.), ремѣнцями неясно (8 зв.), курячѣй — курячей (12 зв.), нѣй — ней (17 зв.), на свѣтѣ — на свити (18), зарѣвѣвшы — зарѣвевшы (20), сѣй — сей (21), потѣпахы — потепахы (23 зв.), ѣлы — илы (27 зв.), вѣйскови — войскови (28 зв.), заплѣтали — заплетали (29 зв.), — от мало не всі поправки. Як бачимо, торкаються вони здебільшого букви ѣ. З того, що в слові войскови — переписувач замість *о* ставить ъ, ясно видно, що це ѣ він читав, як це вже давно встановилося в українському письменстві, за *і*. Правопис, що-до вкраїнської мови, можна сказати, гарний, навіть кращий, ніж у виданню самого Котляревського, або Парпури, не кажучи вже за список Житецького, де вже надто багато уваги звернуто на ѣ, що й затемняло несвідомому читачеві чистоту української мови цього списку. За правопис нашого рукопису ми не казатимем, бо тут нічого цікавого немає. Це звичайнісінький собі правопис українських рукописів кінця XVIII і початку XIX в. Зазначимо тільки всі найцікавіші написання слів і літер: часом букви в слові винесено нагору, напр.: избалов^{а}ныхъ (2), Пут^{и}лю (2 зв.), осужд^{е}ны (24 зв.), ока^{а}ныхъ (18), во^{е}ны (22 зв.), ш^{в}варчалы (24), перег^{и}ну (27 зв.); замість *я* раз написано ꙗ — ꙗгою (18 зв.), замість *у* раз написано ꙋ — полꙋныци (27 зв.). Дуже виразно текст ніде не попсовано.

Тепер скажемо те, що спало нам на думку, коли ми розглядали були приступні нам рукописні тексти „Енеїди", а також друковані видання — Парпури 1798 р. і самого-таки Котляревського 1809 р.

Розглядаючи видання самого Котляревського 1809 р., перш за все ми бачимо, що в ньому є такі варіянти і навіть додатки, котрих ми не знаходимо ні в рукописних текстах Болховітінова і Житецького, ні в Парпурівському виданню 1798 р. Деякі варіянти і додатки, либонь, написав Котляревський спеціяльно для свого власного видання, якщо вояи не були в якій-небудь ще нам невідомій редакції. Опріч тих додатків, котрі вже позазначав Житецький [1]), ми можемо навести такі варіянти, що трапляються тільки в виданню Котляревського [2]): I пісня 6 строфа — Чіихсь

---

[1]) В його книжці „Энеида Котляревскаго" і т. д.

[2]) Після строфи 59 тексту Ж, а також Б. і П. в виданню К. додано 4 строфи, щоб краще намалювати горе Дідони, як її покинув Еней, і зробити зрозумілим, чому вона себе спалила; в пісні III пісні 83 строфи тексту Ж, а також і Б. і П. у Котляревського вставлено строфу про мацапуру.

багацько выльe слизъ (скрізь багацько він наробить бід) [1]); 1—9 — Якъ разъ на морѣ и гора! Все море заразъ спузырило. Водою мовъ въ ключи забило, Эней тутъ крикнувъ, якъ на пупъ (скрізь — якраз на морі і гора! а далі потім яр глибокий. Еней стояв в воді по боки, злякався, крикнув, як на пуп), 1—30 — Сестру Дидона мала Ганну, навспряжки дѣвку хоть куди, проворну, чепурну і гарну, приходила й ся сюды (на бенькет Дідони з Енеєм); скрізь — Сестра була в Дідони Ганна моторна дівка хоч куди, проворна, чепурная панна, приходила й вона сюди); 1—31 — Эней и самъ такъ росходився, якъ на арканѣ жеребець; що трохи не увередився, пишовши съ Гандзею въ танець. Въ обохъ пидкивки забряжчали, жижки отъ танцивъ задрижали, выстрыбовавши гоцака. Эней матню въ кулакъ прибравши и не до соли примовлявши; садивъ крутенько гайдука (скрізь — починаючи з третього вірша, ми находимо: з Дідоною за руки взявся, пішов із нею у танець. Підківки в неї забряжчали, жижки від танців аж дрижали, як вибивала гоцака! а пан Еней так розходився, що трохи не увередився, кружком садивши гайдука [2]); I—55 — Дідона каже Енеєві: Мавъ безъ матни одни холоши и тилько слава, що въ штанахъ. Тай те порвалось и побилось, ажъ глянуть соромъ—такъ свѣтилось, свитина вся була въ латкахъ (скрізь—матня подралась і холоші, рубець був на рубці в штанах, і все порвалось і побилось, аж тіло у дірки світилось, свитина вся була в латках). I—62. Стоявъ у неи (Дідони) на городѣ въ кострѣ на зиму очеретъ; хоть се не по царскій породѣ, та где жъ взять дровъ, коли все степ (скрізь — Стояв в Дідони у загоні з кізяку складений кирпич; його придбали воли, коні; зимою ним топили піч).

Важко сказати, коли з'явилися ці варіянти: якщо ті, котрі вказав був Житецький, Котляревський міг написати тоді, коли він готував своє видання р. 1809, то всі варіянти наведені в мене, опріч хіба останнього, могли бути і в якомусь рукопису, нам ще невідомому. Що-ж до останнього наведеного варіянту, то його міг Котляревський скласти для свого видання р. 1809, щоб надати йому пристойнішого характеру, як він це силкувавсь зробити і в инших випадках, а може ще й з иншої причини (про це ми довідаємося далі, коли буде мова про генезу „Енеїди" Котляревського). Навпаки в одному місці (III пісня після 51 строфи), як це зазначив і Житецький, є в Котляревського прогалина — не стає двох строф: їх опустив Котляревський, щоб не було суперечки в його словах, бо в строфі 51 сказано, що Еней дуже злякавсь пекельних страховищ, а в 53, що він „хотів тут показатись, що будто він не зна боятись, трощить було задумав чуд" [3]).

---

[1]) Там, де вірші одрізняються в різних списках і виданнях тільки правописом, ми наводитимем їх сучасним правописом.

[2]) У Житецького тільки вказано, що тут із давнього матеріялу, що його Котляревський знайшов у Парпури, „создана новая пластическая подробность танца" (стор. 169).

[3]) Є ще невеличкі варіянти, що їх ми тут зазначимо; удавсь на всеє зле (1), тогдѣ набрались всѣ сто лихъ (1—10), абы на морѣ штурмъ утихъ (ibid.).

Далі ми можемо сказати, що в виданню Котляревського є такі варіянти, котрі трапляються тільки в якому-небудь одному списку—або Б., або Ж., або у П. Наведемо ці варіянти, порівнюючи їх до видання К.

А)	Б.	К.
I	Венера не послѣдня пліоха [1]) Як на все швидкая (П. Ж.) (I—14).	Венера, не послѣдня шліоха
II	Зевес тогдѣ кружавъ сывуху И оселедцем заѣдавъ, Винъ сему выпывши осьмуху, Послѣдки зъ кварты долывавъ.	Зевесъ тогда кружавъ сивуху И оселедцем заѣдавъ; Винъ сему випивши осьмуху, Послѣдки оъ кварты выливавъ.
	Зевесъ тогди лыгавъ вишнивку, Маковныками заѣдавъ; И пьятую еще кондійку Отъ Гебы зъ ліоху дожидавъ. (П., Ж. з деякими одмінами в правопису (1—15).	
III	Дидону мавъ винъ, мовъ якъ жинку, Убывши добру в неи гринку (I—41)	Дидону мавъ винъ, мовъ за жинку, Убивши добру въ неи гринку.
	Прочумавъ де зимують раки, И доброй натрусив кабаки (П. і новий текст Ж.) [2]).	
IV.	И пекло въ голову ввійшло (II—10) И пекло съ головы не шло (П. Ж.)	И пекло въ голову ввійшло
V.	Впрягла у биндюги павичку, Сховала пидъ кибалку мычку Щобъ не свитылася коса, Взяла спидныцю и шнуровку И хлѣба съ силью на тарѣлку, Къ Еолу мчалась, якъ оса (I—4).	Впрягла въ гранджолята павичку, Сховала пидъ кибалку мычку, Щобъ не свѣтилася коса. Взяла спидницю и шнуривку И хлѣба зъ силью на тарилку, Къ Еолу мчалась, якъ оса.
	Кужилку кинула пидъ лаву, Впрягла у тарадайку паву, И килимомъ сѣнце заславъ, Взяла спидницю и шнуривку И бублыкивъ за шагъ въ тарѣлку, Стругнула, где Эолъ живавъ (П. Ж.)	
VI.	Пошлы на ныхъ ты лыхо злее Щобъ люде всѣ, що при Енее, Послызлы и щобъ винъ самъ (I—6).	Пошли на іого лихо злее, Щобъ люди всѣ, що при Энеѣ Послизли, и щобъ винъ и самъ.
	Пошлы ты въ море злую тучу, Щобъ всю Енейску челядь сучу Пустить на дно изъ нимъ къ чортамъ (П. Ж.).	

Можна навіть гадати, що Котляревський, друкуючи свою „Енеїду“ в Петербурзі р. 1809, віддав до друку такий рукопис, що коли не сам (про це ми вже казали), то список з нього став за оригінал для руко-

[1]) Помилка замість ш л і о х а.

[2]) У Ж. є такі місця, де було спершу написано одно, а тоді витерто й написано инший варіянт.

пису Б. Річ у тому, що в виданню Котляревського р. 1809 е один не зовсім зрозумілий вірш:

Одна дѣвча була гостренька
И саме ухо при хихе (?).
Швидка, гнучка, хвистка, порскенька,
Було зъ діявола лихе (видання 1809 р. 45 стор.).

В виданню П. цього місця зовсім нема, у Ж. тут наведено так:

Одна дівча була гостренька
И сама уже пресуха,
Швидка, гнучка, хвѣстка, простенька,
Була зъ діявола лиха.

В рукопису Б. ми знаходимо мало не той самий вірш, що й у К.:

Дѣвчина тутъ була гостренька,
И сама що вже прехихе
Швидка, гнучка, хвистка, простенька.
Було се съ дьявола лыхе.

Оригінал, що з нього списувано рукопис Б., як ми знаємо, був з пропусками і, очевидячки, неясно написаний. Отож переписувач Б. міг зробити тут невеличкі помилки, бо в додатку до українського словника в виданню К. р. 1809 цей вірш пояснено так: ухе — прехихе, неупот. означающее остроту и проворство [1]).

Б)	Ж.	К.
1)	Энеѣ бувъ тяжко не по сердцу Юнонѣ, все ей гнѣвивъ, Здававсь гѣрчайшій ей отъ перцу, Ни въ чем Юноны не просывъ.	Энеѣ бувъ тяжко не по сердцу Юнонѣ, все ей гнѣвивъ; Здававсь гирчійшій ей отъ перцю, Ни въ чимъ Юноны не просивъ.
	Енеѣ болячка бувъ Юноны, Якъ жорва сердце ѣй давивъ, Тугѣйшій був бо отъ супони, Ни въ чимъ Юноны не просывъ (Б., П. з деякими відмінами правопису) (I—3).	
2)	Дидона выгадала грище, Энеѣ щобъ веселѣйшій був, ... Коло Дидоны терся, мьявся, Ии щобъ тѣлко вдоволнить (I—37).	Дидона выгадала грище, Энеѣ щобъ веселишій бувъ, ... Коло Дидовы терся, мявся, Еѣ щобъ тилько вдоволнить.
	У П. і В. тут одміна проти того, що ми бачимо в К. і Ж.	
3)	Жѣнощинъ (III—110)	Жинощинъ.
	У П. і Б. жинокъ, жиночокъ.	
4)	Уже о свѣтѣ вѣнъ не знавсь (III—110)	Уже и о свѣтѣ не знавсь.
	И по пустому забавлялось (П.; у Б. нема цієї строфи).	
5)	Ни гичь, ни гарыля пилинки (III—116).	Ни гичь, ни гариля пилынки.
	У П. і Б. різниця.	
6)	рѣзунъ (I—50).	рѣзунъ (у П. бурлакъ, у Б. курваль).

[1]) В виданню р. 1842 цей вірш наведено так: И саме ухо прехихе, в виданню р. 1862 — И саме ухе—при-хихе. Цей не зовсім зрозумілий вірш ввійшов і в нове видання С. Єфремова — І саме ухо прехихе (?), дивись твори І. Котляревського, р. 1918, стор. 33.

Потім у багатьох місцях, витертих у списку Житецького, проступають такі варіянти, що відповідають тільки текстові Котляревського:

У Житецького витерто:	У П. і Б і наново у Ж. написано:
1) Чиихсь багацько выльеть слизъ (1—6) і далі три вірші, як у К.	Багацько винъ наробить бѣдъ— далі різниця, у Б=К.
2) горлорѣзъ (1—6)	Коновѣдъ
3) поденьщики (I—7)	винныки.
4) Якъ вернется панъ ханъ до Крыму (I—16)	Або якъ ханъ долѣзе Крыму.
5) Нептун уже давно драпічка,	Нептунъ дочувсь въ скляныхъ будинкахъ,
Почув Энеев голосок,	Що пробу закричавъ Эней;
Шатнувся зараз із-запічка,	Винъ въ жинчиныхъ метнувсь патынкахъ,
Півкопи для іого кусок (знімок 4а і б).	Мовъ китъ отъ сала до дверей (П.).
	Нептунъ же давній бувъ драпика,
	Почув Энеевъ голосок;
	Рощухавши іого, що клика,
	Пивкопы для іого кусок (варіянт П.).
	Нептунъ уже давно драпѣчка,
	Почувъ Енеѣвъ голосокъ,
	Прыщулывъ уха, такъ якъ тѣчка,
	Пивкопы для іого кусокъ (Б.).
6) И брагу кухликом тягли	Хватались бражкой запивать.
7) Охляли, ніби в дощ щеня.	И нужи повна очкурня.
8) гадив.	бѣсивъ.

З текстом П. ми знаходимо виразну схожість у К. тільки в II пісні, що її, як ми знаємо, нема в Б. У цім разі в списку Ж. ми бачимо його власні варіянти.

В)	П.	К.
1) Отъ-це Нептунъ замудрував (II—4)		Отъ-це Нептунъ замудровавъ.
	Чи ще нихто зъ васъ не пропавъ (Ж).	
2) Якъ більше ще понатягнуся (II-33).		Якъ билшъ сивухи натягнуся.
	Якъ з неба до іого спущуся (Ж).	
3) Чи то и въ мене розходились (II—35).		Так і у К.
	И іонъ же якъ закомезились (Ж).	
4) Разивъ изъ пять перевернувсь (II—37).		Так і у К.
	Ажъ на ногахъ поколихнувся (Ж).	
5) Рубай, туши, гаси, лій, куйте (III-50).		Так і у К.
	Гасѣть и швидче воду лийте (Ж).	

Відкіля взяв переписувач Ж. свої власні варіянти для II пісні? Можна думати, що він їх брав з тої або подібної редакції, якою користувавсь і переписувач Б., бо як побачимо далі, текст Ж. найближче стоїть до тексту Б. Такою редакцією міг бути й той текст, котрий став за основу для списка р. 1839; про це ми скажемо далі. Чому К. в II пісні свого видання найбільше нагадує текст П., а не текст Ж., з яким у нього в I і III пісні найбільше споріднення, напевне сказати не можна [1]).

[1]) Може друкуючи свою „Енеїду“ в 1809 р., Котляревський, не вдоволений з видання Парпуриного, в I і III пісні користувавсь з давнішого тексту, що зберігся в В. і К., а друга після цього тексту, як це ми бачили з списку Болховітінського, десь загубилася, і тому довелося Котляревському друкувати за текстом, близьким до П.

Та є в К. схожість з П. і в третій пісні, що правда, не надто велика, напр.:

К. і П.	Ж. і Б.
1) Въ ночи жъ було не безъ гостей;	Родыли жъ мертвыхъ все дѣтей
2) Нема ни мѣсяца, ни звѣздъ	Зеленого нычого нѣтъ.
3) И мышакомъ ихъ накормили.	И ихъ живитъ укоротылы.
4) Проте лишъ знали до дверей.	Про те то знае ихъ лакей.
5) Що добре знаьъ панивъ дурить.	Що винъ по смерть не убогъ.

Отож, ми бачимо, що Котляревський, видаючи свою „Енеїду“ р. 1809, користувавсь принаймні з трьох текстів, відповідних текстам Б., П. і Ж., або одним якимсь, зладженим із цих трьох текстів, бо у нього є такі варіянти, котрі трапляються тільки в якому-небудь одному списку. Та найбільше текст К. — наближається до текстів Ж. і Б.: строфи 10, 11, 13, 14, 19, 38, 48, 61, 65, 79, 87, 90, 96, 102, 103, 104, 105, 116, 127, 128 — третьої пісні К. відповідають мало не цілком текстові II (III) пісні Б. і третьої Ж. Що-до першої пісні Ж., то вона в своїому теперішньому вигляді більш відповідає текстові П., проте в ній є досить поправлених місць, і коли ми добре додивимося до того, що було на них раніше написано, то побачимо, що повитирані місця їх можна досить добре вчитати), найбільше відповідають згідному текстові Б. і К.: напр. строфи 4, 6, 9, 11, 15, 20, 41, тільки з деякими часом одмінами, то згідно з Б, то згідно з К. Якщо полічити всі схожі місця, то можна сказати, що текст К. все-таки найближче стоїть до тексту Ж., тільки не в справному його вигляді, а в тому, котрий написано раніш і потім виправлено.

Із текстів Б., Ж. і П. найближче один до одного стоять тексти Б. і Ж. Од них ще навіть чути аромат первісної редакції: це почувається в тім натуралізмі, що ми в них знаходимо, і що, очевидячки, відповідав був тоді поглядам самого Котляревського, бо в своїому виданню р. 1809 він дещо з нього зберіг. Особливо таким натуралізмом віє від тексту Б. Так ми в ньому знаходимо такі речення: Нептун... прищулив уха так як тѣчка— в примітці сказано — сучка в разходѣ; цього варіянту нема ні в П., ні в К., ні в Ж., хоч у Ж. спочатку тут була инша редакція, близька до К., а потім її витерто, і на ній написано редакцію II. (I-11), Еней ѣи щобъ пидщупнув (I-36), Єней щоб веселіший був (Ж. і К.), Єней їй там би підмигнув (П.). Далі в Б. кальна (III-44), у Ж. кална, у П. і К. грязна (пор. III-67—у всіх кальною); була ватага мандрохъ, куровъ... в пояснінні сказано — блядей; у Ж.—мандріохъ, куровъ (III-49), у П. мандріох, фигляроkъ притаманныхъ, у К.—моргух, мандріохъ; Єнею в батька загвоздила— в пояснінні сказано — матерщину, у Ж. і К. теж залишився цей вірш; у II.—Енея къ батьку потащила (III-61); се дѣвы честни, непорочни, которымъ пупа не дуло (III-125, так і у Ж.), у П. — замість пупа — горба, у К. — спидници; щоб (попи) не качались съ попадьями (III-76) (теж і у Ж., у П. і К. — возились).

Уже з цього ми бачимо, що текст Ж. своїми варіянтами і взагалі своєю давністю стоїть найближче до Б. Цьому є й инші доводи. Тільки

в Б. і Ж. ми знаходимо вірш про Дідониного чоловіка — „Сіхея“,[1]) де сказано, що Еней у пеклі дивився-б на Дідону доти, Сихей покиль би привязався (II-106), у Ж.—Сихѣй по нѣмъ бы привязався (113 стор.), у П.—Що тамъ и до свѣтку дождався, у К.—И може той поры дождався; і в иншому місці Дідона каже, щоб Еней на неї більше не поквапляв ся, бо „Сихей“ тобѣ росквасыть нисъ (II-105); так і у Ж. з деякими відмінами правопису, у П.—Лишъ сунсь, тобѣ росквашу нисъ; у К.—Не лѣзъ! бо розибью и нисъ. Про жінок-ханжів говориться, що вони вдень були богомільні, а вночі „родыли жъ мертвыхъ все дѣтей (Б. II-48); так і у Ж. (стор. 87); у П. і К.—в ночі-ж було не без гостей; у Б. і Ж. оборонять сѣдую фыгу (II-40), у П. і К.—личину; у Б. і Ж. ноги святої постола (II-140), у П.—ноги якоись, у К.—ноги чиеись; в пеклі—зеленого нычого нѣтъ (Б. і Ж. 70), у П. і К.—нема ни мѣсяца, ни звѣздъ; и ихъ живитъ укоротили (Б. і Ж. 88), и мышаком ихъ покормили П., поморили К.; вычыкы (Б. III-100), у Ж. ѳичики, у П. і К. фертики; в II-9 Б. і Ж., де говориться, що Троянці гуляли в карти, двічі згадано про гру в візок, у П. і К. перший раз стоїть—носок, другий—візок. На повитираних місцях списку Ж. стояли такі варіянти (їх ми знаходимо тільки в Б): впрягли у биндюги (1—4), в гринджолята (К.), у П. зовсім инше; заразъ Б. (1—8), у П. разомъ, у К. митью; жовали (Б. 1—13), у К. і П. лыгалы; в строфі 40 першої пісні у Ж. витерто маршировать, як у Б., і написано мандровать, як скрізь, в 43—1 на слові у машинѣ, як у Б., написано у болотѣ, як скрізь. Проте список Б. треба визнати за давніший од Ж., бо тільки в Б. підземну пекельну річку названо двічі Ахероном (II, 54-57)[2]), тимчасом як скрізь стоїть Стикс. Далі більш в ньому грубости—курваль (1—50, у Ж. рѣзунъ); часто тільки в нашому списку ми бачимо доладні варіянти, тимчасом як у Ж. і П., навіть у К. стоять якісь переплутані, напр.: Крый Боже, щоб та догадалысь братъ брата въ чимъ покепковать (там, де блаженствують праведні—Б. II-116), у П., Ж. і К.—Крий Боже, щоб не догадались...; на їх (Плутонових будинках) ни гари, ни пылынкы (Б. 11-113); у П.—було не видно ни пилинки, у Ж. і К. ни гичь, ни гарыля пилинки; в пеклі мучилися ті крамарі, що їздили по ярмарках і на „аршыны лишъ пидборны поганый продавали крамъ“ (II-80), у П., К. і Ж. на аршинець не підборний (підборний—фальшивий); смола клокотѣла, игралася (11-71), у П., К. і Ж. клокотѣла, грѣлася. Є в цьому списку і свої власні варіянти, що не знаходимо в инших: И пидтягавшы, оковиту (11-7), такого тут шукав бенкету (П., К. і Ж.), такъ якъ у пекли и родывся (II-24)—дак так у пеклі розходився (П. К. Ж.); прыщуливъ уха такъ якъ тѣчка (1-11); рощухавши іого що клика (П.), шатнувся заразъ изъ запичка (К.); заиграла (29), затинала (П. К. Ж.), або козакъ якъ скаче прудко (43), скрізь—або як сказку скажеш прудко;

---

[1]) Про Сіхея говориться у Віргілія (VI—472-474), у Блумауера (II-114), у Скарова (III-38) і у Осипова (VI-84)—дуже близько до Котлярєвського).

[2]) Так зветься ця річка в Віргілія (V-225, хоч є й Стикс—322) і у Осипова (V-59, 43, 74), у Скарона—теж Ахерон (III-221), у Блумауера просто Kloake (II-95).

докиль ты пытымешъ сывуху? (49). А що ти робиш? п'єш сивуху? (П. К. Ж); карсетъ надѣла табенковый (1-14), у П, К., і Ж. — инакше.

Що-до списку Ж., то він своїх власних варіянтів, таких, які-б не траплялися ніде, окрім його, не має, опріч II пісні (її немає в Б.); про це ми вже зазначали; та що в нього ми инколи знаходимо неначе зведення двох варіянтів, то можна сказати, що його скомпоновано з двох текстів, одного близького до Б., і другого — близького до К., і зроблено це дуже вдало: напр., у строфі 11 першої пісні переписувач бере один вірш редакції Б.—уже давно драпѣчка, а другий з редакції К.—шатнувся заразъ изъ—запичка; в строфі 13 — слово жовалы взято з редакції Б, а речення — брагу кухликомъ тягли з К.

Залишається сказати ще кілька слів про текст П. Він, як ми вже бачили, одрізняється од инших: в ньому є такі варіянти, яких немає в инших текстах, прим.: галанці (1—31), скрізь — штани; скрізь сказано, що зілля, яке варила відьма в пеклі збиралось на Костянтина (111—137), у П. на Йванивъ вечеръ; у пісні III — в строфі 132 у П. подано окремий варіянт — У жмурки грали, в ладки били, тоді як у инших — По спині лещатами били; строфа 130 — И самъ не знавъ, що и начать, у Б. і Ж. — мертвця бо нѣльзя цѣловать; у К. — не смѣвъ мерцьвя поцѣловать; III — 117 — Еней на радощах скакавъ; у Б., Ж. і К — Еней то цмокавъ, то свиставъ. Проте в одному випадку, як ми вже бачили, текст П. виразно відповідає текстові Б.: це перші чотири вірші у третій строфі з першої пісні — тут текст Ж відповідає К. Потім, ми вже знаємо, що II пісня П. найбільше схожа з текстом К.

Нарешті треба ще зазначити один дуже цікавий варіянт, що знаходимо його в П. Еол, розказуючи Юноні, куди порозліталися його вітри, кінець-кінцем каже:

Якъ хочешъ, такъ собѣ смякай.

Це відповідає тому, що ми бачимо в білоруському тексті „Енеїди“: Якъ хочешь, ты сябѣ смекай (в инших варіянтах рахуй [1]). Напевне можна сказати, що це слово потрапило до „Енеїди“ Котляревського з білоруської „Енеїди“. А все-таки виникає питання, як-же воно опинилося в одній із ранніх редакцій (Парпури) української поеми.

На основі того, що в усіх відомих списках білоруської „Енеїди“ ми знаходимо таке місце:

Дамовки стали убиратца,
Як от Кургузова Липарт,

причому в списку білоруської „Енеїди“ 1851 р. в примітці до цих віршів сказано: „Кутузова Бонапарт“, Карський думає, що „Это мѣсто, а вѣроятно, и вся ‚Энеида‘ могла явиться не раньше 1812 года“ [2]). Проте в різних списках білоруської „Енеїди“ ми помічаємо різні запозичення

[1]) Карскій. Бѣлорусская Энеида наизнанку, Харків, 1908 р., стор. 23. Цей варіянт є і в рукопису 1817 р. (див. далі).

[2]) Ibid. 11.

з „Енеїди“ Котляревського: то більші, то менші. Так у списку Бориса Заліського 1851 р. ми знаходимо такі вірші:

Панёву швыдко нахапила,
Кашель сашнями налажила,
В калёсы сѣла, пакацилась,
Як раз в Яола очуцилась.

В инших списках (Мисловського, Бодянського й Маяка 1845 р.), замість цих віршів ми бачимо инші:

Скарей (швыдчей—Маяк) насовку дай мнѣ, Геба,
Да в торбу ты налож мнѣ хлѣба.
Вняги павлина в тарадзѣйку,
Спячи яешню да индзѣйку [1]).

В списку Б. Заліського, як і в „Енеїді“ Котляревського за рукописом Болховітінова і Житецького, ми знаходимо Нотъ (у II — Нодъ), тимчасом як у списках Бодянського, Мисловського і Маяка цей вітер називається Норд, як і у виданню Котляревського 1809 р. Виходить, різні списки білоруської „Енеїди“ складалися підо впливом різних текстів „Енеїди“ Котляревського, і може справді треба повірити Підберезькому, який каже в статті, надрукованій р. 1844 [2]), що білоруська „Енеїда“ була „napisana przed 50 laty i nigdy nie drukowana“. Місце про Кутузова і Бонапарта могло потрапити до білоруської „Енеїди“ й згодом, а основний її текст слідом за „Енеїдою“ Котляревського міг витворитися багато раніше, може справді в 90—95 рр. XVIII в., як думає Підберезький. Такий ранній текст білоруської „Енеїди“ міг ходити по Чернігівщині, міг бути відомий і Парпурі, що був родом з Чернігівщини (Конотіпського повіту), міг навіть попасти до рук і самого Котляревського, що в пізнішій редакції і міг вставити це білоруське „смякай“, бо в найстарішому списку „Енеїди“ Котляревського (1794) тут стоїть размишляй (в виданню К 1809 р. и помишляй, у Ж було раніше „и помишляй“ або „размишляй“ — важко напевне розібрати), тільки-ж витерто і потім написано, як і в Парпури, смякай (в рук. 1839 р. и помишляй).

Більше якихось білоруських виразів ми в жадному списку „Енеїди“ Котляревського не помітили; проте, будь-що-будь, цее білоруське смякай в списку „Енеїди“, який був у руках Парпуриних, може свідчити, що твір Котляревського повстав рано [3]).

Що автор білоруської „Енеїди“ користувавсь „Енеїдою“ Котляревського, це, окрім тих не дуже виразних прикладів, котрі подає Карський (13—15), можна довести ще й тим, що в білоруській „Енеїді“ трапляються такі епізоди, котрі є тільки у Котляревського — ні у Оси-

[1]) Карскій, Бѣлорусская Энеида, стор. 20.

[2]) Підберезькій. Krytyczny rzut oka na literaturę Białoruską в передмові до „Szlachcic Zawalnia“ Барщевського, СПБ, 1844, I—XLI.

[3]) Ми добре розуміємо, що на основі одного слова говорити про білоруські впливи на пізніші списки „Енеїди“ Котляревського важко, але все-таки зазначаємо цей цікавий факт.

пова, ні в инших джерелах їх немає, напр.: у Осипова, як і скрізь, Еней пристає до Лівії зараз-таки після бурі, а в Котляревського він ще довго плаває, і це так йому надокучило, що він почав скаржитися:

Плив, плив, плив, що аж обридло,
І море так йому огидло,
Що бісом на його дивився:
„Коли-б, сказав, я вмер у Трої,
То вже-б не пив цієї гіркої,
І марне так не волочився“ (1—9).

Плыв, плыв, аж в воках ззелянѣлось,
И моря горши талакна пріѣлось:
Ён вѣдаьмуй на яго глядзѣв.
А там начав уже здзикатца,
И так ни к чому став ругатца,
Што я й писаць тут не пасмѣв.
Казав, штоб лѣпши на пагосьци
Схавтурили-б мои там косьци,
Дарма чим с Трои пакруцився (28).

Далі тільки в Котляревського і в білоруській „Енеїді“ ми зустрічаємо першу промову Дідони до троянців:

Відкіль такі ви голтяпаки?
Чи рибу з Дону везете? і т. д.

Глядзи, яки ж то обадраны.
Чи смоль вы с Щутча визицё? і т. д.

Тоді знати, що первісну редакцію білоруської „Енеїди“ складено на основі знайомства з найдавнішими списками „Енеїди“ Котляревського, бо в ній є той грубий натуралізм, який ми бачимо в цих списках і в Котляревського: Еол називає Енея „выблидком“ (23), як Дідона у Котляревського курвалем, і т. д.

Та автор білоруської „Енеїди“ користувавсь і Осиповим, як це доводить і Карський (16—17). Чи користувавсь автор білоруської „Енеїди“ Скароном і Блумауером, на це з певністю важко сказати. Здається, що такий її вираз, як Юнона „воблак отпихнула, Да з нёба на моря взглянула“ (20) — нагадує Junon par la trappe des cieux par malheur vint jeter les yeux (Скарон 1—7). Далі в своїй промові до троянців Дідона в білоруській „Енеїді“ каже, що вона

Й так дзисяцкого прибила,
Што ён расправщины ни знаиць,
И без рашпортув всих пускаиць (29);

це відповідає тому, що ми бачимо у Скарона: троянців, коли вони пристали до Лівії, заарештовано і тільки згодом їх одзволила Дідона (1—49), сказавши, що вона в новій землі повинна бути обережна проти чужоземців (56).

Яких-небудь виразів, які-б нагадували поему Блумауера, ми в білоруській „Енеїді“ не знайшли.

Але й П мав перед собою найменше два списки, бо в кінці свого видання подав варіянти, очевидячки, з якоїсь иншої редакції, ніж та, яку він друкував. Обидва ці варіянти значно відрізняються від тих, котрі нам відомі за иншими списками. Наведемо ці варіянти й порівняємо їх з иншими:

I. Нептунъ уже давній бувъ драпика,
Почувъ Енеевъ голосокъ,
Рощухавши іого, що клика,
Пивкопы для іого кусокъ (П).

Нептунъ уже давно драпѣчка,
Почувъ Енеевъ голосокъ,
Прыщулывъ уха такъ якъ тѣчка,
Пивкопы для іого кусокъ (Б).

Нептунъ издавна бувъ драпичка,
Почувъ Енеевъ голосокъ:
Шатнувся заразъ изъ запичка,
Пивкопы для іого кусокъ (К).

Нептунъ же давнѣй бувъ драпѣка,
Почувъ Енеевъ голосокъ,
Рошчухавши іого що клика,
Пивкопы для іого кусокъ (варіянт П, що його навів і Заградський в списку Ж)[1]).

Другий варіянг, що ми знаходимо у П—„то тутъ якъ зъ неба и вродилось“ (111—122), відповідає К; у Б і Ж стоїть згідно: то тут мов з неба і вродилось; у П-ж в самому виданню: то тутъ изъ неба народилось.

Ми мали спромогу познайомитися ще з одним списком „Енеїди“ Котляревського, що на ньому стоять водяні знаки 1839 р.[2]). Список цей дуже пізній, проте для історії „Енеїдиного“ тексту він дуже цінний. Передусім, не вважаючи на те, що тоді (після 1839 р.) було вже трое друкованих виданнів „Енеїди“ Котляревського (1798, 1808 і 1809 самого Котляревського), цей список зроблено не за друкованими виданнями: в ньому є такі варіянти, що їх немає в жадному з них, а так само немає в ньому навіть і тих великих додатків, що поробив Котляревський у своїому власному виданню 1809 р. (напр., чотирьох строф у першій пісні, де Дідона скаржиться своїй сестрі Ганні на те, що Еней її покинув, немає строфи про мацапуру в третій пісні, то-що). На підставі стилю цього списку, а також і деяких його варіянтів можна сказати, що в основі його лежить якийсь давній текст, близький до списків Б і Ж, і надто до останнього. І від цього, як і від списків Б і Ж, віе грубим реалізмом, напр.: ми в ньому зустрічаємо такі вирази, як куров (III, строфа 49), (дівкам) пупа не дуло (III — 125), щоб (попи) не качались з попадями (III—76), що ми бачимо тільки у Б і Ж; тільки в ньому, як і у Б, і у Ж, є про чоловіка Дідони—Сіхея (III—105). Цікаво зазначити, не торкаючись инших збігів цього списку з списком Б, що в ньому пекельна річка так само, як і у Б, називається Ахероном, тимчасом як скрізь, навіть у Ж, вона має назвисько Стикс. Ця риса вказує на те, що список 1839 р. іде від давньої редакції, хоч з другого боку, в ньому є вже й новіші риси, бо грубий реалізм, порівнюючи до списку Б, в ньому вже деякою мірою згладжено: у Б Дідона називає Енея курвалем (I—56), а в списку 1839 р. різуном, що відповідає Ж, та й узагалі цей список стоїть дуже близько до списку Ж, і що особливо цікаво, так це те, що на повитираних місцях у Ж стояли такі варіянти, котрі відповідають спискові 1839 р.: а то сказала сука Геба (I—4), за сеє ж (I—6), порвався (I—9), тепер на морі плавлеть він (I—5), велів піднятися погоді (I—9), панянство (I—17), Еней збудує римське царство (I—17), сопілка косарів играла (I—28), не знав ти, що за звір і гроші (I—54), онучі драні і колоші (I—54), бо пропадуть всі от коша (II—75) і инш. Є збіг між текстом Ж і списком 1839 р. і на невитертих місцях, напр.: на лихо все надавсь проворний (I—1), хоч чоловіки не онее, так коли бач жінки вже тее, так треба уго-

[1]) Протодиякон Софійського собору, що мав у себе наприкінці XVIII в. цей рукопис Ж.

[2]) Список з архіву В. Науменка, що перебуває тепер у Всенародній Бібліотеці при Українській Академії Наук.

дити їм (III—85). Цікаво, що в одному виразі переписувач цього списку 1839 р. одне чуже слово написав так, як це ми бачимо й у списку Ж: у Ганны медова пуздерка (II—37—у Ж у Ганны--медова)[1]) Ганимедова пуздерка.

Та в цьому списку 1839 р. є й такі вирази, котрі трапляються тільки або у Б, або у К. Текстові Б відповідають, напр., такі вирази: впрягла у біндюги павичку (I—4), тут з салом галушки жовали (I—13) і инші; з текстом-же К ми бачимо такі збіги: Норд (I—7), як вернеться пан хан до Криму (I—16), охляли ніби в дощ щеня (I—24), одна дівчина була гострепька (III—135). Хоч трохи значних варіянтів, що відповідали-б текстові П, ми не знайшли.

Є в цьому списку і його власні варіянти, що вказують на дуже ранні часи, коли повстала тая редакція, котра лягла в його основу; що правда, їх обмаль, та вони дуже виразні, напр.: Еол каже Юноні, щоб вона за його працю виконала те, що обіцяла, бо як цього не станеться, то хоть будеш (вдруге) плакать і валяться, а він уже їй нічого не зробить (I—8), — погроза могутній богині неможлива, і її ми не знаходимо в инших редакціях; далі в цьому списку Зевс каже Венері, що Еней збудує „Рымське царство“ [2]) (так було і в списку Ж, але потім слово Рымське витерто і написано „сильне“, що ми зустрічаємо скрізь — і у Б і в друкованих — цей вираз теж міг з'явитися тільки в дуже ранній редакції; потім Котляревський, щоб згладити як-найбільше чужоземний кольорпт, римське — замінив сильним); і всім богам, що пеклом правять і грішних з праведними давлять (так і у Ж), у Б — і грішних душ по правді давлять (III—34), у П і К — і грішних тормошать і давлять і ин.

Аналізуючи раніше список Ж, ми бачили, що в основі його лежить кілька редакцій: одна близька до Б, друга близька до К, і третя, що мала свої окремі варіянти. Такою редакцією або близькою до неї й могла бути та, якою користувавсь переписувач списку 1839 р., бо мало не всі окремі варіянти II пісні списку Ж (цієї пісні, як ми знаємо, у Б немає), що їх зазначили ми раніше, як-раз відповідають спискові 1839 року (див. №№ 1, 2, 3, 4, 5, 6). Та є в цьому списку й свої власні варіянти (див. вище). Отож повинні ми сказати, що в основу списку Ж ліг не цілком текст редакції 1839 р., а якийсь инший, трохи змінений, пізніший, бо в списку Ж ми вже зустрічаємо замість Ахерон — Стикс і инше.

Отож ми бачимо, що була редакція перших трьох пісень „Енеїди“ ще давніша, ніж текст 1794 р.: риси цієї редакції збереглися в списку р. 1839, хоч взагалі він подає текст пізніший, ніж 1794 р. Таке явище ми бачимо і в инших списках „Енеїди“: в списку Ж поруч давніх рис (Сіхей і инше), особливо коли брати на увагу вишкреблені місця, є вже й нові

---

[1]) Причому раніше було написано медовы, а потім поправлено на медова і Ганны з'єднано двома рисками (=) з медова (підо впливом Парпуриного видання).

[2]) У Віргілія тут просто moenia ponet (I — 265), а далі Tertia dum Latio regnantem viderit aestas, у Скарона bâtir muraille (I—24), у Блумауера цього немає, але багато говориться про римлян; у Осипова Латинське царство (I—27).

варіянти (Стикс, то-що). Коли до них приєднати ще ті нові варіянти, котрі переписувач цього списку потім уніс з видання Парпури, то виходить новий список, що в ньому поруч давніх рис є вже новіші варіянти. Це дає нам змогу сказати, що раніше від списку 1794 р. був іще давніший текст перших трьох пісень „Енеїди"; сліди його збереглися в списку р. 1839. Значить, ці пісні повстали раніше, як 1794 р.

Опріч зазначених вище списків, що містять у собі перші три пісні „Енеїди", поки-що відомий тільки один список, що має 4 перші пісні. Цей список — у збірнику Полтавського музею [1]). Крім Енеїди у цьому збірнику є ще й инші статті [2]). На обгортці збірника є напис, що він належав сту-

---

[1]) В. Перетцъ, Отчетъ объ экскурсіи семинарія русской филологіи въ Полтаву и Екатеринославъ 1—9 іюня 1910, К. 1910 р., стор. 48, № 33 (968).

[2]) Ось зміст тих статтів, що тут уміщено (1, 2, 5 аркуші не збереглися—Примітка в рукопису.

а) Ода на случай временнаго окончанія.
б) Ода на случай выигранной Бенигсеномъ надъ французами побѣды 1807, 27 января (Збереглися тільки останні $4^1/_2$ строфи—3. Примітка рукопису).
в) Вирши Кошовому на Рождество Христово 3.
г) Вирши на Воскресеніе. Окончаніе утеряно 4.
д) Замыслъ на попа. Начало утеряно (видала „Кіевск. Стар." 1885, III з пропусками).
е) Стихи на погребеніе Черниговскаго Преосвященнаго Виктора 1813. — 7 зв.
ж) Эпитафія Черниговскому Архіепископу Виктору 25 зв.
з) Отвѣтъ на эпитафію отъ Виктора съ того свѣта 16 зв.
и) Пѣснь на новый 1805 г. князю Куракину 11 зв.
к) Ѳоминъ обѣдъ 12 зв.
л) Лекарство болѣзнующимъ напившись горѣлки 13.
м) Прошеніе Іоакима Корбилицкаго 13 зв.
н) Императорская резолюція на это прошеніе 13 зв.
о) В(ыписки) изъ Совѣздрала: изъ Копенгагена, изъ Трентау, изъ Гамбурга, оттуда же, изъ Гишпаніи, изъ Лондона, оттуда же, изъ Персіи 14.
п) Письмо, которое ежели читать по строчкамъ, показываетъ отказъ, а ежели черезъ строчку, то показываетъ любовъ 14 зв.
р) Небылица написанная Совѣстдраломъ 15.
с) Вояжъ по Малой Россіи Беклемишова 17 зв.
т) Воскресенскіе стихи 21.
у) Астрологическіе задапія (тоже сонникъ) 30 зв.
ф) Угадать, какъ кого-нибудь зовутъ по имени 36.
х) Астрологическіе предсказанія 37.
ц) Мода 39 зв.
ч) Чортъ и смерть.
ш) 1-ая Антипу виртуозу эпиграмма.
щ) Поддячему.
ю) Кутейкину.
я) Виргиліева Энеида ч. 1—4 (Вторая половина 4-ой части не сохранилась) 40.
Главнѣйшіе молитвы на латинскомъ и греческомъ языкахъ.
Греческо-латинско-русскіе слова.
Политическій театръ.
Замѣтки изъ книги: Мысли Жан-Жака.

Фрагменты ученическихъ тетрадокъ, оказавшіеся въ расклеенной папкѣ переплета, тамъ же часть оглавленія зборника и часть надписи, кому принадлежитъ сборникъ, на послѣдней изъ составлявшихъ переднюю папку страницѣ.

дентові реторики і стоять роки 1813 і 1817. В опису збірника є вказівка, що він дістався до музею з Лубенського повіту. Всі перераховані статті писано одною рукою, і на тій підставі, що в ньому є вірші „На погребеніе черниговскаго преосвященнаго Виктора 1813 р.“, треба сказати, що його не могло бути складено раніше як 1813 р., принаймні в тій частині, яка починається цим віршем. Таким чином, цей список „Енеїди“ не ранній; окрім того, на жаль, у ньому ми знаходимо тільки частину 4-ої пісні,— вона уривається на початку 97-ої строфи віршами:

О музо, панночко парнаська!
Спустись до мене на часок;
Нехай твоя научить ласка,
Нехай твій шепчет голосок,
Латинь к війні як снаряжалась...

і значить у ньому не стає 39 строф, їх загублено (ясно, що кінець цієї пісні видерто з збірника). Цей список (назвім його списком 1817 р.) зроблено не за друкованим виданням 1809 р., бо в ньому чимало (найбільше в IV пісні) пропущених слів і навіть цілих віршів, що для них у тексті позалишувано порожні місця. Очевидячки, оригінал, особливо для IV пісні (перші три так що й справно переписано), був не читкий, і переписувач залишив порожні місця, щоб потім їх записати [1]). Так, напр., строфи від 11—15 четвертої пісні так виглядають:

11. Ляхъ цвенькаты уже не буде,
Загубитъ чуйку и жупанъ.
(порожнє місце) [2]).
А забліе так як баранъ.
Москаль бодай бы не козою
Замекекекавъ зъ бородою,
А прусъ хвостомъ не завелявъ.
А [3]) (?) знаешъ мишъ [4]) хвостомъ выляе,
Якъ дуже дай да [5]) нелягае [6]),
Якъ чухрай гоньку [7]) давъ.
12. Цесари [8]) ходятъ журавлями,
Цирцей [9]) служатъ за гусаръ
У востровѣ тимъ сторожами
(порожне місце) [10]).
Исхватнѣйшій [11]) на всяки штуки,
Спѣвакъ, танцюра на всѣ руки,
Уміе (пропущено слово) [12]) ловить.
Сей переряженъ въ обезяну.
Ошійникъ носить изъ сапяну,
И осужденъ людей смѣшитъ
13. Французи жъ давный [13]) чипаки [14]),
Головорѣзы рѣзники,
Си перевернуты въ собаки,
Чужи щоб гризли маслаки
(порожне місце) [15]).
За горло всякого хватаютъ,
Гризутся про мижъ себе.
У ныхъ хто хитрый, то й старшій,
И знай всѣмъ наминае парши,
Чуприну всякому скубе.
Ползутъ швейцарци червяками,
Голандци квакаютъ въ багнѣ,
Чухонци лазятъ муравьями,
Познаешъ жида тамъ въ свинѣ.
Индикомъ ходитъ тамъ Гишпанецъ,
Кротомъ же лазить португалецъ,
Звѣркуе Швединъ новкомъ тамъ.
Датчанынъ добре жеребцюе,
Ведмедемъ турчинъ тамъ танцюе,
Побачите, що будетъ намъ.

---

[1]) В третій пісні в строфі 137 пропущено два вірші і залишено для них порожнє місце. —У Котляревського — Покиль не будутъ цѣловати (ноги чиеись постола). Ці вірші з одмінами є у всіх відомих нам списках.

[2]) У Котляревського — И не позвалямъ тамъ забуде. [3]) Якъ. [4]) Лисъ. [5]) Дойда — назвисько якоїсь відомої Котляревському собаки. [6]) Налягае. [7]) угонку. [8]) Цесарци. [9]) Цирцеи. [10]) Италіянецъ же маляръ. [11]) Исквапнѣйшій. [12]) Далі у Котляревського — И чижовъ. [13]) Давніе. [14]) Сѣпаки. [15]) Вони и на Владику лаютъ.

Та текстом IV пісня взагалі відповідає друкованому виданню 1809 р., крім незначних помилок (зразки їх уже можна бачити в наведених вище строфах) і деяких незначних відмін. Так замість Піярську граматку у рукопису стоїть латинську; в промові посланця до Латина всі латинські слова написано латинськими літерами, — і напр., замість „інноміне" — стоїть innomine. Отож, можна сказати, що в цьому рукопису ми маємо IV пісню вже в закінченій редакції; друкуючи її р. 1809., Котляревський не зробив сливе ніяких виправок.

Що-до перших трьох пісень, то текст їх не відповідає цілком ні одному з відомих нам списків і друкованих видань. Це й не список Б., бо в ньому є такі варіянти, що їх нема в списку Б., напр., білоруське слово смякай (7 строфа першої пісні, є у П., і у Ж. на витертому), прочумавъ, де зимуютъ раки и доброй натрусив кабаки, стор. 40, є у П. і у Ж.), А що ти робишъ? Пьешъ сивуху (48, є у П., К., Ж., 39 р.) Моргухъ, мандріохъ, ярыжниць, пьяницъ (49 третьої — є в Котляревського), Нема ни мѣсяця, ни звѣздъ (70, є у П., К.), сидѣли тамъ скучны піиты (83, є у П., К., Ж., 39), жинокъ любовью не морившъ (100, є у К), замість Ахерон, як у Б. (54—57 третьої пісні) Стыкс (як скрізь), нема Сіхея, імення Дідониного чоловіка, у Б. і Ж. є (106—Ш) й инші. Це й не список Ж., бо в ньому нема таких варіянтів, котрі є в рукопису 1817 р., напр., у рукопису 1817 р. читаємо: Еней болячка був Юноны, як жорна серце їй давив, тугійший був бо от супоні, ні в чім Юнони не просив (I-3, як у Б., П.; у К., Ж., 39 р.: Еней був тяжко не по серцю Юноні, все її гнівив, здававсь гірчійший їй од перцю, ні в чім Юнони не просив — з деякими відмінами в правопису). Із Ганнимедова пуздерка (II, 36, як у П., К. — у Ж і 39 р. У Ганны медова пуздерка), рубай, туши, гаси, лій, куйте (II-50, як у П., К. — у Ж. і 39 р. Гасіть і швидче воду лийте), Кумська земля (III-5, як у Б., 39 р., К.,—у Ж. і П.—Нумеля й инші.

Це й не список 1839 р. У списку 1817 читаємо сильне царство, як скрізь; у списку 1839 р. — Римське (1-17), сопілка зуба заиграла (як скрізь з незначними відмінами, у списку 1839 р.—Сопілка косарів іграла (1-28) й инші. Це й не видання Парпури: у Парпури читаємо — тогда дівки обман познали, да ба! Уже товстенькі стали (Ш-79), в рукопису 1817 р., як і у Б., Ж, К., 1839—поки дівки од перечосу до самого товстіли носу. Все жарти їм були да сміх (Ш-90), в рукопису 1817 р., як і у Б., Ж., К., 39—в которих не було грудей; Еней на радощах скакав (Ш-114), в ред. 1817 р., як і у Б., Ж., К., 39 р. — Еней то цмокав, то свистав; на Йванів вечір (Ш-134), в рукоп. 1817 р., як і у Б., Ж, К., 39 р.—на Константина й инші.

Є в списку 1817 р. й такі вирази, що не відповідають текстові перших трьох пісень, надрукованих у виданні Котляревського 1809 р.: напр., у рукопису 1817 р. читаємо: поставили столи дубові, багацько з стравою мисок, за стіл всі сіли і без мови в голодний пхали все куток (I-13, як і у Б., Ж., П., 39 р.) — у К. Поклали шаліовки соснові, кругом наставили мисок, і страву всякую без мови в голодний пхали все куток; Сестра була в Дідони Ганна моторна дівка, хоть куди, проворна, чепур-

ная панна, приходила й вона сюди (1-29, як П. Ж. 39—з деякими незначними відмінами),—у К.: Сестру Дідона мала Ганну, навспряжки дівку хоть куди, проворну, чепурну і гарну...; Стояв в Дідони у загоні з кизяку складений кирпич; його придбали воли, коні; Зімою ним топили піч (І-61, як у П., Ж., 39),—у Котляр.—Стояв у неї у загоні в кострі на зіму очерет; хоть се не по царській породі, так де-ж взять дров, коли все степ.

Визначних варіянтів, щоб трапляпися тільки в рукопису 1817 р. і Б. або Ж.—ми не знайшли; те-ж можна сказати і про рукопис 1839—в ньому і в рукопису 1817 ми знайшли тільки один незначний схожий вираз — або осінній лихорадці (І-38, у Б. і П. лихоманці, у К. — лихій осінній трясці).

Що-ж до тексту Котляревського, то иноді ми зустрічаємо в нього такі вирази, котрі знаходимо тільки в рукопису 1817 р., напр.: моргух, мандріох, ярижниць, пьяниць, (Ш-49), у Б.—мандрох, куров, ярижниць, пьяниць (так і у Ж. і 39 р. з деякими незначними відмінами), у П. — мандріох, фиглярок притаманних); яким спідниці не дуло (Ш-122), у Б., Ж., 1839— котрим пупа не дуло, у П. — горба не дуло. Тільки у К. назвиська тих троянців, що їх зустрів Еней у пеклі, сливе зовсім відповідають тим котрі ми знаходимо в рукопису 1817 р., опріч одного — у Котляревського Свирид, у 1817 р. Пархом.

Окрім того, в рукопису 1817 р. нема строф 52, 53 третьої пісні [1]) (про чужі дива, що побачив Еней у пеклі), які опущено й у виданню Котляревського (ці строфи є у П., Ж., 39 р.), зате є строфи 130, 131, 132 і 133 в третій пісні про моторну дівчину, що ворожила Енеєві в пеклі, які є у К., Ж. 39 р. і які опущено у П., і нарешті є строфа в Ш пісні про мацапуру (Ш-17), що трапляється тільки в друкованому виданню Котляревського. Проте нема в рукопису 1817 р. трьох строф про розмову Дідони з Ганною, після того як її покинув Еней, що є в виданню К. (стор. 27) — їх ніде нема. Сцену Енеєвого танцю 30 — (І-П.) змальовано в цьому списку теж не так, як у К., а близько до инших списків (див. текст „Енеїди“ з варіянтами).

Оригінальних будь-яких варіянтів, що їх ніде нема, ми в рукопису 1817 р. сливе не знаходимо; є тільки незначні відміни, напр.:

1817 р.	Б і К.	П і Ж.
Зевесъ лигавъ тогдѣ сивуху И оселедцемъ заидавъ, Седмую винъ кончав осьмуху, Послѣдки съ кварты виливавъ.	Зевесъ тогдѣ кружавъ сывуху И оселедцемъ заѣдавъ; Винъ, сему выпывши осьмуху, Послидки зъ кварти доливавъ.	Зевесъ тогди лигавъ вишнивку, Маковниками заѣдавъ; И пьятую еще кондійку Отъ Гебы з ліоху дожидавъ,
(1—15)	(У К.—тогди, сивуху, выпивши, послѣдки, съ, выливавъ).	(у Ж — тогда, лигав, вышнивку, маковниками, заидавъ, пятую, кондѣйку; у Ж цей варіянт замість витертого, як у Б. і К.).

[1]) Для цих строф у рукопису не залишено порожнього місця, як для инших пропущених, очевидячки, їх не було і в оригіналі. Теж треба сказати і про строфи, де Дідона скаржиться Ганні на те, що Еней її покинув.

Але цікаво, що в рукопису 1817 року ми знаходимо варіянт, зазначений у примітках до видання Парпури. Подавши в тексті — Нептун дочувсь в скляних будинках, що пробу закричав Еней, він в жінчиних метнувсь патинках, мов кіт од сала до дверей (I-11), — Парпура в додатках наводить до цього місця й такий варіянт — Нептун же давній був драпіка, почув Енеєв голосок, росчухавши його що клика, півкопи для його кусок, — який ми читаємо і в рукопису 1817 р. (тільки замість росчухавши—послухавши). У Ж. такий варіянт, як у П., тільки-ж він стоїть замість витертого, такого, як у Котляревського — Нептун издавна був драпіка, почув Енеєв голосок, шатнувся зараз із запіка, півкопи для його кусок. В рукоп. 1839 р. такий варіянт, як витерто у Ж. і який стоїть у К., тільки замість зараз—митью. Що-до грубости стилю, що ми зазначили були в давніх рукописах Б., Ж., 39, то він у рукопису 1817 р. трохи згладжений, хоч і не так, як у П. і особливо у самого Котляревського: замість курваль (Б. 1-56) — бурлака (бурлак П., різун Ж. К.); Еней її щоб підщипнув—(Б. 1-30), підмигнув (П.), веселійший був (К. Ж.), підморгнув (1817); куров (Б., Ж., 39 р. Ш-49), фиглярок притаманих (П.), мандріох (К. і 1817); которым пупа не дуло (Б., Ж., 39—Ш-122), яким горба не дуло (П.), сподниці не дуло (К. і 1817). Але у рукопису 1817 р. залишилися і сліди первісної грубости: про кізяки, що на них спалила себе Дідона (Б., Ж., П., 39), про дівок, що од перечосу до самого товстіли носу (Б., Ж., 39 і навіть К.).

На основі всього того, що ми досі наводили про список 1817 р., ми бачимо, що він неначе дає передостанню редакцію перших трьох пісень, яку Котляревському треба було тільки обробити, вигладити, трохи зменшити первісний натуралізм, щоб вийшла тая редакція, яку він надрукував р. 1809. В редакції р. 1817 уже проминуто 52 і 53 строфи третьої пісні, бо вони порушували національний характер поеми, вставлено 17 строфу III-ої пісні про мацапуру, яку написано про Парпуру або певніше про Осипова (див. про це нижче), але не ставало ще строф про Дідонину скаргу сестрі Ганні на Енея, що її зрадив, строф, у яких уже почувається повний розквіт таланту Котляревського.

Отож, список 1817 р. пізніший своїм стилем, ніж Б. і Ж. і навіть П. (деякими пропусками й додатками, хоч давніший за П. — своїм стилем). Очевидячки, Котляревський у якомусь списку згладив стиль, і список цієї редакції дістався Парпурі, а в другому списку дещо повикидав, а дещо повставляв, хоч ще не остаточно обробив його — нема Дідониної скарги сестрі на Енея, — але не звернув уваги на стиль. Цю працю, очевидячки, пророблено до 1798 р., до Парпуриного видання, бо робити в давньому з грубим стилем тексті ті пропуски й додатки, про які ми говорили, коли вже вийшло видання Парпурине, не було ніякої рації. Доводить це й те, що в списку 1817 р. ми знаходимо такі риси й варіянти, котрі трапляються тільки в виданні Парпуриному—смякай, инший варіянт про Нептуна, то-що. В цьому-таки в основі своїй давньому списку (до 1798 р.) ми знаходимо й IV пісню. Правда, можна сказати, що її до цього списку

додано пізніше, але, як побачимо далі, всі дані за те, що й IV пісня повстала до 1798 р. (див. далі), і тому не диво, що вона опинилася поруч трьох пісень давнього тексту. Тільки переписано її з якогось не дуже розбірного рукопису: очевидячки в ті часи, до 1798 р., IV пісня була ще новиною, останній твір нашого автора, може ще на-швидку переписаний з авторового автографа бо перші пісні переписано з оригінала справного.

Тепер на основі всього того, що ми досі казали про різні списки Енеїди, ми можемо зробити деякі підсумки. Перш за все, ми повинні зазначити, що, студіюючи тексти „Енеїди“, треба надавати великої ваги навіть невеличким різницям, які трапляються в різних її списках. Ці різниці виникли не з сваволі переписувачів (за очевидні помилки ми не кажемо), а йдуть вони від самого автора, і є результат його невтомної праці. Коли, напр., Парпура надає, як ми бачили, ваги такому варіянтові, в якому ми знаходимо тільки невеличку відміну в словах, то це показує, що люди, переписуючи „Енеїду“, бережно ставилися до її тексту, і коли його псували, то тільки несвідомо. Це стверджують і ті виправки, що поробив Заградський у списку Ж. Цей список (Ж) зроблено за писаним текстом, але коли Заградський одержав друковане видання Парпури, то він, думаючи, що друкований текст найправдивіший, почав за ним виправляти свій список, причому переправляв навіть поодинокі слова (хоч і не всі), напр., замість — гадив — писав бѣсивъ, замість — мандрувати — маршировати й инше. І спираючись на все те, що ми досі казали про різні списки „Енеїди“, ми можемо сказати, що до видання Котляревського 1809 р. було без сумніву найменш як 8 редакцій „Енеїди“: одна Б, дві, що мав Парпура, три, що ввійшли в склад тексту Ж, причому одна з них наближалася до Б, друга до К і третя до списку 1839 р. (це могла бути звичайно й одна яка-небудь зведена редакція, та це справи не міняє), потім та редакція, котра ввійшла в список 1839 р., нарешті редакція 1817 р., що мала вже 4 пісні. Список-же 1839 р. цікавий і сам по собі, бо він показує, як довго жила давня традиція тексту „Енеїди“, коли і по 1809 р., як уже було три друкованих видання, аматори українського слова переписували ще давні, старі тексти цього твору.

Ця наша робота показує, що Котляревський дуже старанно попрацював над своєю поемою, коли стільки було її редакцій, а їх було ще більше, тільки вони поки нам невідомі. (Під редакцією ми розуміємо всякий список, що в ньому є більше-менше серйозні виправки самого автора). Це теж показує, що робота нашого поета була цілком свідома; він керувався у ній не якоюсь стихійною силою, а справжнім розумінням, надто тоді, коли побачив, яке його поема справляє враження на земляків [1]).

---

[1]) Крім тих списків Енеїди, що їх ми розглянули, треба ще сказати про один її список, хоч він і не має великої ваги. Цей рукопис знаходиться в бібліотеці Наукового Товариства імени Шевченка в Київі під № 64 і, як видно з титульного аркушу, його списано з першого Парпуриного видання „Енеїди“ 1798 р. Це невеличка книжечка, цілком подібна до тої, у котрій знаходиться список і Житецького, і котра нагадує, як каже Житецький, своїм форматом давні зшитки перехожих дяків та пиворізів. На пер-

II.

Тепер подамо тії міркування, що спали нам на думку, як вивчали ми різні списки „Енеїди“ Котляревського що-до її генези. В літературі тепер усталивсь погляд, що Котляревський, пишучи свою „Енеїду“, користувавсь із „Енеїди“ Осипова. На цьому стоїть Стешенко; порівнявши ‚Енеїду‘ Котляревського з „Енеїдою“ Осипова і знайшовши в них багато схожих місць, він робить такий висновок, що Котляревський „держался фабулы или канвы разсказа Осипова, перерабатывая однако эпизоды его ‚Энеиды‘ совершенно оригинально, самостоятельно“ [1]). Стешенко навіть указує приблизно, коли написано різні пісні „Енеїди“ Котляревського: 1 пісню, на його думку, написано р. 1794, 2—1795 р., 3-ю — 1796 р. і 4—1797 р. [2]). Ми вже знаємо, що з цими датами погодитися не випадає, бо

шому порожньому аркуші є напис: Сія книга прынадлежитъ Александрѣ Михайловнѣ (навіть двічі), а на звороті ще додано: Рознятовской, а на останньому аркуші (74) — Сія книга принадлѣжитъ тому, чья она — И. Котляревскій (знімок 5), але, наскільки ми могли з'ясувати, цей напис зроблено не власною рукою Котляревського, бо почерк його не скидається на автографи Івана Петровича *); а на звороті останнього аркушу є така примітка: Сія книжица принадлежитъ Господина помѣщика Михаила Ларія Слободи ожытной, а нижче иншою рукою „Василію Бережецкому“, а ще трохи нижче „Здѣлана Василіемъ Козловскимъ и подарена 1813 года Марта 27 дня“; а на аркуші, наліпленому на оправі, сказано: „въ ней листовъ обрѣтаится 87“; але, як порахувати всі аркуші — передній — порожній, другий за ним з заголовком „Енеїди“ і т. д. і останній теж порожній, то буде всього 74 аркуші; самий-же текст твору обіймає 71 аркуш. На другому аркуші перед твором ми знаходимо такий заголовок: „Энеида на малоросійский языкъ перелиціованная И. Котляревскимъ. Ч. I. съ дозволенія Санктпетербургской цензуры. Иждивеніемъ М. Парпуры. Въ Санк. петербургѣ 1798 года“. Цей заголовок ясно показує, що це перепис Парпуриного видання, що його зробив якийсь аматор українського письменства, що доводить також і детальне порівнювання рукопису з виданням 1798 р. Перед другою і третьою піснею ми знаходимо такий самий заголовок, як і перед першою, з одміною тільки назви пісні, так само, як це ми бачимо і в Парпуриному виданню. Як уже ми були казали, в книжечці заховалися не всі аркуші, і третя пісня уривається на 12 строфі; можна думати за рахунком аркушів, що в цій книжечці було переписано всі три пісні „Енеїди“, але потім дещо з неї було загублено. Окрім того, в ній бракує ще 3-ої строфи першої пісні; її не вирвано, а просто проминуто. Далі в першій пісні немає 58 і 59 строфи, і не можна з певністю сказати, чи їх пропущено переписуючи, чи загублено потім, як і решту аркушів книжки. У другій пісні немає 13—14, 15—16 строф, і теж не можна з певністю сказати, чи їх не було і в цілій книжці, чи їх загублено потім. В третій пісні пропущено 11—12 строфу**).

Як уже сказано, цей перепис дає копію друкованого Парпуриного видання 1798 р., тільки-ж у ньому трапляються деякі варіянти, що їх випадає зазначити: но греки як спалили Трою (I—1), скрізь читається як спаливши; поронах (4) — скрізь — поромахъ; брѣхеньки (III—2) — скрізь — бреденьки, навіть шляпу (I—34), замість бриль, що вже вказує на псування тексту.

[1]) Поэзія Котляревскаго, К. 1898 р., стор. 79. [2]) Там-таки, стор. 78.

*) Автографи Котляревського див. в виданню творів І. П. Котляревського за редакцією С. Єфремова, К. 1918 р., 152 стор.

**) Папір і рука в цій книжечці не однакові. До 20 аркушу йде нумерація по аркушах, тільки-ж важко сказати, хто її зробив, бо давніший папір кінчається 8 аркушем.

і трохи не вагаючись можна сказати, що р. 1794—11-го жовтня перші три пісні „Енеїди“ Котляревського було вже написано і навіть зовсім уже оброблено. Частина-ж „Енеїди“ Осипова виходили в такому порядку: 2 перших частини, що відповідають двом першим пісням Котляревського, вийшли р. 1791 [1]), 3 частина, що відповідає 3 пісні Котляревського, скінченій уже 11 жовтня 1794р., вийшла того-таки 1794 р. [2]), і 4 частина, що відповідає IV пісні Котляревського, вийшла в 1796 р. [3]).

Ми бачимо, що третя частина „Енеїди“ Осипова, яка відповідає Ш пісні Котляревського, скінченій без ніякого сумніву уже 11 жовтня р. 1794, вийшла з друку тільки р. 1794. Важко собі уявити, щоб Котляревський за короткий час — і року не має—міг написати цілу третю чималеньку собі пісню. До р. 1794 у нього, виходить, виготувано було дві пісні (обіймають вони в його виданню 48 сторінок), писано їх років за три (з 1791 по 1794 р.); р. 1794 вийшла Ш частина Осипова. Користуючись із неї, Котляревський за якихось півроку написав цілу пісню, що теж забирає в його виданню близько 48 сторінок. Треба мати на увазі, що Котляревський під цей час учителював був по глухих кутках України і не міг так швидко дістати „Енеїду“ Осипова з Петербургу, щоб зараз таки з неї і скористуватися для свого твору. Отож ми гадаємо, що не Осипов був за взірець Котляревському, а Котляревський подав думку Осипову перелицювати Віргілієву „Енеїду“, і що Котляревський задовго перед 1794 р., може й за семінарських справді часів, почав свою поему. Але, певна річ, тії факти, котрі ми оце подали, ще не дають нам права категорично про це говорити. Отож ми, щоб підсилити свою думку, повинні дати інші твердіші підстави. І це ми зараз зробимо.

Перш за все, коли ми придивимося тому образові Енея, що намалював Котляревський, то ми повинні сказати: образ цей цільний, яскравий— це завзятий козак, що і випити може гаразд, і воювати вміє, і до жінок залицятися потрапить—одне слово—парубок моторний. Що-до цього Котляревський і разу не схибив: характер Енеїв видержано дуже добре. Що-ж до Осипова, то в нього характер Енеїв якось двоїться. Відомо, що,

---

[1]) Один примірник їх знаходиться в бібліотеці колишньої Київської Духовної Академії під № ВХХХІ 6/135.

[2]) Один примірник її знаходиться в колишній Київській Публічній бібліотеці.

[3]) Там-таки Пор.: Соболевський, Библіографъ 1889 р. № 10—11. Друге видання цих чотирьох частин „Енеїди“ Осипова вийшло р. 1800, а не 1881, як каже ак. Соболевський (див. там-таки). Примірник цього видання знаходиться теж в бібліотеці колишньої Київської Духовної Академії під № Муз. Д., 129), хоч воно й не зветься друге видання; те саме видання, що про нього говорить Соболевський, насправжки зветься другим, та за чергою воно було вже третє й вийшло з дозволу московської цензури в Петербурзі р. 1801. Стешенко, за вказівкою Венгерова (Русская поэзія, стор. 807, примітка 3), помилково каже, що ІІІ і IV пісні „Енеїди“ Осипова надруковано р. 1795 (див. Кіевская Старина 1898 р. № 7, стор. 73, 78). У передмові до „Енеїди“ Блумауерової Grisebach каже, що „ins Russische wurde Blumauer's Aeneide von Ossipof (St. Petersburg 1791-1793 ?) übersetzt (Bibliothek der Deutschen Nationalliteratur, Virgil's Aeneis travestirt von A. Blumauer, Leipzig, 1872 р., стор. XXV).

Осипов дуже багато скориставсь з німецької „Енеїди“ Блумауера. У Блумауера Енея змальовано, як героя, що вміє як слід поводитися, що втікає з Трої, захопивши з собою

Den Unterrock der Helena,
Den Schmuck der alten Hekuba,
Nebst ihren Augengläsern (I,35) [1]).

Венера наказала своїм граціям позавивати йому кучері і дала йому зовнішню „огладу“; він був тим, що зветься „франт“—фертик (I, 33). Коли троянці приїхали до Дідони і вона покликала їх до себе, то вони вміли стискати паннам ручки і казати компліменти (I, 34), а Еней подарував Дідоні тії речі, що привіз із собою з Трої. Таким самим фертиком малює Енея й Осипов, напр.:

1) Его на тотъ разъ нарядила
Сама Венера наподрядъ,
Прихолила и пріумыла,
И щегольской дала нарядъ,
Напрыскала его духами,
Мазьми, помадами, водами,
И показала удальцомъ (1-38).

2) Тотчас пошли у всѣхъ поклоны,
И шарканья наперерывъ;
Пошли учтивства, забобоны,
Всякъ сдѣлался въ ласкахъ чивъ.
. . . . . .
Еней, какъ молодецъ учтивой
И знающий всю въ тонкость честь,
Хозяйкѣ той щедролюбивой
Велѣлъ подарки онъ принесть.
Изъ Трои вздумалъ какъ подняться,
То всѣмъ не позабылъ запасться,
Что могъ лишь только подхватить.
Еленино все умывалье,
Бѣлила, мушки, притиранье,
Дидонѣ вздумалъ подарить, (1-39).

Або

Еней учтивство сохраняя,
Какъ щоголь самой удалой,
Во всѣмъ сей нянькѣ (Сивіллі) угождая,
Своею тотъ же часъ рукой
Исполнилъ, что она велѣла (VI-44);

або

Еней учтивство сохраняя,
Свою старуху сберегая,
По-щегольски за ручку свелъ (із чевна)
И петиметрамъ подражая,
Поступки модны сохраняя,
Всѣхъ въ удивленіе привелъ (це в пеклі—VI, 75),

або, побачивши в пеклі Дідону,

По древню щеголей закону
И по манеру волокитъ,
Спѣшитъ къ красавицѣ проворно,
Являя сердце ей покорно,
И поклоняся говоритъ [2]) (VI-82):

---

[1]) Цитати з „Енеїди“ Блумауерової ми подаватимемо — I т. за виданням у Відні 1784 р., II—там-таки 1793 р., III—там-таки 1788 р.

[2]) Пор. Блумауера: Er küsste zärtlich ihr die Hand.
Und wollte sie versöhnen (II, 114).

або

Межъ тѣмъ какъ плотно завирался
Щеголеватой нашъ Еней (98);

або

Вотъ какова была Дидона,
Троянскимъ щеголемъ вспаляся (IV);

Плутонисі Еней збирався був „щегольски самолично вѣтвь отдать“.

Або

Въ французскомъ вѣтреномъ народѣ
Еней выучился моды
Украдкой бѣгать изъ гостей (IV-56),

Еней має „косу“ і значить перуку (VI-34), Юпітер називає його „щеголемъ“ (IV-49) [1]).

Отож ми бачимо, що характеристику Енееву Осипова теж, з одного боку, видержано дуже вдатно, тільки-ж у цей цільний образ иноді втручаються такі риси, котрі нагадують уже моторного козака Котляревського, а не фертика. Ганна, сестра Дідони, так каже про нього:

Еней же хоть куда дѣтина;
Не выкидок изъ сотни вонъ;
Не промахъ, бойкой молодчина,
И всякому задастъ трезвонъ.
Сказать тебѣ всю правду матку,
Не всякой сунется съ нимъ въ схватку;
Онъ рыло всякому утретъ;
И всѣхъ окольныхъ Нумидійцовъ,
Сирянъ, Тирянцовъ, Гетулійцовъ,
Онъ за поясъ себѣ заткнетъ (IV-15).

Коли Енея спіткала на морі буря, то він

Бурлацки [2]) клялъ свою судьбину (1-21).

Кажучи промову до своєї старшини про батькову смерть, Еней по-козацки усъ погладя,

Такую имъ сварганилъ рѣчь (V-83 I в. 1791 і II в. 1800 р.).

Цікаво, що в третьому виданні, що вийшло в світ вже р. 1801 по смерті Осипова (він помер р. 1799), перший вірш цього місця хтось змінив так: И по-гусарски усъ погладя (V-83). Може, це зробив Котельницький, що продовжував був Осипова і що, як ми побачимо далі, сливе не надавав свойому творові українського кольориту, скрізь кажучи про москалів, гусарів, драгунів, то-що.

Троянці сідають у Осипова запорожскимъ кругомъ (VII—34). Відкіля всі ці риси? Їх, на мою думку, можна пояснити тільки тим, що Осипов користувавсь і Котляревським, складаючи свою „Енеїду“. Деякі инші доводи ще більше підсилять цю мою гадку.

---

[1]) Скарон теж називає Енея galant homme (I, 4). Перед Дідоною Еней з'явивсь „Aussi brillant, qu'eût fait un Dieu, /Car sa mère bien avisée/ Sur sa chevelure frisée /Avait deux fois pleine sa main/ Répandu poudre de jasmin, /Avait avec de la pommade/ Refraîchi son teint un peu fade (I, 58).—У Блумауера Венера теж „gab ihm einen Austrich mit (I, 34).

[2]) У Котляревського Дідона питає Троянців, хто вони, і каже: чи може виходці—бурлаки? (1809 р. 14), див. ще III—3.

У Осипова ми зустрічаємо такі вирази, які могли спасти йому на думку тільки тоді, як він мав перед собою „Енеїду" Котляревського.

У Котляревського:	У Осипова:
1) А морем в бурю їхать слизько, Човнів ніхто не підкує (II-24).	А въ бурю ѣхать моремъ слизко (IV-79).
2) Еней і сам зо старшиною Анхиза добре поминав (II-26).	Збираючись зробити поминки по батькові, Еней къ себѣ велѣлъ быть старшинамъ (V-84). (тут ми знаходимо і фразу— по-козацки усъ погладя).

В иншому місці, де в Котляревського тільки сказано, що Еней удавсь по пораду до громади (11-40), Осипов дає таку картину ради, яка малює нам уже московські порядки:

Скорѣе, не теряя время,
Всѣхъ на совѣтъ къ себѣ собралъ,
Которыхъ изъ троянска племя
Побольше прочихъ уважалъ;
И разсадя кругомъ чинами
По лавкамъ и скамямъ рядами,
Какъ въ земской сборной ихъ избѣ,
Пустился въ тайные совѣты (V—128).

Про дочку Латинову Котляревський каже, що вона була

3)	Дородна, р о с л а и красива, П р и с т у п н а, добра, неспесива, Гнучка, юрлива, молода (89).	Р о с л а, стройна, свѣжа, красива, П р и с т у п н а всѣмъ и неспѣсива [1]). (Осипов, VII—18).
4)	А старший (посел) р а ц і ю сказав (96) [пор. Іул .... похвальну рацію сказав (V, 143); Латинець, старший по породі, К Енею рацію сказав (VII, 182)].	Сталъ рацію свою читать (Осипов, VII—45). Пор. Котельницький, Энеида, VIII — Зачалъ предлинную рацею.
5)	Таку сказав річ с т а р ш и н а м (107).	(Латин звелів) Къ себѣ собраться старшинамъ (VII—83).
6)	Хоружі усики крутили (110). Для щитів ночви припасали (111).	Хоружія верхомъ съ усами [2]) (VII—95) (в війську Латиновому). Наклали цѣлыя начовки (VII—97) (знаряддя для війни).

[1]) В иншому творі Осипова „Несбыточныя путешествія" (СПБ. 1799 р.) про зріст людей говориться так: „Одни изъ нихъ были малы и темны, — коихъ признали мы простымъ и подлымъ народомъ, другіе же были велики и свѣтлы, и составляли богачей и знатное дворянство" (25—26).

[2]) Цікаво, що в „Росписи чиновныхъ особъ въ государствѣ (російському) при началѣ сего 1784 г." чин х о р у н ж о г о показано тільки в „Малороссійскихъ намѣстничествахъ" (422 стор.). У Котляревського поруч з хорунжим стоять ще й інші українські військові чини: сотники, асаули, урядники з атаманами, у Осипова ми знаходимо тільки цей один чин—хорунжого (пор. Р у б а н ъ, Краткія географическія, политическія и историческія извѣстія о Малой Россіи. СПБ. 1773 года, де в „канцеляріи генеральной артиллеріи" показано такі чини — обозний, е с а у л, х о р у н ж и й, писар, стор. 64).

Котляревський пише: Повіяв вітр з руки Енею (II—45); Осипов неначе повторює його — Насталъ Троянцамъ вѣтръ споручной, хоч в иншому своїому творі „Несбыточныя путешествія“ три рази пише попутный вітер [1]), та і в самій „Енеїді“ в инших місцях він каже „попутной“ (I—86, 104, 115, VII—13).

Всі ці слова, котрі ми навели, трапляються і в великоруській мові, ми їх знаходимо в словнику Далевому, та я гадаю, що жадному письменникові-великорусові, а тим більше петербурзькому урядовцеві, як Осипов [2]), вони не спадуть на думку, коли він писатиме свій твір, хоч-би й про низький предмет: всю поему Осипова написано суто великоруською мовою, навіть з зворотом на *а* (напр. начовки, VII—97), і разом з цим ми зустрічаємо такі вирази, котрі нагадують українську мову [3]). Це можна з'ясувати тільки тим, що цей письменник мав перед очима український твір і мимоволі брав з нього деякі вислови. Справді, нащо йому було писати — росла, приступна, рацію й инше, коли навіть рима вийшла-б, коли-б він узяв суто російські слова: доступна, рѣчь і т. д.? [4]).

---

[1]) „Несбыточныя путешествія“, де розказується про всякі фантастичні плавання, стор. 7, 71, 78.

[2]) Про Осипова ми знаємо, що він був убогий письменник, жив у поганенькому будинку і заробляв собі різними перекладами, друкованими набір (Венгеровъ, Русская поэзія, в. VI, стор. 322). Окрім того, ми знаємо, що як-раз тоді, коли Осипов писав свою „Енеїду“ (від 1791—1796 р.), він служив у головному поштовому управлінні і друкував силу-силенну книжок: Старинная русская ключница и стряпуха 1790 р., Новѣйшій и совершенный русскій конскій знатокъ 1791 р., Карманная квига сельскаго и домашняго хозяйства 1791 р. і другий раз 1793 р. Новый и совершенный расчетистый картежный игрокъ 1791 р., Россійскій винокуръ, пивовар . . . 1792 і другий раз 1796 р., Крестьянинъ скотоводъ (190 стор.) 1792 р., Новый и совершенный русскій садовникъ 1793 р., Не прямо въ глазъ, а въ самую бровь 1794 р., переклади Донъ-Кишота 2 частини 1791 р., Похождевіе задомъ напередъ, Германская повѣсть 1793 р., Алкивіадъ Мейснеровъ 1794 і 1795 р., Мѣсяцесловъ, загадливый, угадливый и предсказывающій переклад з німецької мови 1796 р. (Венгеровъ, Русская поэзія, VI, стор. 322). Опріч того, Осипова ще р. 1790 притягали до права в справі Радіщева (Сухомлиновъ, Изслѣдованія и статьи, т. I, СПБ. 1889, стор. 588). Важко собі уявити, щоб Осипов за таких життьових умов мав ще час самостійно працювати над своєю „Енеїдою“.

[3]) Дашкевич зазначив ще кілька українських слів, що трапляються в Осипова і що досить характерні для української мови, хоч вони инколи вживаються і в великоруській мові. Мені здається, що ці всі факти, взяті вкупі, справляють певне враження і можуть свідчити за те, що Осипов читав Котляревського.

[4]) Можна гадати, що й такі вислови та форми, як

а) Біжи лиш швидче в Карфагену (Кот., 1809, 22)

б) І кинув в Карфагену оком (ibid. 21)

а) И безъ оглядки торопися | Не отдыхая на пути
Къ Дидонѣ в нову Карфагену (Осипов II—49)

б) И въ Карфагену полетѣлъ (ibid. 43).

в) Заѣдетъ сынъ твой въ Карфагену (I, 29).

(пор. польське Kartagena, Kartagina і в польському перекладі Кохановського Kartaginа (зміст першої пісні, 96, 99 й инш.); пор. Петров „Эней, Героическая поэма, 1 вид.1770 р.— 6 пісень і 2 вид. 1781—1786 р. — 12 пісень — скрізь Карфаген — 10, 40, 162, 165, 172 і ин.). Невтесом (Котл.) і Навтесом (Осипов — II—129) — Віргілій Nautes (V—704 вірш), Nautes (Скарон — 164), Навтій Петровъ 244, Навт-Квашнин-Самарин 116; Іриса (Котляревський)

У Осипова ми зустрічаємо такі вирази, які могли спасти йому на думку тільки тоді, як він мав перед собою „Енеїду" Котляревського.

У Котляревського:	У Осипова:
1) А морем в бурю їхать слизько, Човнів ніхто не підкує (II-24).	А въ бурю ѣхать моремъ слизко (IV-79).
2) Еней і сам зо старшиною Анхиза добре поминав (II-26).	Збираючись зробити поминки по батькові, Еней къ себѣ велѣлъ быть старшинамъ (V-84). (тут ми знаходимо і фразу— по-ковацки усъ погладя).

В иншому місці, де в Котляревського тільки сказано, що Еней удавсь по пораду до громади (11-40), Осипов дає таку картину ради, яка малює нам уже московські порядки:

Скорѣе, не теряя время,
Всѣхъ на совѣтъ къ себѣ собралъ,
Которыхъ изъ троянска племя
Побольше прочихъ уважалъ;
И разсадя кругомъ чинами
По лавкамъ и скамямъ рядами,
Какъ въ земской сборной ихъ избѣ,
Пустился въ тайные совѣты (V—128).

Про дочку Латинову Котляревський каже, що вона була

3)	Дородна, р о с л а и красива, П р и с т у п н а, добра, неспесива, Гнучка, юрлива, молода (89).	Р о с л а, стройна, свѣжа, красива, П р и с т у п н а всѣмъ и неспѣсива [1]). (Осипов, VII—18).
4)	А старший (посол) р а ц і ю сказав (96) [пор. Іул . . . . похвальну рацію сказав (V, 143); Латинець, старший по породі, К Енею рацію сказав (VII, 182)].	Сталъ рацію свою читать (Осипов, VII—45). Пор. Котельницький, Энеида. VIII — Зачалъ предлинную рацею.
5)	Таку сказав річ с т а р ш и н а м (107).	(Латин звелів) Къ себѣ собраться старшинамъ (VII—83).
6)	Хоружжі усики крутили (110).	Хоружія верхомъ съ усами [2]) (VII—95) (в війську Латиновому).
	Для щитів ночви припасали (111).	Наклали цѣлыя начовки (VII—97) (знаряддя для війни).

[1]) В иншому творі Осипова „Несбыточныя путешествія" (СПБ. 1799 р.) про зріст людей говориться так: „Одни изъ нихъ были малы и темны, — коихъ признали мы простымъ и подлымъ народомъ, другіе же были велики и свѣтлы, и составляли богачей и знатное дворянство" (25—26).

[2]) Цікаво, що в „Росписи чиновныхъ особъ въ государствѣ (російському) при началѣ сего 1784 г." чин хорунжого показано тільки в „Малороссійскихъ намѣстничествахъ" (422 стор.). У Котляревського поруч з хорунжим стоять ще й інші українські військові чини: сотники, асаули, урядники з атаманами, у Осипова ми знаходимо тільки цей один чин—хорунжого (пор. Р у б а н ъ, Краткія географическія, политическія и историческія извѣстія о Малой Россіи. СПБ. 1773 года, де в „канцеляріи генеральной артиллеріи" показано такі чини — обозний, е с а у л, х о р у н ж и й, писар, стор. 64).

Котляревський пише: Повіяв вітр з руки Енею (II—45); Осипов неначе повторює його — Насталъ Троянцамъ вѣтръ споручной, хоч в иншому своїому творі „Несбыточныя путешествія“ три рази пише попутный вітер [1]), та і в самій „Енеїді“ в инших місцях він каже „попутной“ (I—86, 104, 115, VII—13).

Всі ці слова, котрі ми навели, трапляються і в великоруській мові, ми їх знаходимо в словнику Далевому, та я гадаю, що жадному письменникові-великорусові, а тим більше петербурзькому урядовцеві, як Осипов [2]), вони не спадуть на думку, коли він писатиме свій твір, хоч-би й про низький предмет: всю поему Осипова написано суто великоруською мовою, навіть з зворотом на *а* (напр. начовки, VII—97), і разом з цим ми зустрічаємо такі вирази, котрі нагадують українську мову [3]). Це можна з'ясувати тільки тим, що цей письменник мав перед очима український твір і мимоволі брав з нього деякі вислови. Справді, нащо йому було писати — росла, приступна, рацію й инше, коли навіть рима вийшла-б, коли-б він узяв суто російські слова: доступна, рѣчь і т. д.? [4]).

---

[1]) „Несбыточныя путешествія“, де розказується про всякі фантастичні плавання, стор. 7, 71, 78.

[2]) Про Осипова ми знаємо, що він був убогий письменник, жив у поганенькому будинку і заробляв собі різними перекладами, друкованими набір (Венгеровъ, Русская поэзія, в. VI, стор. 322). Окрім того, ми знаємо, що як-раз тоді, коли Осипов писав свою „Евеїду“ (від 1791—1796 р.), він служив у головному поштовому управлінні і друкував силу-силенну книжок: Старинная русская ключница и стряпуха 1790 р., Новѣйшій и совершенный русскій конскій знатокъ 1791 р., Карманная книга сельскаго и домашняго хозяйства 1791 р. і другий раз 1793 р. Новый и совершенный расчетистый картежный игрокъ 1791 р., Россійскій винокуръ, пивовар . . . 1792 і другий раз 1796 р., Крестьянинъ скотоводъ (190 стор.) 1792 р., Новый и совершенный русскій садовникъ 1793 р., Не прямо въ глазъ, а въ самую бровь 1794 р., переклади Донъ-Кишота 2 частини 1791 р., Похожденіе задомъ напередъ, Германская повѣсть 1793 р., Алкивіадъ Мейснеровъ 1794 і 1795 р., Мѣсяцесловъ, загадливый, угадливый и предсказывающій переклад з німецької мови 1796 р. (Венгеровъ, Русская поэзія, VI, стор. 322). Опріч того, Осипова ще р. 1790 притягали до права в справі Радіщева (Сухомлиновъ, Изслѣдованія и статьи, т. I, СПБ. 1889, стор. 588). Важко собі уявити, щоб Осипов за таких життьових умов мав ще час самостійно працювати над своєю „Енеїдою“.

[3]) Дашкевич зазначив ще кілька українських слів, що трапляються в Осипова і що досить характерні для української мови, хоч вони инколи вживаються і в великоруській мові. Мені здається, що ці всі факти, взяті вкупі, справляють певне враження і можуть свідчити за те, що Осипов читав Котляревського.

[4]) Можна гадати, що й такі вислови та форми, як

а) Біжи лиш швидче в Карфагену (Кот., 1809, 22)

б) І кинув в Карфагену оком (ibid. 21)

а) И безъ оглядки торопися | Не отдыхая на пути
Къ Дидонѣ в нову Карфагену (Осипов II—49)

б) II въ Карфагену полетѣлъ (ibid. 43).

в) Заѣдетъ сынъ твой въ Карфагену (I, 29).

(пор. польське Kartagena, Kartagina і в польському перекладі Кохановського Kartagina (зміст першої пісні, 96, 99 й инш.); пор. Петров „Эней, Героическая поэма, 1 вид.1770 р.— 6 пісень і 2 вид. 1781—1786 р. — 12 пісень — скрізь Карфаген — 10, 40, 162, 165, 172 і ин.). Невтесом (Котл.) і Навтесом (Осипов — II—129) — Віргілій Nautes (V—704 вірш), Nautes (Скарон — 164), Навтій Петровъ 244, Навт-Квашнин-Самарин 116; Іриса (Котляревський)

У Осипова ми зустрічаємо такі вирази, які могли спасти йому на думку тільки тоді, як він мав перед собою „Енеїду" Котляревського.

У Котляревського:	У Осипова:
1) А морем в бурю їхать слизько, Човнів ніхто не підкує (II-24).	А въ бурю ѣхать моремъ слизко (IV-79).
2) Еней і сам зо старшиною Анхиза добре поминав (II-26).	Збираючись зробити поминки по батькові, Еней къ себѣ велѣлъ быть старшинамъ (V-84). (тут ми знаходимо і фразу— по-козацки усъ погладя).

В иншому місці, де в Котляревського тільки сказано, що Еней удавсь по пораду до громади (11-40), Осипов дає таку картину ради, яка малює нам уже московські порядки:

Скорѣе, не теряя время,
Всѣхъ на совѣтъ къ себѣ собралъ,
Которыхъ изъ троянска племя
Побольше прочихъ уважалъ;
И разсадя кругомъ чинами
По лавкамъ и скамямъ рядами,
Какъ въ земской сборной ихъ избѣ,
Пустился въ тайные совѣты (V—128).

Про дочку Латинову Котляревський каже, що вона була

3)	Дородна, р о с л а и красива, П р и с т у п н а, добра, неспесива, Гнучка, юрлива, молода (89).	Р о с л а, стройна, свѣжа, красива, П р и с т у п н а всѣмъ и неспѣсива [1]). (Осипов, VII—18).
4)	А старший (посел) р а ц і ю сказав (96) [пор. Іул .... похвальну рацію сказав (V, 143); Латинець, старший по породі, К Енею рацію сказав (VII, 182)].	Сталъ рацію свою читать (Осипов, VII—45). Пор. Котельницький, Энеида, VIII — Зачалъ предлинную рацею.
5)	Таку сказав річ с т а р ш и н а м (107).	(Латин звелів) Къ себѣ собраться старшинамъ (VII—83).
6)	Хоружі усики крутили (110). Для щитів ночви припасали (111).	Хоружія верхомъ съ усами [2]) (VII—95) (в військы Латиновому). Наклали цѣлыя начовки (VII—97) (знаряддя для війни).

[1]) В иншому творі Осипова „Несбыточныя путешествія" (СПБ. 1799 р.) про зріст людей говориться так: „Одни изъ нихъ были малы и темны, — коихъ признали мы простымъ и подлымъ народомъ, другіе же были велики и свѣтлы, и составляли богачей и знатное дворянство" (25—26).

[2]) Цікаво, що в „Росписи чиновныхъ особъ въ государствѣ (російському) при началѣ сего 1784 г." чин хорунжого показано тільки в „Малороссійскихъ намѣстничествахъ" (422 стор.). У Котляревського поруч з хорунжим стоять ще й инші українські військові чини: сотники, асаули, урядники з атаманами, у Осипова ми знаходимо тільки цей один чин—хорунжого (пор. Р у б а н ъ, Краткія географическія, политическія и историческія извѣстія о Малой Россіи. СПБ. 1773 года, де в „канцелярiи генеральной артиллеріи" показано такі чини — обозний, е с а у л, х о р у н ж и й, писар, стор. 64).

Котляревський пише: Повіяв вітр з руки Енею (II—45); Осипов неначе повторює його — Насталъ Троянцамъ вѣтръ споручной, хоч в иншому своїому творі „Несбыточныя путешествія“ три рази пише попутный вітер [1]), та і в самій „Енеїді“ в инших місцях він каже „попутной“ (I—86, 104, 115, VII—13).

Всі ці слова, котрі ми навели, трапляються і в великоруській мові, ми їх знаходимо в словнику Далевому, та я гадаю, що жадному письменникові-великорусові, а тим більше петербурзькому урядовцеві, як Осипов [2]), вони не спадуть на думку, коли він писатиме свій твір, хоч-би й про низький предмет: всю поему Осипова написано суто великоруською мовою, навіть з зворотом на *а* (напр. начовки, VII—97), і разом з цим ми зустрічаємо такі вирази, котрі нагадують українську мову [3]). Це можна з'ясувати тільки тим, що цей письменник мав перед очима український твір і мимоволі брав з нього деякі вислови. Справді, нащо йому було писати — росла, приступна, рацію й инше, коли навіть рима вийшла-б, коли-б він узяв суто російські слова: доступна, рѣчь і т. д.? [4]).

---

[1]) „Несбыточныя путешествія“, де розказується про всякі фантастичні плавання, стор. 7, 71, 78.

[2]) Про Осипова ми знаємо, що він був убогий письменник, жив у поганенькому будинку і заробляв собі різними перекладами, друкованими набір (Венгеровъ, Русская поэзія, в. VI, стор. 322). Окрім того, ми знаємо, що як-раз тоді, коли Осипов писав свою „Енеїду“ (від 1791—1796 р.), він служив у головному поштовому управлінні і друкував силу-силенну книжок: Старинная русская ключница и стряпуха 1790 р., Новѣйшій и совершенный русскій конскій знатокъ 1791 р., Карманная книга сельскаго и домашняго хозяйства 1791 р. і другий раз 1793 р. Новый и совершенный расчетистый картежный игрокъ 1791 р., Россійскій винокуръ, пивовар . . . 1792 і другий раз 1796 р., Крестьянинъ скотоводъ (190 стор.) 1792 р., Новый и совершенный русскій садовникъ 1793 р., Не прямо въ глазъ, а въ самую бровь 1794 р., переклади Донъ-Кишота 2 частини 1791 р., Похожденіе задомъ напередъ, Германская повѣсть 1793 р., Алкивіадъ Мейснеровъ 1794 і 1795 р., Мѣсяцесловъ, загадливый, угадливый и предсказывающій переклад з німецької мови 1796 р. (Венгеровъ, Русская поэзія, VI, стор. 322). Опріч того, Осипова ще р. 1790 притягали до права в справі Радіщева (Сухомлиновъ, Изслѣдованія и статьи, т. I, СПБ. 1889, стор. 588). Важко собі уявити, щоб Осипов за таких життьових умов мав ще час самостійно працювати над своєю „Енеїдою“.

[3]) Дашкевич зазначив ще кілька українських слів, що трапляються в Осипова і що досить характерні для української мови, хоч вони инколи вживаються і в великоруській мові. Мені здається, що ці всі факти, взяті вкупі, справляють певне враження і можуть свідчити за те, що Осипов читав Котляревського.

[4]) Можна гадати, що й такі вислови та форми, як

а) Біжи лиш швидче в Карфагену (Кот., 1809, 22)

б) І кинув в Карфагену оком (ibid. 21)

а) И безъ оглядки торопися | Не отдыхая на пути
Къ Дидонѣ в нову Карфагену (Осипов II—49)

б) И въ Карфагену полетѣлъ (ibid. 43).

в) Заѣдетъ сынъ твой въ Карфагену (I, 29).

(пор. польське Kartagena, Kartagina і в польському перекладі Кохановського Kartagina (зміст першої пісні, 96, 99 й инш.); пор. Петров „Эней, Героическая поэма, 1 вид.1770 р.— 6 пісень і 2 вид. 1781—1786 р. — 12 пісень — скрізь Карфаген — 10, 40, 162, 165, 172 і ин.). Невтесом (Котл.) і Навтесом (Осипов — II—129) — Віргілій Nautes (V—704 вірш), Nantes (Скарон — 164), Навтій Петровъ 244, Навт-Квашнин-Самарин 116; Іриса (Котляревський)

Далі иноді ясно бував, що виразні слова Котляревського Осипов замінює або блідими, або так, що виходить якась нісенітниця: Еней у Котляревського, вдаючись під лиху годину до матери, каже: Тепер їй, бачу, не до с о л и (II—39), а Осипов пише: Теперь ей, видно, не до с ы н а (V—125). У Котляревського сказано, що в будинках Плутона не було

Ні гіч, ві гаріля пилинки,
Було все чисто, як зоря (II—76).

У Осипова Сивілла, водячи Енея по пеклі, так йому каже:

Покамѣстъ же, чтобъ не напрасно
Намъ время по-пусту терять,
Жилище здѣшне все ужасно
Хочу по пальцамъ разсказать
Тебѣ сердечному дружочку;
И, какъ несмысленну овечку,
Не знавшую еще волковъ,
Во всемъ порядочно наставлю,
И ни пылинки не оставлю,
Чтобъ ты на все могъ быть готовъ (VI—105).

На віпо здалось тут це слово — п ы л и н к и Осипову — важко зрозуміти: пояснити його можна тільки тим, що Осипов знайшов цее слово в Котляревського.

У Котляревського Енеєві посланці кажуть цареві Латину між иншим такі слова:

Энеусъ принцепсъ есть моторный,
Вродливый, гарный и проворный,
Побачишъ самъ и н н о м и н е!
Вели акципере подарки
З ласкавымъ видом и без сварки,
Що присланы черезъ мене (1809, стор. 16, 1842, 28).

У Осипова цим словам відповідають такі:

Экзавди насъ ты, Домине!
Пришли просить мы хлѣба, соли;
И отъ твоей зависимъ воли,
Любя тебя инъ Номине (VII—45).

У Котляревського слово и н н о м и н е наведено зовсім зрозуміло: це французьке слово [1]) і значить такий, який не має імени, назвиська, великий,

і Ириса (Осипов ч. II, 116, ч. IV—55), Iris (Скарон 154, Iris Блумауер 73), Ирида Петров 239, Ирида — Котельницький (пісня IX, 82, 84); цікаво, що Котельницький користується в одному місці висловом Осипова — Ириса въ платьѣ полосатомъ (V—116), проте пише й Ирида — Постой, Ирида полосата (IX, 84); Пренестскій (Кот. 43) і С пренестским воинством своим (Осипов—IV—104) — пор. у Котляревського — Мезентій... пред страшним воинством гряде (42) — первісно витворив Котляревський, а не Осипов.

[1]) На це вказує й наголос цього слова у Котляревського и н н о м и н е, що римує з „через м е н е“. Котляревський, каже Ст. Каменський, оповідаючи анекдоти, любив уставляти французькі слова і фрази (див. Воспоминанія о Котляревскомъ, 1883 р., стор. 14). Цікаво, що в инших подібних випадках Котляревський раз-у-раз пише при-

а Осипов, очевидячки, подумав, що це латинське слово—nomen і, гадаючи що Котляревський зробив тут помилку, написавши його вку і з прийменником, відділив прийменник, і вийшла нісенітниця: любя тебя инъ Номине [1]).

Але може виникнути питання, невже Осипов користувавсь тільки Котляревським? На це ми скажемо, що Осипов, безперечно, користався і з латинської „Енеїди", і Скароном, і Блумауером, та не поминув і Котляревського.

Що він мав перед собою латинську „Енеїду", це видно з того, що в нього є такі епізоди, котрих нема ні в Блумауера, ні в Скарона, ні в Котляревського.

Що він читав Блумауера, це також не викликає ніякого сумніву, бо в нього є такі місця, котрих немає ні в Віргілія, ні в Котляревського, ні в Скарона, і котрі нагадують Блумауера: напр., тільки в Блумауера й Осипова Еол випускає вітрів з мішка, тимчасом як у Віргілія і Скарона вони знаходяться в глибокій печері, а в Котляревського Еол скликає вітрів додому, бо вони були в різних місцях; тільки у Блумауера й Осипова Венера приходить до свого сина, взявши на себе образ циганки (I пісня), тільки в Блумауера й Осипова буря, яка повстала на морі, коли троянці виїхали з Картагени, пояснюється тим, що це сльози Дідони зібралися в дощові хмари (V пісня), то-що.

Користувавсь Осипов і Скароном [3]): розказуючи, як Еней розхоробрився у пеклі, Осипов пише:

Еней со храбростью своею
Геройской трусостью робѣлъ;
Но предъ старухою своею
Нимало вовсе не хотѣлъ
Прослыть ребенкомъ боязливымъ.
И вдругъ со взоромъ онъ гнѣвливымъ
Свою шпажищу обнажилъ,
Рубить ихъ всѣхъ предпринимая;
Того жъ никакъ не объявляя,
Каковъ тогда въ сердчишкѣ былъ.

йменник окремо: ад те (1809, IV, 16), ад финемъ (1842 р., VI, 47). За взірець у даному разі — вставляти чужомовні слова у свій текст—міг стати для Котляревського особливо Блумауер, що наводить у своїй „Енеїді" слова різних мов — не кажучи вже про латинську: Fi donc (I,143), passe-par-tout (II,79), en negligé (II, 150), Mon bijou (III, 13), Traité de l'Art de guerre (III, 115), Beim Point d'Honneur zu kitzeln (III, 176), Aphyd ward zum ἀκέφαλος von seiner Hand kreieret (III, 173), Del populo cornuto (III, 77), Anch'io sono Bruto (III, 77), то-що.

[1]) Цікаво, що це слово в рукоп. 1817 р. написано латинськими літерами —in nomine, як і взагалі всі латинські слова. Може це правопис самого Котляревського, в ранніх редакціях, тільки він, мабуть, цее слово писав укупі (по-французьки), а розділив його вже який-небудь переписувач, семінарист, на зразок власника рукопису 1817. В такому вигляді потрапило це слово в якому-небудь списку й до Осипова.

[2]) Енеїдою Скарона ми користувалися були в виданні Bibliothèque National, Scarron, le Virgile travesti т. I-III.

[3]) Пор. Дашкевич, Кіевская Старина, 1898 р., № 9, стор. 166-169.

Сивилла сколько ни старалась
Его гнѣвъ лютый утолить;
За мечъ его не разъ хваталась.
Чтобы его не допустить
Удариться съ тѣнями въ схватку;
Вперяючи въ его догадку,
Что все пустая то мечта,
Что зрятъ они передъ собою;
И небелицею такою
Здѣсь въ Адѣ полны всѣ мѣста.
Но нашъ герой разсхарабрившись,
Не слушалъ вовсе ничего
И въ кучу къ нимъ съ мечемъ пустившись,
Хотя бъ Плутона самого
Готовъ былъ превратить уродомъ.
Но чуды сіи со всѣмъ содомомъ
Исчезли мигомъ передъ нимъ.
Еней въ ударѣ размахнувшись,
И на ногахъ не удержавшись,
Поклонъ всѣмъ носомъ отдалъ имъ
(VI—57-58).

Це зовсім одповідає тому, що каже Скарон:

A ces vilains visages là
D'Aeneas le sang se gela.
Il saisit son fer par la garde:
„Monseur Aeneas, prenez garde,
Dit la Sybylle, ces vilains
Sont corps fantastiques et vains,
Qui decoupés ne peuvent être.
Mais lui, qui n'était plus son maître
Alors qu'il avait dégaîné,
Chamailla comme un forcené,
Et, pensant fendre une Gorgone,
Son coup ne rencontrant personne
Ce bon seigneur un peu trop prompt
Donna d'estomac et de front
En terre, aux pieds de la Sibylle,
Qui, comme elle était fort civile,
Sitôt qu'elle le vit tombé,
Jurant en chartier embourbé,
Lui présenta sa patte d'oie,
Et fit reluire quelque joie
En ses yeux bordés de poils gris
Pour lui remmetre les esprits,
Lui disant: „Ce n'est rien, beau sire"
(VI—21-22).

Ні в Блумауера, ні в Котляревського таких подробиць нема.

Але відкіля взялися в Котляревського епізоди й вирази, схожі з „Енеїдою" Блумауера? Стешенко каже, що вони увійшли в українську „Енеїду" з Блумауера через Осипова, та це не так, бо Котляревський, на нашу думку, безпосередньо користувався з Блумауера [1]), так само, як і з Скарона, що ми зараз і покажемо.

Ми не знаходимо відомостей у життєпису Котляревського, щоб він знав німецьку мову, хоч нам відомо, що він добре читав по-французьки. Що правда, ми взагалі не надто багато знаємо про батька нашого нового письменства. Але, що він читав Блумауера, це ми можемо довести напевне: у Котляревського є такі вислови, що їх нема ні у Віргілія, ні у Осипова, ні у Скарона, а трапляються вони тільки у Блумауера [2]), напр.:

---

[1]) Як. Головацький, ще в 1849 р. казав, що „Блумауера травестирована Енеїда дала йому (Котляревському) запевне перву мысль" (написати свою „Енеїду")—див. Три вступительніи преподаванія о рускôй словесности, Львів, 1849 р., стор. 25.

[2]) В семінарії, що в ній вчився Котляревський, навчали (з 1780 р.) і німецької мови, причому за навчителя її був виписаний із Липського університету проф. Шаль (Бѣдновъ, Краткія историческія свѣдѣнія объ Екатеринославской духовной семинаріи, Екатеринославъ, 1904 р., стор. 8, пор. Записки Одесскаго общества исторіи и древностей, т. III, стор. 120). Можна гадати, що коли Котляревський добре навчився у семінарії французької мови, то хоч трохи знав і німецьку. Будь-що-будь, шкільний товариш Котляревського І. Мартинов каже, що він сам у семінарії навчився „нѣсколько нѣмецкому языку" (Русская Мысль, 1903 р., № 10, стор. 127). Крім того, в самій „Енеїді" ми неначе бачимо сліди того, що Котляревський знав німецьку мову. В своїй промові до

Котляревський	Блумауер	Осипов	Віргілій	Скарон
1. Пятами зъ Трои накивав	Aus Troja nahm er's Fersengeld (1-3)).	Онъ взялъ котомку, ну бѣжать (I-I)	Нема	
2. Еней тутъ крикнувъ, якъ на пупъ (I-7)	Aeneas schrie (I-II).	Бурлацки клялъ свою судьбину и бабьимъ голосомъ ревѣлъ (21)	Talia voce refert (89 вір.)	Lâcha ces pieuses paroles
3. І щобъ друга вдова найшлась (II-I).	Der Herr geb'..mir ein ander Weibchen (II-3)	Мнѣ свѣжую вдову достать (V-1)	Нема	Нема

4. У Блумауера Еней питає в пеклі найвидатнішого чоловіка, де його батько. Той відповідає, що він живе в гостиниці (Wirtshaus — П-116). У Котляревського про це питає Еней Сивіллу, як це і слід, бо вона була йому за поводиря по пеклі; вона йому каже, що Анхиз, по Венериній любові, де схоче, там і буде жить (III-79). Але далі Анхиз запрошує Енея до своєї господи. У Осипова Еней не розпитує про те, де живе його батько. У Віргілія про це питає Сивілла Музея (VI—669-671), але батько Енеїв ніякої господи на тім світі не має. У Скарона тут велика одміна з тим, що ми знаходимо у инших авторів (VI-55).

5) У Блумауера і Котляревського подібно описується те пророцтво, яке робила Сивілла тільки Енеєві в каплиці Фебовій, у Віргілія і Осипова тут ми бачимо одміну:

Б	К
Du wirst zwar Rom und Latien Auf allen deinen Reisen So wenig, als Sankt Peter sehn, Und doch wird man dich preisen, Dass du der erste einen Dom Daselbst dir stiftetes+und Rom Zum zitz der Päpste machtest (II—74).	Така богів Олимпських рада, Що ти і вся твоя громада Не будете по смерть в Риму; Но що тебе там будуть знати, Твоє імення вихвалляти, То ти не радуйся цьому (III—50).
О	
Судьба боговъ неизслѣдима Сокрыта въ участи твоей! Латынщины тебѣ и Рима Не видѣть, какъ своихъ ушей.	У Віргілія немає подібности (VI—82—97).

підданих латинський цар питає їх: Хто буде (у них) крігс-цалмейстер, себ-то військовий скарбник? Такий чин у тодішньому російському війську був (див. Роспись чиновныхъ особъ въ государствѣ при началѣ сего 1784 г., стор. 65), але в иншому місці Котляревський уже від себе каже, що в латинському війську гевальдигером (себ-то за офіцера, що мав поліцейський догляд за військом), — був шинкар — такого чина в тодішньому російському війську ми не знаємо, але якщо він і був, то особлива пристрасть Котляревського до таких німецьких назв військових чинів неначе свідчить, що мову німецьку він знав. Пор. Стешенко (Котляревський й Осипов, стор. 23), який каже, що Котляревський „не знал ни одного западно-европейскаго языка, кромѣ французскаго". Пор. Дашкевича, який каже, що Котляревський не знав Блумауера (Кіевская Старина, 1898 р., № 9, стор. 174). Та і з тих відомостей про Полтавську семінарію, котрі подано у Біднова (Документы, относящіеся къ исторіи Екатеринославской духовной семинаріи, Екатеринославъ, 1912 р.) видко, що в Полтавській семінарії за часів Котляревського німецької мови навчали.

Однакожъ не отчаявайся
И горевать не вдругъ пускайся.
Хотя ты и не будешь тамъ
Ни мало вовсе ни ногою.
Но скажутъ всѣ, что тамъ тобою
Богамъ поставленъ первой храмъ
[(VI—18).

У Скарона теж текст далекий (VI—190—191).

6) У Котляревського Сивілла Церберові кинула глевтяк, бо вона з собою на дорогу взяла хліба (III—63), у Блумауера

Warf ihm ohne Schrecken
Ein frisches Agnus Dei for (II—106),

а в Осипова Сивілла кидала „разные оглодки вчерашнихъ ужинныхъ костей“ (VI—77), у Віргілія

Cui vates horrere videns iam colle colubris
Melle soporatam et medi catis frugibus offam
Obicit (VI—419—420).

У Скарона тут текст близький до Віргілія (VI—32).

7) В рукопису 1794, 1799 р. й у П. ми знаходимо такі вірші:

Поставили столи дубові,
Багацько з стравою мисок,
За стіл всі сіли і без мови
В голодний пхали все куток (13).

Таку саму картину ми знаходимо й у Блумауера:

Kaum war nun auf den weichen Gras
Der Tisch zum Mahl gedeckt, so frass
Ein Hasenfuss den andern.
Eh noch das Mahl ein Ende nahm,
Gieng Punsch herum im Kreise (1—16).

Правда, про столи говориться й у Віргілія, тільки вже тоді, коли він розказує про кінець обіда, — столи було прийнято — mensae remotae (1—216); у Скарона обід був просто на траві — couchés sur la gaie verdure (1—20).

У Осипова немає ніякої мови про столи: Троянці їли просто на березі (I—24), і думається, що тут Котляревський ближчий до Блумауера, ніж до Віргілія. Потім у своїому виданню 1809 р. Котляревський столи замінив шальовками сосновими (стор. 11) — чому, побачимо далі.

8) Просячи Нептуна за свого сина, Венера у Котляревського цілувала його в губи (II—43), у Блумауера —

Frau Venus durfte dem Neptun
Ein Schmätzchen nur versprechen (II—60);

у Осипова вона тільки „съ волокитнымъ униженьемъ съ улыбкою ему рекла“ (V—136), у Віргілія вона просто раз підійшла з такими словами (V 780).

9) У Котляревського Цербер лежить у бур'яні (III—68), у Блумауера auf der Streu (II—105), у Віргілія inmanis in antro (VI—418), у Оси-

пова—въ одной горѣ непроходимой, заросшей хворостомъ и мхомъ (VI—75), у Скарона він теж лежить у печері (VI—32.)

10) У Котляревського і Блумауера Еней так навчає своїх троянців латинської мови:

Еней тут зараз взяв догадку:
Велів побігти до дяків,
Купив Піярську граматку,
Полуставців, октоїхів,
І всіх зачав сам мордувати,
Поверху, по словам складати
Латинську тму, мну, здо, тло.
Троянське племя все засіло
Коло книжок, що аж потіло
І по латинському гуло.
Еней від них не одступався,
Тройчаткою всіх приганяв,
І хто хоть трохи лінувався,
Тому субітки і давав (III—92—93).

Der Held liess nun sein ganzes Heer
Di Infimam studiren
Und die geschicktesten in der
Rhetorik exerciren;
Flugs war mit Hülfe des Le Jay
Und eines Cornu copiae
Ein Dutzend Redner fertig (III—27).

Осипов:

Эней, не тратя нужно время
И не теряя ни часа,
Свое Троянское все племя
Скорѣй на разны голоса
Велѣлъ учить латинску складу;
И всѣмъ прилежно безъ откладу
Языкъ тотъ въ голову вбирать
Не исподоволь по боярски,
Но палями, по семинарски,
Чтобы скорѣй его понять
Когда же всѣ поизучились
И взяли въ толкъ языкъ весь тотъ,
Тогда къ Энею всѣ явились
Безъ дальнѣйшихъ Эней хлопотъ,
Экзаменъ дав на скору руку
И похваля за ихъ науку,
Десятокъ лучшихъ отобралъ (VII—38).

Ясно, що Котляревський писав свою картину, як троянці вчилися латинської мови, підо впливом Блумауера і спираючись на свій семінарський досвід; Осипов-же, не маючи такого досвіду, не дав такої живої картини, яку ми бачимо у Котляревського, хоч він і наслідував тут обох — і Блумауера і Котляревського [1]). У Віргілія цього епізода зовсім немає, текст-же Скаронів далеко тут стоїть від тексту Котляревського.

[1]) Цікаво, що й саму мову, якою говорить посол Енеїв до латинського царя, мову-мішанину української з латинською, Котляревський міг чути в своїй семінарії і потім скористуватися з неї, коли йому довелося писати промову свого посла: в рукописних шкільних збірниках XVIII в. не рідко трапляється ще й тепер незабута напіввірш — напівпісня „Був Грицько мудрий родом з Коломиї", де вчений семінарист Грицько, щоб показати свою вченість, таку каже орацію до свиней: „алянтус, свинянтус, згризантус травантус на стерниску". Слів на *ус* на манір латинський ми не бачимо у Блумауера, — вони есть тільки у Котляревського й Осипова, але у Осипова їх всього два —

11) Котляревський, описуючи лови Асканія, називає його князьком [1]) (IV—103), — це для Котляревського неприродньо, але так його в цім місці називає й Блумауер:

Da unterhielt, nach Prinzenbrauch,
Askan sich just mit Jagen (III—45).

У Осипова сказано, що Троянці

Сбирались лошадей сѣдлать
Энееву въ угодность сыну,
Которой съ добра молодчину
Тогда ужъ началъ выростать (VII—71),

хоч Осипов теж, слідкуючи за Блумауером, також любить иноді величати Енея і Асканія князями, напр. VI—12, 41, 29. У Віргілія тут немає для Асканія ніякого епітету (пор. Скарон VII—115).

12) У Котляревського про царя Латина сказано, що він був смирний і

Стичку тільки мав на ліжку,
Аматі як не грав під ніжку,
І то тоді, як підтоптавсь (IV—107).

У Блумауера ми теж знаходимо згадку про ліжко:

Des guten Königs Milchnatur
Bestand aus lauter Frieden,
Ihm war in seinem Leben nur
Ein einz'ger Brieg beschieden:
Der war, wen nachts mit im ihm Bett
Der Ehkonsortinn Maiestät
Ein Bischen harcelirte (135).

У Віргілія цього місця, як відомо, немає, а у Осипова воно наведено так:

Латинъ былъ царь миролюбивой
. . . . . .
Одну имѣлъ лишь только ссору
Ночною изрѣдка порой
Со вздорной своею женою,
Котора сильною рукою
Его подъ коготь жала свой (VII—82).

У Скарона цього місця немає (VII—122).

два рази Энеус (VII—46—47) і раз Пріамус (47); видно, що Осипову це було щось незвичайне, тоді як у Котляревського всю промову пересипано латинськими словами і словами на *ус*—Енеус, панус, циганус. Осипов тут зробив так, як він раз-у-раз робить (що ми далі більше побачимо): у Блумауера взяв кілька слів, напр., сереніссиме, бенегніссиме, экзавди, і кілька у Котляревського. Цікаво, що у Котляревського ще в двох місцях є така мова — Низа і посланця Латинового — перемішана з латинськими словами (V—148, VI—183), але відповідних їм немає у Котельницького (що продовжував Осипова). Можна думати, що й перший раз така мова спала на думку Котляревському без впливу Осипова, і вже Осипов узяв її форму у нашого поета.

[1]) Правда, князем, очевидячки, підо впливом Блумауера, Котляревський називає й Енея.

13) В третій пісні (строфа 6) у Котляревського так описується поводження троянців у Кумській землі:

И тут вони не шановались,
А зараз всѣ и потаскались,
Чого хотѣлося искать:
Якому меду та горѣлки,
Якому молодици, дѣвки,
Зъ зубивъ оскому щобъ згонать.

Це близько відповідає тому, що ми знаходимо у Блумауера:

Der Kaufte sich ein Degenband,
Der andre suchte Mädchen.
Der ging auf eine Parthie Whist (II—66).

Текст Осипова стоїть тут далі від Блумауера, ніж текст Котляревського, хоч видко, що і Осипов заглядав тут до Блумауера.

Иной побрелъ туда шататься,
Куда привыкли собираться
Молодушки по вечерамъ
Плясать подъ пѣсни въ хороводы (VI—5).

Що і Осипов заглядав тут до Блумауера, видко з дальшого віршу, де Осипов каже про віст, хоч і зазначає, що троянці, як москалі, його не знали, а грали в народні гри. У Скарона тут текст відрізняється від Котляревського (II—182).

14) Кінець IV пісні Котляревського дуже близько нагадує кінець 9 пісні Блумауера:

Про Турна Котляревський каже:

Чи він ввільне од сей напасти,
Побачимо те в пятій части,
Коли удасться змайстерить (114).

Пор. у Блумауера:

Allein wohin der Wandermann
Mit heiler Haut geschwommen,
Und was er in der Folge dann
Noch ferner unternommen
Dies, liebe leser, will ich auch,
Geschieht es auch nicht jetzo gleich,
Im nächsten Buche sagen (III—180).

15) Коли Дідона почула від троянців, як вони страждали мандруючи, то вона:

Гірко заридала
І з білого свого лиця
Платочком сльози обтирала—

це відповідає тому, що каже Дідона в своїй промові до троянців у Блумауера:

Es gieng euch schwer!
Die Augen gehn mir über (I—33).

Ні у Віргілія, ні у Скарона, ні у Осипова нічого не говориться про Дідонині сльози. У Віргілія тільки сказано, що вона vultum demissa profatur (I—561).

16) Оповідання Енеєве Троянцям про свого батька Анхиза, якого сивуха запалила і живота укоротила (25), нагадує нам Блумауера, що в нього Еней так каже, вдаючись до свого мертвого батька:

Du bist gewiss ein Heiliger
Im Himmel, wie ich glaube;
Du warst ja stets ein Eiferer
Der unverfälschten Traube (II—9).

17) Ми не подаватимемо всіх тих висловів, котрі свідчать, що Котляревський знав і читав Блумауера. Але одно ще все-таки вкажемо, бо воно дуже цікаве. Відомо, що у Блумауера є багато випадів проти католицького духівництва, і він чимало разів у своїй поемі згадує про католицький звичай цілувати папський постіл: двічі в першій пісні, коли Зевес пророкує Венері, яка доля судилася її Енеєві, і кілька разів в инших піснях. Для нас особливо цікаве теє місце з поеми Блумауера, коли в пеклі пророкує свойому синові сам Анхиз. Але перше наведемо всі ті головніші місця, де Блумауер каже про цей звичай.

1) Er hält fon andrer Leute Geld
Ein grosses Kriegsheer, und die Welt
Küsst ihm dafür den Stiefel (I—21).

2) Weil nun die Welt gewohnt schon ist
Fon Rom zu dependiren,
So wird, so lang man Füsse küst,
Dies Reich nicht exspirieren (I—23).

3) Sieh da auf jene Wiese hin:
Zween Knaben, die sich baxen,
Die werden, ehe noch am Kinn
Die Haare ihnen wachsen,
Dereinst an deiner Römer Hof —
Der als ein kleiner Erzbischof,
Und der als Bischof glänzen.

4) Dem wird das Pabstthum sein Papa
Einst erblich hinterlassen,
Und den wird seine Frau Mama
Zum Pabste machen lassen,
Eh er ins Mannesalter tritt,
Und dem dort küsst man gar schon mit
Zwölf Jahren den Pantoffel (II—154).

У Осипова цим трьом місцям Блумауера відповідає тільки одне в першій пісні, як-раз у пророкуванню Зевесовому Венері:

Ихъ власть дотолѣ продолжится,
И будутъ всѣ ихъ почитать,
Доколѣ слѣпота продлится,
И будутъ ноги цѣловать (I -28),

що відповідає Блумауерові (див. раніше Füsse küsst). У Котляревського в першій пісні, в місці, котре відповідає Осипову, немає цих слів, а є подібні в третій пісні, де розказується, як у пеклі голос віщував Енеєві, що він поставить римські стіни,

В них буде жити, як в раю,
Великі зробить переміни
Во всім окружнім там краю;
Там будуть жить та поживати,
Покѝль не будуть цілувати
Ноги святои постола [1]).

[1]) Так стоїть у списку Болховітінова і Житецького; у Парпури — якогось, у виданню Котляревського — чиесись; пор. ще одно місце у Блумауера про цей звичай — Den heiligen Fuss zu küssen (III—130).

Мені здається, що це місце дуже ясно показує нам не тільки те, що Котляревський читав Блумауера, ба й те, що він перше витворив свою Енеїду зовсім незалежно від Осипова: як-би Котляревський користувався Осиповим, то він-би це місце й навів там, де воно знаходиться у Осипова. Адже важко собі уявити, щоб він так начитавсь Осипова, що коли йому довелося в третій пісні говорити про Енеєве майбутнє, то він тут згадав те, що сказано в Осипова в першій пісні, і навів його в своїй третій частині, тим більше, що все це не має ніякого звязку з характером його „Енеїди", перейнятої народнім духом. Як-же ми згодимося з тою думкою, що Котляревський користувався Блумауером, то ці слова про постіл саме в третій пісні нам будуть зовсім зрозумілі: в першій пісні Блумауера Зевес пророкує про Енеєве майбутнє в 77 віршах, що виходить дуже довго, і хоч він двічі каже про те, що нащадкам Енеєвим цілуватимуть чоботи й ноги, проте Котляревський міг тут і не звернути уваги на ці слова, бо вони губляться серед инших слів Зевесових. Коли-ж Котляревському довелося говорити про Енеєве майбутнє в третій пісні, і він, слідком за Блумауером, у другій і третій строфі промови про це батька Енеєвого (в 14 рядках) найшов указівку на папську „Pantoffel", то він, скоротивши своїм звичаєм, вніс цее місце й у свою „Енеїду". Осипов-же, який казав уже про це в першій пісні, не вважав за потрібне знов наводити подібні слова.

Користувався Котляревський, без сумніву, Скароном [1]), і на це ми маємо ясні доводи: Палінур у Котляревського, коли схопилася буря, відмовляється їхати в Італію, а каже, що їм треба прямувати до Сицилії:

Італія відсіль не близько,
А морем в бурю їхать слизько,
Човнів ніхто не підкує.
Оттут земелька есть, хлопята,
Відсіль вона невдалеку,
Сіцілія — земля багата,
Вона мені щось по знаку.
Дмухнім лиш, братця, ми до неї,
Збувати горести своєї —
Там добрий царь живе Ацест.
Ми там, як дома очуняєм
І, як у себе, загуляєм, —
Всього у нього вдоволь есть (II—24).

Це неначе дослівний переклад Скарона:

La Sicile n'est pas trop loin,
Où le brave Acestes demeure,
Je suis d'avis que tout à l'heure,
Saus lutter contre mer et vent
Ce qui perd les gens bien souvent,
Nos vaisseaux y tournent les proues (V—104).

У Віргілія це розказано дуже далеко від цих текстів:

...Superat quoniam Fortuna, sequamur,
Quoque vocat, vertamus iter. Nec litora longe
Fida reor fraterna Ericis portusque Sicanos,
Si modo rite memor servata remetior astra (V—22—25).

---

[1]) Стешенко не слушно каже, що Скарон „не оказалъ на украинскую Энеиду никакого вліянія" (стор. 9, пор. 10 стор.). Франко теж гадає, що Котляревський не користувався Скароном (Записки Наукового Товариства імени Шевченка у Львові, т. 26, стор. 40).

Текст Блумауерів теж далеко стоїть у цім місці від Котляревського і Скарона (II—5). Осипов близько відповідає тут і Котляревському, і Скаронові, але видко, що Котляревський тут незалежно від Осипова користувавсь Скароном також, як і Осипов собі користувавсь тут, як ми вже казали, і Котляревським:

Сицилія лежитъ здѣсь близко;
Пригрянемъ, братцы, мы туда.
А въ бурю ѣхать моремъ слизко;
Забьемся и не вѣдь куда.
Земля же та намъ всѣмъ знакома;
Мы тамъ всѣ отдохнемъ, какъ дома,
Отъ бурныхъ ускользнувъ хлопотъ.
Анестъ ихъ царь, мужикъ богатой,
И на хлѣбъ на соль тароватой,
Ко всѣмъ великой доброхотъ.

Ясно, що Котляревський дає неначе переклад слів Скаронових, Осипов-же, слідом за Котляревським, бере в нього цілі вірші — а въ бурю ѣхать моремъ слизко, пригрянемъ, братцы, мы туда, мы тамъ всѣ отдохнемъ, какъ дома.

2) Розказуючи про те, як трапилася пожежа в флоті Енеєвій, Котляревський пише:

Як пан Еней так забавлявся,
То лиха він собі не ждав,
Не думав і не сподівався,
Щоб хто з Олимпа кучму дав.
На те Юнона повернула
І в голові так коверзнула,
Щоб зараз учинить ярмис;
Назула без панчіх патинки,
Пішла в Ірисині будинки,
Бо хитра ця була, як біс.
Прийшла, Ірисі підморгнула,
Черкнула в хижу разом вдвох,
І на ухо щось їй шепнула,
Щоб не підслухав який біс (II—36).

Це теж найбільше відповідає Скаронові:

Mais tandis que maître Aeneas
S'amuse à tous ces beaux ébats,
Mademoiselle la Fortune,
Qui toujours lui porte rancune,
Lui joue un tour de son métier,
Qui le va bien faire crier:
Junon, plus méchante, qu'un page,
A sa faiseuse de message,
Iris, qu'on appella Arc-en-Ciel,
Parla, le coeur rempli de fiel,
Un petit moment à l'oreille (V—154).

У Віргілія цей епізод наведено так:

Hic primum Fortuna fidem mutata novavit.
Dum variis tumulo referunt solemnia ludis,
Irim de caelo misit Saturnia Juno
Iliacam ad classem ventosque adspirat eunti,
Multa movens necdum antiqum saturata dolorem (V—604 - 608).

У Блумауера текст теж далеко стоїть від Котляревського і Скарона:

Indessen so sich alles wohl
Gethan auf Feld und Anger,
Ward Juno fon dem alten Groll
Mit neunen Ränken schwanger.
Sie rief ihr Kammerkätzchen her,
Und schickte sie hinab ans Meer
Mit heimlichen Depeschen (II—48—49).

Осипов неначе тут ближче від усіх стоїть до Блумауера:

Но зла Фортуна своенравна,
Перевернула все не так;
И изъ всего веселья славна,
Чего никто не мнилъ никакъ,
Ввернула нашему Енею
Порядочный колтокъ въ зашею,
Чего онъ вовсе и не ждалъ.
. . . . . .
Троянцовъ злобная Юнона
Пугнуть хотѣла прямикомъ.
Съ Зевесова укравшись трона —
На цыпочкахъ и потайкомъ,
Ушла въ особую коморку;
И тамъ къ себѣ на поговорку
Велѣла поскорѣй прислать (rief у Блумауера)
Свою разсыльную подругу,
Потребовать отъ ней услугу,
И важно дѣло приказать (V—115—116).

3) Здається, що і цей дуже яскравий образ:

(Нептун) миттю осідлавши рака,
Схватившсь на його, мов бурлака,
І вирнув з моря, як карась —

витворився у Котляревського підо впливом отаких висловів Скаронових:

Le roi (Нептун) du peuple porte-écailles
Poussa son char fait en bateau
Devers la surface de l'eau (I—13) i
L'heritier d'Ino, Palemon,
Chevauchait un fort bean saumon,
Six grosses huîtres à l'ecaille.
En un char couvert de rocaille,
Traînaient un ancien Triton,
Qui donnait aux autres le ton
D'une coquille recourbée (II—175—176).

4) Образ Венери, коли вона прийшла прохати Юпітера за свого сина, витворив Котляревський також підо впливом Скароновим. У Віргілія про Венеру тут тільки говориться, що вона

Tristior et lacrimis oculos suffusa nitentis
Adloquitur (до Юпітера) (I—228—229).

У Блумауера зовсім не описано, в якому настрою була Венера:

Frau Venus kam und machte da
Dem Donnerer Visite;
Denn da versagte der Papa
Ihr niemals eine Bitte (I—17).

Осипов тільки каже, що Венера „жалобно запѣла". У Котляревського тут ми бачимо повний збіг з Скароном:

К.

Прийшла Венера, искривившись,
Заплакавшись і завіскрившись,
І стала хлипать перед ним (Юпітером)

С.

Elle en eût bien dit d'avantage
Mais la bonne dame de rage
Se mit tellement a pleurer,
A sangloter, a soupirer,
Elle fit tant de l'enragée
Qu'il eut peur, la voyant changée,
Qu'elle n'eût quelque diable au corps (I-23-24

5. Вислів Котляревського про Юпітера, що тільки ненароком

З Олимпа глянув і на нас
І кинув в Карфагену оком (1—16),

відповідає такому реченню Скароновому:

Юпітер: Au travers d'un châssis de verre,
Jetait ses yeux dassus la terre (1—21).

6. Образ плачливого Енея, що не відп відає загальній козацькій вдачі героя, теж склавсь у Котляревського підо впливом Скароновим:

К.

Еней сподар посумувавши,
Насилу трохи вгамувавсь,
Поплакавши і поридавши,
Сивушкою почастувавсь (III)

С.

Cependant sa bouche exhala
Maint soupir, et de sa paupière
Sortit de pleurs une rivière,
Qui se sépara sur sa peau
En quinze ou seize gouttes d'eau (II—181)[1]).

або

Еней боровсь з своїм сердега горем,
Слізьми бідняжка обливавсь,
Хоть от Дідони плив поспішно,
Та плакав гірко, неутішно (II пісня).

Иноді неначе спочатку Котляревський утворював образ підо впливом Скароновим, а потім зміняв його підо впливом Блумауера.

Як раз на морі і гора,
А далі потім яр глибокий
(список Болховітінова, Житецького, Парпури).

Un flot jusq'au ciel l'éleva,
Puis aussitôt le flot creva,
Laissant en mer une ouverture (1—12).

Як раз на морі і гора!
Все море зараз спузирило,
Водою мов в ключі забило
(видання Котляревського 1809 р.)

Wie siedend Wasser sprudelte
Das Meer in seinem kessel.
(I—9).

Та було в Котляревського ще одне джерело, що може разом із Блумауером та Скароном і навело його на думку перелицювати свою „Енеїду“: це польський переклад „Енеїди“ Віргілія. Є відомості, що Котляревський знав польську мову ще в семінарії, так само як і французьку [2]), і значить міг читати польські книжки. В бібліотеці кол. Київської Духовної Академії є польський переклад „Енеїди“ XVII в. На жаль, перших аркушів його не збереглося, і ми не можемо сказати, хто його зробив. Проте в середині XVIII в. (1754) Андрій Кохановський видав цей переклад сливе без жадних одмін другим виданням [3]). Наприкінці XVIII в. (1786—1787) Przybylsky зробив переклад „Енеїди“ польською мовою під таким заголовком[4]): Eneida czyli viersz Bohatyrski ku czci Eneiasza z Troi“, та він довгенько залишавсь у рукопису і надруковано його тільки 1811 р. Ми бачили тільки другу частину цього перекладу. Цікаво, що до неї додано малюнок боротьби Енея з Турном — Турна вже повалено на землю, і Еней замахнувсь над ним мечем; підписано під цим малюнком: Eneias Bohatyr zwycięzaiący; по боках двобійців оддалеки стоять війська, а вгорі сидять боги — Зевес у короні і дві жінки, мабуть Юнона й Венера. Коло одної з них — мабуть Юнони — сидить павич. Цікаво, що в одному рукописному підручнику поезії, напи-

[1]) Пор. Скарон III, 140.

[2]) Я не розумію, чому Стешенко не вірить цій звістці і каже, що навіть французької мови не навчали в тій семінарії, де вчився Котляревський (Стешенко. Котляревський... стор. 9); ми вже бачили, що там вчили не тільки французької, ба й німецької мови.

[3]) В передмові до цього видання сказано, що тут подають Віргілія „z Rzymskiego w Polski stroy przestroionego, czy z Togata kontuszowym uczynionego“.

[4]) Див. т. II, Передмова, стор. VI.

саному у Чернігівському колегіумі 1745 р. (див. знімок 6), ми знаходимо діялог між Енеєм, Турном, Антенором, Касандрою, то-що [1]). Правда, цей діялог не має безпосереднього відношення до „Енеїди“ Котляревського, проте в цьому підручнику теж є малюнки Турна й Енея: на одному малюнку вони подають один одному руки, тоб-то миряться (знімок 7), а другий—як Еней вбиває Турна—над малюнком є напис: Turnum superavit Eneas (знімок 8). Здалека по боках двобійців теж стоять два війська. Все це показує, що мотиви т. м. „Енеїди“ були популярні і в Польщі, і в нас на Україні. Треба ще зазначити, що у Віргілія нема таких обставин двобою, котрі ми знаходимо в Котляревського і бачимо на зазначених малюнках: хоч у Віргілія і говориться, що Еней з Турном вирішили покінчити діло двобоєм, та загальна бійка і після цього продовжувалася, і Еней у Віргілія просто серед баталії зустрічає Турна і спочатку тільки ранить його списом у ногу (XII, 925), а потім уже вбиває. Тимчасом у Котляревського Еней згідно з малюнком спочатку: „Торох Рутульця в лівий бік!“ і вже потім, згідно з Віргілієм, вбиває його мечем, причому з самого початку цього двобою Турн велить Латинцям і Рутульцям бій

З Енеєвцями перервати.
І як раз противні супостати
Утихомирясь стали в строй,

як це намальовано й на тих картинах, що про їх ми говорили [2]).

Далі, цікаво, що в польських перекладах „Енеїди“ ми вже давно (XVII в.) бачимо народній кольорит. Як у польській схоластичній проповіді XVII в., у Скарги, Млодзяновського, подіям старого і нового заповіту надавано окраси й рис польського життя і польської народности, коли Бога називано небесним королем, Мусія гетьманом люду жидівського [3]), так уже і в давньому польському перекладі „Енеїди“ XVII в., а значить і в Кохановського ми бачимо ці риси польської народности.

Ці риси неначе відбилися і в „Енеїді“ Котляревського: Ацеста він називає королем (II—24). Правда, такого назвища ми у відповідному місці у Кохановського для Ацеста не зустрічаємо, хоч він і тут величає його szlachetny (116), але в третій пісні, де Ацест у Віргілія називається царем (1—558), Кохановський величав його королем (1—21, 22), у Осипова Ацест тут цар (81), у Блумауера він не має ніякої назви, проте розуміється, що він цар. Потім Енея, Еола, латинського царя Кохановський скрізь називає королями: Еней—krol z Troi (1—2), Еол—krol (1—3), Lati-

---

[1]) Діялога цього ми друкуємо в додатках до нашої праці, як пікавий матеріял до історії сюжету нашої поеми.

[2]) У Блумауера і Скарона, як відомо, цієї частини „Енеїди“ зовсім нема; що-ж до Котельницького, що доківчив переклад Осипова, то, на жаль, останньої частини його „Енеїди“ ми в Київі ніде добути не могли. Нагадуємо, що останні пісні (особливо VI), де мова про двобій між Енеєм і Турном, писано вже в XIX в., коли Котляревський міг уже познайомитися з перекладом Пшебельського.

[3]) Про це див. у нашій праці Ант. Радивиловський, южно-русскій проповѣдникъ XVII в., Київ, 1894 р.

nus krol (182). Дідона теж krolowa (1 – 12). Цікаво, що Юпітер називається у Котляревського один раз Йовіш (VI—177)—пор. у Кохановського Iowiszowa małzonka (1—2), ogień Iowiszow (IV—94), Iowisz (VI—100). Козак иноді називається у Котляревського, як і в Кохановського всякий вояка—богатирем (VI—185); так Котляревський називає і самого Енея (VII—247); пор. у Кохановського Entell Bohatyrz (127).

Потім образ Харона, мені здається, намальовано у Котляревського теж підо впливом Кохановського, принаймні текст його тут ближче за всіх стоїть до Кохановського, хоч без сумніву дещо для цього образу Котляревський взяв і в Блумауера, а так само і в Віргілія:

І перевізник тут явився:
Як циган, смуглой цери був,
Од сонця ввесь він попалився,
І губи, як арап, оддув;
Очища в лоб позападали,
Сметаною позапливали,
А голова вся в ковтунах:
Із рота слина все котилась,
Як повстка борода скомшилась[1]),
Всім задавав собою страх.
Сорочка звязана узлами
Держалась в силу на плечах,
Попричепляна мотузками,
Як решето була в дірках,
Замазана була на палець,
Засалена, аж капав смалець;
Обутий в драні постоли,
Із дір онучі волочились,
Зовсім, хоть вижми, помочились;
Пошарпані штани були.
За пояс лико одвічало (1—59—60).

wąs siwy
Z brodą wielką p o m s z y ł się, płomieniem błyszczały
Oczy, węzłem ścięgniony, płaszcz na nim zbotwiały

acz iuz dawny laty,
Ale czerstwy w starości swey y rydzowaty
(VI—156—157).

У Віргілія Харона так описано:

Portitor has horrendus aquas et flumina servat
Terribili squalore Charon, cui plurima mento
Canities inculta iacet, stant lumina flamma,
Sordidus ex umeris nodo dependet amictus (VI—298—301).

У Блумауера ми знаходимо такий малюнок:

Hier kam ein alter Murrkopf hart'
Ans Land heran gerudert,
Das Alter hatte seinen Bart
Ihm schneeweiss eingepudert;
Doch liess er ihn zerrauft und dicht,
Und kämmt' und pflog und putzt' ihm nicht
Wie unsre Kapuziner.
Ein Sack, so alt und grob, als er,
Bedeckte seine Blösse (98).

[1]) Теж у П. і К.; у Б. і Ж.—як клоччя борода ізбилась.

У Осипова:

В струях сих грязных и вонючих,
Что тиной с зеленью текут,
На веслах, как крылах летучих,
Явился перевозчик тут.
Лице чернѣе голенища,
Нечесаная бородища,
Вся в колтунах и завитках
Висѣла до пупа клочками,
Сиво-сѣдыми волосами,
Старинной, как парик в кудрях,
Одѣт же был по щегольскому,
В сермяжном старом зипунѣ,
Заплаты по куску большому
На всѣх боках и на спинѣ.
Запачкан грязью весь и салом,
Обвязан из куля мочалом,
С узлами вмѣсто кушака;
Протоптаны всѣ башмачонки,
А под кавтаном рубашонки
Ни на полушку лоскута (VI—53—61).

Хоч у Віргілія і сказано, що у Харона nodo dependet amictus, проте цей вислів — одежа висіла узлом — дуже неясний; у Кохановського-ж прямо сказано, що węzłem ściągniony płaszcz na nim zbotwiały був; у Осипова такого опису сорочки Харонової нема, навпаки сказано, що сорочки зовсім не було — „а под кавтаном рубашонки ни на полушку лоскута“, а про вузли говориться там, де розказується про пояс Харонів— обвязан из куля мочалом, с узлами вмѣсто кушака — хоч і вийшло щось незрозуміле; у Блумауера, як ми бачимо, про вузли нема ніякої мови. Далі про бороду Харона Котляревський каже, що вона скомшилась, неначе передаючи слово Кохановського pomszył się. У Скарона ми бачимо тут значну одміну (VII — 23).

Як схопилася буря на морі, Еней у Котляревського —

Тут крикнув, як на пуп:
Заплакався і заридався,
Пошарпався увесь, подрався,
На тім'ї начесав аж струп.

І далі

Енея за живіт бере.

У Віргілія сказано, що extemplo Aeneae solvuntur frigere membra: ingenit.. (1—92—95). У Блумауера — Aeneas schrie und zitterte an Händen und an Füssen (6), у Осипова —

Еней, как будто в лихорадкѣ,
Зубами хлопая дрожал,
Или в падучем, как припадкѣ,
Кривлялся, корчился, зѣвал,
Взирая с судна на пучину,
Бурлацки клял свою судьбину
И бабьим голосом ревѣл (1—21).

У Кохановського Wnet z strachu rozerwáne maiąc członki w sobie Eneas ciężko westchnął (1 — 4). Видно, що текст Котляревського ближче від усіх стоїть до Кохановського (пор. Скарон I, 11). Юпітер у Котляревського пророкує Венері, що її Еней в Італії збудує сильне царство і заведе своє там панство: не малий буде він панок (1 — 9). Це неначе відповідає тому, що каже Зевес у Кохановського:

Trzysta lat całych tam (в Італії) Eneaszowe
Pokolenie będzie mieć krolestwo gotowe;

потім з'явиться Romulus, який waleczne zbuduie miasto, a mieszczani

Od przezwiska swoiego przezowie Rzymiany.
Tyt kresu ani czasu (mowię rzeczywiście)
Nie kladę, bo im P a ń s t w o oddal wiekuiście (1 — 11)

У Віргілія і Блумауера говориться тільки про царство, те саме ми бачимо в Осипова:

Еней латинско царство там устроит
И утвердит из ничего.

Потім з'явиться Ромул, що

Всѣ покорит себѣ народы,
Прострет на землю власть и воды,
И будет в Римѣ так, как хан (1—27).

Можна думати, що й картину наради у царя Латина з його вельможами, а головне той рух, що повстав серед латинців, коли Латин не схотів воюватися з Енеєм, Котляревський намалював, маючи перед собою польську „Енеїду" й уявляючи собі польське „посполите рушення". У Віргілія говориться, що коли латинці стали вимагати від царя, щоб він оголосив війну Енеєві, то він

Nec plura locutus
Saepsit tectis rerumque reliquit habenas,

і латинці сами збиралися і воювали з Енеєм, — проте яскравої картини зборів і боротьби нема. У Блумауера ми бачимо виразну картину зборів латинців до бою, те саме й у Осипова, тільки-ж ні в одного з них нема таких рис, котрі-б нагадували польські урядові форми, — вони є тільки у Котляревського: цар Латин зізвав до себе п а н і в в е л ь м о ж н и х,

старих, чиновних і заможних,
которих ради слухав сам (IV — 107).

А ось картина того руху, що повстав у латинськім царстві після того, як Латин не схотів воюватися з Енеєм:

Мов п о с п о л і т е е р у ш е н н я
Латина в царстві началось,
Повсюдна муштра та учення,
Все за жолнірство принялось (1 — 112).

Евандр теж скликає річ посполиту (VI — 170).

Користуючись найбільше з Блумауера, Котляревський брав дещо і в самого Віргілія. Відомо, що на Україні серед людей письменних „Енеїда" Віргілієва мала велику пошану, надто за часів Теофана Прокоповича [1]). Пробуваючи в Полтавській семінарії, Котляревський читав Енеїду Віргілієву, отож не дивниця, що в його Енеїді ми бачимо безпосередні відгуки й латинської поеми.

---

[1]) „Кіевская Старина" 1898 р. № 10, стор. 16.

Звичайно можна сказати, що всі епізоди, схожі з латинською „Енеїдою“, перейшли до поеми Котляревського через польський переклад „Енеїди“, проте є доводи і на те, що Котляревський заглядав і в латинську „Енеїду“ [1]). Перелічуючи ті народи, котрі прийшли допомагати Турнові, Котляревський називає Сакранців (118), чого нема в польській „Енеїді“ (209) і що ми знаходимо у Віргілія (VII — 796). У Блумауера і Осипова нічогісінько не говориться про ті латинські народи, що прийшли на допомогу Турнові (Осипов VII — 115, Блумауер 140). У Скарона (VII—230), хоч і є цей народ Сакранці, зате він не згадує тут про Аргівців.

У Котляревського після першої промови Дідони до Троянців, промови, що її нема ні в Віргілія, ні в Блумауера, ні у Осипова,—

Троянці всі замурмотали,
Дідоні низько в ноги пали,
А вставши їй мовляли так.

У Віргілія Maximus Ileoneus placido sic pectore coepit, а після його промови cuncti simul ore fremebant Dardanidae (1—559—560).

У Блумауера Троянці

Warfen for der Furstin Thron
Sich hin und baten um pardon
Und Holz für ihre Schiffe (14),

потім

O Königin! so schrie sie hier
Ans einem Mund zusammen (ibid).

У польській „Енеїді“ тільки сказано, що Троянці głosnym wzdychaniém iego potwierdzają mowę (21). У Скарона нема відповідного місця (1 — 55), у Осипова просили (47), а потім вскричали (48). Таким чином, жадним способом не можна сказати, як це роблять деякі критики, що у Котляревського нема ні одної Віргілієвої риси, яку-б він вніс у своє оповідання незалежно од російської „Енеїди“ (див. Зеров, Нове українське письменство, 32, пор. Стешенко, op. cit.—80. Правда, в другій своїй роботі „Енеїда Котляревського й Котельницького“ Стешенко вже каже, що поема Котляревського не залежить тільки від латинського первотвору, Записки Наукового Товариства імени Шевченка, кн. IX, 56). Отож ми бачимо, що у Котляревського, коли він починав свою „Енеїду“, було багато джерел: і латинська „Енеїда“, і Скарон, і Блумауер, і навіть польська „Енеїда“, і всіма ними він скористувавсь доладу. Досить джерел було і в Осипова. Ми їх уже зазначили: це Віргілій, Скарон і надто Блумауер, а також і наш Котляревський. Тільки про Осипова не можна сказати, щоб

---

[1]) Указівку на це ми неначе знаходимо у самого Котляревського: вдаючись до своєї музи, він каже:

Ти, Музо, кажуть всі, письменна,
В Полтавській школі научена,
Всіх (союзників Евел) мусиш поіменно знать (IV — 23).

„Енеїдою“ Віргіліевою ми користувалися в виданню A. Forbiger'a, Lipsiae, M. D. CCCLXXIII pars II і III.

він користувавсь своїми джерелами гарно, що ми зараз і покажемо, головним чином для того, щоб ще ясніше довести, що не Котляревський, починаючи свою поему, кермувавсь Осиповим, а навпаки.

У Осипова ми часто бачимо, як він бере різні епізоди у різних авторів, між иншим і у Котляревського, і без пуття їх компонує, так що виходить якась нісенітниця.

Так, описуючи ті дива, котрі побачив Еней у пеклі, Котляревський спочатку говорить про свої українські чуда, а тоді розказує і про класичні:

Тут вешталися великани,
Мавки, відьми і упирі,
Арапи чорні, злі, погани,
З рогами мов бики, тури.
Верблюди з страшними горбами
І гад із острими жалами,
Шипіли, корчились, повзли,
Огн нные з крилами змії,
В півліктя бігали кощії,
На курячих ногах козли.
З ненаських же були горгони,
Кентаври, грифи, бріярей,
Химери, карли, Геріони (так і 1839 р.) (у П. Гарпагони).
І жовтих бугських тьма ужей.
Еней хотів тут показатись,
Що будто він не зна боятись,
Трощить було задумав чуд;
Но за руку його вхопила
Сивила і отговорила,
Щоб не заходив дурно в труд. (Рук. 52—53 строфа [1]).

Матеріял для цього опису Котляревський взяв у Скарона, а почасти й у Блумауера, тільки дуже вкоротив його, так що ми знаходимо в нього самісінький перелік тих див, що про них теж коротенько, але все-таки хоч дещо каже Скарон, а ще більше Блумауер, присвячуючи мало не кожному чуду цілу строфу з 7 віршів.

У Скарона це місце наведено так:

Dessous ce grand orme habitaient
De grands Centaures que montaient
Des guenons à fesses rasées;
Quantité de Billevesées,
Monstres aujourd'hui fort fréquents;
Force Dragons, les dents craquants,
Des Geryons à triple face,
Des Griffons faisant la grimace,
De grands geants, de petits nains,
Des Briarées à cent mains,
Et de Chimères une troupe,
Portant des gorgones en croupe;
De petits monstres fort mutins,
Moitié chair et moitié patins
[Ce sont femmelettes gloutonnes
Que l'on nomme courte fessonnes;
De vrais diables à la maison,
Dont est aujourd'hui grand'foison];
Des Harpies maigres et plates,
De cagneux et des culs-de-jatte. (VI — 21).

У Блумауера тут-же знаходимо таку строфу:

Hier war auch König Gerjion, der
Sein Vich mit Menchen speiste,
Dreifaltig an Person, und sehr
Einfältig doch am Geiste.
Was ihn am meisten stets gefreut,
War dies, dass er zu gleicher Zeit
Drei Weiber küssen konnte (97).

[1]) У своїому виданню 1809 р. Котляревський викинув ці дві строфи, щоб не було суперечности з попередніми строфами, бо раніше він казав, що Еней злякавсь тих див, що їх побачив, а тут говориться, що він хтів їх бити.

Що-ж до Осипова, то він 52 строфу, де описувано у Котляревського, так мовити, українські чуда, викинув, зате взяв у нього строфу, де розказується про класичні дива:

Кентавры, Грифы, Геріоны,
Гиганты, Карлы, Бріарей,
Химеры, Гарпии. Горгоны,
Невиданных станицы змѣй,
Большими бѣгали толпами,
Как волки въ генварѣ стадами
Давя друг друга въ тѣснотѣ;
Дрались, толпились, копошились,
Тѣснились, тискались, давились,
И въ вѣчной были суетѣ (VI — 50).

Ми вже знаємо, що Осипов користувався з „Енеїди“ Котляревського, а не навпаки, і тому, коли ми натрапляємо в них на схожі епізоди, то маємо право сказати, що Котляревський був за зразок для Осипова, а не Осипов для Котляревського, проте тут ми знаходимо новий довід нашої думки. Як видко з поданих текстів, Котляревський ближче стоїть до Скарона, ніж Осипов, бо Котляревський повніше передає це місце Скарона: він згадує про огненних криластих зміїв, себ-то драконів і значить йому не було чого тут заглядати до „Енеїди“ Осипова. Осипов-же, як ми побачимо й далі, любив компонувати по кілька епізодів в одному місці без ніякого художнього смаку. Що цю строфу, принаймні її початок, він узяв у Котляревського, про це він неначе сам каже в дальшій строфі:

Но чтобъ читателю досаднымъ
Не показалося сіе,
То для него я толкомъ внятнымъ
Сіе отборное вранье,
Колико можно, растолкую
И всѣхъ ихъ порознь розмалюю
Въ извѣстныхъ видахъ передъ нимъ
За то, дабы онъ не сердился,
Что я ему скучать пустился
Чужимъ враньемъ, а не своимъ.

Це чуже „вранье“, як ми бачили, відповідає сливе точно тільки строфі Котляревського. Опріч того, перелічивши всі дива взагалі, як це зробив і Котляревський, Осипов починає далі, щоб розвеселити читача, розмальовувати їх поодинці, і, користуючись на цей раз Блумауером та забувши, що він, слідкуючи за Котляревським, знайшов у пеклі багато героінів[1]), тимчасом як це окрема персона, яка за грецькою мітологією має три тварі, він ось що пише про Геріона:

Разнообразныя три тѣла
Имѣлъ царевичъ Геріонъ:
Безъ всякой всѣмъ вины и дѣла
Смертельный задавалъ трезвонъ;
И мясо искроша кусками,
Копилъ огромными чанами,
И вмѣсто сѣчки иль овса
Кормилъ свою людьми скотину і т. д.
(VI — 53).

Те саме ми бачимо й в иншому місці. У Котляревського сказано, що Нептун, прогнавши вітри, що розбили Енеєву флоту,

Зараз взяв метелку
І море вимів, як світелку,—
Тут сонце глянуло на світ.

[1]) Котляревський, що йшов тут слідом за Скароном, скоро зрозумів свою помилку й уже в виданню П. ми замість геріони знаходимо гарпагони.

У Блумауера цього нема, а тільки сказано, що Нептун, нагримавши на вітри,

Drauf stieg er ins Pierutsch[1]) hinein
Und ebnete die Wellen:
Bald pflegte sich der Sonnenschein
Auch wieder einzustellen (7).

У Віргілія говориться про те, що Нептун утихомирив бурю і знов показав сонце, а далі розказується, як він тризубом підіймає затоплені човни, рівняє хвилі і їде легкою колісницею поверху води. Те саме і в Скарона: Нептун заспокоює море d'un seul coup de trident (I, 14). Осипов-же тризуба бере у Віргілія або Скарона, а метелку у Котляревського і компонує таку невдалу картину:

Потомъ онъ (Нептун), сѣвши въ одноколку,
Поѣхалъ по морю гулять;
Трезубецъ взявши и метелку,
Онъ море началъ тѣмъ (чим?) равнять.

Тут неясно, чим-же він рівняє — тризубом чи „метелкою", скоріше неначе тризубом, бо сказано тѣмъ, але тоді на що Осипов говорить тут іще й про цю „метелку"? Ясно, що він її, не довго думавши, взяв у Котляревського і потім не знав, що з нею робити[2]).

У Віргілія Еол, коли Юнона попрохала його, нехай потопить Енея, заразісінько таки виявляє охоту виконати її прохання. Він б'є списом у скелю, і звідти вилітають вітри. Те саме ми бачимо й у Скарона (2 — 10). У Блумауера Еол каже, що він не хоче таїтися перед Юноною, який він бідний (arm) на вітри, бо дехто з них недужий (Auster hat die Lungensuch), а декотрих нема вдома. Проте він таки завіряє, що пливці (ватага Енеєва) не втечуть від нього, і випускає вітри з мішка (eröffnete den Sack), де він, як каже Блумауер, їх замикав (Äol in einem grossen Sack die Winde eingesperret (8). У Котляревського Еол, сказавши, що він усі вітри порозпускав, далі пояснює, де кожен вітер перебуває. Будь-що-будь, обіцяє він зробити так, як його прохала Юнона, та й скликає всі вітри до двору і велить поганій буть погоді. У Осипова Еол, так само як і в Котляревського, завіряє, що всі вітри у нього „въ расходѣ и дома нѣтъ ни одного". Та далі Осипов, забувши про це і зазначивши,

---

[1]) Дашкевич слово pierutsch перекладає однодревко (див. Киевская Старина 1898 р. № 9, стор. 173).

[2]) Пор. ще таке місце у Котляревського й Осипова: коли собаки з'їли цуцика няньки Амати, то вона з своєю челяддю метнулася бити троянців і між ившим

Тут рота косарів з гребцями
Йшли битись з косами з граблями,
Ніхто од бою не цурався.

Осипов-же, своїм звичаєм, хапаючись, склав тут підо впливом Котляревського таку нісенітницю:

Косарь служилъ на мѣсто сабли.
За копья отправляли грабли
Готовъ былъ всякъ всю кровь пролить. (VII — 77).

У Блумауера і Скарона цієї картини нема.

слідом за Блумауером, а так само і Котляревським [1]), куди порозбігалися вітри, все-таки каже, що Еол нарешті розвязує мішок і випускає вітри на волю (19), хоч перед тим і оповідав, слідом за Віргілієм, що вітри у Еола „сидѣли въ трущобѣ, въ земной запрятаны утробѣ (16 — у Віргілія — vasto antro). Ясно, що така плутанина вийшла через те, що спочатку Осипов подивився до „Енеїди“ Котляревського, і побачив там, що в Еола зовсім не було вітрів. Тоді Осипов узявсь наслідувати Блумауера, деколи заглядаючи й до Котляревського, і хоч удома в Еола не було й одного вітра, він усе-таки розвязав мішок, і відтіля повилітали вітри.

Коли троянці приїхали в Кумську землю, то Віргілій каже, що, як Енеєва ватага клопоталася про те, щоб зараз-таки гарненько попоїсти й добре оташуватися тут-таки на березі, сам Еней пішов у Фебову каплицю. У Блумауера тут розказується, як товариші Енеєві пішли містом шукати собі, хто чого хотів: хто купував військові речі, хто шукав дівчат, хто йшов гуляти у карти, а сам Еней, як добрий християнин, пішов до церкви. Дещо подібне до того, що ми знаходимо в Блумауера, бачимо й у Скарона, тільки козаки Енеєві у Скарона забавляються собі на березі: вони то нюхали тютюн, то стріляли, то полювали, — Еней-же пішов до Аполонової каплиці. В Осипова тут усе розказано близько до Котляревського (є навіть речення подібні — куда ихъ мчитъ Анхизовъ сынъ — куди їх мчить Анхизів син і т. д.), тільки-ж у Осипова знов якась плутанина в висловах. У Котляревського сказано, що, тимчасом як Енеєві хлопці бенькетували, він один не веселивсь:

Йому не миле все було:
Йому Плутон та батько снився,
І пекло в голову ввійшло,

і він пішов, щоб розпитатися дороги до пекла. Осипов, слідом за Котляревським, повторює цю фразу.

Енея ни одно веселье
Собою не могло плѣнять,
Анхиза строго повеленье
Спѣшилъ скорѣй онъ исполнять.

И, ни минуты не теряя,
Проворно брызнулъ, какъ лихая
Ямская лошадь на бѣгу,

і ввійшов до Фебової каплиці. Та далі Осипов уже каже:

Въ умѣ хоть не о богомольѣ
Еней на тотъ разъ помышлялъ,
На молодцовъ своихъ раздолье
Съ великой завистью взиралъ,

Смотря, какъ люди проклажались,
Гульбой различной занимались,
Ручьями слюни і спускалъ.

Так може писати тільки той письменник, що механічно будує свій твір, беручи для нього матеріял там, де тільки можна. Сліди недбалої роботи ми часто знаходимо в Осипова. Наведімо ще скількись прикладів

[1]) Що „Борей с похмѣлья (лежить) в лазаретѣ“ (18) — це спочатку Осипов узяв у Котляревського, що „Нот еще в прошедшем лѣтѣ ушиблен больно на бою“ — це він витворив сам, а далі він пішов уже за Блумауером, отож і вийшло, що „Зефир в наймах у стихотворцов (den Zephyr haben mir Die Diechter weggenommen, і нарешті Äol eröffnete den Sack).

її, щоб краще підкреслити нашу думку про вплив Котляревського на Осипова, вплив, який особливо ясно вирисовується в такій механічній роботі Осипова. Побачивши Еней у пеклі Дідону, у Осипова дорікає їй за те, що вона „зарѣзавшись, в огнѣ сгорѣла“ (VI — 82), тільки-ж Осипов знов забув, що в IV пісні, як він сам казав, Дідона не схотіла ні зарізатися, ні повіситися, ні голову розбити об стінку, а вирішила спалити себе. У Віргілія вона, завдавши собі велику рану мечем, потім спалила себе. У Блумауера Дідона повісилася, а в Котляревського тільки спалила себе, як і в Осипова, та про те, як вона вкоротила собі віку, нема мови в пеклі у Блумауера (104), а у Віргілія Еней її питає, чи справді

Verus mihi nuntius ergo
Venerat exstinctam ferroque extrema secutam? (VI — 456 — 457).

У Скарона Еней питає, чи справді Дідона „s'etait la poitrine percée?“ (VII — 36). У Котляревського Еней каже Дідоні „якого біса ти спалилась?“ (III — 73), і це відповідає тому, що Дідона зробила собі в першій пісні Котляревського.

Отож, ми бачимо, що й тут Осипов творить механічно: в сцені зустрічи Енеєвої з Дідоною в пеклі мотив вбивства він бере у Віргілія, а пожежі у Котляревського, і виходить „зарѣзавшись, въ огнѣ сгорѣла“.

Так само скомпоновано у Осипова і епізод про посольство Меркурія від Юпітера до Енея, щоб він покинув Дідону. У Котляревського Меркурій каже Енеєві грізну промову і застерегає його, щоб він поспішавсь покинути скоріше Картагену і щоб йому Меркурієві вдруге не довелося передавати наказу Зевесового. Такий самий грізний наказ передає Енеєві Меркурій і в Блумауера:

„А що ти робиш? п'єш сивуху?
З всього горла закричав:
„А ну лиш швидче убірайся,
Зевес поход тобі сказав!
Чи це-ж таки до діла робиш,
Що й досі тута загулявсь?
Та швидко і не так задробиш:
Зевес не дурно похвалявсь;
Получиш добру халазію,
Він видавить з тебе олію,
От тільки й ще тут побарись!
Гляди, сьогодні щоб убрався,
Щоб нищечком відсіль украв ся,
Мене удруге не дождись (1 — 18)

Da kam Merkur und sprach: „Musje!
Sie müssen ohne Gnade
Infie rundzwanzig Stunden fort,
So lautetmeinesHerren Wort.
Adieu! wir sehn uns wieder (57).

У Осипова наказ Зевесів неначе має дві частини: одну, що нагадує промову Меркуріеву у Котляревського, другу, що відповідає текстові Віргілієвому:

1) Здорово, братъ, ты подлипало!
Изволь, не мешкавши ни мало,
Отсель сегодня-жъ уплетать.
Приказъ сей присланъ отъ Зевеса.

3) То можешь ты и здѣсь остаться (sic!),
Когда не тужишь о себѣ.
Тебѣ назначенная слава
И царства Римского держава

2) Смотри ж, любезная повѣса!
Чтобъ слезъ тебѣ не утирать.
Когда-ж сему повиноваться
Трудненько кажется тебѣ,
4) Останется не для тебя;
А ты, как щеголь самой слабой,
Рѣзвился на досугѣ съ бабой,
И съ нею потѣшалъ себя (IV — 52 — 53).

У Віргілія Меркурієва промова нагадує другу частину промови його в Осипова: у Віргілія Меркурій зовсім не загрожує Енеєві, а тільки питає, що він думає далі робити; невже він не хоче зажити тієї слави, що йому обіцяв Зевес (IV — 265 — 275). У Скарона тут різниця від усіх зазначених. За довід на те, що Осипов користувався з „Енеїди“ Котляревського, може правити ще й початок IV пісні — відома перекручена Сивілліна мова. Коли ми подивимося, як її скомпоновано в Котляревського, то побачимо, що її в нього складено дуже вдало: видно, що Котляревський тут творив вільно, а не передавав чужий зразок.

Котляревський	Як слід читати
Борщ[ів] як три не по[деньк]уєш,	Як три деньки не поборщуєш,
На [моторошн]і за[сердч]ить	На серці замоторошнить [1]),
І зараз тягл[ом за[кишк]уєш	І зараз кишком (кишкою) затяглуєш
І в бурхот[і] за[кеньдюш]ить.	І в кеньдюші (киндюсі) забуркотить.
Коли ж що напх[ом з'[язик]аєш	Коли ж що язиком напхаєш,
І в тереб добре з[живот]аєш,	І добре в живот зтеребаєш,
То на весел[і за[нутри]ть.	То на нутрі завеселить.
Об лихо вдар[ом за[землю]еш	Об землю лихом завдареш
І ввесь забуд свій з[голод]уєш	І голод весь свій забуд(у)еш.
І біг до горя за[чорт]ить.	І чорт до горя забі(г)жить.
Та що абищо[ти верзля[лом,	Та що аби що верзляти,
Не казк[у корм[ом солов[ят:	Не казкою кормлять солов'я.
Ось ну за[калитк[уй брязка[лом,	Ось ну калиткою забрязкай,
То радощі заденежать.	То радощі заденежать.
Коли дава[ло спятак[уєш,	Коли с пятак дава(тим)еш,
То може чу[ло з[повину]еш,	То може новину (за)чуєш,
Як що з тобою сперед[ить:	Як що з тобою (буде) спереду,
Куди на плав[ах човн[овати,	Куди на човнах плавовати,
Як угоди[лі Юнона[ти	Як угодити Юноналі
І як Еней замінервить.	Як Еней замінервить.

У Осипова промова Сивілліна має такий вигляд

Как ед[ки трои не по[сут]чишь,	Как сутки трои не поедчишь,
Так на тошн[е за[живот]ит,	Та на (?) животе затошнитъ [1]);
На всем ныть[е ты за[жолуд]чишь,	На всем желуд(к)е ты занытчишь,
И на ворч[але за[брюшн]ит.	И на брюшнале заворчит
А естьли позубит жевело,	
Не за сердчит уж тосковало,	
И все уйд[ило прочь с[груст]ит,	И ця грусть прочь уйдет.
С[бед]ятся кучи все в забуд[ку,	Все кучи бед забудутся,
С[кручин]ишь всю свою избуд[ку	Кручину всю свою избудешь,
И улет[ило с[голод]ит.	И голод улетит
Но что пустяч[ить нам звопи[лом?	

[1]) На серці замоторошнить — можна сказати, на животе затошнит — не можна, тут цей приймениик на з'явивсь у Осипова через те, що він побачив його у Котляревського.

Звени[ль уол лучше за[мошн]уй.	Зазвени лучше мошной.
К чему полтин[иться скупи[лом?	К чему скупиться полтиной?
Жале[лом так ты не рублю[й.	Так ты не жалей рубля
Подспеши меня дальцом,	
То по[умлю я роски[дальцом;	То раскину я умом
Рассказы ссудблю всем вам:	
Что с п е р е д и т с тобой в[случи]ле?	Что случит(ся) с тобой в п е р е д и
И какъ ты должен угоди[ле	И как ты должен угодить
Юнонить и Минервить сам.	Юнониле и Минервить сам.

Видно, що творити таку мову Осипову була річ незвичайна, над чим йому доводилося багато сушити голову і складати такі вірші, що їм не легко надати будь-якої правильної форми. І як не можна московською мовою сказати: на животе затошнит, так не можна сказати і „что случится с тобою „спереди“ — і форму „спередить“ взяв Осипов у Котляревського...

Далі, після того, як дощ залив пожежу в Енеєвій флоті, він усе-таки опинився у скрутному становищі: багато згоріло човнів, і Еней не знав що робити. Тоді він удався до громади:

Тут довго тяжко рахували, І скілько не коверзували, то все було, що не оне (11, 58). Тоді один з його ватаги Невтес порадив йому заснути: Піди вкладися гарно спати, А послі будеш і гадати: спочинь та вже тоді міркуй (III — 62 строфа). Все ясно, подія розвивається логічно. Те-ж саме ми бачимо й у Віргілія (V, 705 — 723), і Скарона (V, 164), тільки у них Невтес каже Енеєві вдатися по пораду до Ацеста. Осипов-же, беручи різні епізоди з різних джерел, знов тут наплутав: після пожежі Еней не знає, що робити, і ось він, „скорѣе, не теряя время, всѣхъ на совѣтъ къ себѣ собралъ, которыхъ изъ Троянска племя побольше прочихъ уважалъ“ „и пустился в тайные совѣты, въ чемъ имъ въ такіе злобны лѣта искать пособія себѣ? (104) (Котляревський 11 — 58). Далі Осипов не каже, чим скінчилася рада, а розказує про Невтеса (строфа 105 — 106, Котляревський 59 — 60), причому користується тут вже Скароном (Nautès, de qui da me Minerve met souvent la cervelle en verre — V, 164 — Осипов самой был научен Минервой пронырствам и пролазам всем 110) і забувши, що Еней уже скликав старшин, знов оповідає, що Невтес дав йому таку раду: „Подумай-ка со стариками, что дѣлать въ зломъ несчастьѣ семъ? (строфа 109)“ і хоч „Навтесовъ сей совѣтъ Енею по сердцу до души пришелъ, простившися онъ съ толпою всею, отъ горя пріуснуть пошелъ“ (110), і ніякої ради не було. Отже-ж знов тут Осипов не звів до купи, як слід, всіх епізодов, котрі він понасмикував з різних джерел.

Те саме можна сказати і про одвідини Венерині Нептуна (Котляревський II — 71, Осипов 120 — 121).

Незалежність-же Котляревського від Осипова виявляється особливо там, де він перелічує героїв, котрі прийшли допомагати Турнові, у Вергілія Mezentius (VII — 647), у польському перекладі Mezentius z Tirrheńskiey strony — 204, у Скарона Mezence (125), у Осипова Меценз (199 – у обох останніх нема назви Тирренський, що ми бачимо у Котляревського — Мезентій Тирренський, у Вергілія Caeculus (681), в польс. перекладі Cekulus

(208), Скарон Cecule (127), у Осипова Сетул (203) — Котляревський Ценул. Далі цікаво, що у Вергілія Messap (691), у Скарона Messap (127), у Осипова Мезап (204), як у Котляревського, хоч Котельницький скрізь пише Мессап (IX, 121, 122); так само і в російському перекладі „Енеїди“ Петрова (I вид. 1770 р.). — Парид у Осипова, як і в Котляревського Парис. І коли ми бачимо, що Котляревський за такими дрібницями, як імення другорядних героїв, що по суті для його поеми було зовсім не важно, заглядав до инших джерел, а не користувавсь Осиповим, то можна думати, що й план свого твору він склав не за Осиповим, і хоч дійсно якихнебудь дуже виразних епізодів, котрих-би не було в Осипова, у нього мало, як це ми бачимо далі, та це зовсім не доводить, наче-б поема Котляревського залежить од Осипова: Котляревський узяв в Осипова для своєї поеми такі головні моменти, що Осипов, складаючи свій твір, ніяк їх проминути не міг, і не дурно Котляревський, друкуючи свою поему в 1809 р., дав їй такий заголовок: Виргиліева Энеида на Малороссійскій языкъ переложенная“, зазначаючи як її основне джерело саме латинську поему.

Нарешті зупинімося ще трохи на третій пісні Котляревського. Ми бачили, що, утворюючи цю пісню, Котляревський користувався із Блумауера (див. пригоди Троянців у Кумській землі, пророкування в пеклі Енеєві про те, що його нащадки цілуватимуть постіл ноги святої), із Скарона (малюнок тих чуд, що їх побачив Еней у пеклі) і навіть з Кохановського (Харонів образ). Важко собі уявити, щоб за короткий час (менше як рік) Котляревський міг упоратися з усім оцим матеріялом: робота його над иншими частинами „Енеїди“ не показує, щоб він працював швидко. До всього, від списку Болховітінова, як ми вже бачили, одгонить первісним грубим бурсацьким стилем, що міг з'явитися тільки за молодечих років, коли Котляревський вчився у семінарії [1]). Як тепер відомо, Котляревський вступив у семінарію тоді, коли йому було одинацять років (3 лютого 1780 р.) і пробув там більше, як 9 років (до літа 1789 р.) і вийшов із семінарії (не скінчивши її), маючи 21 год [2]): це вже була така пора, коли можна було утворити хоч і три пісні „Енеїди“. Як свідчить один біограф Котляревського Савиков, у нього вже 1794 р. були (це казав сам Котляревський), готові „начатки“ його Енеїди [3]). Та як розуміти „начатки?“

---

[1]) Що серед бурсаків-юнаків панував тоді, як і тепер часто панує серед школярів, такий порнографічний настрій, ми можемо говорити і здогадуючись, та про це нам свідчать і її канти „канты студные“, що їх чимало за тих часів склали вчені школярі бурсаки. Див. про це В. Перетцъ, Историко-литературные изслѣдованія и матеріалы, СПБ, 1900 р. т. I, стор. 264. 282.

[2]) Кіевская Старина, 1905, р., № 8 стор. 46 — 47. Цікаво, що в вересні 1788 р. Котляревського, як кращого учня, хотіли послати до Петербурзької Олександро-Невської Семінарії, щоб він там вчився на вчителя, та його не було тоді в Полтаві. Отак Котляревський з своєї волі покинув семінарію, не почуваючи себе здатним до духовної служби (Див. Русская Мысль, 1903, № 10, стор. 128 — 129).

[3]) Степенко, Котляревський, 17.

Так казав Котляревський, коли думав, що його „Енеїда“ пропала, що її вкрали дівчата того поміщика, до якого він приїхав учити дітей. Та цих „начатків“ було чимало, бо дочка поміщикова, що їх узяла, „писанные листики перебирала“. Потім Котляревський, віднявши у панянки свої вірші, „сосчитывалъ свои писанные лоскутья“. Біограф каже, що вони не скоро взнали про „Енеїду“ Котляревського, та вона в нього давно „подготовлялась и росла по лоскуткамъ“. „Бывало на дѣтской тетради рисуетъ, рисуетъ цыфры, да вдругъ сморозитъ что-нибудь объ Энеечкѣ и объ Венерѣ“ [1]). Цікаво, що той-таки біограф наводить один вірш, що його він чув навіть із V пісні—Мій друже вірний, справедливий, чи дуже любиш ти мене (біограф каже, що Котляревський „писалъ и повторялъ (ці) стихи [2])—це було 1795 р., та Стешенко цьому не вірить, хоч сам каже, що Парпура міг добути від Котляревського його перші три пісні тільки 1795 р. [3]) (не 1796, як помилково каже Стешенко, переплутавши дату), до того-ж, як Котляревський пішов на військову службу (що було в початку 1796 р.) Парпура, каже Стешенко, жив тоді на Чернігівщині, в повіті, мабуть, близькому до Золотоніського, де тоді вчителював Котляревський, і згодом наприкінці 1795 р. Парпура ніяк не міг дістати рукопису Котляревського, бо після—цього року вони опинилися в різних місцях [4]). Якщо згодитися з цією думкою Стешенка, то треба визнати, що початок „Енеїди“—перші три пісні — можна датувати задовго перед 1796 р., бо вони, як ми бачили, пережили довгу історію до цього року: вони пережили вже закінчену редакцію 1794 р., потім другу, менш грубу, що лежить в основі тексту 1839 р., далі третю, що ми знаходимо в списку, й нарешті ту, котру видав Парпура. Крім того, як ми бачили, була ще, можна думати, редакція й давніша від тексту 1794, що її сліди збереглися в списку 1839 р. Якщо навіть і не погодитися з думкою Стешенка, що Парпура дістав рукописа „Енеїди“ від самого Котляревського, що більш скидається на правду, бо Котляревський у своїй передмові до видання 1809 р. каже, що „Енеїда“ в 1798 і 1808 р. „была напечатана безъ его вѣдома и согласія и досталась господамъ издателямъ со многими ошибками и опущеніями, случившимися отъ переписки“ [5]), то все-таки треба сказати, що „Енеїда“ Котляревського

[1]) Стешенко не вірить цьому свідченню біографа Котляревського, кажучи що Котляревський „тщательно работалъ надъ своимъ трудомъ и писалъ его не отъ разума, а съ довольно точнымъ подражаніемъ въ формѣ Осипову, такой работы нельзя было дѣлать между прочимъ“. Проте-ж ці слова Стешенкові трохи дивовижні. Те, що каже біограф Котляревського, свідчить тільки про те, як Котляревський був захоплений своєю працею, і як образи з „Енеїди“ завсіди його переслідували—навіть підчас иншої роботи у Котляревського повставали образи, що він тут-же висловлював їх, а потім на самоті вже опрацьовував так, як слід.

[2]) Знаходиться на 15 сторінці V пісні, а всіх сторінок у V пісні 72.

[3]) Про те, що Парпура, випрохав у Котляревського його „Енеїду“, щоб познайомитися з нею і потім надрукував її без дозволу автора, див. Стеблинъ-Каменскій Полтавскія Губер. Вѣдом. 1866 р. № 46 (Стешенко 3).

[4]) Стешенко, Котляревський, 13, примітка 5.

[5]) Завезти списки „Енеїди“ Котляревського до Петербургу могли й три товариші Івана Петровича Дам'ян Ілічевський, Дмитро Стефановський (що згодом повернувсь

повстала задовго перед 1798 р, щоб дійти „Енеїді“ до Парпури в такому справжньому вигляді, як це ми бачимо в виданню 1798 р.[1]) [а Парпура тимчасом проживав у Петербурзі, бо саме він видавав чимало книжок (в 1798 р. фармакологію, в 1800 лікарську хімію і „Жизнь Суворова“—все це переклади з німецької мови)[2])], все-таки треба було чимало часу. Отже ж усі ці факти дають нам право сказати, що принаймні перші три або навіть і чотири пісні „Енеїди“ повстали багато раніше перед 1798 р.

Треба звернути увагу ще й на те, що Котляревський завсіди працював дуже поважно: в 1822 р. він надрукував 100 рядків із V частини своєї „Енеїди“ в „Соревнователѣ“ (за 1822 р.), а в 1833 р.—двісті рядків в „Утренней Звѣздѣ“ (книжка 2, стор. 90—100) із VI пісні, але порівнюючи до видання 1842 р., що його виготував до друку сам автор, ми не знаходимо у відповідних місцях ніяких виправок, хіба тільки де-не-де є різниця в правопису (як—Соревнователь 100, у Котляревського—ниж 13, помощь С.—101, у К. помич—13, отвѣтъ С.—101, у К.—отвитъ 13, отъ С.—102, одъ—К.—15),—от і всі відміни, які ми знайшли в сотні рядків V пісні, надрукованої р. 1822 в „Соревнователѣ“. Отож у сотні рядків V пісні протягом 16 років не зроблено ніяких редакційних поправок. Те саме треба сказати й про ті двісті рядків із VI пісні, що пролежали 5 років теж сливе без ніякої зміни, в „Утренней Звѣздѣ“ тільки замість деяких грубих виразів—сучище, (К—II), финдюркы (там-таки), зводниця (там-таки) поставив, мабуть сам редактор, пристойніші слова—Венера, спорщица (?), або з всім випущено цілі вірші, і тільки в одному місці видання 1842 р. ми знаходимо може поправку самого автора: в „Утренней Звѣздѣ“ надруковано:

Между Латинцивъ и Троянцивъ,
И между Турновыхъ погандивъ,

в виданню 1842 р. ці вірші виправлено так:

Промижъ Латынцивъ и Троянцивъ
И всякыхъ Турновыхъ поганцивъ (14).

Отож ми бачимо, що Котляревський, утворивши добре, на свою думку, текст своїх пісень, уже не докладав до них праці—цього ми не бачимо протягом усенького часу до 1798: його перші три пісні пережили значні зміни.

Та може цій гадці, наче-б „Енеїда“ Котляревського повстала рано, суперечить той час, коли вийшла з друку „Енеїда“ Блумауера, що з нею, як ми бачимо, Котляревський безперечно користувавсь? Розгляньмо і цее

попувати до Полтави—Заря, VI, 97) і Іван Мартинов, що їх р. 1788 переведено з Полтавської семінарії до Петербузької Олександро-Невської семінарії (Б і д н о в, Документи... стр. 32—33). Відомо, що товариші ще в школі називали Котляревського „рифмачем“, а Мартинов навіть указав на нього начальству, як на такого учня, що заслуговує того, щоб його послати до Петербузької семінарії“ (Русская Мысль, 1903, X, 128).

[1]) Житецький, напр., каже, що „иногда текстъ Парпуры проще и естественнѣе текста, редактированнаго самимъ авторомъ“, Энеида, стор. 167).

[2]) Див. Максимъ Осиповичъ Парпура и его духовное завѣщаніе. Памятная книжка Конотопскаго Земства 1865—1890 р., стор. 133.

питання. Відомо, що пісні Блумауерові виходили в світ так: перші чотири пісні, що відповідають 4 пісням Осипова і першій Котляревського, вийшли в 1784 р, 5 і 6, що відповідають 5 і 6 Осипова і 2 і 3 Котляревського, вийшли в 1785 р.,[1]) і 7 Блумауера, що відповідає 7 Осипова і IV Котляревського, в 1788 р.[2]) Через те, що в „Енеїді“ Осипова ми бачимо залежність од твору Котляревського, а перші 7 пісень Осипова, що відповідають першим 4 пісням Котляревського, було вже надруковано р. 1796 (перша частина вийшла р. 1791), а з другого боку в поемі Котляревського ми знаходимо безперечні сліди знайомства з самим Блумауером, то й можна думати, що „Енеїда“ Котляревського повстала наприкінці 80 років, саме тоді, коли він доживав свої останні роки в семінарії: будь-щобудь од 1785 р., коли вийшли перші 6 пісень Блумауера, що відповідають трьом першим пісням Котляревського, наш поет мав чимало часу навіть до виходу з семінарії (влітку 1789 р.), щоб написати свої пісні. Наприкінці 80 років він і написав першу редакцію трьох пісень своєї „Енеїди“ без ніякого впливу Осипова. Коли-ж потім виходили пісні Осипова, то, як побачимо далі, Котляревський скористувавсь де-в-чому і з них і дещо додав свойому творові, і таким робом, до 1796 р. утворив нову редакцію „Енеїди“—уже з слідами знайомства з Осиповим (цю редакцію надрукував Парпура). Познайомитися з „Енеїдою“ Блумауера Котляревський міг через свого вчителя німецької мови проф. Шаля, виписаного з Ляйпцігу. Треба гадати, що „Енеїда“ Блумауерова, яка свого часу зажила такої слави, що її зараз-таки, скоро вийшов у світ перший том почали передруковувати без авторового дозволу, так що Блумауер мусів дістати привилей від цісаря Йосипа II, який це заборонював,[3]) швидше стала відома через Шаля Котляревському, ніж „Енеїда“ Осипова.[4])

---

[1]) Стешенко помилково каже, що перша частина „Енеїди“ Блумауера вийшла в 1784 р., а решта в 1788 і 1793 рр. (Котляревський, стор. 38).

[2]) Grisebach, Bibliothek der Deutschen Nationalliteratur Virgil's Aeneis travestirt on A. Blumauer, Leipzig, 1872 р., стор., XIX—XX.

[3]) Virgilis Aeneis Travestirt fon Blumauer, Zweiter Laud, 1793 р. (вид. 2) privilegium, стор. 5.

[4]) Про „Енеїду“ Осипова ми знаємо тільки один відзив у „Московському Журналі“ 1792 р. № 6, де критик, визнаючи, що „въ нашей вывороченной наизнанку Энеидѣ есть много хорошихъ и даже въ своемъ родѣ прекрасныхъ мѣстъ (?),“ признається, що, на жаль, в ній є багато „и слабаго, растянутаго, слишкомъ низкаго; много также нечистыхъ или противныхъ ушамъсти ховъ (Московскій журналъ, 2 видання, 1802 р. № 6, стор. 194—197). Цікаво, що в покажчику передплатників на „Енеїду“ Блумауерову в I томі, який вийшов р. 1784, зазначено, що у Львів замовлено її 15 примірників; а в Петербург не виписано ні одного примірника; за покажчиком III тому, який вийшов 1788, у Львів замовлено 21 примір., в Чернівці 1 примірник, Тарнопіль 1 прим. і в Ляйпціг—батьківщину вчителя Котляревського німецької мови Шаля 7 прим., в Петербург знов ні одного примірника. І тільки в другому томі другого видання „Енеїди“ Блумауерової 1793 р. зазначено, що в Петербург виписав її якийсь один Унгенавютер. На жаль, у Київі ніде не можна знайти 2 тому першого видання „Енеїди“ Блумауерової. Занести в Полтаву „Енеїду“ Блумауерову міг і другий навчитель німецької мови в Полтавській семінарії Андрій Пепчій, родом з города Уйфака в Угорщині, що вчителював у Полтаві з 1781 р. до 1796 р. (Біднов, Документы... 75).

Розвязуючи питання про те, коли повстала „Енеїда“ Котляревського, ми повинні ще зупинитися на думці про це Гординського. Він каже, що в II пісні своєї „Енеїди“ Котляревський згадує про „чорноморського козака“, а „ми знаємо, каже Гординський, що чорноморцями названо колишніх запорожців аж 1789 р., значить, Котляревський не міг узнати сеї назви швидше, поки вона не була загально відома, значить, друга пісня не могла повстати перед 1790 р.“ [1]). Та передусім слушно каже Франко, що ту строфу в пісні або ту згадку про чорноморця міг Котляревський уставити згодом, а пісня могла бути написана й давніше [2]). На жаль, ми не маємо цієї пісні в найранішій редакції 1794 р. Та все-ж-таки, думка Гординського, повинні ми сказати, аж ніяк не розбиває наш здогад, що „Енеїда“ Котляревського повстала рано. Кажучи, що чорноморцями названо колишніх запорожців аж 1789 р., Гординський помиляється, бо ще 3 січня 1786 р. запорожці за свою славну боротьбу проти турків „пріобрѣли имя вѣрныхъ черноморцевъ“, а 3 липня 1787 р. їм дозволено оселятися між Богом і Дністром по березі Чорного моря, до Бендерського шляху [3]). Може, Котляревський, називаючи чорноморського козака „злим“, і мав на оці саме ті бойові заслуги козаків, що за них цариця Катерина назвала їх вірними чорноморцями, бо Котляревський певне добре знав усе що-до козаків. Отже-ж, і цей факт про чорноморського козака вказує на те, що „Енеїда“ Котляревського могла повстати наприкінці 80 р. XVIII в. Та й инші відомі нам з історії чорноморських козаків факти теж свідчать, що назва „чорноморський злий козак“ могла з'явитися в Котляревського раніше як 1790 р.

Як уже зазначено, 3 січня 1787 р. козакам дозволено оселятися між Богом і Дністром по березі Чорного моря, а в 1788 р. 14 січня замість зазначеної землі Катерина наказала дати цьому новому війську землі в Керченському куті або в Тамані [4]). Таке перекидання з місця на місце, звісно, дуже мабуть дратувало було козаків, і вже не аби-як сердитих за те, що з ними робили. Ото-ж вони, лютуючи проти московського уряду та не маючи спромоги будь-що вдіяти, виливали свою злість на турків. Це вони показали вже 1787 навіть року, коли воювалися вкупі з москалями проти турків і „своею ничтожною гребною флотиліею показали искусство и способность дѣйствовать не на одномъ только сухомъ пути, но и на морѣ, за что пріобрѣли (вдруге) имя вѣрныхъ черноморцевъ“ [5]).

---

[1]) Див. рецензію Франка на працю Гординського „Причинки до студій над ‚Енеїдою‘ І. Котляревського“, 1 ч. В Коломиї, 1907 р. Літературно-Науковий Вістник, 1907, № VIII—IX, стор. 448.

[2]) Там-таки, 448.

[3]) Кіевская Старина, 1887 р. 3, 500, примітка 1. Відома навіть Пасхальна вірша, яку говорили чорноморці його світлості, великому гетьманові князеві Потьомкінові на Великдень 1786 р.

[4]) Кіевская Старина, 1887 р. № 3, 500.

[5]) Там-таки. На жаль, ми не могли здобути ніде самої праці Гординського. Зазначимо тут, що остаточний висновок Гординського такий, що за первовзір для Котляревського був не Вергілій, а Осипов, див. рецензію І. Кревецького, Записки Наукового Товариства імени Шевченка, у Львові, т. XC, стор. 241.

Нарешті, ми можемо подати ще один довід, що не Котляревський спочатку йшов за Осиповим, а навпаки. У обох письменників ми знаходимо досить схожих місць.

Цікаво зазначити, як взагалі обидва письменники користувалися з своїх джерел. І от, коли ми звернемо на це увагу, то побачимо, що Котляревський брав з свого зразка тільки ідею, тільки, так-би мовити тему, а розвивав її зовсім самостійно. Що-ж до Осипова, то він „цілими параміями“ переписував у свою поему. Так, у чотирьох строфах, що Котляревський безперечно написав для свого видання 1809 р., бо їх нема ані в рукописах Б і Ж, ані в виданню П.[1]) (І пісня, строфи 27—28, де Дідона скаржиться на своє горе сестрі Ганні) і що він писав мабуть уже підо впливом Осипова, познайомившися з ним згодом, нема ні одного вислову, який-би нагадував Осипова: Котляревський взяв у Осипова тільки ідею цього місця, намалювавши зовсім самостійно яскраву реальну картину горя покинутої жінки. У Осипова цей епізод описано так:

Осипов.

Потомъ какъ нѣсколько очнулась,
И помирилася съ умомъ,
Стремглавъ о полъ лицомъ клюнулась,
Къ Анютѣ въ ноги кувыркомъ.
„Нѣтъ больше для меня пріюта,
Родимая моя Анюта!
Какъ только въ помощи твоей.
Со всѣми я теперь разсталась,
Одна лишь только ты осталась
Въ кручинѣ помогать моей.
Дай помощь мнѣ въ моемъ несчастьѣ,
И въ сильномъ горѣ помоги;
И несмотря на все ненастье
Скорѣе къ морю побѣги
И какъ-нибудь наудалую,
Тамъ сѣвши в лодочку косную,
Пригрянь за нимъ скорѣе въ слѣдъ;
Уговори, чтобъ воротился,
И поскорѣе торопился
Отъ всѣхъ меня избавить бѣдъ (IV—63)

Котляревський.

Сестру кликнула на пораду,
Щоб горе злее розказать;
Енеєву оплакать зраду,
І льготи серцю трохи дать.
„Ганнусю рибко, душко, любко,
Ратуй мене, моя голубко,
Тепер пропала я навік!
Енеєм кинута я бідна,
Як сама паплюга послідня,
Еней злий змій—не чоловік!
Нема у серця мого сили,
Щоб я могла його забуть;
Куди мні бігти?—до могили!
Туди один надежний путь.
Я все для його потеряла,
Людей і славу занедбала.
Боги! Я з ним забула все.
Ох! дайте зілля мні напитись,
Щоб серцю можна розлюбитись,
Утихомиритись на час.

і т. и.

У Блумауера цього епізоду нема[2]); у нього Дідона тільки вдається до ворожки, щоб тая зчинила бурю на морі (56), щоб Еней отже не міг покинути Картагени,—проте це не помоглося. У Скарона епізод з сестрою розвинуто инакше, згідно з иншою розмовою Дідони з сестрою у Віргілія (IV—475—498): тут Дідона прохає сестру розкласти вогнище, щоб Дідона могла спалити усі речі, що залишилися після Енея, бо це, як радить їй одна відома ворожка, цілком звільнить її від кохання з Енеєм (II 80—82). Тимчасом Осипов виразнісінько користувавсь Віргіліем в тому місці, де

[1]) Що цього епізода написано пізно, доводить і велика його художня краса, свідчучи про високу силу творчости.

[2]) Через те його нема і в ранніх редакціях „Енеїди“ Котляревського.

він наводить першу розмову Дідони з сестрою, бо основний мотив у обох тут—схожий: Дідона прохає сестру передати Енеєві її бажання, щоб він повернувсь до неї, бо вона дуже страждає за ним (Віргілій IV, 416—436). У Котляревського-же ми бачимо тільки картину горя покинутої жінки, яка не знає, що їй робити, бо вже втратила всяку надію на те, що її любий повернеться. І так завсіди, можна сказати, роблять Котляревський і Осипов. Перший на основі позиченої ідеї або сюжету малює самостійні оригінальні картини, а другий—Осипов невідступно йде чужими слідами, тільки де-не-де одрізняючись од свого зразка. Тому, коли ми бачимо у Котляревського й Осипова схожі картини, то треба сказати, що їх раніше витворив Котляревський, а Осипов у нього їх переписав. Доведімо це деякими ще прикладами, порівнявши в обох такі місця, що їх вони взяли у Блумауера.

Mein Auster hat die Lungensuch,
Mein Eurus ist nun auf der Flucht,
Und dient den Zeitungsschreibern.
Mein Nordwird, den wir jeztzt zum Wehn
Am besten brauchen könnten,
Ist atemlos—ich lieh ihn den
Berliner Recensenten.
. . . . . .
Sogar den Sephyr haben mir
Die Dichter veggenommen! (5)

Борей недуж лежить з похмілля,
А Норд поїхав на весілля,
Зефир-же давній негодяй,
З дівчатами заженихався,
А Евр в поденщики нанявся
...Як хочеш, так і помишляй.

Борей съ похмѣлья въ лазаретѣ,
А Нотъ еще в прошедшемъ лѣтѣ
Ушибенъ больно на бою,
Зефиръ въ наймахъ у стихотворцевъ,
Евръ водитъ за носъ крючкотворцевъ,
То чѣмъ тебѣ я пособлю.

Отже-ж, обидва письменники, ясна річ, користувалися тут з Блумауерової „Енеїди“ (у Котляревського тут навіть стоїть Норд, що поруч Борея вже так що й зайвий; цеє назвисько ми бачимо в нього тільки в виданню 1809 р., в рукопису 1794 р. стоїть Нот, як у Віргілія і Осипова: Нот південний вітер, і це краще з художнього боку, бо Еол називає всіх вітрів—Борей північний, Нот—південний, Зефір—західній і Евр східній, та коли Котляревський прочитав у Блумауера, що про Nordwind'а Еол каже, що його „wir jetzt zum Wehn am besten brauchen Rönnten“, то він Віргілієвого Нота змінив на Блумауерового Норда, і це він зробив уже в ранніх редакціях, бо вже у Парпури стоїть Нод); тільки-ж Котляревський, взявши схему почасти у Віргілія (Нот), почасти у Блумауера, намалював живі образи українських розпусних урядовців таких, як на картині Корнієнка[1]), тимчасом як Осипов, своїм звичаєм, іде спочатку дуже близько слідами Котляревського, а потім слідами Блумауера, даючи нарешті, як ми бачили вже, якусь плутану редакцію (вітри нарешті опинилися в мішку).

[1]) На вічну пам'ять Котляревському, стор. 80.

Подамо ще два приклади:

Hier singt sein Goldschmiedbub' als Fin
Ein junger Engelländer,
Dort schimpfet als ein Rohrsperling
Ein toller Niederländer,
Als Windspiel läuft hier ein Franzos,
Dort bittet ein Holländertross
Als Frösch' um einen König.
Hier kommt als Truthahn stolz ein Don
Hidolgos angeschritten,
Ein Deutscher als Chamäleon
Schnappt dort nach fremden Sitten,
Als Faultier schläft ein Römer hier,
Verwandelt in sein Murmeltier
Tanzt dort ein Savoyarde (123).

Здѣсь Англійской милордъ надменной,
Поетъ гагарой на суку
А Нидерландецъ въ крюкъ согбенной
Кричитъ сквозь носъ кокореку;
Французы, собравшись кружками,
Борзыми рѣзвятся щенками;
Голандецъ, же забившись въ грязь,
Лягушкою въ водѣ клокочетъ;
А тонко горлицей хохочетъ
Изнѣженной Германской князь.
Гишпанецъ, въ гордости раздувшись,
Ходилъ индѣйскимъ пѣтухомъ,
Ступалъ ходой, не спотыкнувшись,
Хвостъ расщеперя колесомъ.
Тирольцы же и Совояры,

Лях цвенькати уже не буде,
Загубить чайку і жупан
„І не позвалям" там забуде,
А заблеє так, як баран.
Москаль — бодай-би не козою
Замекекекав з бородою;
А Прус хвостом не завиляв.
. . . . . .
Цесарці ходять журавлями,
Цірцеї служать за гусар
І в острові тім сторожили;
Італіянець-же маляр
Іскваснішій на всякі штуки,
Співак, танцюра на всі руки,
Уміє і чижів ловить,—
Цей переряжен в обез'яну.
. . . . . .
Француаи-ж давнії сіпаки,
Головорізи — різники,—
Ці перевернуті в собаки
. . . . . .
Повзуть Швійцарці червяками,
Голандці квакають в багні,
Чухонці лазять муравьями,
Пізнаєш жида там в свині.
Индиком ходить там Гишпанець,
Кротом-же лазить Португалець,
Звіркує Шведен вовком там;
Датчанин добре жеребцює,
Ведмедем Турчин там танцює...

И прочи римскіе бояры
Шипя, мурлича и ревя,
Коверкались, какъ обезьяны,
Плясали, пѣли, какъ цыганы,
Ползли оборотясь въ червя (VII — 10 — 11).

Скарон тут доволі далекий од усіх наведених текстів (VII — 171).

Die Försterin des Walds, wo er
Sich jetzt im Schiessen übte,
Besass ein Hündchen, da sie mehr
Als ihren Ehmann liebte;
Es war ein Bologneserchen
Und just so zottelhaaricht schön
Wie unsre Damenköpfe.
Dies Hündchen trank mit ihr Kaffele
Und fraoss ihr aus dem Munde,
Oft suchten sie einander Flöh',
Und scherzten manche Stunde;
Das Hausgesind in corpore
Schien nur den Kleinen Bestie
Im Haus allein dienen (133).

У вянъки був біленький цуцик,
Її він завжди забавляв:
Не дуже простий, родом муцик,
Носив поноску, танцював.
І панії лизав од скуки
Частенько ноги скрізь, і руки,
І тімяниці вигризав (103 — 104).

У царской мызницы, старухи,
Яги, грызуньи и лихой,
Которая давно въ отставкѣ
По близости къ Троянской ставкѣ
Въ покоѣ съ пенсіей жила,
Была болонска собачонка,
Котору больше, какъ робіонка,
Лелѣила и берегла.

Собачкѣ той всѣ, что старуху,
Оказывали съ лаской честь.
Бѣлѣе свѣга, мягче пуху
Была на ней кудрява шерсть,
Какъ шелкъ висящая до полу;
И всю собачью твердо школу
Съ начала взявъ и до конца,
Безъ книги наизустъ умѣла,
И совершенно въ томъ успѣла
Не хуже лучша мудреца.
Въ старухиномъ уединеньѣ
Она была, какъ соловей,
И въ скукѣ лучшее веселье
Собою приносила ей.
Съ ней съ сухарями чай пивала.
По-всюду блохъ у ней искала,
И будто молодой супругъ,
Ласкала, хоть не цѣлованьемъ,
Но тихимъ съ нѣжностью лизаньемъ,
Какъ самой настоящій другъ (VII—72—73). Пор. Скарон, VII—115.

Цікаво, що таку саму самостійність творчости виявив Котляревський і тоді, коли він користувавсь у V і VI пісні російською „Енеїдою“ Котельницького. Як побачимо далі, в V і VI пісні Котляревський без сумніву мав за зразок „Енеїду“ Котельницького. Та ті схожі місця, котрі знаходить Стешенко в своїй праці „Про відношення Котляревського до Котельницького“ [1]), показують нам, що й тут наш письменник додержувавсь своєї звичайної методи: він бере тільки мотив, ідею, инколи слово, вислів, і творить самостійну картину. Нарешті, коли кажуть про залежність Котляревського від поеми Осипова, то зазначають те, що план твору в обох письменників схожий: „Котляревський в основу свого твору покладає план Осипова, слідом за ним він починає своє оповідання характеристикою Енея..., і далі всі головні епізоди Вергілієвої поеми переказує за Осиповою поемою: нема ні одної Вергілієвої риси, яку-б він вніс у своє оповідання незалежно од російської „Енеїди“ [2]). Але це може бути й тому, що Осипов наслідував Котляревського, а не цей останній його. Крім того, обидва письменники користувалися Вергілієм, Скароном і Блумауером — відсіля й велика схожість що-до плану епізодів, то-що. Але в жадному разі не можна сказати, що в Котляревського нема ні одної Віргілієвої риси, яку-б він уніс у своє оповідання незалежно од російської Енеїди. Ми вже бачили, що такі риси, взяті не тільки з Віргілія, але й з Блумауера, Скарона і навіть польського перекладу Енеїди, у Котляревського є. Що-ж до самого плану, то й тут Котляревський, наслідуючи головним чином Блумауера, був иноді оригінальний, наскільки це дозволяла фабула. У Віргілія, Скарона, Блумауера і Осипова Еней пристає до Лівії скоро після

[1]) Записки Наукового Товариства імени Шевченка в Київі, IX, стор. 69—77.

[2]) Зеров, Нове українське письменство, 32—33, пор. Стешенко op. cit., Соболевський Бібліограф 1889, № 10—11.

бурі, так неначе вона була десь недалеко від того місця, де він так постраждав: Defessi Aenaedae, quae proxima litora, cursu contendunt petere, et dibyae vertuntur ad oras (1 — 157 — 158). — пор. Скарон — кінець 15 — 16, Блумауер 22, у Осипова — Запѣли (зараз після бурі), засвистали, скорѣе къ берегу пристали (22),—у Котляревського-ж Еней ще довго плаває після бурі (строфа 19), так що море йому огидло, і тут то він скаржиться на те, чом він не загинув під Троєю. Це ми знаходимо й у всіх инших письменників. Але підчас бурі, коли певне Енеєві було не до широкої промови (у Віргілія, Скарона, Блумауера і Осипова Еней тут ще згадує і про Сарпедона, у Осипова про те, як би йому тепер було гарно сидіти з Сарпедоном „на печкѣ теплой“ (17), Котляревський тут з своїм художнім смаком зрозумів, що буря не могла трапитися близько від берега, бо Троянці встигли-б уратуватися, а казати великі промови підчас страшенної бурі — неможливо. Далі від себе Котляревський вставляє першу промову Дідони до Троянців (строфа 22 — Відкіля такі це гольтіпаки?), що її ніде нема; закохана Дідона у нього ні у кого не питає ради, чи можна їй любити Енея, як це ми бачимо скрізь (Віргілій, Скарон, Осипов— у своєї сестри, у Блумауера вона радиться з патером); Зевс у Котляревського не через те звернув свою увагу на Енея в Картагені, що йому поскаржився Ярб (як скрізь), а просто, „кинувши ненароком оком“, побачив, як Еней там бенькетував і нічого не робив; в IV пісні Котляревський вставляє розмову закоханих Енея і Лавінії (68 — 69), чого ми не бачимо ніде, в кінці IV пісні Котляревський малює нам образ Памили, що про неї згадують усі (Віргілій, Скарон, Блумауер — дуже коротенько), і що про неї зовсім нічого не каже Осипов (про неї каже вже згодом Котельницький і т. и. і т. и., не кажучи вже про те, що в кінці I пісні він оригінально перероблює великий матеріял, який він найшов у своїх джерелах, укладаючи його в значно меншу кількість строф (26 — 42, пор. Блумауер — I пісня 58 — 83, IV — 1 — 48, Скарон I — 49 — 75, IV — 25 — 50, Віргілій I — в. 612 — 805, IV — 1 — 218, пор. теж Осипова — I — 51 — 77, IV — 1 — 92), що ми теж бачимо й в III пісні в описі пекла (Котляревський — III — 43 — 141, Віргілій VI — 235 — 897, Блумауер VI — 31 — 168, Скарон VI — 17 — 70, і Осипов VI — 81 — 249), причому треба мати на увазі, що в цих обох випадках Котляревський вніс у свою поему багато нового матеріялу, поширивши свій твір.

Нарешті, ми бачимо декілька епізодів, що трапляються тільки в Котляревського й Осипова: це, не кажучи про епізоди меншої вартости, такі: перекручена мова Сивілліна, лайка богів на Олімпі і ворожіння в пеклі дівчини. Розглядаючи різні епізоди в Осипова, ми не бачимо в нього-ж якої-небудь оригінальности: правда, Енеєві він надає простонародніх бурлацьких рис, та це він робить позверхово, мішаючи їх з иншими рисами— фертика (шоголя), і навіть там, де він міг-би виявити повну самостійність, він цього не робить: описуючи ту страву, що подавали у Дідони, він мало не слово за словом повторює Блумауера (Осипов 63 — 64, Блумауер 66 — 71). Через те, коли ми бачимо такі епізоди, котрі трапляються тільки

в Котляревського і Осипова, то ми можемо без ніякого сумніву приписати їх Котляревському, а не Осипову, що ніде не виявляє самостійної творчости, тим більше, що в цих епізодах ми знаходимо такі риси, котрі промовляють проти того, щоб їх самостійно утворив Осипов. Про перекручену мову Сивілліну ми вже казали. Що-ж до лайки богів, то й у цім епізоді ми зустрічаємо такі риси, котрі свідчать проти того, щоб цей епізод утворив Осипов самостійно, і щоб потім Котляревський запозичив його від Осипова. Коли ми розглянемо цей епізод Котляревського, то побачимо, що в ньому все логічно: Венера вступається за Дареса, але

Котляревський	Осипов
1) Тут Бахус п'яний обізвався	I. Семелин сынъ держась о стѣну,
Венеру лаяти почав,	Качаясь, тутъ же подошелъ,
До неї з кулаком совався,	Пивную съ губъ стирая пѣну.
І так із п'яна їй сказав:	„Не допущу, чтобы Ентелъ,
„Піди лиш ти к чортам, плюгава,	Сказалъ онъ съ п'яна заикаясь
Невірна, пакосна, халява.	Предъ щоголемъ твоимъ валяясь,
Нехай ізслизне твій Дарес.	Былъ волокитой побѣжденъ.
Я за Ентелла сам вступлюся,	Не такового онъ покроя,
Як більш сивухи я нап'юся,	Чтобы отъ бабьего героя
То не заступить і Зевес" (III — 33).	Въ бою на землю былъ сшибенъ (V, 67).

І далі в обох письменників більше-менше однаковими виразами (хоч у Осипова і не досить вдало) Бахус вихваляє Дареса за те, що він добре п'є горілку. Потім у обох письменників ми знаходимо таку строфу:

Котляревський	Осипов
1) Зевс до речі сей дочувся,	I. Юпитеръ видя, что не в пору
Язик насилу повернув,	Съ Венерой Бахусъ не путемъ
Він од горілки ввесь обдувся,	До схватки заводили ссору,
І грізно так на їх гукнув:	Во гнѣвѣ имъ сказалъ своемъ!
„Мовчіть! чого ви задрочились?	„Цыцъ всѣ и ни кукните! молчите!
Чи бач у мене розходились.	И бранью вашей не шумите!
Я дам вам зараз трипия!	Могу я скоро васъ унять.
Ніхто в кулачки не мішайтесь	Что тамъ при мнѣ вы раскричались?
Кінця од самих дожидайтесь:	Какъ будто вовсе не боялись,
Побачим „візьме то чия"	Что я могу вамъ ротъ зажать (V — 63).

Та коли зрозуміло в Котляревського, чого розсердився Зевес, бо Бахус справді лаяв Венеру і до неї з кулаком совався, — то зовсім не зрозуміло це в Осипова, що в нього Бахус говорить до Венери досить миролюбно. Очевидячки, не маючи сили передати в відповідних тонах першу строфу Котляревського, Осипов потім, слідкуючи за ним, утворив відповідну йому сцену Зевсового гніву. Проте-ж вийшла якась суперечність, що видає Осипова.

Те саме можна сказати й про сцену ворожіння у пеклі: у Котляревського ця сцена жива, свіжа, від неї віє знанням народнього українського життя, тимчасом як у Осипова вона якась нудна, та й сама сцена, як мелють голку в „жерновах", відгонить чимсь фальшованим, вигаданим на „замовлення".

І так скрізь — і це ще один довід на те, що не Осипов був взірцем для Котляревського, а цей останній для Осипова.

Отож, здається, жадного не лишається сумніву, що Котляревський ще за молодечих семінарських років почав свою „Енеїду“ без ніякого впливу од Осипова, користуючись латинською „Енеїдою“ Віргілія, Скароном, Блумауером і навіть польським перекладом „Енеїди“ Кохановського. Навпаки так само нема ніякого сумніву в тому, що Осипов, познайомившись якось з „Енеїдою“ Котляревського в рукопису, значною мірою з неї скористувавсь [1]). Коли-ж Котляревський потім, як появилась „Енеїда“ Осипова, познайомився з нею, то він дещо взяв із неї для своєї поеми і зробив деякі додатки в своїх уже написаних чотирьох піснях [2]). Передусім у першій пісні після строфи 59 він уставив 4 строфи, що в них Дідона скаржиться сестрі Ганні на своє горе. У Блумауера цього епізоду нема, тому нема його і в рукопису 1794 і рукопису 1799 р. і в виданню Парпури 1798 р., хоч у Віргілія про це дуже довго говориться так само як і в Осипова: і в Віргілія, і в Осипова Дідона довго скаржиться своїй сестрі Ганні на Енея. Тільки-ж у Осипова вона за порадою сестри справді таки вдається до ворожки, і та летить за Енеєм, щоб його повернути, хоч це їй і не пощастило; а у Віргілія Дідона тільки каже, що вдасться до жриці-чарівниці, щоб цим обдурити сестру і не викликати в неї ніякої гадки про те, що вона надумала. Житецький каже, що цю вставку Котляревський зробив на те, щоб краще намалювати нам муки Дідони й показати, як вона могла спалити себе. З цим можна погодитися. Тільки-ж треба сказати, що Котляревський це зробив підо впливом уже Осипова, бо важко собі уявити, щоб він знов перечитував Віргілія, або так уже його пам'ятав, щоб цей епізод спав йому на думку, коли він переглядав свою Енеїду для видання 1809 р. Так само важко гадати, як каже той-таки Житецький, що Парпура проминув такий цікавий епізод в своїому виданню, коли він і не такі значні варіянти — в один або чотири рядки — наводить старанно — просто цього епізоду в редакції

[1]) Думку про те, що Котляревський раніше за Осипова написав свою „Енеїду“, вперше висловив був О. О. Котляревський в № 46 Московських відомостей за 1856 р., та її нічим не було доведено. Згодом про це дуже обережно говорив проф. Дашкевич і в своїому „Отчетѣ“ про книжку Петрова — „Очерки исторіи украинской литературы XIX в.“ і в своїй статті „Малорусская и другія бурлескныя Энеиды (Київская Старина, 1898 р., № 9; пор. Записки Наукового Товариства імени Шевченка, Львів, т. X).

Відомості про те, що Осипов скористувався з „Енеїди“ Котляревського й перекрутив її по-своїому, ми неначе знаходимо й у цих словах Гулака-Артемовського в його Супліці до Грицька Квітки: вони (москалі) хоч що по-своїому перехрестять, я-ж кажу, мій Рябко вип'є од їх добру повну: уже що я знаю, то у його не останеться ні одного цілого реберця! Сказано — Москаль! він без вот і не ступить; язик мов в постолах: який-же його одмінок второпає, що він верзе? Оттак вони й книжки друкують! Уже нема його й на світі нічого кращого, як (царство небесне) Еней в нищій одежі; ege! та ба! Москаль, бач, порався й коло нього, і його одягнув по-московській (Осипов, 1861, III, 88). Тут Гулак неначе ясно каже, що Осипов Енея, одягненого раніш по-українському, передягнув по-московському. Супліку, де знаходяться ці слова, написав Артемовський р. 1818.

[2]) Пор. Дашкевич, Київская Старина, 1898, № 9, стор. 175.

Парпури не було. Коли-ж виходила „Енеїда“ Осипова, що повинна була зацікавити Котляревського, то він, перечитуючи її, і вніс у свій твір доповнення та поправки. Про деякі з них, уже меншої вартости, ми зараз-таки й скажемо.

У строфі 24 першої пісні в рукопису 1794 р., в рукопису Ж. і в виданню Парпури Троянці кажуть Дідоні, що в них „нужі повна очкурня“, а Котляревський у своїому виданню пише: „охляли, ніби в дощ щеня“ [1]), відповідно до Осипова: у нього Троянці скаржаться Дідоні, що вони „сутки трои ужъ не ѣли“ (1 — 37).

У рукопису 1791, 1799, 1839 р. і в виданню Парпури сказано, що Дідона спалила себе на кострі (кінець першої пісні), складеному з кізяків, що „придбали воли й коні“, та коли Котляревський прочитав у Осипова про величний та пишний костер Дідонин, то й він фарби в свойому описові зробив не такими трохи грубими і дав таку картину:

Стояв в Дидони у загоні
В кострі на зиму очерет;
Хоть се не по царській породі,
Та где ж взять дров, коли все степ.

В рукопису 1794, 1799, 1839 р. і виданню Парпури в строфі 13 Троянці після бурі на морі ставлять на човни столи дубові і сідають обідати — про столи тут згадується і в Блумауера (8), і в Віргілія (1 — 216); у Осипова нема мови про столи — обід був просто на березі (I — 24), і Котляревський, згоджуючись з Осиповим, що Троянцям не можна було мати багато столів на човнах, столи замінив шальовками, особливо після того, як він прочитав у Осипова такі вірші:

Въ дорогѣ можно ль запастися
Всемъ такъ, какъ дома па печи?
Троянцы въ путь не собралися,
Какъ бара пышно живучи,
Со всѣмъ столовымъ въ путь приборомъ,
Но сѣвши дружно подъ заборомъ,
Сбирались, чѣмъ Богъ послалъ,
Набить желудокъ свой и брюхо (IV — 32).

У Скарона Троянці обідали couchés sur la gaie verdure (I — 20). В пісні першій строфі третій у Котляревського в рукопису 1794 р. і в виданню Парпури сказано:

Еней болячка був Юнони;
Як жорна серце їй давив,
Тугіший був, бо од супоні,
Ні в чим Юнони не просив.

В рукопису Ж., 1839 р. і в виданню Котляревського ці вірші наведено так:

Еней був тяжко не по серцю
Юноні, все її гнівив,
Здавався гірчіший їй од перцю,
Ні в чим Юнони не просив,

[1]) Такий варіянт ми знаходимо і в списку 1839 р.: охляли, як у дощ щеня.

відповідно до віршів Осипова:

Какая жъ бы была причина
Ему Юнону разсердить? (1 — 44)

У Блумауера:

„Was machte wol Frau wunderlich
So ieder ihn empören?“ (3)

В рукопису 1794 р. Еней, не зрозумівши пророцтва Сивілліного, каже:

Незнатчину ти мні пророчиш (II — 22).

У Житецького, 1839, Парпури і Котляревського 1809 р. — Еней говорить:

Не розчовпу, що ти пророчиш (К.—III—8),

що відповідає Осипову, бо в нього Еней каже, що він нічого не зрозумів з Сивілліних слів (III — 21). У строфі 15 першої пісні в рукопису 1794 р. і 1839 р. про Зевса сказано так:

Зевес тоді кружав сивуху
І оселедцем заїдав,
Він сьому випивши осьмуху,
Послідки з кварти доливав.

В виданню-ж Парпури і рукопису Ж. ці вірші замінено такими:

Зевес тоді лигав вишнівку,
Маковниками заїдав,
І п'ятую еще кондійку
Од Геби з льоху дожидав [1]),

відповідно до слів Осипова, що Зевс „нектару чашку ожидалъ“ (1 — 25), та Котляревський, видаючи своє видання 1809 р., взяв для нього той варіянт, що його бачимо в рукопису 1794 р.

Та особливо виразні отакі поправки: в рукопису Житецького, що, як ми бачили, найближчий до тексту 1794 р. (на жаль у цьому списку II пісні нема), Еней, побачивши пожежу в своїй флоті, наказує: Гасіть і швидче воду лийте (Ж. 55); це ми знаходимо і в рукопису 1839 р. У Парпури-ж і виданню Котляревського так само, як і в Осипова, він гукає:

Рубай, туши, гаси, лій, куйте
(К. і П.— III пісня)
Ломай, хватай, бей, лей, туши
(Осиповъ, V — 123).

У Блумауера Еней schrie, man sollte löschen (84). У Віргілія він тільки прохає в Юпітера, щоб той послав дощ (IV — 687 — 692). У Скарона Еней тільки гукає: „Ou sont donc ces putains? Ou sont ces démons in testins? (V — 161).

---

[1]) Причому у Ж. спочатку був текст такий-же, як і у Б. й у К., і тільки потім його витерто і написано варіянт П.

Далі скрізь у П. Ж. 1839 р. і К. ми знаходимо такі вірші:

Не так то робиться все хутко,
Як швидко оком измигнеш,
Або як казку кажеш прудко,
Пером в папері як писнеш (1 — 42)...;

в рукопису-ж 1794 р. замість другого вірша — Або як казку кажеш прудко — стоїть, — Або козак як скаче прудко. Цей вірш утворивсь у Котляревського самостійно: це той образ, що спав йому на думку природньо, відповідно, так мовити, до обставин українського життя, але коли Котляревський познайомивсь з „Енеїдою“ Осипова, то він змінив цей вірш на „Або як казку кажеш прудко“, що відповідає таким віршам Осипова:

Скоренько сказка говорится
И вся на полету идетъ,
На дѣлѣ же не так спорится,
И съ остановкою ползетъ (ч. III, пісня 6, стор. 4).

Якщо ми візьмемо на увагу, що це місце стоїть у Осипова в III частині, яка вийшла в 1794 р., а відповідний йому вірш знаходиться в першій пісні Котляревського, то стане ясно, що Котляревський познайомивсь з „Енеїдою“ Осипова вже після того, як він скомпонував свою поему самостійно.

Далі Юнона в рукопису 1794 р. і 1839 р. прохає Еола, щоб він послав на Енея

. . . . . лихо злее,
Щоб люде всі, що при Енеї
Послизли і щоб він і сам.

В виданню-ж Парпури і рукопису Ж. ми знаходимо:

Пошли ти в море злую тучу,
Щоб всю Енейську челядь сучу
Пустить на дно і з ним к чортам

(у Ж. цей варіянт стоїть замість витертого, що відповідає Б.), що неначе нагадує такі вірші Осипова: (Юнона прохає Еола)

Зажги громовой огоніокъ,
Все войско ихъ и съ кораблями,
Пожалуй, къ чорту загони (1 — 16 — 17).

Так ми бачимо, що в найдавнішому тексті Б. немає таких виразів, котрі свідчили-б, що їх написано під безпосереднім впливом „Енеїди“ Осипова — такі вирази є в рукопису Ж., в виданню Парпури і особливо їх багато в виданню самого Котляревського; і це легесенько можна зрозуміти: текст Б. написано ще перед знайомством з „Енеїдою“ Осипова; текст Ж., дарма що близький до тексту Б., проте-ж, як ми бачили, має на собі сліди впливу і якогось иншого тексту, близького до тексту самого Котляревського, не кажучи вже за ті нові варіянти, що їх у нього внесено з видання Парпуриного; в основі тексту 1839 р. лежить хоч і давня редакція „Енеїди“ близька до Б., та по ній уже було пороблено виправки підо впливом знайомства з „Енеїдою“ Осипова, хоч ще і не остаточно,

що ми бачимо нарешті у самого Котляревського, і, насамкінець, текст Парпури пізніший супроти текстів Б. і Ж., отож у ньому ми й знаходимо більше таких місць, що живовидячки витворилися підо впливом „Енеїди“ Осипова.

Отже-ж, тепер уже, здається, не може бути ніякого сумніву, що перші пісні Котляревський написав за своїх ранніх юнацьких років без будь-якого знайомства з „Енеїдою“ Осипова. Проте ми гадаємо, що й четверту свою пісню він теж написав рано, і теж без ніякого впливу Осипова, може ще перед 1796 р. [1]), коли він пішов на військову службу, де він і служив до 1808 р. Опріч тих доводів, що їх ми наводили попереду, — ознаки знайомства Осипова з цією піснею Котляревського, — ми можемо подати до цього ще такі пояснінння. Від початку 1796 р. до 1806 р. служба Котляревського, як каже Стешенко, була не турботна [2]), та думається, роботи він усе-таки мав чимало: він був значковий, навіть дозірний, повинен був працювати в канцелярії і виконувати різні доручення начальства, а для цього їздити по ріаних місцях. Отож для поезії в нього часу не було, надто коли взяти на увагу, що йому потрібна була сила різних джерел, як от Віргілій, Блумауер, Скарон, Кохановський. Через отаке нікольство Котляревський за цей час написав тільки оду до кн. Куракіна, що припадає на 1805 р., і хоч 1802 вийшла V ч. „Енеїди“ Котельницького, що продовжував був Осипова, проте Котляревський не міг багато

---

[1]) В своїому листі до Гнідича від 27 грудня 1821 р. Котляревський каже, що його Енеїда є „плодъ двадцатишестилѣтняго терпѣнія о посильныхъ трудахъ“, що він 26 років „баюшки-баю“ свою Енеїду (Книгарь 1919 р., ч. 25 — 26, стор. 1662). Значить, неначе, можна думати, на основі цього листа, що Енеїда припадає на 1795 р. Та не кажучи вже про те, що тут пам'ять могла зрадити Котляревського, — як розуміти це „баюшки-баю“? Колисати можна тільки щось уже більш-менш готове, вирощуючи та пестуючи його: так і К. від 1795 р. міг поширювати й оброблювати свою поему, яка може вже в цей час у нього трохи чи не зовсім була закінчена начорно (про V главу дивись далі). Як посередній довід на те, що чотири пісні „Енеїди“ принаймні в 1796 р. були вже відомі широкому громадянству, хоч IV пісню надруковано тільки 1809 р., може бути вірша невідомого автора „къ господину сочинителю оды на смерть гр. Румянцева-Задунайскаго 1796 г. декабря 8 дня“. В цій вірші трапляються такі вирази, котрі ми знаходимо в IV пісні „Енеїди“ Котляревського. Автор цієї вірші висміює тих поетів, що співають про великих героїв, і каже:

1) Ах, если-б ты не пел героев,
Но славу[б] пел одних ослов
И был правитель кобзы строев,
Изобретатель грубых слов.
Ты б лучше пел в пинке мещанам
Козацки подвиги и труд,
Любовь вознес бы в них к стаканам,

2) То шаг за то тебе дадут.
А более еще прибавят,
Когда опишешь предков их,
Как было в поле кашу варят
Перед толпой врагов своих;
Набегов оных не боятся
И, кашей флинты зарядив,
На них привыкли устремляться,
Галушками [им] лоб разбив.

У Осипова таких виразів нема.

Це відповідає таким виразам в IV пісні К.:

Латинщ... Для сильной армії своєї
. . . . . .
Наклали повні гамазеї
Гвинтовок, фузій без пружини,
Булдымок, флинтів яничарок.
. . . . . .
Для куль там галушки сушили.

(Кіевская Старина, 1884, V, 148)

[2]) Стешенко, Котляревський.

працювати над своєю поемою, дарма що може давно вже почав свою V ч. Навіть р. 1809, коли він надрукував своє власне видання в 4 піснях, в кінці четвертої пісні він каже, що чи „ввільне“ Еней від напасти, в яку попав,

Побачимо то в пятій часті,
Коли удасться змайстерить.

Значить, V частина на р. 1809 ще не була готова, дарма що її вже було почато, бо як-би її було написано, то певне, що Котляревський її-б надрукував. Адже-ж він мав запомогу від кн. Кочубея, що йому видання 1809 р. й було присвячене [1]). Що четверту пісню написано може разом з першими трьома і що у всякім разі її не написано навмисне для видання 1809 р., це ми бачимо з передмови Котляревського до цього видання: там він каже: „я рѣшился исправить и дополнить прежде напечатанныя три части, и присоединивъ четвертую, издать всѣ вмѣстѣ“. Тут нема мови про те, що це нова пісня, невідома ще публіці,—автор тільки каже, що він укупі з трьома, раніше надрукованими, друкує ще й четверту. Після-ж 1808 р. Котляревському ще тяжче було працювати, бо він мусів брати участь у походах: р. 1806 почалася війна з турками, і в листопаді 1806 р. Котляревський був під Бендерами; у грудні того самого року він їздив умовляти Буджацьких татар, щоб вони підкорилися владі російського уряду; того-таки року він виявив не аби-яку одвагу підчас облоги Ізмаїлу; наступного року знову був під Ізмаїлом. З листопада 1807 р. Котляревського переведено до Псковського кірасирського полку, та на початку р. 1808 він подавсь в одставку. Напитував посаду в Полтаві, аж це не пощастило. Отож Котляревський довший час рік-у-рік їздив був до Петербургу, сподіваючись, що коли не службу там знайде, то принаймні допоможе йому хтось дістати посаду в рідному місті. Пробуваючи в Петербурзі, Котляревський надрукував там свою „Енеїду“ р. 1809. Всі ці обставини перебивали Котляревському добре працювати над своєю поемою, і четверту частину було написано до 1796 р., бо й стилем своїм, і своїми відносинами до Осипова, як ми бачили, вона нічим не відрізняється від перших трьох пісень. Нарешті ми бачили, що в списку р. 1717 IV пісня входить у склад такої редакції всіх трьох пісень, яка ясно вказує на Парпурин текст, хоч і трохи давніший; у ній також нема тієї остаточної форми, яку їй надав Котляревський, видаючи свої чотири пісні р. 1809. Р. 1810 Котляревський здобув не надто клопітну посаду доглядача полтавського дому для виховання бідних дворянських дітей. Цієї посади не покидав він до 1835 р. От тепер настала для нього повна спромога спокійно собі працювати й готувати до друку останні пісні своєї „Енеїди“ (V та VI). Закінчено їх до половини 1819 р. [2]). Що й правда траплявсь клопіт і тепер.

---

[1]) Та й у передмові Котляревський каже, що він поспішить „переложить“ і „пятую часть“, якщо вона „доставитъ удовольствіе читателямъ“.

[2]) Див. Кіевская Старина, 1883 р., V, стор. 151. Тут подано листа од Мельгунова в 12 червня 1820 р. Мельгунов пише, що вже рік минув, як він здобув од Котляреv-

Так, р. 1812 Котляревському довелося набирати з доручення начальства козачий полк. Тільки-ж 1812 р. минув, і поет знову міг працювати коло свого мирного діла.

Коли-ж ми подивимося на останні пісні „Енеїди“ Котляревського — V і VI, то побачимо, що за зразок для них, як каже Стешенко [1]), справді був Віргілій і Котельницький і тільки врядигоди Скарон та Блумауер [2]). Скарон урвав 8 пісню „Енеїди“ за Віргілієм на 168 вірші, і Котляревський мало взяв у нього, продовжуючи свою поему. Опріч місця, зазначеного в Стешенка, ми можемо подати ще одне, виразніше. Воно показує, що Котляревський, і над V піснею працюючи, коли це йому потрібно було, заглядав до Скарона:

O seul de grecs homme de bieun,
Car les autres ne valent rien,
Sur ton nom et ta bonne mine,
Quioque tu sois Grec d'origine — Хоть ти і грек, та цар правдивий (123).
Et superlativement Grec.
Tu ne me seras point sospect (VIII — 149).

Ты тотъ есть царь пресправедливый,
Что всѣхъ въ добротахъ превзошелъ (Котельницький 37).

Блумауер скінчив свою перерібку 9 піснею, і Котляревський отже-ж міг скористуватися тільки з двох його пісень — 8 і 9. Та Блумауер де-далі ставав тенденційніший і мало давав реального матеріялу. Тим-то Котляревський мало взяв у нього для своєї V пісні. Можна вказати тільки такі місця, що їх навіяв Котляревському Блумауер: у Котляревського Евандр так говорить своїому синові Палантові:

Я рать Енею в поміч давши,
Тебе начальником назвав.
А доки в паці будеш грати?
З дівчатами день і ніч ганяти
І красти голубів у всіх.

Indess erlaubt mir, Euch ins Feld
Mein Söhnchen mitzugeben:
Der Bursche flücht schon wie ein Held,
Springt über alle Gräben
Und prügelt den gemeinen Mann —
Man säh' ihm so was gar nicht an —
Schon jetzt ganz unfergleichlich (154).

У Котельницького тут нема подібности (див. стор. 77). Турн у Котляревського в воду стриб (160), у Блумауера sprang in den Fluss (171), у Котельницького — махнулъ — съ волнами съединился (161) [3]). Що-ж до VI пісні, то тут Котляревський мав за зразок тільки Віргілія та Котельницького. Що в цих піснях — V і VI — для Котляревського за взірець

ського його „Енеїду“ і повинен-би був спитатись у видавців, що вони дадуть за неї та за дві останні пісні, тільки ж нічогісінько й досі не зробив. Пор. Кіевская Старина, 1898 р., № 10, стор. 5.

[1]) Записки Українського Наукового Товариства у Київі, кн. IX.

[2]) Цікаво, що р. 1794 вийшло продовження Блумауерової „Енеїди“, що написав проф. Шабер, та воно, як можна пересвідчитися, порівнявши його з „Енеїдою“ Котляревського, було невідоме нашому авторові.

[3]) Порів. Стешенко. Він каже, що в V пісні Котляревський зовсім не користувався з Блумауера (Записки Наукового Товариства у Київі, т. IX, стор. 64).

був Котельницький, у цьому жадного немає сумніву: р. 1809 у Котляревського V пісня не була ще готова, а перелицювання Котельницького вийшло в 1802—1808 рр. Отже Котляревський, пробуваючи в Петербурзі в 1808 і 1809 р., міг його легко добути і з ним познайомитися. До всього, в „Енеїді“ Котельницького ми не знайдемо й одного такого місця, що про нього можна було-б сказати, ніби навіяли його схожі вислови з V і VI пісні Котляревського, як от у відповідних місцях Осиповської „Енеїди“ [1]). Проте можна думати, що Котельницький, коли не бачив і не читав перших чотирьох пісень „Енеїди“ Котляревського, то все-таки чув за неї, бо ще перед тим як почав він перелицьовувати свою „Енеїду“, вже вийшло одно видання поеми Котляревського в Петербурзі р. 1798. Як свідчать тогочасні люди, „Енеїдою“ Котляревського зачитувалися і москалі, і Котельницький у своїй передмові до „Енеїди“ каже, що „вездѣ и всякъ вертитъ Энея наизнанку“. Як видно, Котельницький знав перерібку „Енеїди“ Скаронову [2]), користувавсь він і Блумауером. Тільки-ж коли він мав на увазі тільки ці дві перерібки, то не можна було казати, що „вездѣ и всякъ вертитъ Энея наизнанку“, — тут він, мабуть, розумів і Котляревського, хоч і не скористувавсь нічим із нього, не було-б для нього відповідних пісень, і своїому Енеєві ніде не надав він навіть того позверховного козацького кольору, що дав йому Осипов, підо впливом Котляревського. Тільки часом може під загальним впливом од Котляревського трапляються в Котельницького такі риси й слова, що нагадують українську мову й життя, та їх дуже мало: напр. про народи, що йшли виручати Турна, Котельницький каже, що вони так, як козаки пришнуровались (8—14). Турн троянців називає чумаками (148), до Турна прийшли бурлаки (14), Камила „свое бурлачество показала (17), взявъ за чупрун (130), яишня стала изъ людей (145), по мордамъ ихъ тузилъ богато (8—49), они всѣ стѣны зачинили (152), стоялъ червоной будто хлапъ“ (86, пор. Даль), проте їм немає відповідних у Котляревського. Правда, разом із цими виразами, що могли бути навіяні знайомством з першими піснями Котляревського або взагалі з українською літературою й мовою, ми бачимо в Котельницького багато таких рис, які говорять нам про московське життя, про московський уряд: багато говориться про салдат, гусар, офіцерів: Евандр хоче, щоб його син „могъ быть офицеромъ достойнымъ званія сего (74), Турнъ солдатъ раздвинулъ въ ранги“ (85), він був „солдатамъ своимъ узда (96), воинъ варилъ себѣ солдатску кашу (98), солдатъ качалъ (бив) и офицеровъ (120), съ Волсентомъ дьявольскимъ гусаромъ (123), въ рукахъ латинскаго гусара (125), солдатски деньги небольшіе (134), и по солдатски сталъ въ натяжку (147), схватилъ солдатску ношу“ (160), та ин. Опріч того, у самого Енея — що найважливіше — ми

[1]) Про епізод з Камилою див. далі в III розділі.

[2]) В присвяті Шесковському Котельницький каже, що, „доселѣ пѣтые Энеевы похожденія удостоивались благосклоннаго вниманія вашего Высокородія, и подъ покровительствомъ вашимъ шутливая Муза повѣствовала въ Скароновскомъ вкусѣ подвиги троянскаго героя“.

зовсім не знаходимо українських рис. Що правда, і в Котельницького образ Енеїв якось двоїться: то син Енея малюється, як князь або цар (утерся царскимъ кулакомъ — 140), або дворянин—„и подворянски зарыдавши“ (112 — у самого Енея таких рис нема), то про Енея говориться, що він „зубоскалъ“ (10), що він може, „на сонъ грядя, стаканчикъ цапнуть“ (26), тільки-ж ніде немає козацького образа; навіть представники війська Енеєвого не називаються у Котельницького старшинами, як у Осипова, а просто „собранье стариковъ сѣдыхъ“ (105).

Нарешті, ми повинні вирішити ще одно питання. Доводячи, що Котляревський користувавсь з Осиповської „Енеїди“, вказують звичайно на саму форму, якою написано „Енеїду“ Котляревського, себ-то на строфу чотирискладового ямбу в 10 рядків з римами, що чергуються так — 1 = 3, 2 = 4, 5 = 6, 7 = 10, 8 = 9. Та це була звичайнісінька форма в російській літературі XVIII в., як от, приміром, в одах Ломоносова (На день восшествія 1847 р., то-що) [1]). Отже-ж і українському письменству наприкінці XVIII і на початку XIX вв. вона чужа не була. Адже-ж саме тоді по українських школах уже дуже пильно навчали московського письменства і вже надто творів Ломоносова [2]). Таку форму ми, напр., знаходимо в одній „Різдвяній вірші“.

[1]) Такий стрій рим ми знаходимо й в оді Котляревського до кн. Куракіна, дарма що тут Осипов аж ніяк не був для нього за зразок.

[2]) В наказі, як у Полтавській семінарії навчати реторики, сказано, що треба для цього брати приклади „изъ господина Ломоносова“; так-само і в наказі навчителеві піїтики сказано, що він повинен студіювати оди „господина Ломоносова“ (наказ 1-го березня 1787 р.—Б ѣ д н о в ъ Документы, относящіеся къ исторіи Екатеринославской духовной семинаріи, В. І. 1912 р. ст. 20 — 22).

М. Зеров у своїй праці „Нове українське письменство“ каже: „Цікаво порівняти вірш Котляревського з віршем Осипова. Для Осипова так само і в тій-же мірі характерні і злучники в середині рядка (Но в баньке что-б замерзлы кости Распарить добрымъ чередом, Как овцы в тесном де загоне. Квасная гуща как на дне) і перехії в 2-ій та 3-ій стопі чотирьохстопового ямбу (Красавицами площадными, Любовницами заводными. Причалился не спросяся, Простительно и подивиться, Приклеивая и прибивая, Поморщился и почесался“ і т. ин.). Навіть одно і те саме розміщення слів в додаткових реченнях в Осипова: „На палубе гребцы рассевшись“, у Котляревського: „Послухавши Еней Охрима“. Може звідси, з Осипова та російської версифікації XVIII в., через Котляревського, походить і Шевченківське: „Розбивши вітер чорні хмари, ліг біля моря одпочить“ і нема підстави вважати цей зворіт особливістю народньої синтакси, як це робили Куліш та Грінченко“. (Примітка 15, стор. 49 — 50). Коли остання думка про відсутність у народній синтаксі таких зворотів, як Шевченківське — Розбивши вітер чорні хмари... потрібує ще перевірки, то думку про те, що однакове розміщення слів у додаткових реченнях і однакові засоби версифікації у Котляревського і Осипова походять з того, що Котляревський користувавсь Осиповим, треба залишити. Цей збіг походить від того, що обидва письменники з формального боку виховувалися на російській поезії XVIII в., надто на творах Ломоносова, що його, як ми бачили, пильно студіювали в Полтавській семінарії. В самого Ломоносова [1]) ми знайшли отакі схожі звороти: 1) Песчинка какъ въ морскихъ волнахъ, Въ свирѣпомъ какъ перо огнѣ, 2) Орелъ когда шумя летитъ,

[1]) 1) В е н г е р о в ъ, Русская поэзія, 139, 2) 96, 3) 96 — 97, 4) 108, 5) 106, 6) 104, 7) 106, 8) 106.

Здорові будьте з тим пани,
З чим я ось до вас припхався,
Тай не перечте лиш мені,
Бо я сього не сподівався.
Скажу я вам вість чудну й дивну,
Та тілько жаль, що половину
Того вже дива позабув.
А як по правді вам признаться,
То скажете, що так і не статься,
Бо ще не бачив, тільки чув.
(Записано з народніх уст, Барвінський, Вибір з української літератури, стор. 81).

Такий самісінький розмір бачимо ми і в відомій українській поемі з кінця XVIII в. „Пекельний Марко“, правда, не скрізь додержано його, та, будь-що-будь, він цілком ясний:

Сидайте жъ, хлопци, вси гуртомъ,
А вы, дивчата, геть в отдали,
Щобъ не було межъ вами якои вереміи!
А якъ же буде хто жартувати,
Того в потилицю будемъ гнати [1]).

Треба зазначити, що мало не таку саму строфу, з такими-ж самими римами, як у Котляревського, тільки трохи вкорочену, з 7 віршів, ми знаходимо і в Блумауера:

Es war einmal ein grosser Held,
Der sich Äneas nannte:
Aus Troja nahm ers Fersengeld,
Als man die Stadt verbrannte,
Und retste fort mit Sack und Pack,
Doch litt er manchen Schabernack
Von Jupiters Xantippe.

Тут ми бачимо той самий розклад у віршах, як і в Котляревського: 1 = 3, 2 = 4, 5 = 6 і 7-й стоїть окремо. Отож навіть форму своєї строфи Котляревський взяв у Блумауера, поширивши її тільки підо впливом відомих російських зразків з другої половини XVIII в.

Та мене можуть запитати, як-же я доводжу, що „Енеїда“ Котляревського повстала самостійно, без впливу Осипова, коли в рукопису 1794 р. на титульному аркуші зазначено, що вона „перецыганена съ русскаго“. Я думаю, що цього написа зробив якийся московець-переписувач, може, хазяїн того оригіналу, що з нього користувався переписувач м. Болховітінова; цей хазяїн був, очевидячки, знайомий з „Енеїдою“ Осипова, бачив спорідненння між цими двома творами і вирішив, що Котляревський запозичив багато для своєї поеми у Осипова, бо твір Осипова надруковано раніше,

---

3) Бѣжитъ оттуда бранный видъ, Народъ гдѣ Анну прославляетъ, 4) Гдѣ, древнимъ именемъ славенъ, Гордяся пролились струи, Тамъ видя Нимфа изумленна Украшены луга свои, Златые кровы окомъмѣритъ И въ ужасѣ себѣ не вѣритъ, 5) Иной отъ старости нагбенный Простерть старается хребетъ, Главу и очи утомленны Возводитъ, гдѣ твой блещетъ свѣтъ. Тамъ видя возрастъ безсловесный, Монархиня, твой зракъ небесный, Любезну оставляетъ грудь, 6) Благословенное начало, 7) Елисаветинымъ добротамъ, 8) Великія Семирамиды і т. д.

[1]) Кіевская Старина, 1885 р., VIII, 684.

ніж „Енеїду“ Котляревського [1]). Якщо надавати ваги цьому напису, то з таким самим правом треба вважати й на те, що ми знаходимо в давньому друкованому каталогові з бібліотеки колиш. університету св. Володимира, де сказано, що „Энеида“ Осипова є „подражаніе малороссійской поэмѣ И. Котляревскаго“.

Отже-ж ми показали, як „Енеїда“ Котляревського спочатку виросла на основі багатого матеріялу подібних їй творів західньої літератури і тільки згодом Котляревський дещо вніс з Осипова у пізніші редакції своєї поеми, коли він познайомивсь з його перелицюванням.

Та всі ці твори давали Котляревському або зовнішню форму для його поеми, або ідею якої-небудь окремої сцени, зміст же цих сцен, окраса, — все це взято з народнього життя, як це ми покажемо далі. Давно вже вказували в нашій критиці і на звязок поеми Котляревського з переднішим давнім українським письменством, дарма що ці вказівки й були загальнішого характеру, нічим конкретно не підсилені. Що правда, й зазначити будь-які ясні стосунки „Енеїди“ Котляревського до того українського письменства, що було перед ним, сливе зовсім не можна, бо в поемі Котляревського відбився більше загальний отого письменства настрій, ніж поодинокі його риси [2]). Але ми все-таки можемо показати й такі поодинокі місця з давнього українського письменства, що неначе слово в слово відбилися в поемі Котляревського. Ми маємо на увазі перш за все ті вислови в описі пекла у Котляревського, котрі неначе повторюють давні інтермедії. Так, Котляревський, описуючи, як мордувалися грішники в пеклі, каже:

За те вони (пани) дрова возили,
В болотах очерет косили,
Носили в пекло на підпал.
Чорти за ними приглядали,
Залізним пруттям приганяли,
Коли який з них приставав.

В великодній інтермедії М. Довгалевського ми знаходимо таку картину, яка точнісінько відповідає тому, що ми навели з Котляревського:

---

[1]) Треба тут звернути увагу на 1) правопис самого заголовку | Перецыганенная Енеїда, а потім 2) на примітки до тексту, що вказують на їхне московське походження — А морем з лыха аж реве—пояснено—з лиха—з сердов (10—I), драпіка—алтынник (11—1), тічка—сука в расходке (ibid.), півкопи—полуполтина (sic—11—I), зась—сіе говорится, унимая собак от лаю (11—I), захляв—занемог (14—I), грінку—ламоть (40—I). Болховітінов, що в паперах його зберігсь цей рукопис 1794 р., вважав начеб-то Котляревський перелицював свою Енеїду „по примѣру Энеиды, вывороченной наизнанку Н. Осиповымъ“, Словарь русскихъ свѣтскихъ писателей“, видання Москвитянина, т. I, м. 1845 р., стор. 311. До цієї думки він, очевидячки, дійшов перш за все підо впливом того заголовку, що він знайшов у тому оригіналі, з якого роблено для нього копію „Енеїди“ Котляревського. В виданню-ж Парпури стоїть такий заголовок—„Енеида на малороссійскій языкъ перелиціованная“, а в виданню самого Котляревського 1809 р., „Виргиліева Энеида на малороссійскій языкъ переложенная“.

[2]) Про це див. працю П. Житецького „Енеїда Котляревського“.

Правда, каже литвин про папу, якого він бачив в пеклі,
Сагнувшись, саматужки, (він — папа) пречъ до пекла дрова.
А хваришники акругъ скачуцъ и играюцъ,
Гетакимы дубцямы вотъ такъ поганяюцъ.

В відомій „Пасхальній вірші“, що її проказували чорноморці Потьомкінові на Великдень (1786 р.), ми читаємо отаке речення:

Того отці попи, ченці не минали шляху (на якому хапали до пекла),
Філозопи, крутопопи набирались страху.

Воно неначе відповідає такому виразові в Котляревського:

І всі розумні філозопи,
Що в світі вчились мудровать,
Ченці, попи і крутопопи
. . . . . .
Були в огні на самом дну.

Знаходимо ми в „Енеїді“ Котляревського й доводи на те, що він знав був відомого апокрифа „Хожденіе Богородиці по муках“ з якихось українських списків. Перш за все, в пеклі Котляревського багато мучиться людей за, так-би мовити, загальні гріхи: скупі, мотяги, ятровки, що все гризуться без умовки, волоцюги, п'яниці, блудники, самовбивці і т. инше, що ми знаходимо і в „Хожденії Богородиці“—„клеветьници, съводьници“ [1]), „блудници и любодѣйци,... пьяницы“ [2]), то-що. Далі у Котляревського є навіть, можна сказати, місця цілком однакові з тими виразами, котрі ми знаходимо в одному українському списку „Хожденія Богородиці“ XVIII в. У Котляревського між иншим у пеклі мучаться:

Всі ворожбити, чародії,
Всі гайдамаки всі злодії,
Шевці, кравці і ковалі;
Цехи різницький, коновальський,
Кушнірський, ткацький, шаповальський,
Кипіли в пеклі всі в смолі.

Те-ж саме ми знаходимо і в „Хожденії Богородиці“: мука 19 оповідає „ѡ чародѣех, ворожках і прочих“ [3]), муку 25 призначено „злодѣем, разбойником, клеветником, ѧбедником“ [4]), мука 27—оповідає „ѡ млатобійцах, ковалях, грѣшниках“ [5]), мука 28 „ѡ ткачах грѣшнихъ“ [6]), мука 29—„ѡ кравцяхъ грѣшнихъ“ [7]), мука 30 — кѫшнѣрям, шевцям, римарям грѣшним“ [8]). „Багатим та скупим вливали“ у Котляревського „кипяче золото у рот“ (Б. Ж. К.—1817—горяче, 1842—ростопленее срібло), що відповідає такій картині в „Хожденії Богородиці“: „Видѣ стѧѧ Бц̑а чл̑ки хѫдожники, їже ни руками, ни ногами не могѫтъ рѫшити, бо сѫтъ ѡпѫтанніе ко кладом желѣзним златими ланцѫхами. Єдни бѣси ѡгнь под ними мѣшками

[1]) Памятки українсько-руської мови і літератури, Львів, 1906, т. IV, 128.
[2]) ibid. 130. [3]) 142. [4]) 146. [5]) ibid. [6]) 147. [7]) ibid. [8]) 147 — 148.

подкарѣют, другіе злато и сребро варють, во ѕста им наливаютъ кипячое“ [1]). Нарешті, загальна картина пекла в Котляревського відповідає тому, що ми бачимо у „Хожденіі Богородиці“:

Там тільки тумани великі,
Там чутно жалібнії крики,
Там мука грішним не мала.
. . . . . .
Смола там в пеклі клекотіла,
І грілася все в казанах,
Живиця, сірка, нефть кипіла,
Палав огонь великий, страх!
В смолі цій грішники сиділи,
І на огні пеклись горіли,
Хто як за віщо заслужив.

И видѣ (Богородица) въ адѣ мучащияся, и бяше ту множество мужь и женъ, и вопль многъ бяше.
И видѣ на друзѣмь мѣстѣ тьмоу великоу [2])... бяше тьма мрачьна, и тоу лежаше множество мужь и женъ и клокотахоу, ꙗко въ котьлѣ“ [3]).
„Непристанне кипитъ сѣркою и смолою ѡгненною люто, и жѹплем страшним клекотит и гремитъ“ [4]). Видѣ стаѧ Бца ѕеро ѡгненное клокочѹщое, сѣрка и смола з ѡгнем.
Видѣ стаѧ Бца в нем душъ грѣшних много [5]).

Нарешті, оповідаючи про те, як Троянці всі з хортами

Збирались їхать за зайцями,
Князька свого (Асканія) повеселить

і ні гадки їм було, що на них лихо чигає, Котляревський каже:

Но — „горе грішникові сущу“,
Так Київський скубент сказав:
„Благих діл вовся не імущу!“ (103).

Це відповідає покаянній псальмі, що частенько трапляється в рукописах XVIII в.:

О горе мнѣ грѣшному сущу,
Горе благих дѣлъ не имущу [6]).

Ці пам'ятки давнього українського письменства, що з них скористувався Котляревський, і були тее оповідання старих людей, що до них удався Котляревський, як сам каже, щоб їх „о пеклі розпитати“ і розказати про нього так, як вони чули „од дідів своїх“.

Нарешті, ми повинні сказати, що в Котляревського у перелицьовуванню класичних творів на національний штиб за зразок міг бути і його земляк Атанасій Кирилович Лобасевич, що написав Віргілієвих пастухів, „въ малороссійскій кобенякъ переодѣтыхъ“ задовго перед Енеїдою Котля-

[1]) 146—141. [2]) 125. [3]) 130. [4]) 139. [5]) 141.

[6]) Див. Перетцъ, Историко-литературные изслѣдованія и матеріалы, СПБ, 1900 р., т, I, стор. 239. Цією псальмою Котляревський скористувався і в своїому Москалю Чарівнику, приневоливши Финтика казати таку покаянну річ:

О горѣ мнѣ грѣшному сущу,
Ко оправданію отвѣта не имущу! і т. д.

Цю псальму, яку приписують Дмитрові Ростовському, див. Аскоченський, Кіевъ съ его древнѣйшимъ училищемъ Академіею 1856, I, стор. 171; пор. Житіе синодальное, арк. 69, Шляпкинъ, Св. Димитрій Ростовскій 1891, стор. 456.

ревського [1]). Атанасій Лобасевич був родом українець, учивсь у Київській Академії (до 1752 р.) і любив свою рідну літературу. Ось що він між иншим пише колишньому своїому навчителеві Георгієві Кониському, авторові „Воскресенія мертвыхъ“: „Не за моей памяти, а, можетъ быть, годомъ передъ моимъ пріѣздомъ въ Академію Кіевскую играна тамъ трагедія сочиненія Вашего Преосвященства или славнаго Танского, природнаго стихотворца, во вкусѣ площадномъ, во вкусѣ Плавтовомъ. Когда способность была достать и имѣть, тогда ребяческая неосмысленность о томъ не помышляла, довольствовалась изъ чужого рта питаться, слышать отъ другого стиховъ нѣсколько. А когда познаніе добротъ цѣну онымъ открыло, тогда уже способность удалилася. Едина вѣрная надежда на книгохранилище Вашего Преосвященства, въ которомъ не быть сему сочиненію не можно. Какъ во всякомъ покроѣ платьевъ, такъ во всякомъ нарѣчіи языковъ есть своя красота: а къ тому, когда и дымъ отечества сладокъ, то сія воня благоуханія мыслей отечественныхъ есть найсладчайшая. Для чести націи, матери нашей, всегда у себя природою и ученностью великихъ людей имѣвшей, столько свѣтилъ выпустившей для любителей своего отечества, для знающихъ подъ корою просторѣчія находить драгоцѣнности мыслей, прошу Ваше Преосвященство велико одолжить меня, интермедіи Танского то или ваши, приказать списать, по почтѣ мнѣ въ Санкпетербургъ доставить, да изыдетъ во свѣтъ, да дастъ величіе отечеству своему нашъ Плавтъ, нашъ Мольеръ, ежели что не болѣе. Ибо я помню нѣкоторые стихи, описаніе Великодня, бѣгство сатаны и смерти, смерть Іуды: прекрасныя описанія [2])“.—Це писалося р. 1794, коли Лобасевич на певен час приїхав до Петербургу, причому він посилав Кониському вже готове перелицювання своїх пастухів. Будь-що-будь, з 1776 р. Лобасевич жив уже на Вкраїні [3]) і його твір, на думку проф. Петрова, на цей час [4]), міг бути відомий в рукописах і дійти до рук Котляревського. Про це ми не маємо ніяких певних даних. Та саме перелицювання Лобасевичеве, як думав той самий проф. Петров, зроблено на те, щоб зудовольнити тодішнього гетьмана України графа К. Г. Розумовського. Гетьман у своїому багатому кабінеті в Москві в гарній шафі з рожевого дерева ховав „пастушью свирѣль и простонародный кобенякъ“, що за молодечих років носив Лемешівський козак Кирило Розум. Отже-ж можна гадати, що Віргілієві пастухи, перелицьовані в українські кобеняки, сталися відомі українському громадянству, а так само і Котляревському, він-бо так пильно стежив за всіма проявами українського руху. До всього, семінарія, де вчився Котляревський, знаходилася в колишньому будинку графа К. Розумовського, що віддав його під цю школу [5]); тим-то все, що торкалося її видатного фундатора, могло бути відоме й учням семінарії.

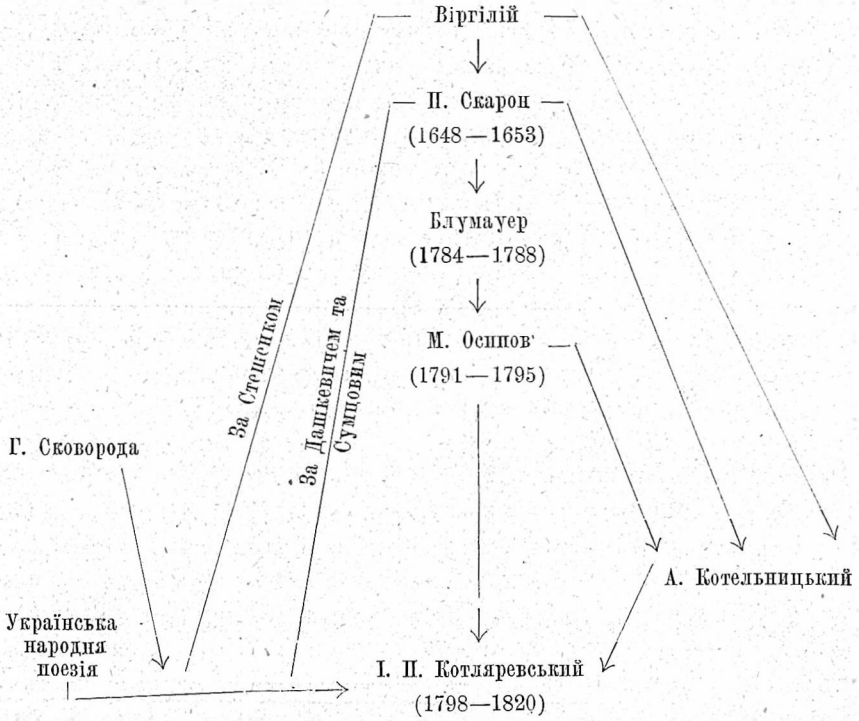
[1]) Див. Петровъ, Одинъ изъ предшественниковъ И. П. Котляревскаго въ украинской литературѣ XVIII в. А. К. Лобасевичъ, Спб. 1904, стор. 5 і 7.

[2]) Петровъ, ibid. 5. [3]) Там-таки 3. [4]) Там-таки 7.

[5]) Бѣдновъ, Краткія историческія свѣдѣнія объ Екатеринославской духовной семинаріи, стор. 6.

Додаток.

В № 8 „Червоного Шляху“ ми знаходимо оповістку, що „молода дослідниця М. А. Пащенко написала по-вкраїнському наукову працю „Генеза ‚Енеїди‘ Котляревського“. Історія, як зародилася славетна поема Котляревського, на думку дослідниці, має таку схему літературної традиції (подано скорочено):

Працю М. А. Пащенкової ще не надруковано. Отже ми не можемо точно сказати, як у ній розвязано питання про різні літературні впливи на Котляревського. Та в поданій схемі є деякі неясності. Перш за все, виходить, що, на думку Стешенкову, на Котляревського мав безпосередній вплив і Віргілій, тимчасом як Стешенко в своїй праці „Поэзія Котляревскаго“ (Київ 1898 р.) прямо каже: „хотя нашъ поэтъ и зналъ римскую Энеиду, однако слѣды послѣдней въ украинской передѣлкѣ совершенно отсутствуютъ, и намъ кажется, понятно почему: нашему поету нужны были существенные эпизоды, которые всѣ онъ и нашелъ въ русской передѣлкѣ“ (себ-то у Осипова)[1]). Далі дослідниця додержується, очевидячки, давньої думки того самого Стешенка про безпосередній вплив Осипова на „Енеїду“ Котляревського в її первісній формації. А цього після нашої аналізи аж ніяк припустити не можна.

[1]) Стор. 80.

III.

Детальне порівняння „Енеїди“ Котляревського до „Енеїд“ Віргілія, Блумауера, Скарона, Осипова й Котельницького й місце її серед инших „Енеїд“.

Тепер, знаючи, з яких джерел користувавсь Котляревський, складаючи свою „Енеїду“, подивімось детальніше, в яких стосунках до різних „Енеїд“, що їх мав собі Котляревський за взірець, перебуває його поема що-до змісту. Зробивши такий огляд, ми з'ясуємо, що у поемі Котляревського самостійне. Розглядати зміст різних „Енеїд“ ми будемо за мотивами.

І пісня. Утеча Енеєва з Трої, ненависть до нього Юнони, причини цієї ненависти (1 — 3) — ці мотиви є у всіх поемах, але їх по-різному розроблено у різних авторів. Оповідаючи Віргілій про Юнонину ненависть, передовсім висовує її побоювання за Картагену, що її майбутні римляни мали зруйнувати, а вже далі каже про образу, що її заподіяв Паріс, родич Енеїв, присудивши яблуко вроди не їй — Юноні, а Венері. Скарон і собі багато говорить про те, що Юнона боялася за Картагену, потім про те, що покривдилася з присуду Парісового, але наводить і новий мотив — Юпітер покохав Ганімеда, родича Енеєвого. Блумауер нічого не каже про Картагену й ненависть Юнонину пояснює тим, що вона образилася на Паріса і Ганімеда, den ihr Herr (Юпітер) auf pädagogisch herxte.

Осипов знов нічого не каже про Картагену, а згадує тільки про Паріса й Ганімеда. Котляревський пояснює ненависть Юнонину, передусім, тим, що Еней раз-у-раз гнівив її і ні в чім Юнони не просив, особливо-ж зненавиділа вона його за яблуко. Що-до характеристики Енеєвої, яку тут спочатку подають автори, то, звичайно, ми тут знаходимо велику відміну: у Віргілія з Енея — герой, побожна людина; так само змальовують його Скарон та Блумауер. У Осипова він „удалой дѣтина и самый хватской молодецъ“. Котляревський зве його парубком моторним і справжнім козаком, до того проворним на все зле. Тільки-ж цей останній епітет не відповідає тому, що ми далі читаємо про Енея. Адже якихось особливо лихих учинків Еней не робить, навпаки, у VI пісні Котляревський каже про нього, що він „з натури к добру був склонний“ (183). Вислів Котля-

ревського „п'ятами з Трої накивав“ не наче дослівний переклад фрази Блумауерової „Aus Troja nahm ers Fersengeld“. Юнону-ж „злою сучою дочкою“ Котляревський лає підо впливом почасти Скароновим, той-бо зве її Sans honneur et sans foi“ (I—4) [1]), і надто Блумауеровим, — що дав їй епітет Jupiters Xantippe.

2. Як Юнона одвідує Еола (4 — 8), це взагалі подибуємо в усіх поемах, але Котляревський тут скрізь образам надав національних рис. Юнону змальовано, як українську жінку, з її убранням; те саме можна сказати і про Еола, ба навіть про вітри — всім надано національних українських фарб. З усіх джерел, що з них тут користувавсь Котляревський, він найближче стоїть до Блумауера, напр., там, де він оповідає, як Юнона поїхала до Еола гринджолятами, запряженими павичкою (у Блумауера Wagen і Pfauen, — у Віргілія сказано просто, що Юнона пішла; так само й у Скарона (à beau pied sans lance); далі там, де Котляревський оповідає про те, куди порозліталися вітри (у Віргілія і Скарона всі вітри сиділи замкнені в скелі), він теж бере за взірець Блумауера. Про те, що Троянці їхали морем, у Котляревського Юнона дізналася від своєї служниці Геби; її нема ані у Віргілія, ані у Скарона, ані у Блумауера [2]); за неї ще раз згадується у Котляревського в VI пісні — Юпітер присягається Гебиною пеленою (162). [У спискові Ж. і П.—за Гебу згадано ще й тоді, коли розказується про те, як Венера одвідала Юпітера; він під цей час, уже добре на підпитку „п'ятую ще кондійку од Геби з льоху дожидав“] [3]).

3. Буря на морі, Нептун її заспокоює, бенькет Троянців після бурі (9—13)—усе це ми знаходимо і в инших поемах—цікавий і оригінальний у Котляревського тут образ Нептуна, як урядовця, що бере хабарі. У цих строфах Котляревський спочатку мав собі за взірець Скарона, бо намалював таку картину бурі:

Як раз на морі і гора
А далі потім яр глибокий
(Список Болховітінова, Парпури і Житецького).

Un flot jusqu'an ciel léleva,
Puis aussitôt le flot creva,
Laissant en mer une ouverture.
(Скарон, 12).

Потім підо впливом Блумауера витворив инший образ:

Як раз на морі і гора!
Все море зараз спузирило,
Водою мов в ключі забило.
(Видання Котляревського 1809 р.).

Wie siedend Wasser sprudelte
Das Meer in seinem Kessel.
(Блумауер 5).

Навпаки, в иншому місці, ідучи в первісних редакціях за Блумауером і кажучи, що Троянці після бурі обідали за столами, Котляревський, познайомившись із Осиповим і знайшовши у нього (в IV ч., коли Троянці приїхали в Кумську землю) вказівку на те, що Троянці бенькетували

[1]) Пор. також Junon, déesse acariâtre, Autant ou plus q'une marâtre (1—1).

[2]) У Осипова тут Геби теж нема.

[3]) У Осипова теж у цьому місці є Геба (и съ кружкой Геба съ краснымъ носомъ, I, 25).

просто на землі під тином, бо, ідучи мандрувати, вони не могли захопити столів, змінив столи на дошки, — на них Троянці й їли.

Пор. Поставили столи дубові,
Багацько з стравою мисок.

У Скарона Троянці їли просто на березі:
couchés sur la gaie verdure (I—20).

У Віргілія про столи говориться тільки тоді, коли обід уже був скінчений—mensae remotae (1—216).
У Блумауера: Kaum war nun auf dem weichen Gras Der Tisch zum Mahl gedeckt, so frass,
Ein Hasenfuss den andern (11).

У Осипова в цьому місці нічого не сказано про те, де їли Троянці, але очевидячки, що на березі; у IV-же частині, там, де розказано про те, як вони обідали, приїхавши в латинську землю, Осипов підкреслює, що вони їли просто під тином на землі, бо в дорогу не можна було їм нічим запастися (IV—32).

Нарешті, образ Нептуна верхи на ракові Котляревський витворив, безперечно, підо впливом таких двох місць Скарона:

1) Le roi du peuple porte-ecailles
2) Poussa son char fait en bateau
3) Devers la surface de l'eau (I—13).
4) L'héritier d'Jno, Palémon
5) Chevauchait un fort beau saumon;
6) Six grosses huîtres à l'écaille,
7) En un char couvert de rocaille,
8) Traînaient un ancien Triton (ч. II — 175—176)

4. Одвідини Юпітера Венерою і їхня розмова (14—18) — взагалі є в усіх поемах, але в Котляревського образи Юпітера й Венери змальовано найперше національними українськими фарбами; далі, він значно вкоротив промову Юпітерову й Венерину, повикидавши з неї геть-усе те, що має суто римський характер і що ми знаходимо по всіх „Енеїдах“, навіть у Осипова. Але є тут й у Котляревського деякі вислови, котрі з'явилися у нього підо впливом різних джерел. Отож, образ Венери, що прийшла до Юпітера „іскривившись, заплакавшись і завіскрившись і стала хлипать перед ним“, склавсь у Котляревського підо впливом такого виразу Скаронового (1—23).

1) Elle en eût bien dit davantage;
2) Mais la bonne dame de rage
3) Se mit tellement à pleurer,
4) A sangloter, à soupirer,
5) Elle fit tant de l'enragée,
6) Qu'il eût peur, la voyant changée,
7) Qu'elle néût quelque diable en corps.
(I, 23—24),

чого ми не знаходимо в инших джерелах (у Віргілія: tristior et lacrimis oculos suffosa nitentis adloquitur (I—228—229), у Осипова — жалобно запѣла, у Блумауера зовсім не згадано, в якому настрою прийшла до Зевса Венера, сказано просто: kam.)

5. Мандрування Енеєве після бурі, приїзд до Картагени, розмова Троянців з Дідоною, поява Енеєва (19—25)—усі ці мотиви є і в инших „Енеїдах“, тільки знов у Котляревського на всі події накинуто національних українських фарб. Оригінальна у Котляревського також промова Дідонина до Троянців. Вона питається в них, хто вони і відкіля. Що-до того, що запозичив у цих строфах Котляревський із різних джерел будь-які ви-

слови, то ми зазначимо тут тільки один, якого він узяв у Блумауера, — він не зовсім відповідає дійсності: коли Дідона почула, як страждали Троянці, то вона „гірко заридала і з білого свого лиця платочком сльози утирала“. Це прибільшений опис того настрою, в якому була Дідона за Блумауером, коли вона вислухала Троянців і сказала, що від їхнього оповідання Die Augen gehn mir über (16), у Віргілія вона тільки „voltum demissa profatur“ (I—561); те саме у Скарона — tête penchée (I—55); у Осипова про те, яке враження справила на Дідону промова Троянців, нічого не сказано (I—38). Нарешті, ми повинні відзначити, що Котляревський тут чимало вкоротив цю частину в своїй поемі, порівнюючи до инших „Енеїд“: отож він викинув великий епізод про зустріч Енеєву з Венерою (у Блумауера й Осипова в образі циганки), що ми знаходимо й у Віргілія і Скарона, про те, що Юнона і Венера умовилися поєднати Енея з Дідоною (це є в усіх „Енеїдах“), потім про те, як Еней розглядав храм (це ми бачимо у Віргілія і Скарона, тимчасом як у Блумауера й Осипова нема). Нема у Котляревського й того фантастичного мотиву, що його знаходимо у всіх „Енеїдах“: Венера, щоб ніхто не бачив Енея в Картагені, оточила його хмарою, і він якийсь час так і ходив оповитий нею і, тільки почувши, як Дідона прихильно поставилася до Троянців, наочно показався перед нею. Взагалі й тут Котляревський ближче за всіх стоїть до Блумауера і вкороченою формою оповідання, і деякими окремими виразами: так, у нього, як і в Блумауера, Троянці лають Енея за те, що він їх підмовив виїхати з Трої, а потім ніби-то покинув („Еней пустив на нас ману“); у Блумауера Троянці звуть Енея Schlingel (16), тимчасом навіть у Скарона Іліоней каже, що його начальник ніколи нікого n'escroque (I—54) і инше. В Осипова Троянці теж лають Енея „злодѣемъ“ і кажуть, що він їх „бросилъ и ушелъ“ (I—37).

6. Перебування Енеєве у Дідони (26—41). Цей епізод значно вкорочено в Котляревського, порівнюючи з иншими авторами: нема у нього епізоду, коли Венера прохає, свого сина Амура, нехай-би він закохав Дідону в Енея, нема у нього й наради Дідониної з сестрою своєю Ганною в справі її кохання до троянського героя, що ми знаходимо у Скарона й Осипова; у Блумауера мотив з Амуром є, але по пораду Дідона вдається до патера, і той їй каже, що в коханні Дідониному нема жадного гріха; у Котляревського сестра Дідонина з'являється тільки на бенькеті. Бенькет у Дідони, страви, на ньому подавані, пісні й танки, — усе це у Котляревського змальовано національними українськими фарбами, але натяк на великий бенькет та пияцтво у Дід нтаотляревський знайшов уже у Віргілія, а надто у СкаронаБ оиКмлуауера.

чого ми не знаходимо ані у Віргілія, ані у Котельницького.

1) Cependant qu'il raisonne ainsi,
Les beaux conviés, san souci,
A manger fai saient des merveilles
Chacun vida plusieurs bouteilles
Et branla si bien le menton
Tant sur le veau que le mouton

1) Das war ein Mahl! So eines hat
Kein infulierter Reichprälat,
So lang, man isst, gegeben.
Denn man verschrieb das Zugemüs,
Durch reitende Sfafetten,
Ragouts und Saucen aus Paris,

Qu'il ne resta rien sur la table
Qui fût d'homme de bien mangeable,

Si quelque os encore resta,
En levant les pieds, on l'ôta (1—72).
Sors chacun de remplir sa coupe,
Chacun de la vider tout net,
Et de s'échaufer le bonnet,
Dieu sait combien on vit d'ivrognes,
Et tous en différentes trognes.
Dieu sait quel désordre et quel bruit (1—73).

Nebst Zwergen in Pasteten.
Das Rindfleisch war aus Ungarn da,
Die Vögel aus America,
Aus Lappland das Gefrorne.
. . . . . .
Und o der Wein! da wassert mir
Der Zahn, wenn ich dran denke
Tokajer. Kapwein, Malwasier
Stand massweiss auf der Schenke
Muskat und Ofner noch viel mehr:
Mit unserm Sechsundvieerziger
Wusch man sich nur die Hände i т. д. (1819) [1]).

Деякі гумористичні вирази в цих строфах з'явилися у Котляревського безперечно підо впливом Скарона та Блумауера:

Дідона ж мала раз роботу,
Як з ним (Енеєм) побігла на охоту,
Та грім загнав їх в темний льох.
Лихий їх зна, що там робили,
Було невидно з-за могили,
В льоху ж сиділи тільки вдвох (16).

Aeneas, comme un homme sage,
N'en a jamais dit davantage,
Et Didon n'a jamais rien dit
De ce qu'en la grotte elle fit.
Sacher seulement, qu'ils s'y tinrent
Assez longtemps, et que survinrent,
Tandis, qu'ils furent là dedans,
De tres — funestes occidens (II—44).

Блумауер теж багато говорить з приводу цього в гумористичному стилю:

1) Doch was die beiden Liebenden
In dieser Höhle thaten,
Das lässt uns Wissbegierigen
Herr Maro nur erraten:

2) Er spricht, gar s'ttsam von Natur,
So was von einer Höhle nur,
Und macht darauf ein Punktum.
. . . . . .
Beschuldigt man die Königin,
Es habe sie Äneas in
Der Höhl, exorcisieret.

7. Юпітер виряджає Меркурія до Картагени, щоб розлучити Дідону з Енеєм [2]), промова Меркуріева до Енея, наказ Енеїв Троянцям вирушити з Картагени (42—50), є в усіх поемах: у Котляревського, окрім образа Меркурія, змальованого українським гінцем [3]), цікаве ще й те, що

---

[1]) Тому ці картини не можна з'ясовувати тільки впливом того суспільства, яке оточувало Котляревського.

[2]) Перед цим ми у Котляревського бачимо велику прогалину — оповідання Енеєве про те, як греки зруйнували Трою—2 і 3 пісня Віргіліева, 2 і 3 Скаронова, теж Блумауера.

[3]) Ми не розуміємо, які риси „російського почтаря" побачив в образі Меркурія Котляревського М. Зеров (Нове українське письменство, стор. 32). Пор. цей образ у Осипова і Котляревського.

Осипов	Котляревський
Явился скорыми шагами Меркурій въ шапочкѣ съ крылами,	Прибіг Меркурій засапавшись,
Держа въ рукѣ претолсту плеть; На шеѣ сумочка съ гербами	В ряд три з його піт котив,
И опоясанъ весь ремнями (ч. II, стр. 49).	Ввесь ремінями обвязавшись,
	На голову бриль наложив.
	На грудях з бляхою ладунка,

в нього Юпітер тільки „ненароком кинув оком і на нас“ [1]) і побачив, як розкошував Еней у Картагені. Далі, за Віргілієм Еней багато працював у Картагені, будував мури навколо міста, то-що, за Скароном і Блумауером, як у Котляревського, він нічогісінько не робить. І тут Котляревський викинув великий епізод про Ярба, що сватавсь був до Дідони, але дістав гарбуза, і через те, коли дізнався, що Дідона покохала Енея, поскаржився Юпітерові і попрохав помститися за свою образу. Цей епізод про Ярба є у всіх авторів.

8. Еней бажає втекти від Дідони потайки, але йому не щастить, лайка Дідони і втеча Енеєва (50—58) — це є в усіх поемах, тільки-ж у Котляревського все це змальовано національними фарбами; прим. лайка Дідонина, хоч за взірець тут йому могли стати і Скарон, і Блумауер. У них Дідона зве Енея des fripons le plus fripon, franc soudrilie, gripe chapon, sot, fat, larron, coureur de franches lippées (Скарон II—52), herge laufner Bube, Bergel, Galgen Schwengel, infamer Kerl то-що (Блумауер).

9. Журба Дідонина, скарга її на Енея сестрі Ганні (59—64) — ці мотиви є тільки у Віргілія; Скарона й Осипова; у Блумауера описано страждання Дідонині, але епізода з сестрою нема; у Котляревського він з'являється тільки у виданні р. 1809 і повстав мабуть чи не підо впливом Осипова. Адже в давніших редакціях Болховітінова, Парпури і Житецького ми цього епізода не знаходимо. Але мотив скарги сестрі, дарма що його запозичено у Осипова, Котляревський розробив цілком самостійно: у Осипова Дідона, сказавши кілька слів про свої страждання, прохає в сестри, нехай-би вона вплинула на Енея й привернула його до

Осипов	Котляревський
Меркурій низко поклонясь, Коснувшись шапочки рукой,	А ззаду з сухарями сумка,
И по солдатски поверняся Притопнулъ также и ногой	В руках нагайський малахай.
Тотчасъ проворными шагами,	В такім наряді вліз у хату.
Какъ гончая за рысаками,	Меркурій низько поклонився,
Впрягать кибитку побѣжалъ.	Перед Зевесом бриль ізняв,
Борея въ коренну запряжку,	Через поріг перевалився,
Зефира съ Нотомъ на пристяжку,	До стайні швидче тягу дав.
Ударилъ, свиснулъ, поскакалъ (50)	Покинувши із рук нагайку,
Лѣса, болота и долины,	Запріг він швидче чортопхайку,
Стога и копны на поляхъ,	Черкнув із неба, аж курить.
Овраги, горы и стремнины	Він так кобилок поганяе,
Мелькали только лишь въ глазахъ.	Що оглобельна аж брикає.
Какъ молния онъ быстро мчался,	Помчали, аж візок скрипить.
Лишь колокольчикъ раздавался	
Дрелень динь-динь въ ушахъ жужжалъ.	
Меркурій же не переставая,	
По всѣмъ по тремъ не уставая,	
Ежеминутно погонялъ (51).	

[1]) Цей вираз неначе утворився у Котляревського підо впливом такого виразу Скарона, тільки в иншому місці: Юпітер An travers d'un châssis de verre, jetait ses jeux dessus la terre (I—21).

неї; у Котляревського вона тільки оповідає про своє тяжке становище і про свої болі (у Віргілія і Скарона мотив страждання сливе зовсім не розроблено. Дідона тільки прохає в сестри, щоб та привернула до неї Енея). В цих строфах Котляревський викинув і епізод про ворожку, що до неї Дідона вдається у своїому горі; цей епізод по-різному розроблено в різних Енеїдах, у Осипова його досить широко розказано.

10. Смерть Дідонина (64—66). Цей епізод розказано у Котляревського коротенько і досить простими демократичними рисами (Дідона розіклала багаття з очерету, у давніших редакціях навіть з кізяку: в инших поемах багаття було величне, тільки у Блумауера Дідона по-просту повісилась).

Смертю Дідониною кінчається І-а пісня „Енеїди“ у Котляревського, що відповідає першій і четвертій пісні і в Віргілія, і в Скарона, і в Блумауера та Осипова; зміст 2 і 3 пісень инших „Енеїд“, що в них ми знаходимо оповідання Енеєве про зруйнування Трої і про його мандрування, Котляревський проминув.

II пісня. 1) Подорож Енеєва з Картагени, буря, промова Палінурова з приводу цього до Нептуна, пропозиція Палінурова їхати до Італії (1—5) — все це є і в инших „Енеїдах“, але у Котляревського оригінальним являється промова Палінурова, що в ній він за панібрата вдається до Нептуна, — початок цього ми вже бачимо у Скарона, де Палінур каже до Нептуна: „A qui diable en veux-tu, Neptune, maître des baleines, souverin de humides plaines? (II — 103). Далі у Котляревського, як і у Віргілія та Скарона, немає того мотива, який ми знаходимо у Блумауера й Осипова, що дощ на морі проллявсь із тих дощових хмар, котрі зібралися з Дідониних сліз.

Що-до окремих висловів, то тут у Котляревського можна побачити запозичення з різних джерел: отож образ плаксивого Енея він узяв у Скарона, хоч і з иншого місця (пор. II—181, III—140); промова Палінурова не тільки до Нептуна, але й до Троянців дуже нагадує те, що він каже у Скарона:

А що ти робиш пан Нептун! — A qui diable en veux-tu Neptune...
Чи це і ти пустивсь в ледащо,
Що хочеш нас звести ні на що?
Хіба півкопи і забув (II—23—24)

Вислів-же Енеїв, щоб після смерти Дідониної найшлася йому друга вдова, Котляревський взяв у Блумауера: (Und mir ein ander Weibchen — 59).

2) Приїзд Енеїв до Сицилії, пробування в Ацеста, поминки по Енеєвому батькові Анхизові — панахида, обід, гри, боротьба Даресова з Ентелом, обід у Зевеса, оповіщення Меркуріеве богів про боротьбу Даресову з Ентелом, заступництво Венерине за Дареса, Бахус лає Венеру, перемога Ентелова (5 — 40) — усі ці основні мотиви трапляються і в инших „Енеїдах“, але у Котляревського їх розроблено сливе зовсім самостійно: на все накинуто національних українських фарб; між иншим у Блумауера Бахус Венери не лає (боротьба двох перебійців є, але вони

не мають жадних іменнів). Нема, звісно, цієї лайки й у Віргілія, а також і у Скарона, вона є у Осипова, але у Котляревського всенька ця сцена дуже жива і реальна, тимчасом як у Осипова вона художньою стороною невдала (Бахус між иншим так каже про Ентела: Въ попойкахъ онъ изъ смертныхъ диво и настоящій чудодѣй — пор. Котляревського — Ти знаєш, він який парнище?). У деяких місцях ми можемо тут зазначити то вплив Скаронів, то Блумауерів: так поводження Даресове перед боротьбою з Ентелом у Котляревського нагадує нам Скарона. Дарес у Скарона викликає собі супротивника і гукає

Ça, ça, que je le roue,
Que je lui fracasse une joue,
Que je lui crève un oeil ou deux.
. . . . . .
Qui vent donc se faire assomer (II—136).

Гей, хто зо мною вийде битись,
Покуштувати стусанів?
Мазкою хоче хто умитись?
Кому не жаль своїх зубів?
Ану-те, ну-те йдіте швидче,
Сюди на кулаки лиш ближче!
Я бебехів вам надсажу
На очі вставлю окуляри (28)

Ентел у Скарона, як і у Котляревського, перед тим як стати до боротьби з Даресом, couchè sur une bancelle (II—137), дарма що й не був п'яний.

Оповідання-ж Енеєве Троянцям про свого батька Анхиза, що його „сивуха запалила і живота укоротила", нагадує нам Блумауера, — у нього Еней так каже, удаючися до свого мертвого батька:

1) Du bist gewiss ein Heiliger
2) Jm Himmel, wie ich glaube;
3) Du warst ja stets ein Eiferer
4) Der unvefälschten Traube (61).

3) Пожежа в флоті Енеєвій (41—75). Юнона пішла до Іріси й послала її до жінок Троянських, що стерегли сумуючи флоту; Іріса прибрала на себе вигляд Берої — старої жінки, що її возили з собою Троянці, і заходилася намовляти троянських жінок, нехай-би вони спалили флоту. Пожежа. Еней з'являється на пожежі, промова його до богів і своєї матери, дощ, турбування Енеєве про те, що йому тепер робити, бо у нього згоріло чимало човнів, порада Навтесова [1]), сон Енеїв, привид батьків, Енеїв від'їзд з Сицилії, Венера одвідує Нептуна, смерть Палінурова — вся ця основна канва є і в инших поемах, тільки у Котляревського ми знаходимо не молитву до богів, а лайку. У Блумауера Еней звертається з молитвою до св. Флоріяна, і той з'являється на хмарах з цебром води і заливає пожежу). Далі у Віргілія і Скарона Палінур утопився через те, що заснув, а у Котляревського через те, що прощаючись випив добре в Ацеста; це саме бачимо й у Осипова. У Блумауера-ж Палінур утопився через те, що сидячи коло стерна, bei einem Gläschen Rum mass fleissig mit dem Senkblei і, шукаючи в ньому дна, упав у воду і втопився (77).

III пісня. Сумування Енеєве з приводу Палінурової смерти (посумувавши насилу трохи вгамувавсь, поплакавши і поридавши сивушкою

[1]) У Блумауера цього мотива нема.

почастувавсь), дальше мандрування морем, приїзд у Куми, розгардіяш, що там учинили Троянці, бажання Енеєве потрапити до пекла, Сивілла, її оповідання про себе, її пророкування Енеєві, золоте гілля, що його повинен був добути Еней, щоб мати змогу дістатися до пекла, жертва богам перед подорожжю до пекла, збори Енеєві в дорогу (I — 80), — вся ця загальна канва є і в инших поемах, тільки-ж у Котляревського ми знаходимо спогади про ті українські пісні, яких співали козаки Енеєві, далі гарний малюнок хатки Сивілли на курячій ніжці, взятий з народньої поезії; бенькетування Троянців у Кумах, образ Сивіллин і инше — знов обмальовано у Котляревського національними українськими рисами. Але є тут у Котляревського і такі запозичені риси, які він, так-би мовити, не перетопив в кузні своєї творчости; напр., епізод про золоте гілля надто вже нагадує Скарона і Віргілія: Котляревський тут не скористувався з натяку, що є у Скарона — про золоті яблука. Йдучи за Скароном і сказавши в промові Сивіллиній про золоті кислиці, він далі оповідає про золоте гілля, що його зламав Еней у лісі, як це ми бачимо й у Віргілія і далі у Скарона.

З окремих мотивів, що відбилися тут у Котляревського з різних джерел, треба відзначити хабарництво Сивіллине. Про це виразнісінько каже Блумауер, маючи на увазі користолюбство католицького духівництва.

Не пожалій лиш золотого
Для Феба світлого, ясного,
Та і мені що перекинь, каже Сивілла
Енеєві (50)
Мені дай зараз за роботу,
То я приймуся мусувати
. . . . . .
Ти знаєш, дурень не бере:
У нас хоч трохи хто тямущий,
Уміє жить по правді сущій,
То той, хоч з батька, то здере (53) [1]).

Doch rief sie (Сивілла)
wie Xaverius:
„Mehr, mehr, auf
diesen Scheitel“
Her Held verstand dies Amplius,
Und leerte seinen Beutel.

2. Подорож у пеклі — різні грішники, царство Плутонове, зустріч з батьком, пророкування молодої дівчини Енеєві, прощання з батьком — все це, як основна канва, є і в инших поемах, але окремі епізоди змалював Котляревський мало що не зовсім самостійно (образ Харонів нагадує якого-небудь сердитого українського діда-перевізника; вечорниці в пеклі, молода дівчина, що ворожить Енеєві [2]) і инше, — все це має суто національні українські риси).

[1]) Хоч, певно, на цій картині відбилися і ті враження, що їх здобув Котляревський і від дійсного життя.

[2]) Тільки у Котляревського та Осипова пророкування про майбутнє робить Енеєві дівчина (скрізь Анхиз, але треба тільки порівняти це місце у обох поетів, щоб побачити, хто у кого запозичив цей мотив. У Осипова дівчина каже, що найкращий спосіб ворожити — це „молоть иголку въ жерновахъ“. І ось: „иголка въ жерновахъ скрипѣвши, ворочалась на всѣ бока, и вдругъ какъ пѣсенку запѣла, сказала имъ издалека“.

Далі в деяких місцях ми бачимо більший чи менший вплив того чи иншого письменника. Отож, описуючи грішників, що їх Еней побачив у пеклі, Котляревський иноді безперечно користувавсь Скароном, напр., там, де він каже про розпусних дівчат, котрі перед людьми тримають себе дуже суворо, а потайки продають себе дуже дешево.

Maintes donzelles, fausses prudes,
Qui devant les gens font les rudes,
Et dans le premier lieu caché
Se donnent à fort bon marché,
Quoique avares comme chouettes,
Mais moins avares, que coquettes (III—33—34)

Були і тії там панянки,
Що наряжались на показ,
Мандрьохи, хльорки і діптянки,
Що продають себе на час.
(III—68)

Або там, де Котляревський каже про невдалих віршомазів:

Сиділи там скучні пії'ти,
Писарчуки поганих вірш,
Великії терпіли муки.
Їм звязані були і руки,
Мов у татар терпіли плін.

Tout auprès, de pauvres poètes,
Qui rarement ont de manchettes,
I recitent de pauvres vers,
On les regarde de travers,
Et personne neles écoute,
Ce qui les fache fort sans doute (III—35).

У ранніх редакціях „Енеїди“ ми знаходимо тут і опис класичних чуд, витворений також підо впливом Скарона і почасти Віргілія, тільки-ж згодом у виданню р. 1809 Котляревський цього описа викинув. З Блумауера-ж Котляревський безперечно взяв те місце, де говориться про цілування папського постола:

В них (серед стін, які поставить
Еней у Римі) буде жити, як в раю,
Великі зробить переміни
Во всім окружнім там краю;
Там будуть жить та поживати,
Докіль не будуть цілувати
Ноги чиєїсь постола.

Про цей католицький звичай — цілувати папську ногу Блумауер згадує часто; чотири його вирази дуже близько відповідають тому, що ми знаходимо у Котляревського:

Weil nun die Welt gewohnt schon ist
Von Rom zu dependieren,
So wird, so lang man Füsse küsst,
Dies Reich nicht exspirieren (13),
або: Er hält von andrer Leute Geld
Ein grosses Kriegsheer und die Welt
Küsst ihm dafur den Stiefel (12)
або Und dem dort küsst man gar chon mit
Zwölf Jahren den Pantoffel (102)
а надто: Und ihm auf seinem hohen Thron
Den h e i l ' g e n Fuss zu küssen (135)

Ані у Віргілія, ані у Скарона про це нічого не сказано, говорить про це тільки Осипов, але у першій пісні, в пророкуванні Зевесовому про будучину Енеєву:

Ихъ (Троянців) власть дотолѣ продолжится
И будутъ всѣ ихъ почитать,
Доколѣ слѣпота продлится
И будутъ ноги цѣловать (1—28).

У відповідному-ж місці „Енеїді“ Котляревського — в VI пісні Осипова, де Енеєві робить пророцтво теж дівчина, як і у Котляревського, про цей звичай нічого не сказано. Цікаво, що в давніших редакціях — Болховітінова і Житецького — у Котляревського тут (у III пісні) під свіжим враженням од Блумауера стояло — ноги с в я т о ї постола, а потім він переробив цей вираз: у П. ми знаходимо якоїсь, у виданні самого Котляревського 1809 р. — чиєїсь (так і в виданні 1842 р.); це зроблено, мабуть, уже підо впливом Осипова.

В одному місці цієї частини ми також можемо вбачати вплив польського перекладу Енеїди Кохановського, а саме в обмалюванні образа Харонового, про що ми детально говорили в II розділі нашої розвідки.

IV п і с н я. 1) Перекручена промова Сивіллина, від'їзд Троянців із Кум до Італії, буря, заспокоювання моря, Цирцеїн острів, мотив про перевертання людей на звірин, молебінь Троянців Нептунові, уратування від біди, приїзд у Латинське царство, цар Латин, його дочка й дружина, царьок Турн, як Троянці розглядали Латинську землю, їхній жаль з приводу того, що вони не тямлять латинської мови, як навчав Еней Троянців латинської мови, посольство Енеєве до царя Латина з подарунками, прибирання в хаті Латиновій з приводу гостей, промова до Латина старшого посла, відповідь Латинова, подарунки Латинові Енеєві (I—55) — все це ми знаходимо і в инших поемах, але перекручена мова Сивіллина є тільки у Осипова і зладжено її підо впливом Котляревського, бо така мова була звичайна серед українських бурсаків [1]); оповідання про те, в якого звіря який народ перевертає Цирцея, написав Котляревський підо впливом Блумауеровим, хоч розробив мало не зовсім самостійно. (Осипов тут близько стоїть і до Блумауера й до Котляревського). Епізод з навчанням Троянців латинської мови написав Котляревський також самостійно, хоч і підо впливом Блумауеровим. Промову старшого посла Енеєвого Котляревський склав підо впливом Блумауеровим, дарма що і змістом, і формою вона оригінальна.

2. Іріса оповідає Юноні про те, що Латин з'єднавсь з Енеєм, гнів Юнонин, вона закликає з пекла Тізіфону [2]) й виряджає її до Латинського царства, щоб вона там усіх посварила. Тізіфона одвідує Амату і Турна й підбурює їх проти Енея, Турнові мариться, як Еней кохається з Лавінією, полювання Асканієве з Троянцями, вбивство цуцика няньки Амати-

[1]) Самий склад цієї мови, як ми були показали вище, це невдале підроблення під манеру Котляревського.

[2]) У Віргілія і Скарона ми бачимо Алекто, у Блумауера Фурію, і тільки у Котляревського й Осипова — Тізіфону, але Котляревський Тізіфону найшов у Скарона ще в VII пісні (45) — в пеклі.

ної, великий через це заколот, бійка Латинців з Троянцями, перемога Троянців, Латиняни повстають проти Троянців і оголошують їм війну, цар Латин одмовляється воювати, Латинці його не слухаються і самостійно провадять війну з Троянцями, готуються до війни, відкривають церкву богові війни Янусові, з приводу того, що оголошено війну, на підмогу Турнові проти Енея прибувають — Мезентій, Авентій, Цекул, Мезап, Талес, Іноліт і різні народи і, нарешті, амазонка Камілла (56—133), взагалі всі ці мотиви є в усіх поемах, окрім епізода про Турнове маріння [1]): натяк на цю сцену К. найшов тільки у Блумауера, що оповідає в військовому стилі, як Турнові привидилося, буцім-то Еней силоміць бере Лавінію, неначе цитаделю. З цього натяку Котляревський витворив сцену кохання парубка з дівчиною зовсім у національному українському стилі, навіть до здіймання персня з пальця коханої. Далі, цуцика, що був за привід до війни поміж Троянцями і Латинцями, Котляревський знов-таки взяв у Блумауера, бо у Віргілія і Скарона війна сталася через забивство свійського гарного оленя; крім того, картина, як челядь Аматиної няньки робила напад на Троянців, як Латинці ладналися до війни, дуже нагадує у Котляревського Блумауера, напр.:

За нею (нянькою) челядь покотилась,
Схвативши хто що запопав:
Кухарка чаплю вхопила,
Лакей тарілками шпурляв,
З рублем там прачка храбрувала,
З дійницей ричка наступала,
Гуменний з ціпом скрізь совався;
Тут рота косарів з гребцями,
Йшли битись з косами, з граблями,
Ніхто од бою не цурався (105).

Die Kriegswut Kam der Kuchenmagd
Am ersten in die Adern,
Sie griff mit Jngrimm unversagt
Nach einem nassen Hadern:
Die mordgewohnte Köchin nahm
Ein Rudelbrett zum Schild und kam
Mit einem langen Bratspiess.
Der Hausknecht, der just Scheite klob,
Lief her mit seinem Schlägel:
Die Drescherschar im Hof erhob
Zum Streit die raseben Flegel:
Mit Striegeln kam der Kutscher Tross,
Das tapfre Stubenmädchen schloss
Den Zug mit einem Borstwisch.

Жлукта і гулики на пушки
Робить галили на захват;
Дниці, освівниці, ветушки
На принадлежность приправлять.
Нужда перемінить закони!
Квачі, помела, макогони
В пушкарське відомство пішли:
Колеса, бендюги і кари
І самі і церковні мари
В депо пушкарськее тягли.
. . . . . .

Aus Maugel an Makulatur
Liess man aus der Registratur
Des Staats Patronen machen.
. . . . . .
Vom Weibe musste jeder Mann
Das Kommandieren lernen!
. . . . . .
Aus jeder Ofengabel ward
Ein B onett geschaffen
Zur Lanze ward ein Bratspiess hier,
Zum Harnisch für den Kürassier

[1]) У Осипова цей епізод є, але його намальовано у нього дуже гидко: Еней „схватя въ кулакъ его (Гурна) невѣсту, тащилъ къ укромненькому мѣсту. Бурлацкой сильною рукой, почти на горло наступивши и всю ее растеребивши тянулъ насильно за собой (IV—68), — але ми вже знаємо, що Котляревський, складаючи спочатку свою „Енеїду“, Осиповим не користувався.

Для куль — то галушки сушили,
А бомб — то з глини наліпили,
А слив солоних — для картеч.
Для щиті вночви припасали,
І дна із діжок вибивали
І приставляли всім до плеч.
. . . . . .
Соснові копистки стругали
І до боків поначіпляли
На валяних верьовочках.
Із лик плетені козубеньки,
З якими ходють по опеньки,
Були, мов суми, на плечах.
. . . . . .
Дівки на прутах роз'їжали,
Ціпками хлопців муштрували,
Старі учились кидать в ціль.
А баб старих на піч сажали
І на печі їх штурмували,
Бач, для баталії в примір (110—112)
Міняйлів брали в казначеї,
А фиглярі писали щот,
К роздачі порції — обтекарь,
Картьожник — хлібний добрий пекарь,
Гевальдигером був шинкарь,
Вожатими — сліпці, каліки,
Ораторами — недоріки,
Шпигоном — з церкви пономарь (115)

Ward dort ein Ofenthürl.
Er ward zum Dolche zugespitzt
Aus Kasserolen schoss man jetzt,
Anstatt der Knödel, Bomben.

Die Schuster schmierten schon erhitzt
Ihr Pech auf Feuerkronen:
Die Pfefferkrämer machten jetzt,
Statt Düten nur Patronen.
. . . . . .
Die Pred'ger wurden enrolliert
Zu lauter Trommelschlägern,
Die Rauchfangkehrerzunft formiert,
Ein Regiment von Negern,
Und weil am Pulver Mangel war,
Liess sich die Apothekerschar
Zu Pulvermachern brauchen (120)

Найближче від усіх тут до обох — Блумауера і Котляревського — стоїть Осипов:

Служанка слѣдомъ за хозяйкой
Сгребла съ ухватомъ помело;
Кухарка приподнявши шайкой
Грозила въ самое чело
Ударить кто ни попадется.
Лакей, забывши и одѣться,
Спѣшилъ туда, схвативъ голикъ.
Извозчикъ съ ѣздовымъ приборомъ
Въ запасъ вооружась запоромъ
Шелъ въ драку, испуская крикъ.

А прочи въ домѣ челядинцы,
Бывъ рады случаю сему,
Какъ самы дружные шавлинцы,
Тотчасъ одинъ по одному,
Толпой къ тревогѣ той собрались
И со оружіемъ сбѣжались,
Кто что скорѣй успѣлъ схватить.
Косарь служилъ на мѣсто сабли,
За копья отправляли грабли,
Готовъ былъ всякъ всю кровь пролить.

Але ясно, що Осипов тут писав на швидку руку і підо впливом Котляревського витворив невдалий образ—косарь служилъ на мѣсто сабли — у Котляревського „тут рота косарів з гребцями йшли битись з косами, з граблями". Але тут, як подекуди і в инших місцях, ми знаходимо наслідки й безпосереднього обізнання Котляревського з Віргілієм, напр., там, де він оповідає про Мезентія, звучи його Тіренським, де він перераховує

народи, котрі прийшли на підмогу Турнові, про що детально ми говорили в II розділі нашої праці.

V пісня. Еней засмутившись через велике лихо, що на нього насунулось [1]), сон його, привід річки Тібра, порада Тіброва вдатися по допомогу до Евандра, царя аркадців, Еней приїздить до Евандра, гостює у нього [2]), Венера одвідує Вулкана і прохає в нього викувати Енеєві добру зброю, Вулкан працює над зброєю, Евандрове прощання з сином Палантом, від'їзд Енеєїв од Евандра, Еней одержує зброю від матери, опис цієї зброї, Ірісу надсилає Юнона до Турна підбурити

[1]) Тут кінчається „Енеїда“ Скаропова.

[2]) Цікаво, що свою 8 пісню Котельницький починає спершу так, як це ми бачимо у Віргілія, Скарона і почасти Блумауера — з того, як Турн розпочав війну з Троянцями, а потім уводити тут ще й мотив про Камілу — амазонку, що прийшла на допомогу Турнові. Цей епізод у Віргілія, Скарона і Блумауера (у цього останнього дуже коротенько— всього два вірші) ми знаходимо наприкінці 7 пісні, у Котляревського у відповідному місці IV пісні, у Осипова-ж в відповідному місці IV пісні його нема (у Осипова зовсім ніде немає цього епізоду). Відкіля він узявся так несподівано в 8 пісні Котельницького, тим більше, що далі в оповіданні Котельницького Камілa не відграє ніякої ролі, і через що цього епізоду нема у Осипова? Може, в тому списку „Енеїди“ Котляревського, що з нього користувавсь Осипов, не було останніх аркушів IV пісні, бо навряд, щоб Осипов проминув такий цікавий епізод. А Котельницький, може, мав инший, повний список „Енеїди“ Котляревського, де був і цей епізод — деякі українські риси ми вже зазначили в поемі Котельницького — і він скористувавсь з цього епізоду, залишивши сліди такої самої композиції, як і його попередник — Осипов. Взагалі Камілу змальовано у Котельницького, як московську „бой-бабу“, але в образі її є деякі недоладності, що нагадують нам підхідки Осипова, і неначе промовляють за те, що деякі її риси запозичено у Котляревського. З одного боку вона:

1) По жатвамъ ли когда бѣжала,
То всѣ колосья оставляла,
Не смятыми в своихъ слѣдахъ,

2) Иль по водамъ когда шагала,
То столь искусно выступала,
Что пе мочилася в волнахъ (19).

що нагадує Віргілія (VII, вірші 808 — 811). А з другого боку

Котельницький

1) Она нерѣдко взявъ дубину
И разгоняя злу кручину,
С т а р а л а с ь з е м л ю о б л е г ч а т ь (18)
Нерѣдко пѣла по пѣтушьи,
П р ы ж к и д а в а л а п о л я г у ш ь и,
Чего изволишь, въ ней найдешь (19).
Иль кто съ кружечками златыми
Отъ ней задумаетъ бѣжать,
М е ж д у г о р а м и т о к р у т ы м и,
Ея тут дѣло копать дать (19).

Котляревський

1) Камила страшна войовниця
І знахурка і чарівниця,
І скора на бігу була.
Ч р е з г о р и і р і ч к и с к а к а л а,
Із лука мітко в ціль стріляла
Б а г а ц ь к о к р о в и п р о л и л а.

Правда, описуючи Камілу, Котельницький безперечно користувавсь, як ми вже були казали й Віргілієм, може заглядав і до Скарона, бо й у нього є епізод про Камілу (VII—133), як він тут-же, трохи раніше взяв у Віргілія фарби для опису зброї Турнової (тут Котельницький безперечно стоїть ближче до Віргілія, ніж до Скарона, бо у Скарона нема Етни, що є у Віргілія). Тільки-ж навряд, щоб Віргілій або Скарон міг навести Котельницького на думку поговорити й про Камілу: це міг зробити тільки Котляревський, адже в нього Камілу описано так яскраво, тим більше, що у Котельницького ми бачимо деякі вислови, котрі нагадують відповідні у Котляревського.

його на війну з Троянцями, хоробрування Турнове, облога міста, де засіли Троянці, спроба Турнова спалити Енееву флоту, піклування Венерине про те, щоб уратувати синову флоту, звертання її до матери Зевесової Кібели, одвідини Кібелині Зевса, обіцянка Зевесова провчити Турна і перевернення човнів Енеєвих у мавок, жах Рутульців, вартування вночі Низа й Евріяла коло брами, їхня змова пробратися в стан рутульський і наробити там бешкету, оповідання їхне про свій намір старшині троянській, прохання Евріялове до Іула, сина Енеєвого, щоб він піклувався про його матір, бешкет, що наробили Низ і Евріял у ворожому стані, втеча хлопців до лісу, піймання Евріяла, захист Низа, вбивство обох козаків, знов бійка між Троянцями і Рутульцями, сум Троянців, коли вони побачили голови своїх товаришів на дручках, плач материн за Евріялом, підступ Турнів до міста, прорив його в місто і вбивство двох велетнів Троянських, напад Троянців на Турна і вратування його вплав через річку Тібр (тут кінчається „Енеїда“ Блумауера), — такі основні мотиви V пісні „Енеїди“ Котляревського; вони всі зустрічаються в відомих нам поемах (так, напр., епізоду про Низа й Евріяла у Блумауера нема, але він є у Віргілія і Котельницького), але їх розроблено у Котляревського мало не зовсім самостійно. Є тут у Котляревського, як і в инших частинах його поеми, окремі запозичення у різних авторів; отож, напр., у Скарона він узяв форму промови Енеєвої до Евандра:

O seul des grecs homme de bien,
Car les autres ne valent rien,
Sur ton nom et ta bonne mine,
Quoique tu sois grecs d'origine,
Et superlativement grec,
Tu ne me seras point suspect. (III—145).

Хоть ти і грек, та царь правдивий.

У Блумауера він узяв ідею характеристики Палантової, як жвавого хлопця, що, як каже батько,

(Der Bursche) flucht schon wie ein Held,
Springt über alle Gräben.
Und prügelt den gemeinen Mann (132).

Порів. те, що каже Палантові батько у Котляревського, виряджаючи його з Енеєм на війну:

А доки в паці будеш грати?
З дівками день і ніч ганяти
І красти голубів у всіх (131).

Але найбільше тут Котляревський наслідував Котельницького, додержуючись, правда, тільки його схеми, беручи иноді ймення його героїв (Серест—Котельницький 160, Мнестей — Блумауер 145 і Віргілій IX, 778), але й проминаючи часом ті зайві епізоди, що їх ми бачимо у московського письменника (напр. у трьох віршах переказуючи велике оповідання Евандрове про Геркулеса і Кака — у Котельницького стор. 45—53), — одне слово, користуючися з нього так, як він давніш користувавсь з Блумау-

ера й инших джерел, пристосовуючи всі епізоди, своїм звичаєм, дуже вдатно до українського життя, надаючи скрізь українських національних фарб. Його Низ і Евріял, мати Евріялова і т. д.,—все це живі постаті українського народу. З Евріяла не тільки хоробрий козарлюга, але жива людина: йдучи в Рутульський стан на певну смерть і кидаючи матір, він перед Іулом прослезивсь,

Бо з матір'ю він розставався,
Ішов на смерть і не прощався,
Козак природі покорився.

Цього нема ні у Віргілія, ні у Котельницького (Віргілій, кн. IX, вірші 280—289, Котельницький, V ч. — 113).

А плач Евріялової матери над його передчасною могилою — це дійсний живий крик бідної української матери, що всеньку свою надію покладала на сина. У Котельницького тут якась незугарна салдатка, що не вміє навіть справжнього горя свого показати:

Гдѣ чернолоснящаяся бровь,
Котору наши потаскухи,
Влюбившися по сами уши,
Цѣнили въ тысячу рублевъ?

Тепер прощайте всі поклони,
Що получала во дні они
Од вдов, дівчат і молодиць
За дивні брови собольні,
За очі ясні соколині,
Що здатний був до вечорниць (151) [1].

Отже ми бачимо, що Котляревський користувавсь з багатьох джерел [2]), беручи часом один мотив в одного автора, а инший в иншого; що-до епізодів, з яких складається його поема, то треба сказати, що у Котляревського дуже мало самостійних мотивів (перша промова Дідонина до Троянців, лайка Бахусова Венери за Дареса й инші). Але взагалі, треба сказати, як це ми бачили, аналізуючи поему Котляревського, що конструкцією свого твору Котляревський найближче стоїть до Блумауера. Він укорочує по змозі Віргілія і Скарона, що змістом дуже наближається до римського поета, вкорочує він навіть самого Блумауера, викидаючи різні мітологічні оповідання, що їх ми багато знаходимо у Віргілія й у Скарона. І в цьому напрямку—в укороченні змісту і наближенні поеми до сучасного дійсного життя поема Котляревського—це останнє кільце в довгому ланцюгові, що має історія римської фабули про Енея. Що-ж до Енеїди Оси-

---

[1]) Будь-яких значних запозичень у Котельницького, запозичення образів, цілих виразів, яких-небудь великих збігів тут у Котляревського і Котельницького, як це ми бачимо в перших IV піснях Котляревського й Осипова ми не знаходимо. Та й про окремі слова і вирази можна ще сперечатися, хто їх навіяв Котляревському:

Напр. Котляревський. Котельницький Віргілій (VIII, 114).

Чи мир нам несете, чи брань? Миръ къ намъ несете или брань? Pacem ne huc fertis an arma?

(у Блумауера нема, у Скарона—Est ce pour guerre ou marchandise Que vous marchez en cette guise? (III, 146).

[2]) Далі ми не порівнюємо поеми Котляревського з иншими „Енеїдами", бо, по-перше, не мали VI частини твору Котельницького, а по-друге, тому, що це й зайва робота: підхідки й методи Котляревського ясно видко й з того матеріялу, який ми навели.

пова, а також поеми Бойчевського (є ще й така, вона з'явилася на світ р. 1896 (Петербург) і зветься „Комическая Энеида, поэма въ стихахъ), то, не кажучи вже про їхню бездарність, вони знов повертають до давніх засобів, переказуючи без глузду трохи не все, що автори їхні знаходили в своїх джерелах. Що-правда, деякі такі хиби є й у Котляревського: і в нього, як наслідок його взірців, трапляються мітологічні епізоди, що їх можна було-б уникнути, напр.,

1) Евандр хвалив Іраклові прокази, 3) Якії Как робив розбої і т. д. (125),
2) Як злого Кака він убив,

або оповідання про храм Янусів і ин. (я не кажу вже про різних Юпітерів, Юнон, Тізіфон і т. ин., що їм надано українських національних рис і яких по суті фабули не можна було уникнути).

Зовнішній вплив взірців, що з них користувавсь Котляревський, відбився і на деяких дрібницях, які ми у нього знаходимо зовсім несподівано: так Енея він иноді величає князем (93), Асканія — князьком (103), що ми бачимо й у Блумауера:

Da unterhielt, nach Prinzenbrauch
Askan sich iust mi Jegen (133),

і що зовсім не відповідає загальному демократичному стилеві поеми Котляревського.

Підо впливом Скароновим він часом малює Енея дуже плаксивим. Покинувши Дідону,

1) Еней боровсь з своїм, сердега, горем, 3) Хоть од Дідони плив поспішно,
2) Слізьми бідняжка обливавсь. 4) Та плакав гірко, неутішно (II пісня).
Або 1) Еней сподар, посумувавши, 5) Поплакавши і поридавши,
2) Насилу трохи вгамувавсь, 6) Сивушкою почастувавсь (III).

що відповідає Скаронові:

Cependant sa bouche exhala
1) Maint soupir, et de sa paupiere 3) Qui se sépara sur sa peau,
2) Sortit de pleurs une riviere, 4) En quinze ou seize gouttes d'eau
(II—181, пор. III—140).

і що не відповідає загальній вдачі героя поеми Котляревського.

В одному місці Котляревський навіть зве військо Енеєве „сволоччю“:

За ним (Енеем) Палант, за ним вся сволоч [1]),
Стриб-стриб з човнів, Енею в поміч —

це наслідок виразів Скаронових, що часом зве військо Троянське бандою

[1]) Але цей вислів ми вже знаходимо в VI п., що, як ми вже були казали, витворювалась підо впливом і Котельницького. Пор. Осипова:

Латину только доложили, Також у Котельницького:
Что добрый молодецъ Еней Межъ тѣмъ
Желаетъ, чтобъ его впустили Еней показался имъ (аркадцям) съ сволочью
Со всею сволочью своей (VII—39). своей (VIII—34).

(I—48, III—148), отамана його Іліонея поганцем (le drôle 1—50), а також і Блумауерових виразів, що зве Енея grossen Lümmel (88).

Так залишилися в поемі Котляревського деякі риси, котрі він, так-би мовити, не встиг перетопити остаточно в кузні своєї творчости.

Тепер подивімось на загальний характер твору Котляревського. Він має, як відомо, суто національні українські риси того гумористично-реалістичного напрямку, що ними так визначається український народ з-поміж инших народів, того напрямку, що з нього вже давно була типічна ознака українського письменства ще з XVII—XVIII вв. у різних інтермедіях, віршах, то-що. Він яскраво відбився у поемі Котляревського, як геніяльного представника свого народу. Як ми вже були показували, у Котляревського є навіть текстуальні збіги з творами попереднього нашого давнього письменства (див. II розділ розвідки),

Але щоб національний геній, надто в молодого письменника, яким був тоді Котляревський, коли він писав першу редакцію своєї „Енеїди", розвинувсь так барвисто, як це ми бачимо в його поемі, йому треба було пройти серйозну школу. За таку школу й були для нього ті твори, що з них він користувавсь. Віргілій дав йому ідею великої національної поеми, що за героя в ній був Еней. Не вважаючи на деякі хиби, що їх показує Котляревський в Енеєві, з нього нарешті є справжній герой: закоханий у Дідону, він може на якусь часину забутися про загальну національну справу, але потім він оддає їй усенькі свої сили, дуже турбується нею і радіє, що в синові своїому Іулі він бачив гарного козака:

Енея серце трепетало,
Воно о сині віщувало,
Що він надежда не пуста.

Що-до Скарона та Блумауера, то вони були для Котляревського першими взірцями того, як треба робити травестію, як можна пристосовувати велику фабулу до простого життя, як можна звести богів з Олімпу на землю.

Уже Скарон модернізує римську фабулу, гумористично ставиться до богів і самого Енея; бачимо в нього й сатиричні випади проти сучасности і навіть грубості, що були зовсім незвичайні для того класичного часу, коли жив Скарон.

Deiopée, яку обіцяє дати Еолові за послугу Юнона,
Entend et parle fort bien
L'éspagnol et l'italien;
Le Cid du poete Corneile,
Elle le récite à merveile,
Coud en linge en perfection,
Et sonne du psaltérion (I—9).

Скарон иноді змальовує Дідону, як просту жінку, що вміє лаятися, неначе якась перекупка на базарі. Коли вона дізналася, що Еней хоче її покинути, вона заходилася лаяти його: des fripons le plus fripon, franc soudrille, grippe chapon (II—59) sot, fat, larron, un coureur de franches lip-

pées, chien, loup, lion, tigre (I—66—69). Меркурія Скарон малює дуже неприхильнимп фарбами:

C'est son (Юпітерів) fils, ce fils de putain,
Que sait parler grec et latin,
Qui caupe si bien une bourse,
Qui de l'eloquence est la source,
. . . . . .
Et pour achever son tableau,
Sur le tout un peu maquereau (I—27).

Далі, хоч самого Енея Скарон і зве побожним „le pieux", а також galant homme, і малює його, як французького чепуруна XVII в., але частенько він змальовує його і в гумористичному освітленні: отож, коли Еней тікає з Трої, то його батько en cette peur panique

Mille coups sur mon corps applique
Pour me faire aller au galop,

оповідає Еней Дідоні.

Побачивши в пеклі різні чуда і злякавшися їх, Еней усе-таки хтів показати Сивіллі свою хоробрість і, замірившися на них мечем, не розміривши сили вдару, впав на землю і зарив носом (III — 22). У пеклі Еней так розказує Дідоні, що він робив, коли жив у неї:

1) Avec vous je faisais gogaille,
Et j'etais comme un rat en paille;
J'etais bien chaussé, bien vêtu,
Mangeais à bouche que veux-tu,
2) Je battais tous vos domestiques,
Et de présens fort magnifiques
Votre maine au bras potalé
Ma souverte fois régalé (III—36).

І Еней і його троянці люблять добре випити і попоїсти:

I) Aeneas fit débarquer
Force bon vin de quoitrinquer (I—18).
Couchés sur la gaie verdure
Ils en firent déconfiture,
Et se remplirent à foison
De vin vieil et de venaison.
Si bien burent, si bien mangèrent,
II) Que la plupart s'en devoyérent;
Enfin, après avoir dîne
Jusgu'à ventre deboutonné.
Ils se mirent à tue-tête
A discourir de la tempête.
(I—20).
3) Cependant qu'il raisonne ainsi
Les beaux conviés, saus souci,
A manger faisaient des merveilles
Chacun vida plusieurs bouteilles
Et bran la si bien le mouton
Tant sur le veau que le mouton
Qu'il ne resta rien sur la table
Qui fût d'homme de bien mangeable,
Si quelque os encor resta,
En levant les pieds, on l'ôta (I—72).
Lors chacun de remplir sa coupe,
Chacun de la vider tout net,
Et de s'echauffer le bonnet.
Dieu sait combien on vit d'ivrognes
Et tous en différentes trognes!
Dieu sait quel désordre et quel bruit! (I—73).

Навіть отаман троянців Іліоней, перш ніж виголосити промову до Дідонп, прохає, щоб йому дали випити:

1) Commander, qu'on me donne à boire,
2) Et je vous conterai l'histoire
3) Des gens les plus infortunés
4) Qui soient en ce bas monde nés (I—50).

Далі у Скарона трапляються иноді й грубенькі вислови, що нагадують загальний стиль, особливо перших редакцій поеми нашого автора. Вилаявши Енея — Après ce joli compliment

Qu'elle fit un peu brusquement,
Elle lui tourna le derrière
D'une de daigneuse manière (II—69).

Коли Еней покинув Дідону, автор каже про неї, що

Un jour, pissant, la pauvre Elise,
Elle pissa dans sa chemise (II—76).

І далі

Lors elle tremble, elle pâlit,
Et même pisse-t-elle au lit,
Et même fait-elle autre chose,
Sale en vers aussi bien qu'en prose (I—78).

Або Дідона не хтіла

De monter sur quelque lieu haut,
Et puis de là prendre le saut;
Elle peut, tombant sur la tête,
Montrer quelque endroit déshonnête (II—79)

Часом Скарон хоче бути дотепним, але це йому мало щастить. На полювання з Дідоною челядь її виїхала

Chacun avec son chien ou chienne (II—39).

І нехай у Скароновій поемі ми знаходимо випади і проти сучасности, проти поетів, правників, урядовців, нехай бачимо ми у нього часом і малюнок громадянства вищої верстви з його пияцтвом, розкішшю і недбальством про загальний добробут, що відбилося значною мірою в відповідних місцях у Котляревського, але взагалі тепер Скаронова поема мало чого варта. Безперечно, свого часу, своїм реалізмом, своїми гумористичними малюнками богів — вона відограла не аби-яку ролю, бо коли на французькому Парнасі панував псевдокласицизм, вона наближалася до реального життя і малювала звичайних людей, як Еней та Дідона з їхніми звичайними переживаннями.

Що-до Блумауера, то загальний напрямок його твору такий самий, як і в Скарона, тільки з деякими прибільшеннями; він теж модернізує і гумористично ставиться до богів і Енея; бачимо в нього й сатиричні випади проти сучасности, надто проти католицтва під впливом просвітньої філософії XVIII в. [1]).

Еней, блукаючи по Картагені, зайшов у Kaffeehaus (15), у театрі з приводу Енеєвого приїзду було виставлено „Отело“ (20), Дідона, коли її покинув Еней, „liest in Werthers Leiden (56) і инш. Юнону Блумауер

[1]) Що відбилося і в таких виразах Котляревського: Ченці, попи і крутопопи, миряни щоб знали научать, щоб не ганялись за гривнями, щоб не качались з попадями та знали церков щоб одну, ченці до баб щоб не іржали (Болхов. III—76).

зве Jupiters Xantippe (1), Юпітер Ганімеда auf pädagogisch herzte (1), Анхиза Блумауер змальовує як п'яницю (61—62), самого Енея зве Lummel (88). Гумористично-сатиричне відношення ми бачимо у Блумауера не тільки до класичних богів, але навіть і до християнських святих. Щоб загасити пожежу, що зчинилася в Енеєвій флоті, на його прохання, з'являється на хмарах св. Флоріян з цебром води і заливає пожежу.

Як і в Скарона, Дідона у Блумауера досить виразно лає Енея, звучи його Schelm und Dieb, hergelaufner Bube, ehrvergess'ner Bengel, galgenschwegel, Kerl, вона каже, що матір'ю Енеєвою була не Венера, а ein Wäscherweib (54) і т. ин.

Є у Блумауера також і різні дотепи, тільки-ж також невдалі і грубі: коли Латинці зажадали, нехай-би старий їхній цар Латин воювавсь проти Троянців, то його

Drum kriegten seine Majestät
Vor Angst auch das Laxieren (117).

Тібр будить Енея від сну mit einem Nasenstüber (124).

Нарешті ми повинні відзначити, що й деякі засоби оповідання Котляревський також запозичив у своїх взірців. Отож, напр., він частенько вдається до муз. Цей спосіб ми знаходимо вже у Віргілія:

Musa, mihi causas memora (I—8).
Nunage, qui reges, Erato, quae tempora rerum
Tu valem, tu diva, mone (VII—36—41).

Цього засобу вживають і Скарон, і Блумауер, і Котляревський, і саме в відповідних місцях. Цікаво, що в одному місці Скарон удається до вчених старих муз і прохає у них допомоги:

O doctes genuses du Parnasse.
Vieilles filles de bonne race
Puisque filles de Jupiter,
De grâce venez m'assister:
J'ai besoin de votre mémoire
Pour raconter la noble histoire
De tous les braves capitans... (III—124).

У Котляревського ми знаходимо цілком відповідний вираз:

А ну, старая, цар-Дівице,
Сідая музо, схаменись!
Прокашляйсь, без зубів сестрице,
До мене ближче прихились!
Кажи: які там прасунки
В Енеїві пішли вербунки,
Щоб проти Турна воювать.
Ти, музо, кажуть всі, письменна,
В полтавській школі научена,
Всіх мусиш поіменно знать (167),

хоч в иншому місці він і каже, що кличе не стару музу, а

Веселу, гарну, молодую,
Старих нехай брика Пегас (153).

Як загальний засіб, трапляється у Скарона, Блумауера і Котляревського і полеміка з Віргілієм: иноді вони, наводячи який-небудь факт, не

погоджуються з тим, як його освітлює Віргілій, і тлумачать його по-своєму. Коли челядь Дідонина приїхала з нею з Тіру в Лівію і вийшла на берег, то вона, каже Віргілій, знайшла конячий череп. Скарон із цим не погоджується, і каже, що вони знайшли la tête d'un âne et son cou (1—40) і далі пише

Si l'ouvrage de grand Virgile
Est reçu comme l'Evangile,
On trouvera que j'ai fait mal
De mettre âne au lieu de cheval;
Mais, foi de poëte burlesque,
J'ai lu dans un livre arabesque,
Dont j'ai mal retenu le nom,
Que c'etait celle d' un ânon (пор. Ш—12).

Те самісіньке знаходимо й у Блумауера:

Das Ende von dem Liebsroman
Ist nun in Didos Händen:
Sie kann mit einem dritten Mann
Ihn recht gemänchlich enden:
Alleiu der Herr Virgilius
Befiehlt ihr, dass sie sterben muss:
Nun gut, so soll sie sterben!
Ich bin an ihrem Tod nicht schuld,
Und wasche meine Hände.
Herr Maro schlachtete sie hin;
Der Heldin Blut komm über ihn
Und über seine Kinder (1—56, пор. 50).

Котляревський теж застосовує цей засіб, хоч і не так часто, як Скарон і Блумауер. Починаючи описувати пекло, він каже:

Тепер-же думаю, гадаю,
Трохи не годі і писать:
Ізроду пекла я не знаю,
Нездатний, далебі, брехать.
Хіба, читателі, пождіте,
Вгамуйтесь трохи, не галіте,
Піду я до людей старих,
Щоб їх о пеклі розпитати,
І попрошу їх розказати,
Що чули од дідів своїх.
Віргілій-же, нехай царствує,
То в давній дуже жив він вік.
Не так тепер і в пеклі стало,
Як в старину колись бувало
І як покійник написав.
Я може що-небудь прибавлю,
Переміню і що оставлю,
Писну — як од старих чував (56—57).

Так ми показали ті джерела, що на їх ґрунті повстала поема Котляревського. Але з усіх цих джерел він, як уже відомо, скористувавсь, як справжній мистець: як великий будівничий бере звідусюди часом грубе і дике каміння і будує з нього величезний художній храм, так і Котляревський, кермуючись попередніми творами, тільки здебільшого з фактичного боку, утворив велику національну поему. Є в цій поемі деякі зовнішні хиби— автор не у всі куточки свого храму кинув свій бистрий погляд, де-

чого нема в цім храмі—не всі боки українського життя захоплено в ньому. Та по-при все те ми повинні сказати, що поема Котляревського дає широку картину українського життя, малюючи й такі тонкі почуття, як кохання Дідони й Енея, товаришування Низа й Евріяла, любов материна до сина (матери Евріялової, Венери) любов батькова до сина (Анхиза до Енея, Енея до Асканія) і т. ин. Ми про цей бік поеми Котляревського нічого не говорили — попередні дослідники з'ясували його вже досить. Та нам здавалося, що ті історично-літературні студії, що ми їх отут поробили, ще краще показують, який прекрасний та величній твір Котляревського. Тільки такі історично-порівняльні студії остаточно і ясно показують значіння будь-якого твору. Адже без них не можна визначити, що́ в певному творі належить самому авторові, а що́ запозичене. І от тепер не тільки, так-би мовити, почуттям, але й ґрунтуючись на науковому досліді, ми можемо сказати, що Котляревський брав матеріял для своєї поеми з різних джерел, але взагалі добре перетопив його в кузні своєї творчости — на деякі недогляди тут уважати не доводиться — і утворив справжню національну поему, що за неї

Поки сонце з неба сяє,
Його не забудуть.

ДОДАТОК І.

Діялог Енеїв з Турном із давнього підручника піітики, складеного в Чернігівській колегії 1745 р.

Діялог Енеїв із Турном, що його ми друкуємо, знаходиться в підручнику піітики, складеному в Чернігівському колегіумі 1745 р. (див. знімок № 6). Він цікавий, як ще один довід на те, що зацікавлення до мотивів „Енеїди" було досить поширене у нас на Україні і навело автора цього підручника на думку скласти, як приклад трагедії, самостійний твір на вигаданий сюжет про те, як Турн вигнав Енея з Італії. Розказавши, якими рисами визначається трагедія і комедія, автор цього підручника, нарешті, пише: itaq(ue) sit exempeli gra(ci)a traiedia r u t e n i c o et latino idiomaiae composita, in qua turn(u)s expelit A(e)nea(m) de patria sua haereditaria legitima nempe italia (?).

Turnus ait per Apostrophe ad Deu.
І нєбо иземлю, Бже Сотворивій
Исполнь та тварю, добрй всю встроївій,
Даль єси значала всю землю Адамѕ,
Да владѣєт тою послѣ Авраамѕ.
Отого пройлоша князи и владики,

Цариє ивожди, вподѣдахь великй,
Даль єси тѣмь ти самь землею владѣти,
Даби они послѣ ихь владѣли дѣти.
Раздѣлиль єси свѣть, на четири страни
Пожребию всяку, владѣти безбрани,
Востокь югь и западь, сѣверь работают

[1]) Текст написано з скороченнями.

I. Всякій Господину, волю исполняют
Основатели бо, отсбе послании
Имѣютсѧ дата, обладают страны;
То основатель есть, первѣ града Рима
Аще не ромуль, юль, и нумасут з рима.
Тие розмножили, римские народи
Инь миромь инь покоемь, обрани свободи
Собираль ѿчествѣ, на ползу единѣ
Всякь своему Роду, и своему синѣ
І тако многи вѣка, вѣка прохождали
Иногда в мирѣ, и в брани бивали.
Даже до Аугуста, пришли они лѣта
Иже биль властелинь, и полнѣ всего свѣта,
Ѿ коего то й дѣдь, Аенѣю ведяше
Именемъ Латинъ, Цар бо Латинь быше
И Італѣй всей той бист повелитель
Ѿчества Своего, рачитель любитель.
Послѣ вторій Силвій, от него родисѧ
Тоть его наследникь, престола явисѧ
Мой же прамѣ отецъ, Силвѣ Імѧ млада
Остави по смерти, беречь славна стада
Нѣѣ убо рци мнѣ, тибрь рѣко текущій
Кто Італиею, биваль владущій
Ти на двое Римь градь, сильно раздѣляешъ,
Ти все Італію кругом окружаешъ,
Ти Сицилию, и Африку пресилно
Напаяешъ всегда, всегда изобилно
И ти гора Алпесь, давно пребиваешъ
Земли Італійской ти всѧ давно знаешъ.
Ти на двос Римъ градъ силно раздѣляешъ,
Ти всю Італію кругом окружаешъ,
Ти Сицилію и Африку силно
Напаяешъ всегда, всегда изобилно
Ѣ Ти гора Ал песъ давно пребиваешъ
В земли Італійской ти всѧ давна знаешъ.
Повѣждъ почему сей ѿчествомь владѣетъ
Енеаша иже ничто, претеѣтѣ имѣетъ.

Енѣѧ говоритъ.

Азъ Лавинѣю дщер ѥмѣль в женѣ себѣ
Царѧ Латинскаго, и что естик тебѣ
И потомѣ войшолъ азь господствовати
и Італіею крѣпко обладати.

Тѣрнѣсъ говоритъ.

Не потомѣ в нас идет власти класъ
Даби напослѣдниковъ прамихъ презирати
и тѣхь ѿ природной власти ѿдалѧти.
Знаешъ ли ти Трою, котора тобою
Есть днесь разорена, и уничтожена.
Твос лѣкавство, како силне панство
Погибло навѣки между человѣки.

II. Енѣѧ говоритъ.

Не азь билъ властелинъ, землѣ давной Трой
Приямъ и лѣѣба владѣлци обой
Тие Господие, оною владѣли
Они брань творили, они миръ творили.

Тѣрнѣсъ говоритъ.

Ти биль совѣтникъ, ти биль сенаторъ
Приямови первій, скажеть намъ Антеноръ.

Антѣноръ говоритъ.

Се сей Приямовій Совѣть даль о брани
Даби ми з греками всѣ бились С[1]) тромни
Сей било й намъ всѣмъ, всегда совѣтуетъ
А потом з греками сѣти намь готѣет
Когда начатсѧ, брань Трой послѣдна
И когда явилась, она Трои бѣдна
То онъ Приямовій сказалъ даби брами
Ѿверсти били до Трой без брани
Й тако послѣхалъ, его всякь совѣта
Безъ того трои всѧ пропала ѿ свѣта
Абие бо войшли, всѣ греки у трою
Приява Еккубу, убили обою
Пиргь синъ Ахиилесовъ Сердцемь жесточайшимь
Гнѣвомь и злобою тотъ ѿ сѣхь тяжчайшимь
Не устидѣшасѧ бо, прява убити
Ниже поливкѣеню, Дщерь его вмертвити
Но дерзнуль мечемъ, главу ѿсѣкати
Послѣ же Еккѣбѣ каменемъ вбивати
И тако Прямовъ родъ в'весь окончисѧ
И тако всѧ Троя, вовѣкъ разорисѧ
А прежде же того, паде Гекторъ Силній
и Трой ль синь приямов, в брани неомилній
Й послѣ начахѣ Грекп разорати
Трою даби камень на камени стати
Не возмогль нѣкогда во вѣчніе вѣки
Не било бо мѣста, междѣ человѣки.
Касандра Сенаторъ о томъ добре знает
Онь плачѣще часто сіе споминает.

Касандра говоритъ.

Всѧ азъ подробнѣ днесь могѣ об'явити
Токмо за слезами нѣстъ мнѣ говорити.
Днесь мощно причинѣ й погибель Трой
За единѣ Гелснѣ начат бит ѿ той.
Но та всѧ меншая здесь оставляю

---

[1]) С—приписано після, воно тут зовсім зайве,

Толко совѣтніка и бракь предлагаю.
Егда уже девѧтѣ брань шумѣше года
По смерти всѣхъ вождов начат бити згода
Уже бо Гекторь и Троиль неживѣше
Иже грекомь всѣмь страхь, страхь и трепет бѣше
Гекторъ бо собою два десѧть убити
Вождовъ греческихъ семь дерзнуль погꙋбити
И того дѧ Греки гнѣвомь розделени
Чего дѧ желали, бат всѣмь положени,
Егда же мертваго, Гектора ꙋзрѣли
Абіе всѣ кꙋпно, всѣ брань возимѣли.
И до троꙗ Силно стали приступати
И в тѣ порѣ Приамь совѣта искати
Началь ѿ сенаторъ, кто би здѣ ѿтраду
Могль з сенаторъ дати, здравию порадꙋ
Абіе Енѣѧ начатъ простирати
Рѣчь и совѣть Цр҃ю своемꙋ давати
Даби онь з греками зволиль примирити
И брами до троꙗ зволили ѿтворити.
Что Приамь приемши начат разсꙋждати
Послѣ начали всѣхь, всю рѣчь потверѧ дати
И таковъ совѣть есть, Енеашовъ здравій
Что и самъ царь приамь ѧвилсѧ безглави.
Пиргь синь Аххилесовъ, тѧжцѣ разѧрисѧ
Гнѣвомь и ѧростѣ, какь виномь ꙋписѧ
Вбѣжавши в полату усѣкнꙋль полита
Приамова сина, в брани знаменита
Послѣжде же тако Самаго Приама
С҃ безглави того, несущима нама
Абіе Еккуба начат толь бранити
Пирга и по виѧхь ѧвно его бити
Онь повелѣль воемь да предадутъ смерти
Еккуба за сіе да зволит ꙋмерти.
Пиргь самъ Енѣю начат вопрошати
Гдѣ Поливѧена гдѣ зволит пребивати.
Ꙗже Аххилесь самь имѣлъ обрꙋченꙋ
Ѳ҃ приама в женꙋ себѣ нареченꙋ
Енеашъ же сказаль, азъ о ней не знаю
Истинꙋ тебѣ днесь ѿ серца вѣщаю
Послѣжди же обрѣть в крови поливѧенꙋ
Приамовꙋ тщеꙋ (sic!) ѿцꙋ обрꙋчену
Абіе Енѣй сказаль вистꙋпати
Вонь ѿ троꙗ в'весь родь з собою забрати
Даби ѿ третаго дне не биль ꙋ трои
И онь самь и жена, вишли бы вонь обои
Протчихъ же жестоко Пиргь началь казнити
Греки же трою всю, всю огнемь палити
И тако славнаѧ Троа разоренна
Во вѣчніе роди, никомꙋ притченна
Всѣѧ же сиѧ совѣтъ содѣла лꙋкавій
Енѣинъ бо онь, самь ве всемь ет направій (?)

Тꙋрнꙋсъ говоритъ.

Что жъ ꙗже болше бросъ лишне глаголати
Зволь из Італій Енеашъ ступати.
Слишишъ ли что на тѧ поют твоѧ братѧ
Ти себе зовешъ бат дѣда того Зитій
Всѣ сіѧ оставлѧй Да будешъ без брани
Стꙋпай, стꙋпай, скоро во иныи страни.

Енѣѧ говоритъ.

Камо мнѣ итит не вѣмъ аз ѿсюдꙋ
Бгъ бо мнѣ велѣль, самь да азъ здесь пребуду.

Тꙋрнꙋсъ говортъ.

Бгь лꙋкавихь знаешъ, тѣмъ неповелѣвает
Житъ господствовати, но тѣхи изганѧетъ
Да познают того, како тот ет Силній
Истиній и правій, всегда неомилній
Чтожъ еще больше, станешъ говорити
Или повелимь т҃ своимь войскомь бити.

Енѣѧ говоритъ.

Сіѧ вещъ тѧжка ет, не может безбрани
Бити въ народъ нашъ, безсмертнім рани?

Тꙋрнꙋсъ говоритъ.

Неищешъ мл҃ти здесь, дше все лукавій
Даждь грамоти дѣда бо бꙋдешъ без глави

Енѣй ѿтдает грамоти падъ под-нозѣ Тꙋрна.

Тꙋрнꙋсъ говоритъ

Да смотрит здѣ в'весь свѣтъ, что сеи тꙋт написалъ
Гдѣ быль црь Латинь, то все сей поперемѣнѧлъ
Ѳ҃тселѣ начинаю брань тѧжку творити
Ниже една дха (?) тромнска живити
Ꙗже бо армій стоитъ ꙋчрежденна
Пꙋтемь земнімь морскимь вчинит тѧ вреждена
Такого лꙋкавца и лестнаго сина
На него же плачетъ земля не единѧ.
Послаль азъ до дѧдѣ кнѧзю Австрииꙋ
Даби плѣниль мертвиль всю гордость Тромнску.

Конкꙋрентъ говоритъ и просит мл҃ти в Тꙋрна дл҃ Енеій

Мирь вамь всѣмь во вѣкꙋ нынѣ буди буди
Да бꙋдꙋт без брани вшѣ ꙁеи люди

Чтожъ намь брань раждаетъ, толко смертни рани
Никто не похвалить будущій на брани
Перестанте долго гнѣвъ в серцѣ хранити
И невиній народъ напрасно мертвити.

Антеноръ говоритъ.

Изволь наслѣдніче, вже сего простити
Ми же тебѣ бѫдемь всѣ вѣрно слѫжити

Касандра говоритъ.

Бгь всегда лѫкавихь сильній такь караетъ
И ѿ лица землѣ вонь тѣхь ѿтдаляетъ
Прости емѫ бѣдняѫ имѣзерняѫ сущѫ
Нынѣ приклонитъ гдѣ глави неимѫщѫ.

Тѫрнѫсъ говоритъ.

Азь ему вс҃ нынѣ ѿ серца вѣщаю
И ѿ всюду его здравого пѫщаю
Толко да бѫдеть то добро памятати
Какь в чѫждѫ державѫ напрасно вступати

Енѣй҃ встаетъ и сплачемъ говорит.

Вѣдаю азъ самь всѣм моѣ прави вини
И право говорить сій на мѣ сини
Всѣмь азъ причина биль пропастѣмь троѣнскимь
И не приятель биль всѣмь сынамь Приѣмскимь
Хотѣль бо азь престоль себѣ похитити
И землю троѣнскѫ себѣ покорити
Но Бгь сілній на (?) такь зволпль повернѫти
Гордости Моѣм роги низринути
Имѫ приятелей, азь из грецкой страни
И тѣ обѣщались дать мнѣ помощь в брани
Но вси нечаѣно на брани побити
И никто з тѣхь долго не могль в свѣтѣ жити
Противѫ бо стали правди рожна прати
И всякь дрѫгъ по дрѫгѫ началь ѫмирати.
И то мнѣ всѣ дарма, толко мужа свята
Права милостива жаль Прим злата
Тот мнѣ подаль пищу, и чест и надежднѫ
Тот мнѣ влюди возвель, тот мнѣ даль надежднѫ
И тому азь пакост вѣчную содѣлаль
Противѫ совѣсти, всѣм хѫда показаль
Ѫбо прости мѣ здѣ, пребѣднаго нынѣ
Бѫдуща при такой мѣзерной годинѣ
Прости мѣ Молю тѣ, наслѣдніче свѣте
Не помни моихь золъ, в милости богате.
Тебѣ бо Бгь даль, ет землею владѣти
В Італіи҃ полнѫ, полнѫ власть ѭмѣти.

Тѫрнѫсъ говоритъ.

Жизнь твоѣ с тобою, толко незволь жити
В моей власти нигдѣ, ни в кой странѣ бити
Ступай за(п)редѣли, гдѣ волніе полѣ
Может тебе тамо стрѣсти добра доля
Аще кто не вбетъ тя, то нагле ѫмреши
Узришъ кровь невинѫ, какъ рукѫ вздержеши.

Енѣя҃ благодаритъ Тѫрнѫ.

Премногихъ азъ видѣлъ, в щастій҃ живѫщихъ
Радост веселне завсегда имущихъ
Й тѣ в найхудшое щастіе впадаютъ.
И неблагополучни напослѣ бываютъ
Щастіемъ себѣ заслѣплюютъ очи
Не требуѣ себѣ ѿ Бга помочи
С которихъ азъ первій зайшоль во глѫбинѫ
Невѣжества сего, ислѣпоти тынѫ
Что ти ѫмотриль днесь во мнѣ бити злаѣ
И даль еси мнѣ всѣ навѣки блгаѣ.
За что благодарю, тебѣ Господинѫ
И благодарити во всякѫ годинѫ
Нѣгди непрестанѫ, доколь бѫдѫ жити
Доколь Дхь мой во мнѣ живій҃ имат бити.
За такѫю млть что есть несказанна
Кака ет ѿ тебе днесь на мнѣ показанна.

Тѫрнѫсъ говоритъ.

Ступай смиромъ отсюль, влюбви ивпокою
Ти и жена твоѣ, купно вси обою.

Сенаторѣ благодарствуют Тѫрнѫ.

Правѣй наслѣдніче видимь ти вси блга
Разсудна разумна, млтива драга
Бгъ такихь всегда навласт избираетъ
И правит народи тѣмъ повелѣваетъ.
Даль бо тебѣ Бгъ власт, зволь господствовати
Ми же како рабы ти станемь послѫхати
Благодарни ссмы ѝ млти полни
Твоей височайшой и любви доволни
Благодарствуемь вси, что всю разсуждаешъ
Что гришникомь всѣ ихь всѣ вини прощаешъ
Да наслѣдишъ вславѣ в щастій҃ и побѣдѣ
Родителей твоихь и в тѣхь станешъ слѣдѣ
Скажетъ убо градъ Римь, сей буде смирати
Сей враговъ окрестнихь станеть побѣждати.

3) Турнусъ пріймает всѣхъ в млть и окончиваст рѣчь

Живѣть вси мирно, смирно, всѣ нелицемѣрно
Будет Ѻцъ нбній васа благословити
Азъ же ꙗко чадъ в любвѣ буду васъ хранити.

Tandem sit haec traiedia inchoata et finita quae proprio marte et arte, labore et sudore Auctoris operis istius Apollinei et laborata ad faciliorem captum et intelli (далі не можна розібрати) Phoebeae juventuti ut sciat intelligat perlecta hac structura traiediae prout necessitas materiae exsposta let anno $\frac{17}{45}$

Знімок 1. Стор. 3.

Переложенія
Енеида
Съ Рускаго Языка
На
Малороссійскій
1794го Года —
Октября 11 дня

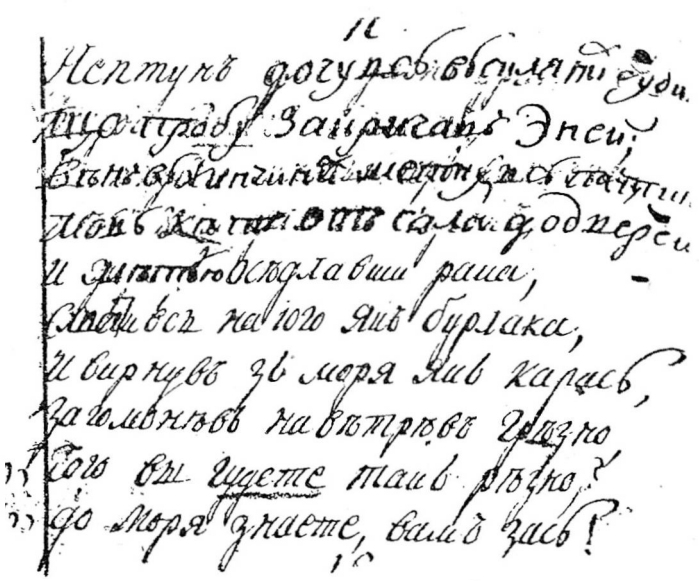
Знімок 2. Стор. 4.

Вкругъ нея поломья палало: ..
Пожинецци невидко Стало,
Пловъ отъ нея дымъ и чадъ
Всея тако вона любила,
що аръ Сама Себе Спалыла .. ..
Послала душу къ Чорту въ Адъ

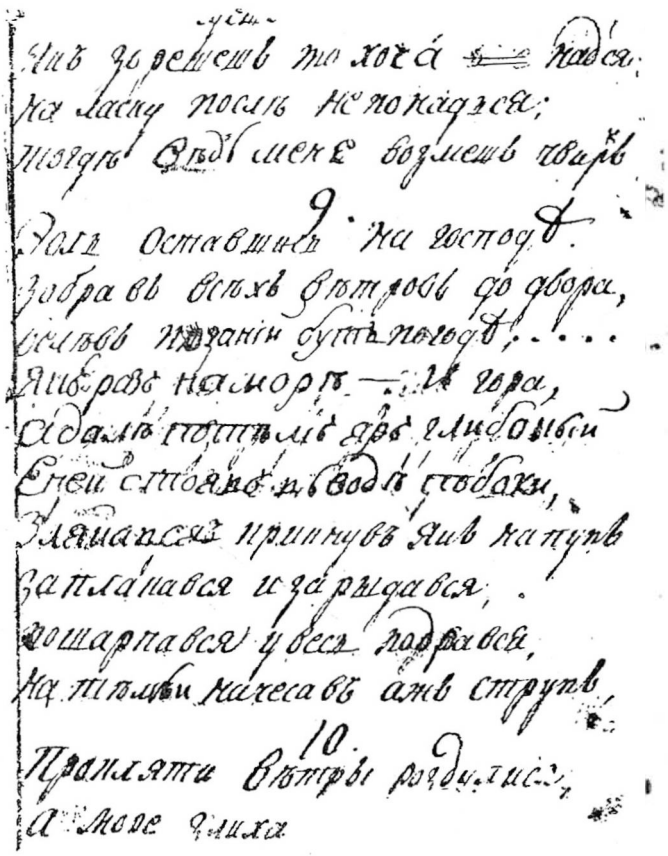
Енеиды Малороссиской
Часть 2я

Енеи Спедарь посумовавши,
На сылу-трохи Схамекувсь
Поплакавши и порыдавши,
Сывухы добре натягнувсь ...
Не вси бо єго знаки Мутыло!
и коло Серденька Крутыло;
Небагацько тяжке Щесь вздыхавъ;
Винъ Моря такі усе боявся,
Що и богивъ несподіваєся

Знімок 3. Стор. 4.

Знімок 4а. Стор. 10.

Знімок 4б. Стор. 10.

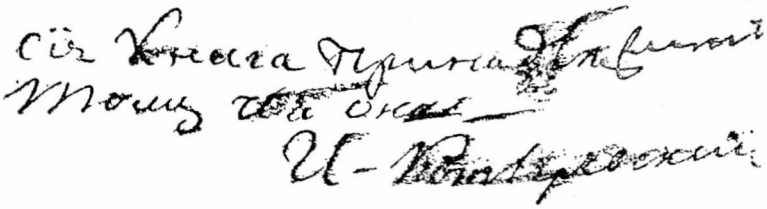
Знімок 6. Стор. 43, стор. 103.

Cum Turno æneas ad terminos [illegible]

Jam nunc cedo equidem magnas pugnasq relinquo
Do Quid vis A me victumq volensq remittis
Illud te multa fati quod lege tenemur
Rogatus obtestor pro magestate tuorum
Cum jam connubijs pacem felicibus esto
Component cum leges et fœdera jungent
Sint [illegible] Sint albani per secula Reges

Знімок 7. Стор. 43, примітка.

Знімок 5. Стор. 24.

Знімок 8. Стор. 43.

ДОДАТОК II.

I і III пісні „Енеїди“ Котляревського за рукописом 1794 р. з варіянтами за виданням Парпуриним 1798 р., Котляревського 1809, за рукописом Житецького 1799 і рукописами 1839, 1817 рр.

Видаючи текст „Енеїди“ за списком Болховітінова, ми пильно стежили за тим, щоб зберегти всі особливості його виразів, ба навіть правопису, що має велику вагу і для встановлення дійсного критичного видання і для розвідок про генезу цього твору. Одного ми не зберегли—це напису літер: в списку Болховітіновому великі літери трапляються не тільки на початку вірша, але й в инших місцях. Через те, що це не має жадної ваги для історії тексту „Енеїди“, а по-друге, що не скрізь ясно видно, яку літеру писав переписувач—велику чи малу,—ми вважали за непотрібне передавати це свавільне написання переписувача. Характер рукопису Болховітінова з цього боку можна бачити з тих фотографічних знімків, що їх ми додаємо до свого видання. Про инші особливості цього списку, що дають нам можливість з певністю назвати його найдавнішим серед до цього часу відомих нам списків, сказано вже досить у розвідці. До тексту Болховітіновського, що його ми друкуємо, ми подаємо й варіянти за виданням Парпуриним 1798 р., Котляревскаго 1809, за текстом, що його видав Житецький (Энеида Котляревскаго... К. 1900 р.), а також в потрібних місцях за списком 1839 і 1817 р. Таку працю що-до друкованих видань і списку Житецького зробив уже автор розвідки про Котляревського — П. Житецький, але вона звісно не могла торкатися тексту Болховітінова і текстів 1839 і 1817 р. і крім того, в ній з цього боку, є деякі помилки, бо їх дуже тяжко уникнути в такій морочливій справі. Наше зведення всіх варіянтів потрібне було нам і для наших висновків, і на те, щоб показати, яку історію пережив текст „Енеїди“, доки видав його сам Котляревський, і, нарешті, на те, щоб дати матеріял для критичного видання тексту „Енеїди“. Що-ж до видання 1808 р. і 1842 р., то через те, що видання 1808 р. тільки повторює видання Парпурине з багатьма помилками, ми й не звертали на нього особливої уваги, зазначивши тільки ті варіянти, котрі вніс до нього видавець із варіянтів Парпуриних, показаних в кінці його видання. Що-до видання 1842 р., то воно відрізняється від видання самого Котляревського найбільше тільки правописом, що вже не має великого значіння, тим більш, що ми не можемо сказати, кому належать ті зміни, які ми знаходимо в виданні 1842 р.,—авторові чи видавцеві. Певного матеріялу про правопис самого Котляревського не дає навіть його видання 1809 р., бо й там панує що-до цього велика свавіля. Про правопис Котляревського і взагалі про його мову можна буде говорити тільки ґрунтуючися на його автографах. Їх уже, як чутно, відкрито, [1]) але ми, на жаль, не могли з них скористуватися. Тому з видання 1842 р. ми наводили тільки фразеологічні варіянти до нашого рукопису. Як і в роз-

[1]) В бібліотеці Харківського університету Яр. Айзенштока.

відці, різні видання і списки „Енеїди“ ми зазначаємо тільки першими літерами прізвищ їх видавців або власників: видання Парпури—П, видання Житецького — Ж, видання Котляревського 1809 р. — К., видання 1842—1842, список Болховітінова—Б, списки-ж 1839 і 1817 — 1839—1817.

Малороссїйская Енеида.

1. Еней[1]) бувъ парубокъ[2]) моторный,
и хлопецъ[3]) хоть куды козакъ;
на лыхо[4]) здався все[5]) проворный,
завзятѣйшїй (1) отъ[6]) всѣхъ бурлакъ.
Та[7]) греки якъ спалывши[8]) (2) Трою,
зробылы[9]) зъ неи скырту[10]) (3) гною;
винъ[11]), взявши торбу, тягу дав;
забравши деякихъ[12]) Троянцѣвъ,[13]) (1839 р. деяких)
осмаленыхъ[14]) (4), якъ гиря[15]), ланцѣвъ,[16])
пьятами[17]) зъ Трои закывавъ[18]). (5).

* * *

2. Винъ[1]) швидко поробывшы[2]) човны,
на сыне[3]) море попускавъ;[4])
Троянцѣвъ[5]) насажавшы[6]) повны, (1839 р. насажавши)
и куда[7]) очи, почухравъ (6).
Но зла Юнона, суча дочка,
роскудакталася[8]), якъ квочка (7):
Енея[9]) нелюбила[10]) страхъ!
Давно уже вона хотѣла,
їого душа щобъ[11]) полѣтѣла[12])
къ чортамъ[13]) и щоб и духъ не пахъ!...

* * *

3. Еней[1]) болячка бувъ Юноны...[2]) *а*)
якъ жорна, сердце їй давывъ,[3]) *б*)

---

(1) Задорный. У П. і К. неуступчивый. (2) Сожегши. (3) Кучу. (4) Опаленных. (*а*) Гирями и Гирявыми называютъ въ домахъ малолѣтныхъ мальчиковъ и дѣвочокъ, кои у всякаго въ повелѣнїи; неопрятныхъ, запачканыхъ, и у коихъ всегда опалены головы отъ топки печей, или отъ паршей обриты, или острижены. (6-?) Ланцями называютъ взрослыхъ избалованныхъ парней, годныхъ въ рекруты. Повѣса. Сорванецъ. У П. і К. ланци--бранное слово. (5) Лыши навострилъ. (6) Поплюлся. У П. і К. нема пояснення цього слова (7). Насѣдка.

[1]) Эней Ж. К. [2]) паробокъ П. К. Ж. [3]) хлопець П. К. [4]) лихо П. Ж. [5]) здався винъ П. удавсь на всее зле К. 1842. все издавсь Ж. 1839 р. [6]) изъ Ж. [7]) но П. К. Ж. [8]) спаливши П. К. Ж. [9]) зробили П. К. Ж. [10]) скирду Ж. [11]) вѣнъ Ж. [12]) всякихъ и Ж. [13]) троянцивъ П. К. [14]) осмаленныхъ Ж. [15]) гира Ж. [16]) ланцивъ П. К. [17]) пятами П. К. Ж. [18]) накивавъ П. К. Ж. [1]) вѣнъ Ж. [2]) поробивши П. К. поробывши Ж. [3]) сине П. К. Ж. [4]) поспускавъ П. К. 1842. [5]) троянцѣвъ Ж. [6]) насадивши П. Ж. насажавши К. 1842. [7]) куды П. К. Ж. [8]) розкудкудакталась П. роскудкудакалась. К. 1842 роскудакалася Ж. [9]) Энея К. Ж. [10]) любыла Ж. [11]) іого щобъ душка П. К. Ж. 1839, 1842. [12]) полетѣла П. К. Ж. [13]) у пекло, щобъ и духъ П. [1]) Эней К. Ж. [2]) Юнонѣ П. [3]) давивъ П.

а) Еней болячка бувъ Юнонѣ,
б) Якъ жорна сердце їй давивъ,

а) Эней бувъ тяжко не по сердцю
б) Юнонѣ, все ей гнѣвивъ,

тугѣйшій [4]) бувъ бо [5]) отъ супони [6]), *в*)
ни въ чимъ [7]) Юноны непросивъ. [8]) *г*)
Щежъ [9]) гиршъ [10]) за то [11]) ѣй [12]) нелюбывся, [13])
що винъ [14]) у Трои [15]) народывся, [16])
и мамою Венеру [17]) звавъ,
и що іого покійный [18]) дядько,
Парисъ [19]), Пріямово [20]) дытятко [21]),
путывочку [22]) (*а*) венерѣ давъ.

* * *

4. Побачила Юнона зъ неба,
що вже [1]) Еней [2]) на поромахъ.
Отъ тожъ! Сказала сука Геба, *а*)
Юнону взявъ велыкій [3]) жахъ!...
Впрягла у биндюги павычку, *б*)
сховала пидъ кибалку (8) мычку, *в*)
щобъ не свитылася коса... *г*) (I)
взяла спидныцю [4]) и шнуровку [5])
и хлѣба съ силью на тарѣлку, *д*)
къ Еолу мчалась, якъ оса. *е*) (II)

Так і 1839 р.

* * *

5. «Здоровъ, Еоле, [1]) пане свату!
«Ой якъ ся маешъ, як живешъ?»
сказала, якъ ввійшла [2]) у хату,
Юнона: «чи гостей ты ждешъ?»

---

[4]) Тугійшій П. [5]) бо бувъ Ж. [6]) супонѣ П. [7]) ни вчемъ Ж. [8]) просивъ П. К. Ж. [9]) а П. но К. Ж. 1842. [10]) гирьшъ П. К. гѣршъ Ж. [11]) за те П. К. Ж. [12]) ий Ж. [13]) незлюбився П. нелюбився К. Ж. [14]) вѣнъ Ж. бачъ П. [15]) въ Трои К. [16]) народився П. К. Ж. [17]) Венерю П. [18]) покойный Ж. [19]) Парысъ Ж. [20]) Пріамово Ж. [21]) дитятко П. К. Ж. [22]) Путивочку Ж. [1]) панъ К. 1842. [2]) Эней К. Ж. [3]) великій П. К. Ж. [4]) спидницю П. К. сподницю Ж. [5]) шнуривку П. К. шнурѣвку Ж. [1]) Эоле Ж. [2]) ввишла П. К. ввѣйшла Ж.

в) Тугійшій бо бувъ отъ супонѣ,
г) Ни въ чимъ Юноны не просивъ.
П. 1817 р.

в) Здавався гирчійшій ей отъ перцю,
г) Ни въ чимъ Юноны не просивъ К. 1842.
У Ж. так само, тільки—сердцу,
гѣрчѣйшій, перцу, ни вчемъ.
Так і в 1839, тільки—Еней, Юнони,
гнививъ, гирчійшый, ій нивчимъ.

а) А те шепнула сука Геба. П. К. Ж. 1817, 1842. А то сказала сука Геба 1839.
б) Кужилку кинула під лавку,
в) Впрягла у тарадайку паву,
г) І килимом сінце заслав П. Ж. 1817.

(у Ж. шепнула стоїть замість витертого сказала).
у Ж. це стоїть замість витертого: Впрягла у біндюги павичку, сховала під кибалку мичку, щоб не світилася коса,—близько до К. 1842.

Вірші рук. 1794 р. *б*, *в* і *г* відповідають виданню К. за вийнятком: въ гринджолята, павичку, свѣтилася.

д) И бублыкивъ за шагъ въ талѣрку,
Стругнула, где Эолъ живавъ П. Ж.
(У Ж—бублыкивъ, тарѣлку).

У Ж. це стоїть замість витертого: І хліба з сіллю на тарілку, К Еолу мчалась, як оса, як у К.

Вірші рукопису 1794 р. *д*, *е* відповідають К. за вийнятком. зъ, тарилку.

(8) Родъ Кокошника. Ні у П., ні у К. цього слова не пояснено.

(*а*) Извѣстный родъ яблокъ такъ названныхъ по городу Путивлю.

Поставила тарѣлку [3]) съ хлѣбомъ
передъ старымъ Еоломъ [4]) дѣдомъ,
сама же сѣла на ослинъ [5]). (9)
«Будь ласковъ [6]), сватоньку—старыку!
«избый [7]) Енея [8]) съ пантелыку!... [9])
«теперь [10]) на морѣ плавле [11]) винъ... [12]) (на мори плавлеть винъ 1839).

* * *

6. «Ты знаешъ, винъ [1]) якїй суцѣга, [2])
«Палывода [3]) и коновидъ [4])!..
«по свиту [5]), якъ ище побѣга,
«багацко винъ [6]) наробыть бѣдъ! *а*)
«пошлы на ныхъ ты лыхо злее, *б*)
що бъ люде всѣ, що при Енее, *в*)
«послызлы; и що бъ винъ и самъ... *г*)
«З а с е е ж ъ [7]) дѣвку чорнобрывку, [8])
«товстеньку [9]) гарну, уродливу
«тобѣ я далы бѣгъ [10]), (10) що дамъ!

горліризъ 39, у 1817 горлоризъ закреслено і написано коновидъ.

* * *

7. «Гай, гай! ой дай [1]) же іого кату! (11) 1839 р.
«Еолъ [2]) насупывшись [3]) сказавъ:...
«я все бъ [4]) зробивъ за с ю в ж е [5]) плату (за сю же 39).
«та [6]) витривъ всѣхъ [7]) пороспускавъ.
«Борей недужъ лежить [8]) съ похмѣлья [9])
«а Н о т ъ [10]) поѣхавъ на весельля, [11])
«Зефиръ [12]) же давнїй [13]) негодяй,
«з дѣвчатами заженыхався, [14])
«а Евръ въ поденьщыкы [15]) нанявся:
«якъ хочешъ, такъ и [16]) розмышляй [17]).

---

(9) Скамья. (10) Ей богу. (11) Палачь.

[3]) талѣрку П. тарилку К. [4]) Эоломъ Ж. [5]) ослѣнь Ж. [6]) ласкавъ К. Ж. [7]) избій П. К. [8]) Энея К. Ж. [9]) пантелику П. К. Ж. [10]) теперъ Ж.[11]) пливе на морѣ П. К. Ж., 1842; у Ж. [12]) пливе стоїть замість витертого плавлеть, і було раніше—на морѣ плавлеть, як у 1839. [1]) вѣнъ Ж. [2]) суцига П. К. [3]) паливода П. К. [4]) коновѣдъ Ж., стоїть замість витертого горлорізъ, якъ у К. 1839 р. 1842 [5]) свѣту П. К. Ж. [6]) вѣнъ Ж. [7]) се же П. Ж. 1842. [8]) чорнобриву П. К. Ж. [9]) смачную К. 1842 [10]) далыби П. К. далибу Ж.[1]) дей же П. Ж. К. 1842 ой дежъ іого къ кату 1839. [2]) Эолъ Ж. [3]) насупившись П. К. Ж. [4]) ябъ все П. [5]) за сюю П. К. Ж., 1842, у Ж. — це стоїть замість витертого—за сю вже. [6]) да П. К. Ж. [7]) вѣтры всѣ П. К. Ж. [8]) лежить недужъ Ж. [9]) съ похмѣлья П. К. съ похмилья Ж. [10]) Нодъ П.—Нотъ—1842 Нордъ К. 1817, 1839 [11]) весѣлья П. К. Ж. [12]) Зехвирь Ж. [13]) давнѣй Ж. [14]) заженихався Ж. [15]) винныки П. Ж.; у Ж. винныки замість витертого поденьщики, як у К.; 1839 р., 1842. [16]) собѣ П. Ж. [17]) смякай П. Ж., 1817; у Ж. замість—и помишляй або и розмишляй (не можна розібрати, що саме було написано), и помишляй К., 1839 р., 1842.

а) Чіихсь богацько выльe слизъ.
б) Пошли на іого лихо злее,
в) Щобъ люди всѣ, що при Энеѣ
г) Послизли и щобъ винъ и самъ. К. 1839, 1842.

а) Багацько вѣнъ наробыть бѣдъ.
б) Пошли ты въ море злую тучу,
в) Щобъ вою Енейску челядь сучу
г) Пустить на дно и зъ нимъ къ чортамъ. П. Ж. (у Ж. изнимъ), 1817.

У Ж. це стоїть замість витертого:

Чиїхсь багацько в и л ь е т ь слѣзъ,
Пошли на іого лихо злее,
щоб люде всі, що при Энее
послизли і щоб він і сам.

вильеть—1839

що відповідає К. і 1839 р.

* * *

8. «Та [1]) все жъ [2]) для тебе обѣщаюсь, *)
«Енееви [3]) я ляпасъ [4]) (12) дамъ [5])
«я хутко заразъ [6]) постараюсь
«загнать іого къ трыста чортамъ; [7])
«прощай же, швыдко [8]) убирайся [9])
«обѣцянки [10]) жъ [11]) не забувайся —
«бо послѣ... чуешъ ни чычыркъ [12])!
якъ збрешешъ... то хоть вже [13]) надсядься,
на ласку послѣ не понадься! (*а*)
«тогдѣ [14]) одъ [15]) мене визмешъ [16]) чвиркъ! (13) (так і 1817).

* * *

9. Еолъ [17]), оставшись на господѣ,
зобрав всѣхъ витривъ [18]) до двора,
велѣвъ поганой [19]) бути погодѣ. *а*
Якъ разъ на морѣ и гора!
а далѣ потимъ [20] яръ глубокій [21])... *б*
Еней стоявъ въ водѣ по боки, *в*
злякався, крыкнувъ [22]), якъ на пупъ, *г*)
заплакався—и зарыдався...
на тѣмьи начесавъ ажъ струпъ.

так й у 1817 р.

а) у Ж. було — пѣднятися погодѣ.
у Ж. було — здулося море якъ гора.
б) у Ж. було — Все море заразъже спузирило.
в) у Ж. було — водою мовъ въ ключи забило.
г) у Ж. було. Эней тутъ (крикнувъ якъ на пупъ).

NB. Нѣтъ стиха.

* * *

10. Прокляти [23]) вѣтры раздулися, [24])
а море зъ лыха [25]) (14) ажъ реве... (у Ж. було реветь)
Сліозмы [26]) Троянци [27]) облылыся; [28])
Енея [29]) за живитъ [30]) бере.. (у Ж. було — береть).

---

(12) Плюха. (13) Шишъ. (14) Съ Серцовъ.

[1]) Да П. К. Ж. [2]) вже П. К. Ж. [3]) Енеевѣ П. Энееви К. Энеевѣ Ж. [4]) у Ж. неясно—ляпась чи ляпись. [5]) дать К., у Ж неясно чи дать чи дамь [6]); разомъ П. Ж., у Ж. разом замість заразъ, митью К. 1842. [7]) загнать въ тристя іого къ чортамъ П. Ж; у П. в помилках замість въ тристя показано въ багно, що і знаходимо в виданню 1808 р. і в рук. 1827 р. въ тристя іого къ чортамъ загнать К. 1842. [8]) швидко П. Ж. швидче К. [9]) убѣрайся Ж. [10]) обицянки П. К. [11]) пропущено у К. [12]) ни чичиркъ П. К. Ж. [13]) хоча П. К. Ж.; у Ж. хоча замість хоть вже. [14]) тогди П. К. [15]) видъ П. К. вѣдь Ж.; у Ж вѣдь замість отъ або одъ. [16]) возьмешъ К., возмешь Ж. [17]) Эолъ Ж. К. [18]) вѣтривъ П. К., вѣтровъ Ж. [19]) поганій П. К. Ж. [20]) потѣмъ Ж. [21]) глибокый Ж. [22]) крикнувъ П. Ж. [23]) Прокляты П. К. [24]) роздулися П. К. Ж. [25]) зъ лиха П. К. злиха Ж. [26]) сліозми Ж. слизми П. К. [27]) Троянцѣ Ж. [28]) облилися П. К. Ж. [29]) Энея К. Ж. [30]) живѣтъ Ж.

а) Веливъ пиднятыся погоди 1839 р.
б) Все море заразъ спузырило К. 1842
б) Здулося море, як гора,—1839.
в) Водою мовъ въ ключи забило К., 1842; так і 1839, тільки замість въ ключи — въ жерела было.
г) Эней тут крикнувъ, якъ на пупъ. К. 1839.
NB. пошарпався, увесь подрався П. К. Ж.

(*а*) Хоть будешъ плакать и валяться 1839.

*) Не можна розібрати, що було у Ж.

всѣ човныкы [1]) ихъ розчухрало [2])...
богацко [3]) вїйска [4]) тутъ пропало,
козацки [5]) головы лягли [6]).... *а*) 1839, 1817.
Еней [7]) крычыть, [8]) що я Нептуну NB. Нѣтъ стиха.
колибъ що бъ хвыли [9]) полягли [10]). *б*) 1839, 1817.

* * *

11) Нептунъ уже давно драпѣчка (15) *б*)
почувъ Енеѣвъ голосокъ, *в*).
прыщулывъ уха такъ, якъ тѣчка, — (*а*) *г*).
пивкопы (16) для іого кусокъ; *д*)
и, зараз ъ [11]), осѣдлавшы [12]) рака,
схватывсь [13]) на іого, якъ бурлака,
и вырнувъ [14]) зъ моря, якъ карась;
загомонивъ [15]) на вѣтривъ [16]) гризно [17]):
„Чого вы гудете [18]) такъ ризно [19])?
„до моря, знаете, вамъ зась!“

* * *

12. Отъ тутъ-то [20]) вѣтры схаменулись,
и далы [21]) драла до норы,...
до лясу [22]) мовъ ляхи шатнулысь [23]); (шатнулись 1839)
або отъ ѣжика [24]) тхори [25]).

---

(15) Алтынникъ. (16) Полуполтына. Зась — сіе говорится, унимая собакъ отъ лаю.

[1]) човныки П. К. човники Ж. [2]) росчухрало П. К. Ж. [3]) багацько П. К. багацко Ж. [4]) вѣйска Ж. [5]) козацьки П. [6]) легли П. [7]) Эней К. Ж. [8]) кричитъ К. Ж. [9]) фили П. Ж. [10]) полягли Ж. полегли П. [11]) митью П. К. мѣтью Ж.—витерто зараз. [12]) осѣдлавши П. К. Ж. [13]) схватившсь П. К. Ж. [14]) вирнувъ Ж. [15]) загомонѣвъ П. К. Ж. [16]) вѣтрѣвъ Ж. [17]) грѣзно Ж. [18]) дуете П. [19]) рѣзко Ж. [20]) оттутъ Ж. [21]) дали П. Ж. и ну всѣ К. 1842. [22]) до ляса П. К. 1839. ляся Ж. [23]) метнулись П. Ж. (у Ж. не показано вар. К.—шатнулись; у Ж. раніше було шатнулись). [24]) ежака П. К. [25]) тхоры П. К. Ж.

а) Тогди набрались всѣ сто лихъ К. 1842.
б) Абы на морѣ штурмъ утихъ К.
NB. Пивкопы грошей въ руку суну П. К. Ж. (пѣвкопи Ж.)

б) Нептунъ дочувсь въ скляныхъ будынкахъ	У Ж. скляныхъ будинкахъ.
в) Що пробу закричавъ Эней,	
г) Винъ въ жинчиныхъ метнувсь патынкахъ,	У Ж. вѣнь, жинчинихъ, патинкахъ.
д) Мовъ китъ отъ сала до дверей. П. Ж	У Ж. кѣтъ.

У Ж. цей варіянт стоїть замість витертого, схожого з текстомъ Котляревського:

У Ж. стояло:	так і 1839 р.	У Котляревського (і 1842).
б) Нептун уже давно драпічка.		*б*) Нептунъ издавна був драпичка,
в) Почув Энеев голосок,		*в*) Почувъ Енеевъ голосокъ;
г) Шатнувся зараз (митью 1839) із-запічка,		*г*) Штовхнувся заразъ изъ запичка,
д) Півкопи для його кусок.		*д*) Пивкопи для іого кусокъ!

Варіянт П., внесений й у видання 1808 р.:

б) Нептунъ же давній був драпика,
в) Почувъ Енеевъ голосокъ;
г) Рощухавши іого що клика,
д) Пивкопы для іого кусок.

(Це й варіянт дяка Заградського в рукопису Ж. Так і 1817 р., тільки замість рощухавши—послухавши).

(*а*) Сука въ разходкѣ.

Нептунъ же заразъ взявъ мѣтелку [1])
и море вимѣвъ [2]), якъ свѣтелку...
Тутъ [3]) сонце [4]) глянуло на свѣтъ.
Еней [5]) тогдѣ [6]), якъ народився [7]),
разивъ [8]) изъ пьять [9]) перехрыстився [10]),
Звелѣвъ готовиты [11]) обѣдъ.

* * *

13. Поставылы [12]) столы дубовы; *а*)
богацко [13]) съ стравою [14]) мысокъ [15]), *б*)
за стилъ [16]) всѣ сѣлы [17]) и безъ мовы [18]) *в*)
въ голодный ихали все кутокъ;
тутъ съ саломъ галушки жовали *г*) (1839—жовалы).
лемѣшку и кулѣшъ трепалы [19]) (1839—вбиралы),
хваталысь [20]) брагой [21]) запывать, [22]) д) 1817
да и горѣлочку хлысталы [23])
на сылу [24]) зъ застола усталы [25]) 1839, 1817.
и послѣ полягалы [26]) спать. е) 1817.

* * *

14. Венера [27]) непослѣдня плоха [28]), 1839.
проворна, врагъ ѣи [29]) не взявъ,
побачыла [30]), що такъ полоха [31])
Еолъ [32]) сынка, що ажъ захлявъ,—(17)
умылася, причепурылась [33])
и, якъ въ недѣлю [34]), (18) нарядылась, [35])
хоть бы до дудки на танецъ: [36])
взяла очипокъ [37]) грезетовый, [38]) (гразентовий 1839).
корсетъ надѣла табенковый, (20) (*а*)
пишла [39]) къ Зевесу на ралецъ [40]) (19).

---

(17) Занемогъ (18) Въ воскресенье (19] На поклонъ. (20) Матерія шолковая волнистая съ одной стороны.

[1]) метелку П. К. 1839. [2]) вимѣвъ Ж. и вымивъ море 1842 р. [3]) то П. К. Ж. 1817 що 1839. [4]) солнце Ж. [5]) Эней П. Ж. [6]) тогди П. К. Ж. [7]) народився П. К. Ж. [8]) разѣвъ Ж. [9]) изъ пять П. К. испять Ж. [10]) перехристився П. К. перехрістився Ж. [11]) готовити П. К. Ж. [12]) поставили П. Ж. [13]) багацько П. багацко Ж. [14]) зъ стравою П. съ травою (описка) Ж. [15]) мисокъ Ж. [16]) стѣлъ Ж. [17]) сѣли П. [18]) мови П. Ж. [19]) трепали П. Ж. глытали К. 1842 [20]) хватались П. Ж. [21]) бражкой П. Ж. [22]) запивать П. Ж. [23]) хлыстали П. К. хлистали Ж. [24]) на силу П. К. [25]) изъ-за столу встали К. 1842. изъ-за стола устали П. зъ — за стола Ж. [26]) полягали П. [27]) Венеря П. [28]) якъ на все швидкая П. Ж. 1817 у Ж. було: не послѣдня..... (далі не можна розібрати), не послѣдня шліоха К. 1842. [29]) и́й Ж. [30]) побачила П. К. Ж. [31]) лякае П. Ж. (у Ж. було полоха). [32]) Эолъ К. Ж. [33]) причипурилась П. К. [34]) неделю Ж. [35]) нарядилась П. К. Ж. [36]) танець К. П. Ж. [37]) очѣпокъ Ж. [38]) гразетовый К. [39]) пѣшла Ж. [40]) ралець П. К. Ж.

а) Поклали шаліовки сосновы, К. 1839, 1817
б) Кругомъ наставили мисокъ, К. 1817
в) И страву всякую безъ мовы К. 1817
г) Галушки зъ саломъ тутъ лыгалы П. Ж. К. 1817.
} 1842.

(у П. лыгали); у Ж. це стоїть замість витертого—Тут зъ саломъ галушки жовали; у К.—Тутъ съ саломъ галушки лыгали (такі 1842).

д) И брагу кухликомъ тягли К. 1839, 1842, так було й у Ж.

е) И спати послѣ всѣ лягли К. 1839, 1842; так було й у Ж.

(*а*) зъ усами кунтушъ саетовый П. Ж.

(*а*) и кунтушъ зъ усами люстровый К. 1842 (шовковий—1839), так було й у Ж.

* * *

15. Зевесъ тогдѣ [1]) кружав сивуху [2]) *а*)
и оселедцемъ заѣдавъ; *б*)
винъ, сему (26) выпывши [3]) осьмуху, *в*)
послидки [4]) зъ [5]) кварты долываъ. [6]) *г*)

Так й у К, 1839 р. і 1842 р.

Зевесъ лигавъ тогдѣ сивуху
И оселедцемъ заѣдавъ,
Седмую винъ кончавъ осьмуху,
Послѣдки съ кварты виливавъ

1817

Прїйшла [7]) Венера [8]), искрывывшись [9]),
заслюнывшысь [10]) и завѣзгрывшись [11]),
и стала хлыпать [12]) передъ нимъ:
„Чимъ передъ [13]) тобою, милый [14]) тату,
„сынъ заслуживъ таку мїй [15]) плату,
„и їонъ мовъ въ свынкы [16]) граютъ [17]) имъ [18]).

* * *

16 „Куди їому [1]) уже до Рыму [2])!
„Хиба якъ здохне чортъ въ ровѣ,
„Або якъ ханъ долѣзе Крыму [3]) *а*) у 1817 къ Криму.
„Як женыться [4]) сычь [5]) на совѣ.
„Хиба бъ то вже то [6]) не Юнона,
„Не выказать що-бъ макогона [7]), (22)
„Щой доси [8]) слухае чмеливъ [9]).
„Колы [10]) бъ вона та не бѣсылась [11]),
„Замовкла-бъ [12]) та [13]) и не казылась [14]), (23) *а*)
„Що бъ ты не [15]) (?) самъ ѣй [16]) извелѣвъ [17]).

* * *

17. Юпитер все допившы [1]) зъ [2]) кубка
погладывъ [3]) свїй [4]) рукою чубъ.
„Охъ! доцю [5]), (24) ты моя голубка!
„Я въ правдѣ твердый такъ якъ дубъ...

---

(21) Седьмую. (22) Своевольничала (23) Цієї примітки в рукопису нема. (24) Дочь.

[1]) тогди К. [2]) сивуху К. [3]) выпивши К. [4]) послѣдки К. [5]) съ К. [6]) выливавъ К. 1839 [7]) пришла П. К. Ж. [8]) Венеря П. [9]) изкривившись П. искривившись К. искрывившись Ж. [10]) заслинившись П. Ж. 1839. Заплакавшись К. 1842. [11]) завизгрившись П. К. завѣскрывшись Ж. завискрывшись 1842. [12]) хлипать Ж. [13]) предъ П. К. Ж. [14]) милій Ж. [15]) мѣй Ж. [16]) въ свинки П. К. Ж. [17]) грають П. К. Ж. [18]) нимъ Ж. [1]) ему Ж. [2]) Риму П. К. Ж. [3]) Крыму Ж. [4]) женится К. Ж. женется П. [5]) сичъ К. [6]) да П. К. Ж. Хибабъ уже та 1842. [7]) Щобъ не вказала макогона П. Ж. К. [8]) досѣ П. Ж. [9]) чмелѣвъ Ж. [10]) коли П. К. Ж. [11]) бѣсилась П. К. Ж. [12]) бы П. Ж. у К. опущево (теж 1842) [13]) опущено П. К. Ж. 1842. [14]) камезилась К. 1842. у Ж. витерто кобезылась і написано казылась. [15]) се П. К. Ж. 1842. [16]) ей Ж. [17]) извѣливъ К. [1]) допивши П. К. Ж. [2]) съ П. К. Ж. [3]) погладивъ П. К. [4]) свѣй Ж. [5]) донько П.

а) Зевесъ тогди лыгавъ вишнивку,
б) Маковныками заѣдавъ;
в) И пьятую еще кондійку
г) Отъ Гебы зъ ліоху дожидавъ. П. Ж. 1827, тільки — у Ж. тогда, лигавъ, вишнѣвку, маковиками, заидавъ, пятую, кондѣйку.
У Ж. цей варіянт замість витертого. як у Б. і К.

а) Якъ вернется панъ ханъ до Крыму К. 1839, 1842, так було й у Ж.

„Еней [1]) збудуе [2]) сылне [3]) царство (сильне 1842)
„и заведе свое [4]) панянство [5]) . . . (панянство 1839)
„не малый буде [6]) винъ [7]) панок.
„На панщыну [8]) ввесь [9]) свѣтъ погонить [10])...
„багацко [11]) хлопцивъ [12]) тамъ наплодить [13]),
„и всѣмъ имъ буде [14]) ватажокъ".

* * *

18. „Заѣде до Дидоны въ гости [15]) (у Ж. було — заѣдеть).
„и буде [16]) тамъ бенкетовать,
„полюбиться [17]) винъ еѣ [18]) мосдѣ [19])
„и буде [20]) бѣсыка [21]) пускать...
„Иди, небого, (25) не журыся [22]),
„попонедѣлкуй, помолыся [23]),
„все буде такъ, якъ я сказавъ"—у Ж. було — будеть
Венера [24]) нызько [25]) поклонылась [26]),
изъ паноцемъ [27]) своимъ простылась [28]),
а винъ [29]) ѣи [30]) поцѣловавъ [31]).

* * *

19. Еней [32]) прочумався, проспався,
и голодранцивъ [33]) (26) позбиравъ [34]),
со всѣмъ [35]) забрався [36]) и уклався,
и скылько [37]) выдно [38]) почухравъ. [4 рази плывъ 1839, 1842].
Плывъ, плывъ, плывъ [39]), плывъ [40]), що ажъ обрыдло [41])!
и море такъ їому огидло, (у Ж. було — обридло).
що бѣсомъ на їого дивысь [42])
„Коли-бъ, сказавъ [43]), я вмеръ [44]) у Трои,
„то [45]) вже-бъ не пывъ [46]) сїи гиркои [47]),
„и марне (27) такъ не волочивсь".

* * *

20. Потимъ [48]) до берега приставшы [49])
изъ сыльнымъ [50]) вїйскомъ, [51]) всѣмъ своимъ,

---

(25) Бѣдняжка. (26) Сорванцов. (27) Попусту.

[1]) Эней К. Ж. [2]) взбудуе Ж. [3]) Рымське 1839 р. силне П. К. сильне Ж. замість витертого римське, як у 1839. [4]) тамъ свое П. Ж. у Ж. замість свое панянство, як у 1839 р. свое тамъ К. [5]) панство П. К. Ж. 1842. [6]) будеть Ж. 1817. [7]) вѣнъ Ж. [8]) панщину П. К. Ж. [9]) весь Ж. [10]) погонить П. Ж. погонитъ К. [11]) багацько П. К. [12]) хлопцѣвъ Ж. [13]) наплодытъ К. наплодитъ Ж. наплодыть П. [14]) будеть Ж. [15]) гостѣ Ж. [16]) будетъ Ж. [17]) полюбитця П. полюбится Ж. К. [18]) ѣй винъ П., ѣи винъ К., еи вѣнъ Ж. [19]) мосци П. К. [20]) стане П. Ж., у Ж замість будеть. [21]) бѣсики К. бѣсика Ж. [22]) журися П. К. Ж. [23]) помолися П. К. Ж. [24]) Венеря П. [25]) низко П. К. Ж. [26]) поклонилась П. К. Ж. [27]) панотцемъ П. К. Ж. [28]) простилась П. К. Ж. [29]) вѣнъ Ж. [30]) ии Ж. [31]) поцѣловалъ Ж. [32]) Эней К. Ж. [33]) голодранцивъ П. К., у поправках у К. голодрабцивъ, голодрабцѣвъ Ж. [34]) позбѣравъ Ж. [35]) зовсѣмъ П. К. Ж. [36]) зобравсь П. К. собрався Ж. [37]) скилько П. К. Ж. [38]) видно П. К. Ж. [39]) Три рази пливъ у П. Ж. (у Ж. було 4 рази). [40]) винъ П. Ж. (у Ж винъ замість пливъ). У надрукованому у Ж.—неправильно показано вѣнъ). [41]) обридло П. К. Ж. [42]) дывись П. К., дивись Ж. [43]) каже К. 1842. [44]) умеръ я. К. [45]) Ужебъ 1842 р. [46]) пивъ П. К. Ж. [47]) сеи П. К. [48]) гирькои П. К., гѣркои Ж. [49]) потѣмъ Ж. [50]) приставши П. К. Ж. [51]) сильнымъ П., силнымъ Ж. зъ троянствомъ голымъ К. 1842. [52]) вѣскомъ Ж.

на землю съ човнывъ [1]) повстававши,
спытавсь [2]), чи есть [3]) що ѣсти [4]) имъ?
И заразъ чогось попоѣли [5]),
що бъ на пути [6]) неослабѣли [7]) *а*)
пишли [8]), куды [9]) кто [10]) запопавъ.
Еней [11]) по берегу попхався,
и самъ не знавъ, куды слонявся [12]),—
ажъ глядь! винъ въ городъ причвалавъ. *б*) (28)

* * *

21. Въ тимъ [13]) городѣ жыла [14]) Дидона,
а городъ звався Карфагенъ [15]),
розумна пани [16]) и моторна...
для неи трохи сыхъ [17]) именъ:
трудяща, тяжко [18]) працїовита...
весела, гарна, сановыта [19]), —
бѣдняжка [20]), що була вдова!
По городу тогдѣ [21]) гуляла,
Коли Троянцивъ [22]) повстрѣчала,
таки сказала имъ слова:

* * *

22. „Видкиль [23]) таки вы [24]) голтяпаки [25])?
„чи рыбу зъ дону [26]) везете?
„чи може выходци [27]) — бурлаки,
„куды [28]), пронозы [29]), вы идете [30])?
„Якїй васъ врагъ сюда [31]), направывъ [32]),
„и хто до города причалывъ [33])?
„яка жъ ватага розбывакъ! [34]) (29)
Троянци [35]) всѣ забурмотали [36]),
Дидонѣ нызько [37]) въ ногы [38]) въ пали [39]),
и послѣ [40]) ѣй [41]) мовляли [42]) такъ:

* * *

23. „Мы всѣ, якъ бачь, народъ хрещеный! [43])
„волочымся [44]) безъ талану...

---

(28) Притащился. (29) разбойниковъ.

[1]) човнивъ П., човнѣвъ Ж. [2]) спитавсь П. К. Ж. [3]) е П. К. [4]) исти Ж. [5]) попоили П. Ж. [6]) на дорози П., на дорозѣ Ж. [7]) не замлѣли П. Ж. [8]) пѣшли Ж. [9]) у Ж.— було куда. [10]) хто П. К. [11]) Эней К. Ж. [12])совався П. [13]) тѣмъ Ж. [14]) жила П. К. Ж. [15]) Карпагенъ П. [16]) панѣ Ж. [17]) сихъ П. К. Ж. [18]) дуже П. К. [19]) сановита П. К. Ж. [20]) бѣдняшка Ж. [21]) тогди П. К., тогда Ж. [22]) Троянцѣвъ Ж. [23]) вѣдкиль Ж. [24]) се П. К. Ж. [25]) гольтяпаки П. К., голтѣпаки Ж. [26]) Дону П. К. Ж [27]) выходцѣ Ж. [28]) куди П. К., куда Ж. [29]) прочане П. К. Ж. [30]) йдете П. К. 1839, 1842. [31]) сюды П. К. [32]) направивъ П. К. Ж. [33]) причаливъ П. К. [34]) розбишакъ П. розбивакъ К. у поправках К. — розбишакъ, розбѣшакъ Ж. [35]) Троянцѣ Ж. [36]) замурмотали П. К. замормотали Ж. [37]) низько П. К. Ж. [38]) ноги П. К, Ж. [39]) палп П. К. Ж. (у Ж. було впали) [40]) а вставши К. Ж. [41]) ей Ж. [42]) мовлялы Ж. [43]) крещеный Ж. [44]) волочимся П. К. Ж.

а) У Ж. тут стояло так, як у Б. і К. — щоб на пути не ослабіли.

б) Якъ гулькъ — у городъ причвалавъ П. К. Ж., у Ж. тільки—гулкъ (у Ж. замість *як* стояло ажъ, як є у К. 1839 р. і виданню 1842 р.); и въ городъ 1842 р. гулькъ 39.

„Мы всѣ у Трои[1]) порожденны[2]);
„Еней[3]) пустивъ[4]) на насъ ману,
„дали намъ Греки прочухана...
„И самаго[5]) Енея[6]) пана,
„въ тры[7]) вырвы[8]) (30) выгналы[9]) видтиль[10]);
„звелѣвъ покинуты[11]) намъ Трою;
„лидмовывъ[12]) плаваты[13]) съ[14]) собою...
„теперь ты знаешъ[15]) мы видкиль[16])..

* * *

24. „Помилуй, пани благородна!
„не дай загынуть[17]) головамъ!
„будь милостыва[18])! будь незлобна!
„Еней[19]) спасыбп[20]) скаже[21]) самъ —
„чи бачышъ[22]), якъ мы обидрались,
„убранья[23]) (31), постолы (32) порвалысь[24]),
„и нужи (31) повна очкурня![25]) *а*).
„Кожухы[26]), свыткы[27]) погубылы[28])
„изъ голоду[29]) въ кулакъ трубили,[30]),
„така вамъ лучилась пеня!

* * *

25. Дидона гирко[31]) зарыдала,
изъ билого[32]) свого лиця
платочкомъ сліозкы[33]) обтирала[34]).
„Коли бъ, сказала, молодця,
„Енея[35]) вашего[36]) злапала, (у 1842 — ужебъ тогди).
„То вже бъ тогдѣ[37]) весела стала! (так й у К.).
„тогди[38]) бъ[39]) великъ день бувъ бы намъ".
Тутъ плюсь! Еней[40]) якъ будто[41]) зъ неба!..
„Ось, озде[42]) я, колы[43]) вамъ треба!
„Дидонѣ поклонюся самъ".

* * *

26. Потимъ[44]) зъ Дыдоною[45]) обнявшись
поцѣловалысь[46]) гарно въ смакъ,

---

(30) Въ три шія. (31) Портки. У Парпури—убранье, исподнее платье. У Котляревського це слово зовсім не пояснено. (32) Лапти. (33) Вшей. Ні у Парпури, ні у Котляревського нема поясніння цього слова.

[1]) мы въ Трои, знаешъ К. 1842. [2]) порожденыЖ. [3]) Эней Ж. К. [4]) пустивъ П. К. Ж. [5]) самого Ж. [6]) Энея К. Ж. [7]) три П. К. Ж. [8]) вирви П. К. [9]) выгнали П. К., вигнали Ж. [10]) вѣдтиль Ж. [11]) покинути П. К. Ж. [12]) пидмовивъ П. К., подмовывъ Ж. [13]) плавати П. К. Ж. [14]) зъ П. К. Ж. [15]) знаешь П. Ж. [16]) вѣдкиль Ж. [17]) загинуть П. К. Ж. [18]) милостива П. К. Ж. [19]) Эней К. Ж. [20]) спасибѣ Ж. [21]) скажеть Ж. [22]) бачишъ К. бачишь П. Ж.. [23]) убрання П. К. [24]) порвались П. К. Ж. [25]) учкурня Ж. [26]) кожухи П. К. Ж. [27]) свиты П. К., свити Ж. [28]) погубили П. К., Ж. [29]) отъ Ж. [30]) трубыли Ж. [31]) гѣрко Ж., гирько П. К. [32]) бѣлого П. К. Ж. [33]) сліозы П. К. Ж. [34]) утирала Ж. [35]) Энея К. Ж. [36]) вашого К. Ж. [37]) тогди П. [38]) тогдѣ Ж. [39]) пропущено П. К. Ж. [40]) Эней К. Ж. [41]) ниначе Ж. [42]) озьде П. К. [43]) коли П. К. Ж. [44]) потомъ Ж. [45]) Дидоною П. К. Ж. [46]) поцѣловались П. К. Ж.

а) Охляли, нибы въ дощь шеня К., 1842, такъ було й у Ж., так і 1839, тільки якъ замість нибы й *у* — замість въ.

за бѣлы [1]) рученьки [2]) побравшысь [3])
балакалы [4]) то сякъ, то такъ;
пишлы [5]) къ Дидонѣ до господы
черезъ велики переходы,
ввыйшли [6]) въ свытлицю [7]), та й [8]) на пилъ! [9]) (34)
Пылы [10]) на родощахъ [11]) сывуху [12])
и ѣлы [13]) сѣмьяну [14]) макуху, (35)
покиль [15]) клыкнулы [16]) ихъ за стилъ [17]).

* * *

27. Тутъ ѣлы [18]) разныи [19]) потравы,
усе [20]) съ полывянныхъ [21]) мысокъ [22]);
и самы [23]) гарныи [24]) приправы
зъ новыхъ кленовыхъ тарѣлокъ [25]);
свинячу голову до хрѣну
и локшыну [26]) на перѣмѣну [27]);
потимъ [28]) съ пидлевою [29]) индыкъ [30]),
на закуску кулѣшъ и кашу,
лемѣшку, (37) зубци [31]), путрю [32]), квашу, (38) (зубци 1839, 1842).
изъ макомъ медовый шуликъ.

* * *

28. И кубкамы [33]) пили вышнивку [34]),
медъ, пыво [35]), брагу [36]), сырѣвецъ [37]), (39)
горѣлку просту и тернивку [38]),
курывсь [39]) для духу яловецъ, [40]) (40)
Бандура тутечка [41]) брынчала [42]),
сопѣлка зуба (41) заиграла [43]), *а*) (зуба 1817).
а дудка грала по „балкахъ“,
„Ой ненько“ [44]) (42) ва цымбалы [45]) грали, *б*)
кругомъ дѣвчата танцiовали,
въ запаскахъ [46]), въ чобиткахъ [47]), въ свыткахъ [48]).

---

(34) Нары. (35) Жмыхи. (36) Муравленныхъ. (37) Соломату. (38) Соложеное тѣсто вареное. (39) Квасъ. (40) Можевельникъ. (41) Казачка, родъ пѣсни. (42) Пѣснл.

[1]) бѣли Ж. [2]) за рученьки бѣленьки К. [3]) узявшись П. Ж. взявшись К. [4]) балакали П. К. Ж. [5]) пишли П. К. пѣшли Ж. [6]) ввiйшли П. К., ввѣйшли Ж. [7]) свѣтлицю П. К. Ж. [8]) дай П. К. [9]) пѣлъ Ж. [10]) пили П. К. Ж. [11]) радощахъ П. К. Ж. [12]) сивуху П. К. Ж. [13]) ѣли П. К. Ж. [14]) юрду и П. Ж.; у Ж. було сiмяну; сѣмену К. 1839, 1842 [15]) потимъ П. Ж. [16]) кликнули П. К. Ж. [17]) стѣлъ Ж. [18]) ѣли П. К. [19]) розныи П., розные К., разные Ж. [20]) и все К. [21]) полывьянныхъ П. К., поливяныхъ Ж. [22]) мисокъ Ж. [23]) сами П. К. [24]) гарные К. Ж. [25]) талѣрокъ П. [26]) локшину П. К. Ж. [27]) перемѣну П. К. Ж. [28]) тутъ бувъ 1839, потѣмъ Ж., що стоiть замiсть тутъ бувъ, як у 1839, [29]) подлевою Ж. [30]) индикъ П. К. Ж [31]) хляки П. Ж. (у Ж. замiсть зубцѣ). [32]) пудрю Ж. [33]) кубками П. Ж. К. [34]) вишнивку П. К. вишнѣвку Ж. (слывьянку 1842 р.) [35]) пиво П. К. Ж. [36]) бражку П. [37]) сыровець П., сировець К. Ж. [38]) тернѣвку Ж. (калганку 1842 р.) [39]) курився П. К. Ж. [40]) яловець П. К. Ж. [41]) тутичка Ж., горлицы К,—1842. [42]) бринчала П. К. Ж. [43]) затынала П. К. 1842, затинала Ж. 1817. [44]) Ненька П. Ж. [45]) цимбали Ж. [46]) дробушкахъ П. К. Ж. 1842. [47]) чоботахъ П. К. 1842, чобѣткахъ Ж. [48]) свиткахъ П. К. Ж.

а) Сопилка косаривъ играла, 1839, такъ було й у Ж.

б) Санжаривки на скрипцѣ грали К. 1842.

* * *

29. Сестра була въ Дидоны Ганна, *а*) моторна дѣвка, хоть [1]) куды! [2]) *б*) проворна, чепурная панна [3]), *в*) приходыла [4]) й вона [5]) сюды [6])
1839, 1817.
чепурна и гарна, 1839, 1817, (и ся 39).
въ чирвонѣй [7]) юпоццѣ [8]) баевѣй [9]),
въ запасцѣ гарнѣй [10]) фималевѣй [11]), (43)
въ стіожкахъ [12]), въ намыстѣ [13]) и въ [14]) ковткахъ.
Тутъ танціовала выкрутасомъ [15]), NB нѣтъ стиха.
Пидъ дудку [16]) била [17]) третьяка [18]).

* * *

30. Еней [19]) и самъ такъ разгулявся, [20])
якъ на арканѣ жеребецъ [21]);
съ [22]) Дидоною за руки [23]) взявся, *а*)
пишовъ [24]) изъ нею у танецъ, [25]) *б*)
пидкивки [26]) въ неи [27]) забрячили [28]),
жыжки видъ танцивъ [29]) ажъ [30]) дрыжали [31]),
якъ выбывала [32]) гоцака! *в*) 1817.
39. 1817.

а панъ Еней [33]) такъ разходывся [34]), *г*)
що трохи не увередывся [35]), (44) *д*)
кружкомъ садывшы [36]) гайдука [37]) (45) *е*)
Так і 1839, і 1817, тільки—що трохи бувъ не ввередився, кругомъ садивши гопака.

* * *

31. А послѣ танцивъ [38]) варенухы [39])
по покрышцѣ [40]) имъ [41]) поднеслы [42]);

---

(43) Сгамедъ. (44) Надсѣлся, нема поясніння ні у П., ні у К. (45) Въ присядку.

[1]) хочь П. [2]) куда Ж. [3]) чепурна и гарна П. Ж. [4]) приходила П. К. Ж. [5]) и ся К., як було й у Ж. [6]) туды П. сюда Ж. [7]) червоній П. К., червонѣй Ж. [8]) юпочцѣ К. Ж. [9]) баевій П. К. [10]) гарній П. К. [11]) фаналевій П. К. 1842, фіналевѣй Ж. 1839. [12]) стіонжкахъ П. К. Ж. [13]) намистѣ П. К. Ж. [14]) пропущено у П. К. Ж. [15]) викрутасомъ Ж. [16]) до дудки Ж. 1839. [17]) была Ж. [18]) третяка К. П., трейтяка Ж. [19]) Эней К. Ж. [20]) розходився К. 1842, розгулявся П. Ж. [21]) жеребець П. К. Ж. [22]) зъ П. [23]) руки П. Ж. [24]) пѣшовъ Ж. [25]) танець П. Ж. [26]) пидкивки П., пѣдкивки Ж. [27]) въ обохъ пидкивки К. 1842. [28]) забрящяли Ж., забряжчали П. К. [29]) жижки отъ танцивъ П. К., отъ танцѣвъ жижки Ж., [30]) пропущено у П. К. Ж. [31]) задрижали Ж. К, задрожали П. [32]) выбивала П. [33]) Эней Ж. К. [34]) розходився П., росходився Ж. [35]) увередився П. Ж. [36]) сидавши П, садивши Ж. [37]) гопака 1817. [38]) танцѣвъ Ж. [39]) варенухи П. К. Ж. [40]) кухлику П. Ж., у Ж. було покришци, як й у 1839 р., филижанцѣ К. 1842 [41]) пропущеноу К. [42]) пиднесли К., пѣднесли Ж., поднесли П.

а) Сестру Дидона мала Ганну
б) На вспражки дѣвку хоть куды,
в) Проворну, чепурну и гарну. К. 1842.
г) Що трохи не увередився,
д) Пишовши зъ Гандзею въ танець,
в) выстрыбовавши гоцака.
г) Эней, матню въ кулакъ прибравши
д) И н е д о с о л и промовлявши,
е) Садивъ крутенько гайдука. К. 1842.

NB и предъ Энеемъ выхилясомъ П. К. (Енеемъ П.) Передъ Энеемъ выхилясомъ Ж. 1817.

а [1]) молодыци [2])-цокотухы [3])
тутъ баляндрасы [4]) понеслы [5]).
Дидона крѣпко заюрыла [6]),
горщокъ зъ вареною розбыла [7]);
до дуру всѣ тогдѣ [8]) пылы [9]),
весь день весело прогулялы [10])
и пьяны [11]) спаты [12]) полягалы [13]),
Енея [14]) жъ ледви [15]) повелы [16]).

* * *

32. Еней [17]) на пѣчь забрався спаты [18]),
зарывся [19]) въ просо, такъ [20]) и лигъ [21]);
а хто схотѣвъ, побрѣвъ [22]) до хаты,
а хто въ хлѣвецъ [23]), а хто у стигъ, [24]) (46)
а деяки такъ якъ [25]) хлыснулы, [26]) (47)
то [27]) де [28]) упалы [29]), тамъ заснулы, [30])
соплы, харчалы [31]) и хроплы [32]);
а добри [33]) молодци [34]) кружали,
поки [35]) ажъ пивни [36]) закрычалы [37]),
що здужалы [38]), то все тяглы. [39]).

* * *

33 Дидона рано изхопылась [40]),
пыла [41]) съ похмѣлья сыровецъ [42]);
а послѣ гарно нарядылась [43]),
якъ бы въ аренду [44]) на танецъ [45]);
взяла карабликъ [46]) ксамытовый [47]),
спидныцу [48]) и карсетъ люстровый [49]), (люстровый 1839).
и начепила ланцюжокъ;
червони [50]) чоботы обула.
да [51]) и запаски не забула,
а въ руки зъ выбойкы [52]) платокъ.

* * *

34. Еней [53]) же, съ хмелю якъ проспався,
изьивъ [54]) солоный огирокъ [55])

---

(46) Стогъ сѣна. (47) Хлебнули.

[1]) и К. Ж. [2]) молодици П. К.. молодицѣ Ж. [3]) цокотухи П. К. Ж. [4]) балянтрасы Ж. [5]) понесли П. К. Ж. [6]) заюрила П. К. Ж. [7]) розбила П. К. [8]) тогди П., тогда Ж. [9]) пили П. К. Ж. [10]) прогуляли П. К. Ж. [11]) пяны Ж. [12]) спати П. К. Ж. [13]) полягали П. К. Ж. [14]) Энея К. Ж. [15]) ледве К., ледвѣ Ж, [16]) повели П. К. Ж. [17]) Эней К. Ж. [18]) спати П. К. Ж. [19]) зарився П. К. [20]) тамъ П. К. Ж. [21]) лѣгъ Ж. [22]) побривъ П. К., побрывъ Ж. [23]) хлѣвець П. К. [24]) стѣгъ Ж., пидъ стигъ К. [25]) такъ П. К. Ж. [26]) хлыснули П. К., хлиснули Ж. [27]) що П. К. Ж. [28]) где П. К. [29]) упали П. К. Ж. [30]) заснули П. К. Ж. [31]) сопли, харчали П. К. Ж. [32]) хропли П. К. [33]) честны 1839, Ж. добры П. К. [34]) молодцѣ Ж. [35]) поки П. К. Ж. [36]) пѣвни П. К. пѣвнѣ Ж. [37]) заспѣвали П. К. Ж. [38]) здужали П. К. Ж. [39]) тягли П. К. [40]) исхопилась П. К. Ж. [41]) пила П. К. Ж. [42]) сыровець П. К. сировець Ж. [43]) нарядилась П. К. Ж. [44]) оренду П. К. Ж. [45]) танець П. К. Ж. [46]) карабликъ П. К. Ж. [47]) бархатовый П. К. Ж. 1842, 1839. [48]) спидницю П. К., спѣдницю Ж. [49]) шовковый К. 1842, лѣстровый Ж. [50]) червоны П. К. Ж. [51]) та Ж. [52]) выбійки П. К. выбѣйки Ж. [53]) Эней К. Ж. [54]) изъѣвъ П. К. Ж. [55]) огѣрокъ Ж.

Потимъ умывся и убрався,
якъ паробѣйка [1]) до дѣвокъ:
їому [2]) Дидона пидослала,
що отъ покойника [3]) украла,
штаны [4]) и [5]) пару чобитокъ, [6]) (штаны 1839).
сорочку, и каптанъ съ [7]) китайкы [8]), NB Нѣтъ стиха.
и чорный шовковый платокъ.

* * *

35. Якъ одяглыся [9]), той [10]) зыйшлыся [11]),
съ собою сталы [12]) розмовлять;
наѣлися и прынялыся [13]),
щобъ по вчерашнему [14]) гулять.
Дидона жъ тяжко сподобала
Енея [15]), такъ що и не знала,
де [16]) дѣтися [17]) и що робить [18]);
точила всякїи [19]) балясы,
и пидпускала [20]) разны [21]) лясы,
Енею [22]) бъ [23]) тылько [24]) угодыть [25]).

* * *

36. Дидона выгадала [26]) грыще [27]), (48)
Еней ѣи що бъ пидщупнувъ, *а*)
и що бъ изъ нею бувъ поближче *б*)
и лыха [28]) що бъ всїого [29]) забувъ;
соби [30]) очыци [31]) завьязала [32]),
и [33]) Опанаса [34]) (49) граты [35]) стала,
що бъ ѣй [36]) Енея [37]) уловыть [38]).
Еней [39]) же заразъ догадався
и самъ хутенько въ руки дався, *в*)
ѣи що бъ тилько вгомонить. *г*)

---

(48) Игру, (49) въ жмурки.

[1]) паробика П. К. Ж. [2]) ему П. Ж. [3]) покійника П. К., покѣйника Ж. [4]) галанци П., в поправках у П. штани, що й находимо в виданню 1808 р.; у Ж. штаны замість витертого галанцѣ. [5]) й П. Ж. [6]) чобѣтокъ Ж. [7]) зъ П. Ж. [8]) китайки П. К. Ж. [9]) одяглись П. К., одѣглись Ж. [10]) то и П. К. Ж. [11]) зышлися П. К., зійшлися Ж. [12]) стали П. К. Ж. [13]) принялися П. К. Ж. [14]) вчорашнему П. К., вчоряшніому Ж. [15]) Энея К. Ж. [16]) Где П. К. Ж. [17]) дитися П. [18]) робыть Ж. [19]) всякіе К. [20]) пѣдпускала Ж. [21]) розны П. К. [22]) Энею К. Ж. [23]) У К. і Ж. бъ стоїть після тілько. [24]) тилько П. К., тѣлко бъ Ж. [25]) угодить П. К. Ж. [26]) вигадала Ж. [27]) грище П. К. Ж. [28]) лиха П. К. Ж. [29]) свого К. Ж. 1839, 1842. [30]) собѣ П. К. Ж. [31]) очици П. К. Ж. [32]) завязала П. К. Ж. [33]) и у П. К. Ж. [34]) Панаса П. К. Ж. [35]) грати П. К. [36]) ей Ж. у П. і К. пропущено. [37]) Энея К. Ж. Энея бъ тилько К. П. 1842. [38]) уловить П. К. Ж. [39]) Эней К. Ж.

а) Еней ѣй тамъ бы пидмигнувъ П. Эней бы тамъ їй пидморгнувъ 1817.
а) Эней що бъ веселишій був К. Ж. 1839, 1842 (Ж. — веселѣйшій).
б) И щобъ вертѣвся з нею ближче К. Ж. 1839, 1842.
в) То сякъ, то такъ отъ ней хилявся 1817.
в) И такъ и сякъ отъ ней хилявся П.
в) Коло Дидоны терся, мявся К. Ж. 1839 (1842 й у Ж. мьявся).
г) Ѣи щобъ швидче утомить П.
г) Еѣ щобъ тилько вдовольнить К. Ж. 1842. (у Ж. ви, тѣлко), 1839.
NB И шапку, поясъ зъ коломайки П. К. Ж. (К.—съ) 1817.
*) Чиєюсь рукою зверху написано—вькицибабы.

*
* *

37. Тутъ всяку всячину играли [1]),
хто якъ и въ вищо [2]) захотѣвъ,
тутъ инши [3]) въ [4]) журавля скакалы [5])
а хто отъ дудочкы [6]) потѣвъ,
у хрещика, и въ горыдуба [7])
Нѣтъ стиха.
Як разгулялися [8]) въ жгута [9]),
въ хлюста, въ пары [10]), въ вызкы [11]) играли [12]). (В глюста, въ возка и въ кепа грали, 1817).
и дамкы [13]) по столу совалы [14]),
чортъ мавъ порожняго [15]) кута [16]).

*
* *

38. Що день було у ныхъ [17]) похмѣлля [18]),
лылась [19]) горѣлка, якъ вода...
що день въ Дидовы, якъ весѣлля [20]) *а*)
всѣ пьяны, хоть посунсь [21]) куда.
Енееви [22]) такъ, якъ болячцѣ [23]),
або осеннѣй [24]) лихоманцѣ [25]), (або осинній лыхорадци 1839, 1817).
годыла [26]) пани [27]) всякій [28]) день.
Були [29]) Троянци [30]) пьяни [31]), сыти [32]),
кругомъ обуты и обшиты [33]),
хоть голы [34]) прибрѣлы [35]), якъ пень.

*
* *

39. Троянци [36]) лыхо [37]) якъ [38]) курылы [39])!
далы [40]) прыманку [41]), всѣмъ жинкамъ [42]),
по вечерныцямъ [43]) всѣ ходылы [44])...
просвѣтку не було дѣвкамъ!
а [45]) самъ Еней [46]) сподарь [47]) и паню
пидмовывъ [48]) парытися [49]) въ [50]) баню,
ужежъ було не безъ грѣха!..
бо страхъ вона іого любыла [51]),
ажъ глуздъ [52]) увесь свій [53]) загубыла [54]),
хотя була и неплоха [55]).

---

[1]) Играли П. К. Ж. [2]) вѣщо Ж. [3]) инчи К. [4]) нема П. К. Ж. [5]) скакали П. К. Ж. [6]) дудочки П. К. Ж. [7]) горюдуба П. К., горудуба Ж. [8]) загулялися П. К. Ж. 1842. [9]) джгута П. К. Ж. [10]) пашка П., парѣ Ж. [11]) возка П., визка К. 1842, вѣзка Ж. [12]) играли П. К. Ж. [13]) дамки П. К. Ж. [14]) совали П. К. Ж. [15]) порожнюго П. К. [16]) кутка Ж. [17]) у нихъ було Ж. [18]) похмѣлье П. К. [19]) пилась П. К. Ж. [20]) весѣлье П. К. Ж. бенькеты мовъ 1842 р. [21]) посунься Ж. [22]) Енеевѣ П., Энеевѣ К. Ж. [23]) боляццѣ П. К., болятцѣ Ж. [24]) осинній П., осѣнной Ж. [25]) лихій осѣнній трясцѣ К. 1842. [26]) годила П. К. Ж. [27]) панѣ Ж. [28]) всякой Ж. [29]) булы Ж. [30]) Троянцѣ Ж. [31]) пьяны П. К. Ж. [32]) сыты П. К., ситы Ж. [33]) одѣты П. [34]) голи Ж. [35]) прибрили П. К. Ж [36]) Троянцѣ Ж. [37]) лихо П. К. Ж. добре 1842 р. [38]) тамъ П. К. Ж. [39]) курили П. К. Ж. [40]) дали П. К. Ж. [41]) приману П. К. Ж. [42]) жѣнкамъ Ж. [43]) вечерняцамъ П., вечирницямъ К., вечерницяхъ Ж. [44]) ходили П. К. Ж. [45]) дай П. К., тай Ж. [46]) Эней К. Ж. [47]) сподарь П. Ж. [48]) пидмовивъ П. К., пѣдмовивъ Ж. [49]) паритись П., паритися К. парится Ж. [50]) у П. Ж. [51]) любила П. К. Ж. [52]) розумъ 1842 р. [53]) свѣй Ж. [54]) погубила П. К. [55]) а бачця не була плоха К. 1842.

а) Що день бенькеты, мовъ весилля 1842.

NB Не разъ доходило й до чуба П. К. Ж. 1817. (у К. Ж. й—пропущено).

* *
*

40. Оттакъ [1]) Еней [2]) жывъ [3]) у Дидоны,
забувъ и въ Рымъ [4]) маршыровать [5]), 1839.
тутъ небоявся и Юноны,
пустився [6]) все бенкетовать:
Дидону мавъ винъ, мовъ якъ жинку, *а*) 1839
убывшы добру въ неи гринку, (50) *б*) 1839
мутывъ [7]) якъ у селѣ [8]) москаль,
бо, хринъ [9]) іого невзявъ, моторный,
ласкавый, гарный и проворный,
и гострый [10]), якъ на бритвѣ сталь.

* *
*

41. Еней [11]) зъ [12]) Дыдоною [13]) возылысь [14]),
якъ съ [15]) оселедцемъ сѣрый китъ [16]);
гонялысь [17]), бѣгали, казылись [18]),
ажъ лывся [19]) деколы [20]) и питъ [21]).
Дыдона [22]) жъ мала разъ работу [23]),
изъ нымъ [24]) побѣгла на охоту,
та [25]) гримъ [26]) загнавъ ихъ [27]) въ [28]) темный лiохъ; (51)
лыхый [29]) ихъ зна, що тамъ робылы [30]);
було не видно съ пидмогилы [31]);
въ лiоху [32]) сидѣлы [33]) тылькы [34]) въ двохъ [35]).

* *
*

42. Не такъ-то робытьця [36]) все хутко,
якъ швыдко [37]) окомъ измыгнешъ [38]);
або козакъ якъ скаче прудко; *в*)
перомъ въ папирѣ [39]) якъ писнешъ [40]):
Еней [41]) въ Дыдоны [42]) живъ [43]) немало.
що зъ [44]) головы въ іого [45]) пропало,

---

(50) Ламоть. (51) Пещера.

[1]) Отъ-такъ П. [2]) Энеѣ К. Ж. [3]) живъ П. К. Ж. [4]) Римъ П. К. Ж. [5]) щобъ мандровать П. К. Ж. 1842, у Ж. мандровать замiсть маршировать. [6]) пустився П. К. Ж. [7]) мутивъ П. К. Ж. [8]) на селѣ К. [9]) хрѣнъ П. К. Ж. [10]) острый П. К. [11]) Энеѣ К. Ж. [12]) съ Ж. [13]) Дидоною П. К. Ж. [14]) возилась П. К. Ж. [15]) зъ П. К. [16]) кѣтъ Ж. [17]) ганяли П. К. Ж. [18]) казились П. К. Ж. [19]) лився П. К. Ж. [20]) деколи Ж. [21]) пѣтъ Ж. [22]) Дидона П. К. Ж. [23]) роботу П. К. Ж. [24]) якъ зъ нимъ П. К. Ж. [25]) да П. К. [26]) грѣмъ Ж. [27]) нема П. Ж. [28]) у П. Ж. [29]) лихiй П. К. Ж. [30]) робили П. К. Ж. [31]) спидъ П., съ за К., съ пѣдъ Ж., мсгили Ж. [32]) жъ П. К. Ж. [33]) сидѣли П. К. Ж. [34]) тилько П. К. тѣлько Ж. [35]) вдвохъ Ж. [36]) робится П. К., робыться Ж. [37]) швидко П. К. Ж. [38]) измигнешъ П. К. Ж. [39]) паперѣ П. К. Ж. [40]) писнешъ П. К. Ж. [41]) Энеѣ К. Ж. [42]) Дидоны П. К. Ж., [43]) живъ П. К. Ж. въ гостяхъ прожывъ 1842. [44]) съ Ж. [45]) іого Ж.

а) Прочумавъ, де зимують раки (зѣмують Ж.).

б) И доброй натрусивъ кабаки П. Ж. 1817.

У Котляревського і 1842 так, як Б. — тільки замість мов як жінку—м о в з а ж и н к у, убивши. Так було й у Ж., тільки — мов він мав за жінку, добувши в неї добру грінку.

в) або якъ казку скажешъ прудко П. К. Ж 1842 (у К.—кажешъ, у П.—кажемъ).

куды їого Зевесъ послався;
винъ [1]) годивъ [2]) съ пару [3]) тамъ невзвидѣвъ [4]),
а мабуть [5]) бы и бильшъ [6]) просидѣвъ [7]),
якъ бы їого врагъ не спидкавъ [8]). 1839.

* * *

43. Колысь [9]) Юпитеръ не нарокомъ
изъ неба [10]) глянувъ [11]) и на насъ,
и кинувъ въ Карфагену [12]) окомъ,
ажъ тутъ [13]) Троянскїй мартоплясъ: (52)
разсердывся [14]) и разкрычався [15]),
ажъ свѣтъ увесь [16]) заколыхався! [17])
Енея [18]) лаявъ на ввесь [19]) ротъ:
„Чи такто [20]) бисивъ [21]) сынъ винъ [22]) слуха!
„улизъ [23]) у [24]) патоку мовъ [25]) муха,
„засивъ [26]), якъ [27]) у машыны [28]) чортъ. 1839.

* * *

44. „Пїйдить [29]) гинця мини [30]) клыкните [31]).
„до мене заразъ щобъ прїйшовъ,
„глядить [32]) же, цупко прикрутите.
„щобъ у шинокъ винъ [33]) не зайшовъ;
„бо хочу я кудысь [34]) послаты [35]).
„И їонъ! и їонъ же! вража маты [36]).
„але Еней [37]) нашъ зледащивъ! [38])
„ а всемъ [39]) Венера [40]) то [41]) свашкуе!
„свого Енея [42]) все [43]) муштруе,
„щобъ винъ [44]) зъ ума Дыдону [45]) звивъ [46])!

* * *

45. Прибѣгъ Меркурїй засапавшысь [47]),
въ рядъ тры [48]) зъ їого питъ котывъ [49]),
ввесь ремѣнцями [50]) обвязавшысь [51]),
на голову брыль [52]) наложивъ [53]), 1839 — наложывъ.

---

(52) удалецъ.

[1]) вѣнъ Ж. [2]) годѣвъ Ж. [3]) за два П. К., спару Ж. 39. [4]) просидѣвъ П. К. Ж. 1839, 1842. [5]) мабудь бы П., мабуты Ж [6]) бѣльшъ Ж. [7]) пронидѣвъ П. К. 1839. [8]) спиткавъ П. К. спѣткавь Ж. [9]) колись П. К. Ж. [10]) зъ олимпа К. [11]) грянувъ Ж. [12]) Карпагену П., Карфагену К. Ж. [13]) тамъ П. К. Ж. [14]) розсердився П. К. Ж. [15]) розкричався П. К. [16]) цѣлый свѣтъ К. [17]) поколыхався П., поколихався К. Ж. [18]) Энея К. Ж. [19]) весь П. К. [20]) такъ-то П. К. Ж. [21]) бѣсивъ П., гадивъ К. 1839. 1842, бѣсѣвъ Ж,. замість гадѣвъ [22]) вѣнъ Ж. [23]) убрався К., улѣзъ П. Ж. [24]) въ К. [25]) якъ Ж. [26]) засѣвъ П. К. Ж. [27]) буцимъ 1842. [28]) у болотѣ П. К. Ж., у Ж. замість машинѣ. [29]) пѣдѣть Ж. [30]) гонця минѣ П. К., минѣ гинця Ж. [31]) кликните П. К. Ж. [32]) глядѣть П. Ж. [33]) винъ въ шинокъ та К., вѣнъ Ж. [34]) кудись Ж. [35]) послати П. К. Ж. [36]) мати П. К. Ж. [37]) Еней К. Ж. [38]) зледащѣвъ П. Ж. [39]) то П. К. Ж. [40]) Венеря П. [41]) все П. К. Ж. [42]) Енеечка свого П., Энеечка свого К., Енесика свого Ж. [43]) нема П. К. Ж. [44]) вѣнъ Ж. [45]) Дидону П. К. Ж. [46]) звѣвъ Ж. [47]) засапавшись П. К. Ж. [48]) въ три ряды питъ зъ їого П. К. Ж. 1842. пѣтъ Ж. [49]) котивъ П. К. Ж. [50]) реминцями П. К., ременцями Ж. [51]) обвязавшись П. К., обвязавшись Ж. [52]) бриль Ж. [53]) винъ брыль надѣвъ П.. наложивъ К. Ж. 1817.

на грудяхъ зъ [1]) бляхою лядунка [2]),
а зъ заду [3]) съ сухарямы [4]) сумка [5]),
въ рукахъ нагайскій малахай;
въ такимъ наряди [6]) влѣзъ [7]) у хату,
сказавъ: „Готовъ уже я, Тату!
„Куды [8]) ты хочешъ, посылай“.

* * *

46. „Бижы [9]) лышъ [10]) швыдче [11]) въ Карeагену [12])“,
Зевесъ гинцеви [13]) такъ сказавъ:
„и пару разлучи [14]) скажену:
„Еней [15]) Дидону бъ забувавъ!
„нехай лышъ [16]) видтиль [17]) уплетае [18]),
„и Рыму [19]) строиты [20]) чухрае,
„а то залѣзъ [21]), мовъ въ грубу [22]) (53) песъ.
„Колы [23]) жъ винъ [24]) буде ще [25]) мешкаты [26]),
„то дамъ іому себе [27]) я знаты [28])...
„Оттакъ сказавъ, скажи, Зевесъ“.

* * *

47. Меркурій нызько [29]) поклонывся [30]),
передъ Зевесомъ брыль [31]) изнявъ,
черезъ поригъ [32]) перевалывся [33]),
до стана [34]) швидче [35]) тягу давъ;
покынувшы [36]) безъ [37]) (?) рукъ нагайку,
запригъ [38]) винъ [39]) швыдче [40]) чортопхайку (чортопхайку 1817., тарадайку 1839).
черкнувъ изъ неба, ажъ курыть [41]):
винъ [42]) такъ [43]) кобылокъ поганяе [44]),
що оглобельна ажь брыкае [45])
помчалы [46]) ажь [47]) визокъ [48]) скрыпыть [49]).

* * *

48. Еней [50]) лышъ [51]) выкупався [52]) въ [53]) бразѣ,
и на полу укрывшись [54]) лѣгъ [55]).
іому й [56]) не снилось о приказѣ [57])
якъ ось Меркурій въ хату вбѣгъ [58])!

---

(53) печка.

[1]) съ К. Ж. [2]) ладунка П. К. Ж. [3]) зъ зади П., съ зади К. [4]) сухарями К. П., сухарами Ж. [5]) сунка П. К. Ж. [6]) нарядѣ П. К., нарадѣ Ж. [7]) влѣзши въ К. [8]) куда Ж. [9]) бѣжи П. К. Ж. [10]) лишъ П. К. Ж. [11]) швидко П., швидче К. Ж. [12]) Карпагену П., Карфагену К. Ж. [13]) гонцевѣ П. К. Ж. [14]) розлучи К. [15]) Эней К. Ж. [16]) лишъ П. К. Ж. [17]) видтыль П. К. вѣдтѣль Ж. [18]) уплѣтае П. К., утѣкае Ж. [19]) Рима П. К., Криму Ж. (в слові Криму. у Ж.—к написано наново) [20]) стройти П. К. [21]) залѣгъ П. К. Ж. 1842. [22]) грубѣ П. К. Ж. 1842. [23]) коли П. К. Ж. [24]) вѣнъ Ж. [25]) йще П. К. [26]) мѣшкати П. К., гуляты 1842. [27]) себе іому К. [28]) знати П. К. [29]) низко П. К.. низько Ж. [30]) поклонився П. К. Ж. [31]) бриль Ж. [32]) порѣгъ Ж. [33]) перевалився П. К. Ж. [34]) стани П. К., станѣ Ж. [35]) митью П., швидче К. Ж. [36]) покинувши П. К. Ж. [37]) изъ П. К. Ж. [38]) запрягъ П. К. Ж. [39]) вѣнъ Ж. [40]) митью К., швидче П. К. Ж. [41]) куритъ К. [42]) усе П. Ж., и все К. [43]) пропущено П. К. Ж. [44]) погоняе К. [45]) брикае Ж. [46]) помчали П. К. Ж. [47]) ажъ П. К. [48]) возокъ П., вѣзокъ Ж. [49]) скрыпить П. К. Ж[50]) Эней К. Ж. [51]) тогди П. К., тогдѣ Ж. [52]) купавсь П., купався К. Ж. [53]) у П. [54]) укрившись П. К. [55]) лигъ К. [56]) нема П. К. Ж. [57]) прыказѣ Ж. [58]) влѣзь Ж.

Смыкнувъ [1]) изъ полу, мовъ пелюху [2]):
„Докиль ты пытимешъ сывуху?“ *а*)
Зо всiого горла закрычавъ [3]):
„а ну лышъ [4]) швыдче [5]) убирайся [6])!
„Зъ [7]) Дыдоною [8]) не женыхайся [9])!
„Зевесъ походъ тобѣ [10]) сказавъ.

* * *

49. „Чи сее [11]) жъ ты [12]) до дѣла [13]) робышъ [14]),
„що й досѣ ту-та загулявсь?..
„Та [15]) швидче ![16]) бо [17]) не такъ задробышъ [18])! *б*)
„Зевесъ недурно похвалявсь...
„Получишъ [19]) добру халазiю [20])!
„Винъ [21]) выдавыть [22]) съ тебе олѣю [23]),
„отъ-только [24]) ще [25]) тутъ забарысь [26])!
„Гляды [27]) жъ, сiого дня що бъ уѣрався,
„що-бъ нышичкомъ [28]) видъ[29]силь [29]) укрався!
„мене жъ [30]) у друге недождысь [31])!

* * *

50. Еней [32]) пиджавъ [33]) хвистъ [34]), мовъ собака;
мовъ Каинъ, затрусывся [35]) ввесь [36]),
изъ носа потекла кабака;
уже винъ [37]) знавъ, якивъ [38]) (?) Зевесъ.
Шатнувся [39]) мѣтью [40]) самъ изъ хаты
своихъ Троянцивъ [41]) позбираты [42]).
Зобравшы [43]) давъ такiй приказъ:
„Якъ можно швыдче [44]) укладайтесь,
„зо всѣмы [45]) клунками [46]), збирайтесь [47]),
„до моря швондяйте [48]) якъ разъ“.

* * *

51. А самъ, вернувшись [49]) у [50]) будынкы [51])
свое лахматья [52]) позбиравъ [53]),
мизерiи наклавъ двѣ скрынки [54]),
на човенъ [55]) зразъ одыславъ [56]),

---

[1]) смикнувъ Ж. [2]) псяюху 1839 П. К. Ж. 1842. [3]) закричавъ П. К. [4]) лишъ П. К. Ж. [5]) швидче П. К. Ж. [6]) убѣрайся Ж. [7]) съ К. П. Ж. [8]) Дидоною К. П. Ж. [9]) женихайся П. К. Ж. [10]) тобѣ походъ Ж. [11]) се. П. К. Ж. [12]) таки П. К. Ж. [13]) дѣло П. [14]) робишъ П. К. [15]) да П. [16]) швидко П. К. Ж. [17]) и П. К. Ж. [18]) извомпишъ П., задробишъ К., заробышъ Ж. [19]) тобѣ дать П. [20]) халазѣю Ж. [21]) вѣнъ Ж. [22]) выдавпть П. К., видавить Ж. [23]) олiю П, К. [24]) отъ тилько П. К., оттѣлько Ж. [25]) йще П. К. [26]) побарись П. К. 1842, забарись Ж. [27]) гляди П. К. Ж. [28]) нышечкомъ П. К., нищечкомъ Ж. [29]) видсиль П. К., вѣдсѣль Ж. [30]) нема П. К. Ж. [31]) дождись П. К. Ж. [32]) Эней К. Ж. [33]) пѣджавъ Ж. [34]) хвѣсть Ж. [35]) затрусивсь П. К. Ж. [36]) увесь П. К. Ж. [37]) вѣнъ Ж. [38]) якiй П. К. Ж. [39]) метнувся Ж. 1839. [40]) митью П. К. 1839. [41]) Троянцѣвъ Ж. [42]) позбирати П. К., позбѣраты Ж. [43]) зобравши П. К. Ж. [44]) швидче П. К. Ж. [45]) всѣми П. К. Ж. [46]) клунками П. К. Ж. [47]) збѣрайтесь Ж. [48]) швендайте П. К Ж. 1842. [49]) вернувшися К. [50]) въ К. [51]) будынки П. К. Ж. [52]) лахматье К. Ж., лахмитье П. [53]) позбѣравъ Ж. [54]) скриньки П. К. Ж. [55]) човни П. [56]) одиславъ Ж.

а) А що ты робишь? Пьешъ сывуху! П. К. Ж. 1839, 1817, 1842 (робышъ Ж., робишь К.). *б*) Та швыдко и не такъ задробышъ 1839.

и дожидався тилько [1]) ночи,
що [2]) якъ Дыдона [3]) зомкне [4]) очи,
що бъ не прощавшись тягу [5]) дать:
хоть винъ [6]) за нею и журывся [7]),
и хоть той [8]) цѣлый день нудывся [9]),
та [10]) ба! вже [11]) треба покидать...

* * *

52. Дыдона [12]) заразъ угадала [13]),
чого сумуе [14]) панъ Еней [15])!
и все на усъ собѣ [16]) мотала,
що-бъ умудрытыся [17]) й ѣй [18])...
Съ за печи [19]) часто выглядала [20])
а [21]) притворылась [22]), що [23]) кунала [24]),
и мовъ вона хотѣла спать.
Еней [25]) же думавъ, що вже спала,
и тилько [26]) що хотѣвъ дать драла,
ажъ ось Дыдона [27]) за чубъ хвать...

* * *

53. „Постій [28]), прескурвый, вражый [29]) сыну!
„зо мною прежде [30]) расплотысь, [31])
„отъ [32]) задушу, якъ злу лычыну [33])!
„Ось ну лышъ [34]) тилько [35]) завертысь [36])!
„Отъ такъ [37]) за хлѣбъ, за силь [38]) ты платышъ [39])?
„прывыкшы [40]) всѣмъ [41]) ты [42]) насмѣхатысь [43]),
„роспустышъ [44]) славу й по мнѣ [45])?
„Нагрѣла въ пазусѣ гадюку,
„що послѣ причынила [46]) муку,
„послала пуховыкъ [47]) свинѣ [48]).

* * *

54. „Згадай, якій прійшовъ [49]) до мене?
„що ни сорочки не було!
„и постоливъ [50]) чортъ мавъ у тебе!
„въ кишенѣ жъ пусто, ажъ [51]) гуло!
„не [52]) знавъ ты, що на свѣтѣ [53]) гроши!
„Матня подралась и холошы [54]), *а*) 1817.

---

[1]) тѣлько Ж. [2]) щобъ Ж. [3]) Дидона П. К. Ж. [4]) зимкне Ж. [5]) драла П. [6]) вѣнъ Ж. [7]) журився П. К. Ж. [8]) и свѣтомъ П. К. Ж. 1839. [9]) нудився П. К. Ж. [10]) да П. К. [11]) бачь 1842. [12]) Дидона П. К. Ж. [13]) отгадала П. К. вѣдгадала Ж. 1839. [14]) мусуе Ж. [15]) Эней К. Ж. [16]) на умь сіобѣ Ж. [17]) умудритися П. К., умудрытися Ж. [18]) ей П. К. Ж. [19]) зъ-за П. К. Ж. [20]) выглядала Ж. [21]) и Ж. у К. нема. [22]) прикинувшись К. 1842, притворилась П. Ж. [23]) будимъ К. 1842. [24]) куняла П. К. Ж. [25]) Эней К. Ж. [26]) тѣлко Ж. [27]) Дидона П. К. Ж. [28]) постѣй Ж. [29]) вражій П. К. Ж. [30]) перше П. К. Ж. [31]) росплатись П. К. Ж. [32]) я П. [33]) личину П. К. Ж. [34]) лишь Ж. [35]) тѣлко Ж. [36]) завертись П. К. Ж. [37]) оттакъ Ж. [38]) сѣль Ж. [39]) платишъ П. К. [40]) привыкъ П., привикъ Ж. [41]) увсѣмъ П., усѣмъ Ж. [42]) ты всѣмъ привыкши К. 1842. [43]) насмѣхатись П. К. Ж. [44]) роспустишъ П. К. Ж. [45]) славу по минѣ П. К. Ж. [46]) причинила П. К. Ж. [47]) пуховыкъ П. К. Ж. [48]) свиньи Ж. [49]) пришовъ П. К. [50]) постолѣвъ Ж. [51]) якь Ж. [52]) чи К. [53]) такее П. К. Ж. 1817, 1842, з звиръ и 1839 (у Ж. витерто за звиръ). [54]) колоши П. Ж.

а) Мавъ без матни одни холоши.

а) Онучи драны и колоши 1839 (у Ж. це витерто).

„рубецъ [1]) бувъ на рубцѣ въ штанахъ [2]), *б*) 1839, 1817.
„И все [3]) порвалось и побылось [4]),
„а ж ъ т ѣ л о у [5]) д и р к ы [6]) с в ѣ т ы л о с ь [7]) *в*) 1839, 1817.
„свытына [8]) вся була въ латкахъ.

* * *

55. „Ч и я ж ъ т о б ѣ т а н е г о д ы л а [9])? *а*), К. 1839, 1842.
„Хыба [10]) бъ [11]) рожна ты [12]) захотѣвъ!
„Десь вража маты [13]) пидкусыла [14]),
„що бъ гарный [15]) тутъ ты не сыдѣвъ [16])!..“
Дыдона [17]) гирько [18]) зарыдала [19]),
изъ серця [20]) ажъ волосья рвала,
и закраснѣлася, мовъ ракъ;
запѣнилась, посатанѣла,
ниначе [21]) дурману изьѣла [22]),
залаявъ [23]) на [24]) Енея [25]) такъ:

* * *

56. „Поганый, мерзкій [26]), скверный [27]), брыдкій [28]),
„Курваль [29]), розбійникъ [30]), католикъ [31]) *г*) (бурлака та и католикъ 1817).
„гульвѣса [32]), пакосный, престыдкій [33]),
„негидный, злодѣй, еретыкъ! [34])
„за кучму сю твою велику
„якъ дамъ тобѣ ляща [35]) у пыку [36]),
„отъ [37]) тутъ тебе лызне [38]) и чортъ!
„И очи выберу [39]) изъ лоба
„въ [40]) тоби [41]), дыявольска [42]) ходоба [43]).
„Трясешся... мовъ зимою хортъ...

* * *

57. „Мандруй до чорта [44]) изъ рогамы [45])...
„Нехай тобѣ прыснытця [46]) бѣсъ,

---

[1]) рубець П. Ж. [2]) штаняхъ Ж. [3]) та й те К. 1842 [4]) побилося П. К. [5]) скризь П. [6]) дирки П., дѣрки Ж. [7]) свѣтились П. К. Ж. [8]) свитина П. К. Ж. [9]) годила К. [10]) хиба П. К. Ж. [11]) пропущено П. К. [12]) ты трясци П., рижна ты К. [13]) сила П., вражи мати К., у поправкахъ — вража. [14]) пидсмѣяла П., подсмѣяла Ж., у Ж. було подкусѣла, пидкусила К. [15]) хирный П. К. Ж. 39. [16]) сидѣвъ П. К., сѣдѣвъ Ж. [17]) Дидона П. К. Ж. [18]) гѣрко Ж. [19]) заридала П. К. [20]) сердця К. [21]) неначе Ж. [22]) изъѣла П. К., изьила Ж. [23]) залаяла П. К. Ж. [24]) пропущено П. К. Ж. [25]) Энея К. [26]) мерзьский Ж. [27]) гидкій П. [28]) бридкій П. К. Ж. [29]) бурлакъ П. 1827, р ѣ з у н ъ 1839, Ж. [30]) разбойникъ Ж, розбійникъ П. [31]) католикъ П. К., кателикъ Ж. [32]) гульвиса П. К. [33]) престидкій Ж. [34]) еретикъ П. К, эретикъ Ж. [35]) ляща тобѣ я К. 1842. [36]) пику П. К. Ж. [37]) то П. К. Ж. [38]) лизне Ж, [39]) выдеру П. К., видеру Ж. [40]) пропущено П. К. Ж. [41]) тобѣ П. К. Ж. [42]) діявольска П. К., діяволска Ж. [43]) худоба П. К. Ж. [44]) до сатаны 1842 р. [45]) рогами П. К. [46]) приснится П. К. Ж.

б) И только слава, що въ штанахъ,
в) Ажъ глянуть соромъ — такъ свѣтилось К. 1842.
а) Чи я жъ тебе не годовала П. Ж., у Ж. було: тобѣ да не годила.
а) Чи ще жъ тебе я не годовала 1817.
г) Некчимный ланецкъ, католикъ К. 1842.

„съ [1]) твоимы [2]) сучымы [3]) сынамы [4]),
„що бъ врагъ побравъ [5]) васъ всѣхъ гульвѣсъ [6])!..
„що бъ ни горѣли [7]), ни болѣлы [8]).
„на чистоту [9]) щобъ поколѣлы [10]),
„що бъ не оставсь ни чоловѣкъ...,
„булы [11]) щобъ зъ вамы [12]) злые боли [13]), *а*)
„що бъ доброй [14]) вы [15]) не зналы [16]) доли [17]), *б*),
„що бъ вы скытались [18]) по вѣкъ!“ [19])

* * *

58. Еней [20]) видъ неи [21]) одступався [22])
поки [23]) ступывъ [24]) черезъ поригъ [25]);
а дали [26]) и [27]) неоглядався,
зъ двора, собака мовъ [28]), побигъ [29]).
Прибигъ [30]) къ Троянцямъ [31]), засапався,
обмокъ въ поту, якъ бы купався;
мовъ съ торгу въ школу [32]) курохватъ!
Потимъ [33]) у човенъ хутко сѣвшы [34]), *в*),
и ѣхати совсѣмъ [35]) звелѣвшы [36]),
неоглядаючись [37]) назадъ.

* * *

59. Дыдона [38]) тяжко зажурылась [39]);
ввесь [40]) день неѣла [41]), ни пыла [42])
все тосковала, все нудылась [43]),
крычала [44]), плакала, ревла;
то бѣгала, як бы шалена,
стояла довго тороплена,
кусала нигти [45]) на рукахъ;
а далѣ сѣла на порозѣ,
ажъ занудыло [46]) ѣй небозѣ —
невстояла [47]) и на ногахъ [48]).

* * *

60. Довгенько такъ [49]) посумовавшы [50])
пишла [51]) у хату [52]) на постѣль;...

---

[1]) зъ П. К. [2]) твоими П. К. Ж. [3]) сучими П. К. Ж. [4]) сынами П. К. Ж. [5]) узявъ П. К. Ж. [6]) гульвисъ П. К. [7]) горѣлы Ж. [8]) болѣли П. К. Ж. [9]) на чистому К. Ж. [10]) поколѣли П. К. Ж. [11]) були П. К. Ж. [12]) вами П. К. Ж. [13]) болѣ Ж. [14]) доброи П. К. Ж. [15]) пропущено П К. Ж. [16]) знали П. К. Ж. [17]) долѣ Ж. [18]) шаталися П. К. Ж. 1839, 1842. [19]) на вѣкъ П. *а*) и *б*) у П. К. Ж. 1839 переставлено. [20]) Эней К. Ж. [21]) вѣдней Ж. [22]) отступався П. К. Ж. [23]) пока Ж. [24]) зайшовъ П. К, ступивъ Ж. [25]) порѣгь Ж. [26]) далѣ П. К. Ж. [27]) ажъ П. К. Ж. [28]) въ собачу рысть К. 1842. [29]) побѣгъ П. К. Ж. [30]) прибѣгъ П. К. Ж. [31]) Троянцамъ Ж. [32]) въ школу съ торгу П. Ж. [33]) потѣмъ Ж. [34]) сѣвши П. К, Ж. [35]) своимъ П. К. Ж. 1839. [36]) велѣвши П. К., звелѣвши Ж. [37]) не оглядався самъ П. К., не оглядавшись самъ Ж. 1839. [38]) Дидона П. К, Ж. [39]) зажурилась П. К. [40]) весь П. К. Ж. [41]) ни ѣла П. К. Ж. [42]) пила П. К. Ж. [43]) нудилась К. Ж. [44]) кричала П. К. [45]) ногти П. К. ногтѣ Ж. [46]) занудило П. К Ж. [47]) и не встояла П. К. [48]) Тут далі в виданні Котляревського 1809 р. добавлено 4 строфи (стор. 27—28), яких нема ні у П., ні у Ж., ні в виданню 1808 р., ні 1839. Цих 4 строф нема й в рукопису 1817. [49]) тамъ Ж. [50]) посумовавши П. К, Ж. [51]) пѣшла П. К. Ж. [52]) въ будынки К. 1842.

в) Потимъ въ човенъ хутенько сившы 1842.

подумавшы [1]), тамъ погадавшы [2]),
проворно скочила на пилъ [3]);
узявшы [4]) съ [5]) запѣчки [6]) кресало
и клочья [7]) въ пазуху чи мало,
тыхенько [8]) выйшла [9]) на вгородъ [10]).
Нычною [11]) се було добою
и самой тыхою [12]) порою,
якъ спавъ хрещеный весь народъ.

* * *

61. Стоявъ въ Дыдоны [13]) у загони [14])
съ кызяку [15]) (54) складеный [16]) кырпычь [17]); *а*) 1839, 1817.
іого придбалы волы [18]), кони [19]); *б*) зимою [20]) нымъ [21]) топылы [22]) пѣчь; *в*) } 1817
въ костры [23]) бувъ зложеный [24]) сухенькій,
якъ порохъ, бувъ уже палкенькій [25]),
іого [26]) держалы [27]) на пидъ палъ [28]).
Отъ-тутъ [29]) вона [30]) огонь кресала,
и въ клочьѣ [31]) гарно размахала [32]),
и розвела пожаръ чи малъ.

* * *

42. Кругомъ костеръ той запалывшы [33]).
зо всей одежи [34]) раздяглась [35]),
въ огонь одежу положывшы [36]), *г*)
сама въ огнѣ тамъ [37]) уляглась [38])... *д*)*)
вкругъ [39]) неи поломья палало...
Покійныци [40]) невидно [41]) стало.
пишовъ [42]) отъ [43]) неи дымъ и чадъ!
Енея [44]) такъ вона любыла [45]),
що ажъ сама себе спалыла [46])...
Послала душу къ чорту въ адъ.

---

(54) съ навозу.

[1]) подумавши П. К. Ж. [2]) погадавши П. К. Ж. [3]) пѣлъ Ж. [4]) узявши П. Ж. и взявши К. [5]) зъ П. Ж. [6]) запѣчка П. К. Ж. [7]) клочя Ж. [8]) тихенько П. К. Ж. [9]) вийшла Ж. [10]) городъ П. К. [11]) ночною П. К., нѣчною Ж. [12]) тихою П. К. Ж. [13]) Дидони П. у неи К., Дидоны Ж. [14]) загонѣ Ж., на городѣ К. [15]) кизяку П. Ж. [16]) складенный Ж. [17]) кирпичь П. Ж. [18]) волы придбалы й кони П. [19]) конѣ Ж. [20]) зѣмою Ж [21]) имъ П. Ж. [22]) топили П. Ж. [23]) въ кострѣ К. Ж., въ костеръ П. [24]) сложеный П. К. складенный Ж. [25]) сухенькій Ж. [26]) и К. [27]) держали К. Ж., держала П. [28]) пидпалъ К., пидкладъ П., пѣдпалъ Ж [29]) пидъ нимъ К. [30]) вѣна Ж. [31]) клочьи П. К., клоччѣ Ж. [32]) розмахала П. К. Ж. [33]) запаливши П. К. Ж. [34]) одежды К., одежы Ж. [35]) роздяглась П. К. Ж. [36]) положивши П. Ж. [37]) тимъ К., тѣмь Ж. П. [38]) простяглась К., улеглась П. [39]) въ кругъ Ж. [40]) покійници П. К., покѣйницы Ж. [41]) не выдно К. Ж., не видко П. [42]) пѣшовъ Ж. [43]) одъ П. К. вѣдъ Ж. [44]) Энея К. Ж. [45]) любила П. К. [46]) спалила П. К. Ж.

*) Не знаю, відкіль І. Стешенко взяв, що в виданню 1808 р. цей стихъ читається так: въ огонь оцету положывшы (Київська Старина 1898 р. № 10, стор. 22): там також, як і в виданню П. стоїть: въ огонь одежу положивши.

а) Въ кострѣ на зиму очеретъ;
б) хоть се не по царскій породѣ,
в) та где жъ взять дровъ, коли все степъ К. 1842.
г) Въ огонь лахматье все сложивши К.
д) Да и сама тутъ улеглась П.

Енеиды малороссійской

Часть 2-я. [1])

1. Еней [2]) сподарь посумовавши,
Насылу [3]) трохи схаменувсь [4]).
Поплакавши и порыдавшы [5]),
Сывухы [6]) добре [7]) натягнувсь [8])...
Но все їого таки [9]) мутыло [10])!
И коло серденька крутыло [11]);
Небижчикъ [12]) тяжко [13]) щось вздыхавъ;
Винъ [14]) моря такъ уже [15]) боявся,
Що [16]) на Богивъ [17]) несподѣвався [18])
И батькови [19]) недовѣрявъ.

* * *

2. А вѣтры изъ заду все трубылы [20])
Въ потылицю [21]) їого човнамъ,
Що [22]) мчалысь [23]) изо всей [24]) ажъ [25]) сылы [26])
По чорнымъ, пѣнявымъ водамъ.
Гребци [27]) и весла положылы [28])
Да [29]) сыдя [30]) люлечкы [31]) курыли [32])
И курнякалы [33]) пѣсенїокъ [34]),
Козацкихъ [35]), гарныхъ [36]), запорожскихъ [37]),
А яки зналы [38]), то [39]) Московскихъ [40])
Выгадовалы [41]) бреденїокъ [42]).

* * *

3. Про Сагайдачного спѣвалы [43]),
Лыбонь [44]) спѣвалы [45]) и про Сѣчь,
Якъ въ пыкенеры [46]) набыралы [47]),
Якъ мандровавъ козакъ всю ничь [48]).
Полтавску [49]) славыли [50]) шведчину,
И ненька [51]) якъ свою дытыну [52])

---

[1]) Ця друга частина відповідає III друкованих видань 1798 р., 1809 і рукопису Ж. [2]) Эней К. Ж. [3]) силу П. К. Ж. [4]) вгамовавсь П. К. Ж. 1842. [5]) поридавши П., порыдавши К. Ж. [6]) сивушкою П. К. Ж. 1842. [7]) пропущено П. К. Ж. [8]) почастовавсь П. К. Ж. 1839, 1842. [9]) но все таки їого П. К. Ж. 1842. [10]) мутило П. К. Ж. [11]) крутило П. К., 1839, нудило Ж. — замість витертого — крутило. [12]) небѣжчикъ Ж. К. [13]) часто П. К. Ж. [14]) вѣнъ Ж. [15]) дуже такъ П. [16]) що й П. [17]) Богѣвъ Ж. [18]) полагався П. К. 1842, не поквапляся 1839. поваплялся Ж. [19]) батькови Ж. [20]) трубили П. К., трубыли Ж. [21]) потилицю Ж., потылицю П. К. [22]) у Ж. пропущено. [23]) мчалися П. К., помчалися Ж. [24]) зо всеи П. К. Ж. [25]) пропущено П. К. Ж. [26]) силы П. К. [27]) гребцѣ Ж. [28]) положили П. К. Ж. [29]) та К. Ж. [30]) сидя П. К. Ж. [31]) люлечки П. К. Ж. [32]) курили П. К. [33]) курникали П., кургикали К. Ж. 1842. [34]) пѣсеньки П. [35]) козацьки П. [36]) гарны П. [37]) запорозьки П., запорозкихъ Ж. [38]) знали П. К. Ж. [39]) то й П. [40]) московськи П. [41]) выгадовали П. К., вигадовали Ж. [42]) брѣденьки П., бриденїокъ К. [43]) спѣвали П. К. Ж. [44]) либонь П. К. Ж. [45]) спѣвали П. К. Ж. [46]) пикинеры П. К. Ж. [47]) набирали П. К., выбѣрали Ж. [48]) нѣчъ Ж. [49]) полтавську П. [50]) славили П. К., славылы Ж. [51]) неня П. К. Ж. 1842. [52]) дитину П. К. Ж.

Зъ двора провадыла [1]) въ походъ;
Якъ пидъ [2]) Бендерью [3]) воевалы, [4]) (так і 1817 і 1839—Бендерью).
Безъ галушокъ [5]) якъ помиралы [6]),
Колысь [7]) якъ бувъ голодный годъ.

* *
*

4. Не такъ-то дѣтця [8]) все хутко,
Якъ швыдко [9]) кажутъ [10]) намъ казокъ [11]). Так і 1839.
Еней [12]) нашъ плывъ [13]) хоть дуже прудко [14]),
Да [15]) вже-жъ [16]) винъ [17]) плавав не деніокъ.
Довгенько по морю щось шлялысь [18]),
И [19]) самы [20]), о свѣтѣ незналысь [21]),
Незнавъ Троянецъ [22]) ни одынъ [23]),
Куда [24]), про що и якъ швындуютъ [25]),
Куда [26]) се такъ воны мандруютъ [27]),
Куда [28]) ихъ мчитъ [29]) Анхизивъ [30]) сынъ.

* *
*

5. Отъ-такъ [31]) поплававшы [32]) чи мало [33])
И поблудывшы [34]) по морямъ,
Якъ ось и землю видно [35]) стало,
Побачилы конецъ [36]) бѣдамъ.
До берега якъ разъ прысталы [37]),
На землю съ [38]) човнивъ [39]) повставалы [40])
И сталы [41]) тута отдыхать [42]).
Ся Кумскою [43]) *) земелька звалась. Так і 1839 і 1817.
Вона Троянцямъ сподобалась,
Далось и ѣй [44]) Троянцивъ [45]) знать.

* *
*

6. Разгордіяшъ [46]) наставъ Троянцямъ,
Опять [47]) забулы [48]) горѣвать [49]);

---

[1])проводила П., провадила К. [2]) пѣдъ Ж. [3]) Бендери П., Берденью Ж. [4]) пидступали П., воїовалы Ж. К. [5]) якъ безъ галушокъ П. [6]) помирали П. К. помѣрялы Ж. [7]) колись П. К. Ж. [8]) дѣется П. К. Ж. [9]) швидко П. К. Ж. [10]) кажуть Ж., кажутъ К. [11]) скочишь у човнокъ П. (у Ж. помилково показано, у П.—скочить), [12]) Эней К. Ж. [13]) пливъ П. Ж. [14]) у Ж. прудко замість витертого мабуть хутко. [15]) та К. [16]) вже Ж. [17]) вѣнъ Ж. [18]) шляли П., шлялись К., члялись? Ж. [19]) а П. [20]) сами П. Ж. [21]) знали П., знались Ж. К. [22]) Троянець П. К. Ж. [23]) одинъ П. К. Ж. [24]) куды К. [25]) швындують П., швендюютъ К., швандують Ж. [26]) куды К. Ж. [27]) мандрують П. К. [28]) куды П. К. [29]) мчить П. Ж. [30]) Анхизывь Ж. [31]) оттакъ Ж. [32]) поплававши П. К. Ж. [33]) не К. Ж. [34]) поблудивши П. К. Ж. [35]) видко П., видно К. Ж. [36]) конець П. кинець К., кѣнець Ж. [37]) пристали П. К. Ж. [38]) зъ Ж., съ човнивъ на землю П. [39]) човнывъ К. човнѣвь Ж. [40]) позбѣгали П., повставали К. [41]) стали П. К. [42]) отдихать П. Ж. [43]) Нумелей П. Ж. (у Ж. Нумелей стоїть замість якогось иншого витертого слова, котрого не можна розібрати). [44]) ий Ж. [45]) Троянцѣвъ Ж. [46]) Розгардіяшъ П. К., розгардіяшь Ж. [47]) изновь П. [48]) забули П. К. Ж. [49]) горіовать П. К., горювать Ж

*) В І. Стешенка показано, що в виданню 1808 р. тут стоїть Кумелей (Київська Старина 1898 р., № 10, стор. 17), що не відповідає дійсності: тут також, як і у П.—Нумелей.

Буває [1]) щастье [2]) скризь [3]) (1) поганцямъ;
А добрый [4]) мусытъ [5]) погыбать [6])...
И тутъ воны нешановалысь [7]),
А заразъ всѣ и потаскалысь [8]),
Чого хотѣлося шукать.
Иншому [9]) меду да горѣлкы [10]),
Другому [11]) молодыци [12]), дѣвкы [13])
Оскому щобъ зъ зубивъ [14]) зогнать. *а*).

* * *

7. Бурлаки [15]) си [16]) були [17]) моторни [18]),
Тутъ познакомылысь [19]) тотъ-часъ [20])!
Съ [21]) дыявола [22]) швыдки [23]), проворни [24]),
Подпустять [25]) москаля якъ разъ:
Зо всими [26]) митью [27]) побраталысь [28]),
Посваталысь [29]) и покумалысь [30]),
Мовъ зроду [31]) тутечка [32]) жыли [33]).
Хто мавъ къ чому [34]) яку кибиту [35])
И, пидтягавшы оковиту, (2) *б*)
Всѣ веремѣю [36]) пиднялы [37]).

* * *

8. Де [38]) досвѣтки? де [39]) вечерныци [40])?
Або весельля [41]) де [42]) було?
Дѣвчата де [43]) и молодыци [44])?
Кому родыны [45]) надало,
То тутъ Троянци [46]) і вродылись [47]).
И лышъ [48]) гляды, [49]) той заходылысь [50])
Коло жиночокъ [51]) ворожыть [52]).
И чоловикивъ [53]) пидповивши [54]),
Жинокъ [55]) куда хто знавъ повивши [56])
Давай по чарцѣ зъ нымы [57]) пыть [58]).

---

(1) Сплошъ. (2) Т. е. водку.

[1]) и всюди П. [2]) счастья П. [3]) есть П., скрѣзь Ж. [4]) добры П. [5]) мусять П., мусить К., мусить Ж. [6]) погибать П. Ж., пропадать К. 1842. [7]) шановались П. К. Ж. [8]) потаскались П. К. Ж. [9]) якому П. К. Ж. 1842. [10]) горѣлки П. К. Ж. [11]) якому П. К. Ж. 1842. [12]) молодици П. К, молодицѣ Ж. [13]) дѣвки П. К. Ж. [14]) зубѣвь Ж. [15]) бурлакы Ж. [16]) всѣ Ж. [17]) булы Ж. [18]) моторны П. К. Ж. Були бурлаки си моторны К. 1842. [19]) познакомились П. К. Ж. [20]) заразъ П., той часъ К., у часъ 1839 Ж. [21]) зъ Ж. [22]) діявола П. К. Ж. [23]) швидки П. К. Ж. [24]) проворны П. К. Ж. [25]) пидпустять П., пидпустятъ К., пѣдпустять Ж. [26]) всѣми П. К. Ж. [27]) мѣтью Ж. [28]) побратались П. К. Ж. [29]) посватались П. К. Ж. [30]) покумались П. К. Ж. [31]) зъ роду П. К. Ж. [32]) тутечки Ж. [33]) жили П. К., жилы Ж. [34]) чому Ж. [35]) хибету П., кибету К. Ж. [36]) вереміи П., веремію К. [37]) пидняли П. К., пѣднялы Ж [38]) гдѣ Ж., где К. [39]) где К. Ж. [40]) вечерници П., вечерници К., вечерницы Ж. [41]) весѣлья П., весилья К, вѣсѣлье Ж. [42]) где Ж. К. [43]) где К. Ж. [44]) молодици П. К., молодицѣ Ж. [45]) родины П. К. Ж. [46]) Троянцѣ Ж. [47]) вродились П. К. Ж. [48]) лишъ К, лишь П. Ж. [49]) гляди П, К. [50]) заходились П. К. Ж. [51]) жинокъ тамъ П. 1842. жѣнощинь Ж. жинощинъ К. [52]) ворожить П. К. Ж. [53]) человѣкивъ П. К., человѣковъ Ж. [54]) пѣдповивши Ж. [55]) жѣнокь Ж. [56]) повѣвши К. Ж. [57]) ними П. К. Ж. [58]) пить П. К. Ж.

а) Зъ зубивъ оскому що-бъ зогнать П.

б) Такого той шукавъ бенкету П. К. Ж. (бенькету К.), 1817, 1842. Того той шукавъ бенкету 1839.

9. Яки [1]) булы [2]) до картъ охочы [3]),
То не сидѣлы [4]) дурно тутъ,
Игралы [5]) часто до пивночи [6])
Въ визкы [7]), въ пары [8]), у лавы, въ жгутъ [9]),
У памфиля [10], въ визка [11]), и въ кепа.
Кому жъ изъ ныхъ [12]) була дотепа, (3)
То въ гроши [13]) гралы [14]) въ сѣмь [15]) листѣвъ [16]).
Тутъ всѣ по волѣ [17]) забавлялись,
Пылы [18]), игралы [19]), женыхалысь [20]),
Ни хто безъ дѣла не сыдѣвъ [21]).

* * *

10. Еней [1]) одынъ [2]) не веселывся [3]),
Іому немыло [4]) все було.
Іому Плутонъ да [5]) батько [6]) снывся [7]),
И пекло въ голову ввійшло [8]). *а*) Так і 1839, і 1817, і 1842
Оставывши [9]) своихъ гуляты [10]),
Пишовъ [11]) скризь [12]) по полямъ [13]) шукаты [14]),
Що бъ хто [15]) дорогу показавъ,
Куда у [16]) пекло [17]) мандроваты [18]) *б*) } так і 1839.
Що бъ розизнаты [19]), роспытаты [20]), *в*) }
Бо въ пекло стежкы [21]) винъ [22]) незнавъ.

* * *

11. Ишовъ, ишовъ, ажъ зъ русыхъ кудривъ [1])
Въ тры [2]) ряды капавъ питъ [3]) на нызъ [4]).
Якъ ось зобачывъ [5]) щось и узрѣвъ [6]),
Густый пройшовши дуже [7]) лѣсъ.
На вижцѣ [8]) курячій [9]) стояла
То [10]) хатка дуже обветшала,

---

(3) Удача.

[1]) яки жъ П. К. 1842. [2]) були П. К. Ж. [3]) охочи П. К. [4]) сидѣли П. К. Ж. [5]) играли П., гуляли К. 1842. [6]) пѣвночы Ж. [7]) въ носка П., ниска К., 1817, 1842, въ вѣзкаЖ., въ ниски 1839. [8]) пари П. [9]) въ джгутъ П. вжгутъ Ж. [10]) у панхвиля П., у панфиля Ж. [11]) вѣзка Ж., возка К. [12]) нихъ П. К. Ж. [13]) грошѣвь Ж. [14]) грали П. К. [15]) сѣмъ П. К. [16]) листивъ П. К. [17]) воли П. [18]) пили П. К. Ж. [19]) играли П. К., игрались Ж. [20]) женихались П. К. Ж. [21]) сидѣвъ П. К. Ж. [1]) Эней К. Ж. [2]) одинъ П. К. Ж. [3]) веселився П. К. Ж. [4]) мило П. К. Ж. [5]) та Ж. К. [6]) батко Ж. [7]) снився П. К. Ж. [8]) въ вѣйшло Ж. [9]) оставивши П. К. Ж. [10]) гуляти П. К. [11]) пѣповь Ж. [12]) скрѣзь Ж., самъ П. [13]) поляхъ Ж., полямъ К. полю П. [14]) шукати П. К. [15]) хто бы П. [16]) до К. 1842. [17]) пекла К. 1842. [18]) мандровати К. [19]) розизнати К. Ж. [20]) роспитаты К. Ж. [21]) стежки П. К. Ж. [22]) вѣнь Ж. [1]) що ажъ изъ чуба П. кудрѣвъ Ж. [2]) три П. [3]) пѣть Ж. [4]) нисъ П. 1842. нысъ К., нѣсь Ж. [5]) забачивъ П. К. Ж. [6]) изъ-за дуба П., узривъ К. [7]) уже П. [8]) нѣжцѣ Ж. [9]) курячій П. К. [10]) тамъ П., та Ж.

а) И пекло съ головы не шло П (у Ж. помилково тут показано варіянт П. „и пекло въ голову ввійшло“ — так тільки у К.).

б) Куды у пекло шляхъ надыбать,

в) Щобъ розглядѣти и розвѣдать П.

И вся вертѣлася кругомъ.
Винъ [1]), до теи [2]) пришовши [3]) хаты,
Хозяина [4]) ставъ выклыкаты [5]),
Прищулившися [6]) пидъ [7]) викномъ [8]).

* * *

12. Еней [9]) стоявъ и дожидався,
Що бъ вышовъ [10]) зъ хаты хто [11]) нибудь,
У двери [12]) стукавъ, добувався,
Хотѣвъ бувъ хатку зъ нижкы [13]) спхнуть.
Якъ выйшла [14]) бабыще [15]) старая,
Крыва [16]), горбатая, сухая,
Заплѣснѣвѣла [17]) вся въ шрамахъ,
Ряба, сѣда [18]), беззуба, коса,
Росхристасна, [19]) (4) простоволоса,
И якъ въ намыстѣ [20]) вся въ жовнахъ. (5).

* * *

13. Еней [21]) узрѣвъ такую [22]) ѣяцю,
Не знавъ изъ ляку, де [23]) стоявъ, [24])
И думавъ, що свою всю працю
На вѣки тута потерявъ.
Як ось до іого пидступыла [25]),
Яга ся и заговорила,
Роззявывши [26]) свои уста [27]):
„Гай! гай-же! слыхомъ [28]) послыхаты [29])!
Анхизенька [30]) вичми [31]) выдаты [32]),
А [33]) як забривъ [34]) ты въ си [35]) мѣста?“ *a*) так і 1839, і 1817.

* * *

14. Давно тебе я дожидаю,
И думала що вже пропавъ.
Я все дывлюсь [36]) да вызыраю [37]),
Ажъ ось колы [38]) ты причвалавъ.
Мынѣ [39]) вже росказалы [40]) зъ неба,
Чого тобѣ пылненько [41]) треба,

---

(4) Нароспашку. (5) Желваки.

[1]) вѣнь Ж. [2]) тои П. тіи К. Ж. 1842. [3]) прійшовши П. К. Ж. [4]) господаря П. [5]) выкликати П. К., викликаты Ж. [6]) и прищулився П., прыщурывшыся 1842. [7]) пѣдь Ж. [8]) вѣкномь Ж. [9]) Эней К. Ж. [10]) выйшовъ К., вийшовъ Ж. [11]) кто Ж. [12]) дверы Ж. [13]) нижки П. К., нѣжки Ж. [14]) вышла П., вийшла Ж. [15]) бабище П. Ж. [16]) крива П. Ж. [17]) заплѣснѣвивша П. заплѣснявила К. 1842, заплѣснявѣла Ж. [18]) сыва, ряба П., сѣда, ряба К. 1842. [19]) розхристана П., росхристана К. 1842, росхрѣстана Ж. [20]) намысти П., намистѣ Ж. [21]) Эней К. Ж. [22]) таку побачивъ П., таку узривши К. 1842, таку узрѣвши Ж. [23]) где К. Ж, [24]) стоять (?) Ж. [25]) пидступила П. К., пѣдступила Ж. [26]) роззявивши П. Ж. [27]) свій страшный ротъ П. [28]) слихомь Ж. [29]) послыхати П. К. Ж. [30]) Анхизенка П. К. Ж. [31]) въ вичи П, у вичь К. 1842. у вѣчь Ж. [32]) видати П. К. [33]) и К. Ж. [34]) забрѣвъ Ж. [35]) сѣ Ж. [36]) дивлюсь П. К. Ж. [37]) выглядаю П., вызираю К. Ж. [38]) коли К. Ж. [39]) минѣ П К. Ж. [40]) уже сказали П., уже росказали К. [41]) пильненько П., пилненько. К. Ж.

a) Якій жъ тебе принѣсъ къ намъ чортъ? П.

Отецъ [1]) твій [2]) бувъ, у мене тутъ. —
Еней [3]), сіому подывовався [4]),
И бабы сучои спытався [5]),
Якъ вѣдьму злую сю зовуть [6]). *а*) такъ і 1839, і 1817.

* * *

15. Я Кумская [7]) зовусь Сивилла,
Ясного Феба [8]) попадья [9]),
При іого храмѣ посидѣла [10]),
Давно жыву [11]) на свѣтѣ я:
У шведчину [12]) я дивковала [13]);
А татарва якъ набѣгала,
То вже я замужемъ була.
И перву [14]) саранчу [15]) за знаю;
Колы жъ [16]) бувъ трусъ, (6) як я згадаю [17]),
То вся здрогнусь, [18]) мовъ [19]) бы мала (7).

* * *

16. На свѣтѣ всячину я знаю,
Хоть никуди [20]) и нехожу,
И [21]) людямъ въ нуждѣ помогаю,
Я имъ на звѣздахъ ворожу,
Кому чи трясцю [22]) (8) одигнаты [23])...
Отъ [24]) заушницъ [25]) чи пошептаты, [26]),
Або и волосъ изигнать [27]).
Шепчу, уроки [28]) прогоняю,
Переполохы [29]) вылываю [30])...
Гадюкъ умѣю замовлять.

* * *

17. Теперь [31]) ходимо [32]) у [33]) каплыцю [34]), (9)
Тамъ Фебови [35]) ты поклонысь [36])
И обѣщай ему [37]) телыцю [38]),
А послѣ гарно помолысь [39]);
Не пожалѣй лишъ [40]) золотого
Для Феба [41]) свѣтлого, святого [42])

---

(6) Землетрясеніе. (7) Какъ ребенокъ. (8) Лихорадку. (9) Часовня.

[1]) отець К. Ж. [2]) твѣй Ж. [3]) Эней К. Ж. [4]) подивовався П. К. Ж. [5]) спитався К. Ж. [6]) зовутъ К. [7]) паночку П. [8]) Хвеба П. (не показано у Ж.) [9]) попадя Ж. [10]) посывѣла П., посѣдѣла К. Ж. [11]) живу П. К. Ж. [12]) при шведчинѣ К. 1842. [13]) дѣвовала П. К. Ж. [14]) першу П. 1842. [15]) сарану К. Ж. 1842. [16]) колижъ П. К, колись Ж. [17]) нагадаю К., изгадаю П. Ж. [18]) здригнусь П. К., здрыгусь Ж. [19]) якъ П. [20]) никуда Ж. [21]) а П. [22]) трясьцю П. [23]) одогнати П., одигнати К., отгадати Ж. [24]) А отъ Ж. [25]) заушинъ П., заушниць К. Ж. [26]) чи пошептаты П. К., у Ж. -чи пропущено [27]) изогнать П. Ж. [28]) и кори П. [29]) и перелоги П., переполохи К. Ж. [30]) выливаю П. К. Ж. [31]) теперъ К. [32]) ходѣмо Ж. [33]) лишь въ К. 1842. [34]) каплицю П. К. Ж. [35]) Хвебовѣ П. Фебовѣ Ж. [36]) поклонись П. К. Ж. [37]) іому П. К. Ж. [38]) телицю П. К. Ж. [39]) помолись П. К. Ж. [40]) лишь П. К. Ж. [41]) Хвеба П, [42]) ясного К.

а) Якъ, нененько, тебе зовуть? П.

Да и минѣ що [1]) перекынь [2]):
То мы тобѣ таки [3]) щось скажемъ,
А може въ пекло [4]) трактъ [5]) покажемъ,
Иды [6]), утрысь [7]), и бильшъ [8]) неслынь [9])“ (10)

* * *

18. Прїйшлы [10]) въ каплыцю [11]) передъ Феба [12]).
Еней [13]) поклоны быты [14]) ставъ,
Щобъ изъ блакитного [15]) Фебъ [16]) неба,
Іому всю ласку показавъ.
Сивиллу тутъ замордовало,
Ѣй очи на лобъ [17]) позганяло [18]), *а*)
И дыбомъ [19]) волосъ ставъ сѣдый,
Клубкомъ изъ рота пѣна былась [20]),
Сама жъ вся корчилась, крывылась [21]),
Мовъ духъ вселывся [22]) въ неи злый.

* * *

19. Тряслась, кректала, побывалась [23]),
Якъ бубенъ [24]) сыня [25]) стала вся, *б*) так і 1839, і 1817.
На землю пала и [26]) качалась [27])
У берлозѣ, [28]) якъ [29]) порося.
И чѣмъ [30]) Еней [31]) молився [32]) бильше [33]),
То все Сивиллѣ було гирше [34]).
А послѣ якъ перемолывсь [35]),
Съ [36]) Сивиллы тилько [37]) питъ [38]) котывся [39]),
Еней [40]) же на еи [41]) дывився [42]),
Дрожавъ [43]) одъ [44]) страху и трусывсь [45]).

* * *

20. Сивилла трохи очуняла.
Отерла [46]) пѣну на губахъ,
И до Енея [47]) проворчала
Приказъ отъ Феба [48]) въ сихъ словахъ:
„Такъ (?) [49]) Богивъ Олымпльскихъ [50]) рада,
Що ты и вся твоя громада

---

(10) не плачь.

[1]) тожъ П. [2]) перекинь П. К. Ж. [3]) таки тобѣ П. [4]) въ пекло й II. [5]) шляхъ 1842 р. [6]) иди П. К. Ж. [7]) утрись П. Ж. [8]) билшъ К., бѣлшъ Ж. [9]) слинь П. К. Ж. [10]) пришлы II. К. Ж. [11]) каплицю II. К. Ж. [12]) Хвеба II. [13]) Эней К. Ж. [14]) бити II. К. [15]) блакитнаго II. [16]) Хвебъ II. [17]) и очи на лобъ II. К. Ж. 1842. [18]) позгоняло П., пѣзганяло Ж. [19]) дибомь Ж. [20]) билась П. К. [21]) кривилась П. К. Ж. [22]) вселився II. К. Ж. [23]) подымалась II., побивалась К. [24]) бубонъ К. Ж. [25]) синя К. Ж. [26]) упавши на землю К. 1842, впала П. Ж. [27]) валялась П. [28]) якъ у берлозѣ П., барлозѣ К. [29]) мовъ К. [30]) що П. чимъ К. Ж. [31]) Эней К. Ж. [32]) молився II. К. Ж. [33]) бильше II.. билше К., бѣлше Ж. [34]) гирше К., гирьше П., гѣрше Ж., то все було Сывылли гирше 1842, [35]) перемоливсь II. К. Ж. [36]) зъ II. Ж. [37]) только П., тѣлко Ж. [38]) пѣтъ Ж. [39]) котився П. К. Ж. [40]) Эней К. Ж. [41]) на неи все П., ѣи К. ии Ж. [42]) дивився П. К. Ж. [43]) дрижавь Ж. [44]) отъ П. К. Ж. [45]) трусився П. К. Ж. [46]) обтерла [47]) П. Энея К. Ж. [48]) Хвеба II. [49]) така II. К. 1842. [50]) олимпськихъ П., олимпскихъ К. Ж.

а) И очи на лобъ позганяло II. К. Ж. 1842.

б) Якъ сопуха чернѣла вся П.

Небудете по смерть въ рыму [1]).
Но що тебе тамъ [2]) будутъ [3]) знаты [4]),
Твое именя [5]) выхваляты [6]).
Да [7]) ты нерадуйся сїому!

* * *

21. „Ище ты выпьешъ [8]) добру повну,
„По всѣмъ усюдамъ [9]) будешъ ты,
„И долю гирку [10]) невгомонну
„Готовсь [11]) всю напередъ [12]) клясты:
„Юнона ще не вдоволнылась [13]),
„Щобъ злоба еи [14]) окошылась [15])
„Хоть [16]) бы на правнукахъ твоихъ...
„Но послѣ будешъ жыть [17]) по пански [18]);
„И люде всѣ твои Троянски
„Забудутъ [19]) всѣхъ сихъ бѣдъ своихъ.

* * *

22. Еней [20]) похлюпывсь [21]), дослухався,
Сивилла що їому верзла;
Стоявъ, за голову узявся,
Не по їому ся рѣчь була:
„Трохи мене ты не морочишъ!
Незнатчину ты мнѣ [22]) пророчишъ“,
Еней [23]) Сивиллѣ говоривъ;
„Дїаволъ [24]) знае, хто въ [25]) васъ бреше,
Трохи бъ минѣ було [26]) нелегше,
Якъ бы я Феба [27]) непросывъ [28]).

* * *

23. „Да [29]) вже що буде, те и [30]) и будс!
„А буде те, що Бигъ [31]) намъ дасть.
„Не Ангелы [32]) . . . такїи [33]) жъ людс!
„Колысь [34]) намъ треба [35]) всѣмъ пропасть!
„До мене будь лишъ ты ласкава,
„Услужлива [36]) и нелукава,
„Мене до батька проведы [37]).
„Я проходывся [38]) бъ рады [39]) скукы [40]),
„Побачыты [41]) пекельны мукы [42]).
„А ну! на звѣзды погляды!“ [43])

---

[1]) Риму П. К. Ж. [2]) всѣ П. [3]) будуть П. К. Ж. [4]) знати П. К. Ж. [5]) имя твое П. твое имення Ж. [6]) тамъ величати П., выхваляти К. [7]) но П. К. Ж. 1842. [8]) випьешь Ж. [9]) по всѣхъ усюдахъ П. К. Ж. 1842. [10]) гирьку П. К., гѣрку Ж. [11]) готовъ П. [12]) не разъ свою Ж. свою не разъ П. К. 1842. [13]) вдоволилась П., вдовольнилась К. Ж. [14]) ѣи щобъ злоба П., ѣи злоба щобъ К. 1842, еи злоба щобъ Ж. [15]) окошилась П. К. Ж. [16]) хотя бъ П. К. Ж. 1842. [17]) жить П. К. Ж. [18]) паньски К. [19]) забудуть П. Ж. [20]) Эней К. Ж. [21]) похнюпивсь П. К. Ж, [22]) не розчовну що ты П. К. Ж. 1839, 1842. [23]) Эней К. Ж. [24]) дїяволъ П. К. Ж. [25]) зъ П. К. 1842. [26]) було бъ Ж. [27]) Хвеба П. [28]) просивъ П. К. Ж. [29]) та П. К. [30]) то П. Ж. [31]) Богъ П. К., Бѣгь Ж. [32]) не духи мы П., не ангели жь Ж. [33]) такіе жъ П. К. Ж. [34]) колись П. К. Ж. [35]) буде Ж. [36]) послушненька П. [37]) проведи П., поведи К. 1842. [38]) проходився П. К. Ж. [39]) ради П. К. [40]) скуки П. К. [41]) побачити П. К. побачиты Ж. [42]) муки П. К. Ж. [43]) погляди П. К.

* * *

24. „Не першій я, дай [1]) не послѣдній [2])
„Иду [3]) у пекло [4]) на поклонъ.
„Орфей [5]) якій уже [6]) негидный, [7])
„Да [8]) що жъ їому зробывъ [9]) Плутонъ!
„А Геркулесъ якъ увалився, [10])
„Такъ якъ у пекли и родився, (*a*)
„Що всѣхъ чортивъ [11]) порозгонявъ [12]).
„А ну черкнимъ [13])! а [14]) для охоты
„Тобѣ я дамъ на двѣ охвоты [15]). (11)
„Та [16]) нужъ кажы [17]), що бъ я вже [18]) знавъ".

* * *

25. „Огнемъ, якъ бачу, ты играешъ,
„Їому яга дала [19]) отвѣтъ:
„Ты пекла, бачу [20]), ще незнаешъ,
„Не мылъ [21]) тобѣ уже десь [22]) свѣтъ;
„Не любятъ [23]) въ пеклѣ жартоваты [24]),
„Повѣкъ [25]) тобѣ дадутся [26]) знаты [27]),
„Отъ-тилько нисъ [28]) туда [29]) посунь!
„Тобѣ тамъ буде недочмыгы [30]),
„Як пиднесутъ [31]) изъ оцтомъ [32]) фигы [33]),
„То заразъ схопыть [34]) тебе лунь. (12)

* * *

26. „Колыжъ [35]) сю маешъ ты охоту
„У батька [36]) въ пеклѣ побувать,
„Минѣ дай заразъ зароботу,
„То я пріймуся сумовать [37]), (sic)
„Якъ намъ у пекло [38]) довалытысь [39])
„И тамъ на мертвыхъ подывытысь [40]):
„Ты знаешъ, дурень небере.....
„А хто хоть трохи въ насъ [41]) тямущій,
„Умѣе жыть [42]) по правдѣ сущей [43]),
„То той хоть зъ батька, то здере.

---

(11) Напойки. У Котляревського це слово не пояснено.
(12) Колотье. У П. і К. не пояснено це слово.

[1]) та К. Ж. [2]) послѣдный Ж. [3]) пѣду Ж. [4]) до пекла К. 1842. [5]) Орхвей П. [6]) хоть бувъ не дуже гидный П., уже якій Ж. [7]) негѣдный Ж. [8]) та К. Ж. 1842. [9]) зробивъ П. К. [10]) увалився П. К. Ж. [11]) чортякъ К. Ж. [12]) порозганявъ К. Ж. [13]) черкнѣмо Ж [14]) пропущено у Ж.; и П. [15]) якойсь лихоты П., овхоты Ж. [16]) да Ж. [17]) кажи П. Ж., скажи К. 1842. [18]) вже я П. [19]) дала яга 1842 р. [20]) видно П. [21]) милъ П. К. Ж. [22]) сей П. [23]) люблять П. Ж. любятъ К. [24]) жартовати П. К. [25]) отъ-тамъ П. [26]) дадуться П. [27]) знати П. К. [28]) нѣсъ Ж. [29]) туды П. К. Ж. [30]) шмиги П. не до чмиги К. Ж. [31]) пиднесуть П. пѣднесуть Ж. [32]) оцьтомъ П. [33]) хвиги П. фиги К. Ж. [34]) вхопитъ К. вхопить П. Ж. [35]) колижъ П. К. Ж. [36]) батка Ж. [37]) мудровать П. мусовать К. Ж. 1842 [38]) до пекла К. 1842 [39]) довалитись П. К. Ж. [40]) подивитись П. К. Ж. [41]) у нас хоть трохи хто К. 1842 [42]) жить П. К. Ж. [43]) сущій П. К. Ж.

a) Дакъ такъ у пеклѣ росходився П. К. Ж. (у П. К замість дакъ — то).
a) Такъ тамъ у пеклѣ росходыся 1839.
a) То такъ у пекли росходився 1817, 1842.

* * *

27. „Покиль [1]) же що, то ты послухай
„Того, що я тобѣ скажу...
„Головы [2]) собѣ не чухай:
„Я въ пекло стежку покажу;
„Въ лѣсу великому, густому,
„Непроходымому [3]), пустому,
„Якеесь дерево росте;
„На іомъ [4]) кыслыци [5]) непростыи [6])
„Ростутъ [7]), якъ жаръ всѣ [8]) золотыи [9]),
„А деревце те не товсте.

* * *

28. Изъ дерева сіого зломыты [10])
Ты мусышъ [11]) гильку [12]) (13) хоть [13]) одну,
Безъ неи бо ни [14]) пидступыты [15])
Не можно [16]) передъ [17]) сатану...
Безъ гильки [18]) и назадъ не будешъ [19]);
И съ [20]) тѣломъ душу [21]) ты погубишъ [22]):
Плутонъ тебе закабалыть [23]).
Иды жъ [24])! да [25]) пыльно [26]) приглядайся!
На всѣ чотырѣ [27]) озырайся [28]),
Где [29]) деревце те заблыщыть [30]).

* * *

29. „Зломывши [31]) жъ заразъ убырайся [32]),
„Якъ мога швыдко [33]) утѣкай!
„Не становысь [34]), ни [35]) оглядайся
„И уши [36]) чимъ [37]) позатыкай [38]).
„Хоть будутъ [39]) голосы [40]) крычаты [41]),
„Щобъ ты оглянувся, прохаты [42]),
„Да ты [43]) не озыраючысь [44]) бѣжы [45]):
„Воны що бъ тилько [46]) погубыты [47]),
„То будутъ [48]) все тебе маныты [49]).
„Отъ-тутъ себе ты покажы [50])“.

---

(13) вѣтку.

[1]) покѣль Ж. покимъ К. 1842 р. [2]) и головы П. К. Ж. [3]) непроходимому П. К. Ж. [4]) на немъ П. на ніомъ К., на нѣмъ Ж. нимъ 1842 [5]) кислици П. К. кислицѣ Ж. [6]) простые К. простіи Ж. [7]) ростуть П. Ж. [8]) все П. К. Ж. [9]) золотые К. золотіи Ж. [10]) зломити П. К. [11]) мусишъ П. К. [12]) гѣльку Ж. [13]) хочъ П. [14]) и П. [15]) пидступити П. К. пѣдступиты Ж. [16]) тобѣ нельзя П. [17]) предъ П. [18]) гѣлки Ж. [19]) будишъ П. К. [20]) изъ Ж. [21]) и душу съ тѣломъ К. 1842 [22]) загубишъ П. погубышь Ж. [23]) закабалить П. Ж. закабалитъ К. [24]) иди жъ П. К. Ж. [25]) та К. [26]) тилько П. пильно К. Ж. [27]) чотыри П. К. чотыры Ж. [28]) озирайся П. Ж. [29]) де П. 1842 [30]) заблищить П. Ж. заблещитъ К. [31]) зломивши П. К. Ж. [32]) убирайся П. К. убѣрайся Ж. [33]) швидче П. К. Ж. 1842 [34]) становись П. К. Ж. [35]) не П. К. Ж. [36]) уха К. 1842. [37]) чѣмъ П. [38]) позатикай К. [39]) будуть П. Ж. [40]) голоса К. [41]) кричати П. крычати К. [42]) прохати П. К. [43]) гляди К. гляды Ж. 1842; у П.-нема [44]) не озирайся да П. не озырайсь К. 1842. [45]) бѣжи П. К. Ж. [46]) тѣлко Ж. [47]) погубити П. К. [48]) будуть П. К. Ж. [49]) манити П. К. маниты Ж. [50]) покажи П. К. Ж.

* * *

30. Яга тутъ чортъ зна де [1]) дѣвалась.
Еней [2]) остався тилько [3]) самъ,
Іому все яблонь [4]) та здавалась [5]),
Покою не було очамъ.
Шукать ѣи [6]) Еней [7]) попхався,
Втомывсь [8]), засапавсь, спотыкався [9]),
Покиль [10]) пришовъ [11]) пидъ якійсь [12]) лѣсъ;
Коловсь сердечный объ стернынья [13]),
Пошарпався весь [14]) объ шепшынья [15]),
Було й [16]) таке, що [17]) й [18]) рачки лизъ.

* * *

31. Сей [19]) лѣсъ густый бувъ несказанно;
И сумно все въ іому було;
Що [20]) выло [21]) тамъ все [22]) безпрестанно [23])
И страшнымъ голосомъ ревло.
Еней [24]), молитву [25]) прочитавшы [26]),
И шапку цупко [27]) пидвязавшы [28]),
У лѣсъ въ середыну [29]) пишовъ [30]).
Ишовъ и утомывсь [31]) чи мало,
На дворѣ жъ вже тогдѣ [32]) смеркало,
А яблони [33]) ще незнайшовъ [34]).

* * *

32. Уже винъ [35]) начынавъ [36]) боятысь [37]),
На всѣ чотырѣ [38]) озыравсь [39]),
Трусывсь [40]), да [41]) нѣкуды [42]) дѣватысь [43]),
Далеко дуже [44]) въ лѣсъ забравсь;
А бильше [45]) ще іого злякало,
Як щось у очахъ [46]) засыяло [47]),
Отъ-тутъ то берега пустывсь [48]).
Та якъ же послѣ удывився [49]), *a*)
Пидъ [50]) яблонею [51]) опынывся [52])—так і 1839 р.
За гильку [53]) заразъ ухватывсь [54]).

---

[1]) где Ж. [2]) Эней К. Ж. [3]) тѣлко Ж. [4]) яблоня П. К. яблуня 1842 [5]) привижалась 1839 р. Ж. [6]) еи Ж. [7]) Эней К. Ж. [8]) втомився П. К. Ж. [9]) спотикався Ж. [10]) поки К. 1842, потѣмъ Ж. [11]) прійшовъ П. К. Ж. [12]) темный П. К. 1842. [13]) тернину П. К. 1842 тернинья Ж. [14]) ввесь П. К. Ж. [15]) шепшину П. К. 1842, шепшинья Ж. [16]) пропущено у К. Ж. 1842 [17]) а де коли и П. [18]) пропущено у Ж. К. 1842 р. [19]) се Ж. [20]) щось П. К. Ж., [21]) вило Ж. [22]) пропущено у П. К. Ж. [23]) безперестанно П. К. безъ перестанно Ж. [24]) Эней К. Ж. [25]) молитву П. К. Ж. [26]) прочитавши П. К. Ж. [27]) дуже П. [28]) пидвязавши П. К. пѣдьвязавши Ж. [29]) середину П. К. Ж. въ лисную гущу и 1842 р. [30]) пѣшовъ Ж. [31]) утомився П. К. Ж. [32]) тогди К. тогди вже на дворѣ П. и на двори тогди 1842 р. [33]) яблуни П. К. 1842 яблонѣ Ж. [34]) найшовъ Ж. [35]) вѣнъ Ж. [36]) нагинавъ П. К. Ж. [37]) боятись П. К. Ж. [38]) чотыри П. К. чотыры Ж. [39]) озиравсь П. К. Ж. [40]) трусився П. К. Ж. [41]) та К. Ж. [42]) никуды П. К. нѣкуда Ж. [43]) дѣватись П. К. Ж. [44]) тяжко П. К. 1842 [45]) гирьше П. гиршъ К. гирше 1842. дуже Ж. [46]) у вочахъ Ж. [47]) засіяло П. К. Ж. [48]) пустився К. Ж. сердега опустився П. [49]) удивився П. К. Ж. [50]) пѣдь Ж. [51]) якъ пидъ кислиціой П. якъ пидъ кислицей К. 1842 яблунею Ж. [52]) опинився П. К. Ж. [53]) гѣльку Ж. [54]) ухватився П. К. Ж.

a) А послѣ дуже удивився П. К. 1842.

* * *

33. И не подумавшы [1]) ни мало,
Напьявсь, за гилечку [2]) смыкнувъ [3]),
Ажъ дерево [4]) те затрещало [5]),
И [6]) заразъ гильку [7]) отчахнувъ [8]),
И давъ чимъ дужъ изъ лѣсу драла,
Що ажъ земля пидъ [9]) нымъ [10]) стогнала [11]),
Бигъ [12]) такъ, що самъ себе нечувъ...
Бигъ [13]) швыдко [14]), що не оставлявся [15]),
Увесь объ колючки подрався [16]).
Якъ чортъ у репьяхахъ [17]) весь [18]) бувъ.

* * *

34. Прибигъ [18]) къ Троянцямъ, утомывся [20])
И отдыхаты [21]) простягнувсь,
Якъ хлюща потомъ весь [22]) облывся [23]),
Трохи, трохи не захлебнувсь [24]);
Велѣвъ [25]) съ бычни [26]) воливъ [27]) прыгнаты [28])
Зъ вывцями [29]) цапа [30]) (14) прыпасаты [31]),
Плутону въ жертву принесты [32]),
И всѣмъ богамъ, що пекломъ правятъ [33])
И грѣшныхъ душъ поправдѣ давять, *а*)
Що бъ гнѣву [34]) ихъ ненавесты [35]).

* * *

35. Якъ тилько [36]) темнота пахмарна [37])
Изъ неба злѣзла [38]) чорна ничь [39]),
Годына [40]) жъ стала балагурна [41]),
Якъ звѣзды повтѣкалы [42]) причь [43]);
Троянцы [44]) всѣ затормошалысь [45]),
Завешталысь [46]) и захваталысь [47])

---

(14) Козла.

[1]) подумавши П. К. Ж. [2]) гиленьку П. гѣльечку Ж. [3]) смикнувъ П. К. Ж. [4]) деревце Ж. [5]) затрѣщало К. зиблищило Ж. [6]) винъ П. [7]) гѣльку Ж. [8]) одчахнувъ П. [9]) нъдъ Ж. [10]) нимъ П. К. Ж. [11]) дрожала П. К. дрыжала 1842 [12]) бѣгъ П. К. Ж. [13]) бѣгъ П. К. Ж. [14]) швидко П. К. Ж. [15]) остановлявся К. П. 1842 [16]) порвався Ж. 1839 р. [17]) репяхахъ Ж. [18]) ввесь П. К. Ж. [19]) прибѣгъ П. К. Ж. [20]) засапався П. утомився К. Ж. [21]) отдыхати П. К. отдихаты Ж. [22]) ввесьЖ. у П.—пропущено. [23]) обливався П. облився К. Ж. [24]) захлинувсь Ж. [25]) звелѣвъ П. К. 1842. [26]) зъ хлѣва П. зъ бычнѣ Ж. 1842 збычины 1839. [27]) волѣвъ Ж. [28]) пригнати П. К. пригнаты Ж. [29]) вѣвцями Ж. [30]) напивъ зъ вивцями П. К. 1842 [31]) готовати П. припасати К. Ж. [32]) принести П. К. [33]) правять П. Ж [34]) имъ П. К. 1842 [35]) навести П. К. [36]) тѣлко Ж. [37]) та сумрачна темна П. темна та пахмурна К. 1839. 1842; темна та пѣдхмурна Ж. [38]) сслизла К. 1842 зьслизла Ж. [39]) ночь П. К. нѣчъ Ж. [40]) година П. К. Ж. [41]) дуже певна П. [42]) повтѣкали К. повтѣкали звѣдки П. [43]) прочь П. К. прѣчь Ж. [44]) Троянци П. К. Троянцѣ Ж. [45]) заворушились П. К. 1842. затормошались Ж. [46]) совалися и П. завештался К. Ж. [47]) камешились П. закамешались К. 1842. захватались Ж.

а) И грѣшныхъ съ праведными давять Ж. 1839 р.
а) И грѣшныхъ тормошать да давлять П.
а) И грѣшныхъ тормошатъ и давлятъ К. 1842.

На жертву приганять [1]) быкивъ [2]);
Дьяки [3]) съ попамы [4]) позбыралысь [5]),
Совсѣмъ [6]) служыты [7]) всѣ прыбралысь [8]),
Огонь раскладенный [9]) горѣвъ.

* * *

36. Пипъ [10]) заразъ цапъ [11]) вола за рогы [12]),
У лобъ обухомъ задѣдывъ [13]), *а*)
И взявшы [14]) голову межъ [15]) ногы [16]),
У черево нижъ [17]) засадывъ [18]),
И вынувъ [19]) тельбухи съ кышкамы [20]),
Росклавъ ихъ гарненько [21]) рядкамы [22]),
И пыльно [23]) кендюхъ розглядавъ...
Енею послѣ Божу волю *б*)
И всѣмъ Троянцямъ добру долю
Мовъ по звѣздамъ [24]) всю [25]) вѣщовавъ [26]).

* * *

37. Якъ тутъ съ [27]) скотыною [28]) возылысь [29]),
И харамаркалы [30]) дьякы [31]),
Якъ вивци [32]) и цапы [33]) дрочылысь [34]),
Въ рѣзныцяхъ [35]) якъ [36]) ревлы [37]) быкы [38]):
Сивилла тутъ де [39]) ни [40]) взялася,
Запѣнылась [41]) и затряслася [42])
И голосъ [43]) заразъ пидняла [44]):
„Къ чортамъ всѣ [45]) швыдче [46]) утѣкайте [47])!
„Мене зъ Енеемъ [48]) тутъ оставте [49]),
„Не ждить [50]), що бъ въ тры шїя [51]) дала“!

* * *

38. „А ты, мовляла ко Енею [52]),
„Моторный, смѣлый молодецъ;
„Прощайся зъ юртою [53]) своею,

---

[1]) пригонять П. К. приганяты Ж. [2]) бѣкѣвъ Ж. [3]) дяки П. К. Ж. [4]) попами П. К. Ж. [5]) позбирались П. К. позбѣрались Ж. [6]) зовсѣмъ П. К. Ж. [7]) служити П. К. Ж. [8]) прибрались П. К. Ж. [9]) роскладеный П. К. Ж. [10]) пѣпъ Ж. [11]) взявъ П. К. Ж. 1839, 1842, [12]) роги П. К. [13]) зацѣдивъ П. К. Ж. 1839 [14]) сунувъ П. взявши К. Ж. [15]) межь П. межъ К. [16]) ноги П. К. [17]) ему нижъ въ пузо П. нижъ въ черево и К. 1842; нѣжъ Ж. [18]) засадивъ П. К. Ж. [19]) винявъ П. К. Ж. 1842 [20]) кишками П. К. Ж. [21]) гарненько ихъ П. К. Ж. 1842, [22]) рядками Ж. рядами П. К. 1842, [23]) тилько П. пыльно К. пилно Ж. [24]) по звѣздахъ—у рукопису Ж., надруковано у нього помилково—по звѣздамъ. [25]) все П. К. Ж. 1842 [26]) вѣщувавъ П. [27]) зъ П. К Ж. [28]) скотиною П. К. Ж. [29]) возились П. К. возылись Ж. [30]) харамархали П. харамаркали К. [31]) дяки П. К. Ж. [32]) вѣвцѣ Ж. [33]) цапи Ж. [34]) дрочились П. К. Ж. [35]) рѣзницяхъ П. К. Ж. [36]) мовъ П. К. Ж. 1842 [37]) ревли П. К. Ж [38]) быки П. К. Ж. [39]) где П. Ж. [40]) не К. Ж. [41]) запѣнилась и вся П. запѣнилася Ж. К. [42]) тряслася П. и тряслася К. [43]) галасъ К. Ж. 1842 [44]) пѣдняла Ж. [45]) вы П. К. 1842. [46]) швидче П. К. Ж. [47]) всѣ изгиньте П. К. 1842. [48]) Энеемъ К. Ж. [49]) тутъ покиньте П. К. 1842 оставляйте Ж. [50]) ждѣть Ж. [51]) тришія П. К. Ж. [52]) Энею К. Ж. и къ Енею П. [53]) юрбою К. Ж. 1842.

а) И въ лобъ... 1842 *б*) Пошли Энею боже волю Ж. (Енею П.) *б*) Енею писля божу волю 1839.

„Ходимъ [1]) у пекло, где [2]) отецъ [3])
„Насъ твій [4]) давно вже дожидае [5]),
„И може безъ тебе скучае,—
„А ну, пора чебчиковать [6]);
„Возмы [7]) на плечи съ [8]) хлѣбомъ клунокъ, *а*) } такъ і 1839,
„Нехай їому лыхій [9]) прасунокъ [10]), *б*) } 1817 р. і 1842.
„Якъ голодомъ намъ помирать“ [11]). *в*)

* * *

39. „Не йды [12]) въ дорогу безъ запасу,
„Бо хвистъ [13]) отъ голоду [14]) надмешъ [15]) *г*)
„И де где [16]) иншого [17]) ты часу
„И [18]) крыхты [19]) хлѣба незбагнешъ [20]).
„Я въ пекло стежку протоптала,
„Я тамъ неразъ не два бувала,
„Я знаю тамошній [21]) народъ;
„Дорожкы [22]) всѣ [23]), всѣ уголочкы [24]),
„Всѣ закомирочкы [25]), куточкы [26]),
„Уже непершій [27]) знаю годъ“.

* * *

40. Еней [28]) въ сей [29]) путь якъ разъ зибрався [30]),
Шкаповы чоботы набувъ [31]),
Пидтыкався [32]), пидперезався [33]),
И поясъ цупко пидтягнувъ [34]),
И въ рукы [35]) добру взявъ голлигу [36]) (15)
Оборонять [37]) сѣдую [38]) фыгу [39]), (фыгу 1839),
Якъ лучится де [40]) отъ собакъ;
А послѣ за рукы [41]) взялыся [42]),
Прямцемъ до пекла поплелыся [43]),
Пишлы [44]) у гости [45]) до чортякъ.

---

(15) вѣтвь.

[1]) ходѣмъ Ж. ходимъ лышъ 1842 [2]) тамъ П. К. 1842 [3]) отець П. К. Ж. [4]) вѣнь Ж. [5]) ожидае Ж. [6]) чипчиковать П. К. чемчиковать Ж. 1839. 1842 [7]) возьми П. К. Ж. [8]) зь Ж. [9]) лихій К. Ж. [10]) парсунокъ Ж. прачунокъ 1839. [11]) помѣрать Ж. [12]) йди П. К. [13]) фѣсть Ж. [14]) пѣджмешь Ж. [15]) и де, де П. [16]) инчого К. (у Ж. не показано). [17]) ни Ж. [18]) крихты П. К. [19]) найдешъ П. К. 1842, вбагнешь Ж. вбагнешъ 1839. [20]) тамошнѣй Ж. [21]) дорожки П. К. Ж. [22]) и Ж. [23]) уголочки П. К. Ж. [24]) закоморки П. 1842 закамарочки К. Ж. [25]) всѣ куточки П. куточки К. Ж. [26]) первый П. К. 1842. [27]) Эней К. Ж. [28]) сю П. К. Ж. 1839, [29]) зобрався П. [30]) обувь Ж. (переправлено), [31]) пѣдтикався Ж. [32]) пѣдперезався Ж. [33]) пѣдтягнувъ Ж. [34]) а въ руки П. К. Ж. 1842 [35]) дручину П. К. 1842. гирлигу Ж. 1839. [36]) обороняти К. 1842 [37]) [38]) сѣду П. злу К. 1842 [39]) личину П. К. 1842, фигу Ж. [40]) где К. Ж. [41]) руки П. К. Ж. [42]) взялися П. К. Ж. [43]) поплелися П. К. Ж. [44]) пишли П. К. пѣшлы Ж. [45]) гостѣ Ж. на прощу К. 1842.

а) Возьми въ дорогу хлѣба, соли,
б) Щобъ не дойти до гирькой доли,
в) Изъ голоду не помирать П.
г) Бо на що-серце хвистъ пидгнешъ П.

* * *

41. Теперь я [1]) думаю, гадаю —
Трохи не годѣ [2]) вже *) пысать [3])...
Изъ рода [4]) пекла я незнаю...
Не смѣю [5]) жъ, далы бѣ [6]), брехать.
Хиба, читатели, пождыте [7]),
Вгамуйтесь трохи, негалите [8]); (негалите 1839).
Пойду [9]) я до людей старыхъ,
Що бъ ихъ о [11]) пеклѣ роспытаты [12]),
И попрошу ихъ розказаты [13]),
Що чулы [14]) отъ дѣдовъ своихъ [15]).

* * *

42. Выргилій [16]) же нехай царствуе!
Розумненькій бувъ чоловѣкъ,
Нехай небачить [17]), якъ нечуе....
Да [18]) въ давній [19]) дуже живъ винъ [20]) вѣкъ...
Не такъ теперь и въ пеклѣ стало,
Якъ въ старыну [21]) колысь [22]) бувало, —
То винъ [23]) не такъ [24]) и попысавъ [25]).
Я може що небудь прибавлю,
Перемѣню, а що [26]) оставлю,
Пысну [27]), якъ отъ старыхъ чувавъ.

* * *

43. Еней [28]) съ [29]) Сивиллою схватылысь [30]),
До пекла швыдче [31]) що бъ прійты [32]),
И дуже пыльно [33]) приглядалысь [34]),
До пекла [35]) двери [36]) якъ найты [37]).
Якось передъ якуюсь гору
Пришлы [38]) и въ нѣй [39]) глубоку [40]) нору
Знайшлы [41]) и вскочылы [42]) туда [43]).
Пишлы [44]) пидъ [45]) землю темнотою,
Еней [46]) все щупався [47]) рукою, (щупався 1839)
Щобъ не ввалытыся [48]) куда [49]).

* * *

44. Ся улыця [50]) вела у пекло,
Була вонюча и кальна [51]). (16) (кальна 1839).

---

(16) говниста.

[1]) же П. К. 1842 [2]) годи П. К. [3]) писать П. К. Ж. [4]) роду П. К. Ж. [5]) вмѣю П. К. нездатный 1842 р. [6]) далеби П. К. далебу Ж. [7]) пождите П. К. пождѣте Ж. [8]) не гоните П. К. [9]) пиду П. К. пѣду Ж. [11]) объ П. [12]) роспытати П. К. роспитаты Ж. [13]) росказати П. К. росказаты Ж. [14]) чули П. К. Ж. [15]) дѣдѣвъ Ж. [16]) Виргилій П. К. Ж. [17]) вадить П. Ж. вадитъ К. 1842 [18]) бо П. та К. [19]) вдавный Ж. вдавній К. [20]) вѣнъ Ж. [21]) старину П. К. [22]) колись П. К. Ж. [23]) вѣнь Ж. [24]) и якъ покійникъ П. К. 1842 [25]) написавъ П. К. 1842 пописавь Ж. [26]) и що П. К. Ж. 1842 [27]) пишу Ж. [28]) Эней К. Ж. [29]) съ П. Ж. [30]) хватались П. К. Ж. 1842 [31]) швидче П. К Ж. [32]) прійти П. К. [33]) пильно П. К. пилно Ж. [34]) приглядались П. К. Ж. [35]) туда щобъ П. [36]) дверы Ж. [37]) найти П. К. [38]) пришли П. К. прійшли Ж. [39]) ней П. К. [40]) глибоку Ж. велыку 1842, [41]) знайшли П. К. найшлы Ж. [42]) вскочили П. К. вскочилы Ж. [43]) туды П. К. [44]) пишли П. К. пѣшли Ж. [45]) пѣдь Ж. [46]) Эней К. Ж. [47]) мацався Ж. [48]) ввалитися П. К. Ж. [49]) куды П. К. [50]) улиця П. К. Ж. [51]) грязна П. К. 1842, кална Ж.

*) и 1842.

На нѣй [1]) и въ день було мовъ [2]) смеркло,
Отъ дыму вся була чорна [3]);
Жылы [4]) съ [5]) сестрою тутъ дрѣмота [6]),
Сестра же звалася зѣвота,
Поклонъ си [7]) первы [8]) отдалы [9])
Тимасѣ [10]) нашому [11]) Енею [12])
Зъ іого старою попадьею [13]),
И послѣ далѣ повелы [14]).

* * *

45. А далѣ [15]) смерть до артыкулу [16])
Имъ воздала [17]) косою честь,
Въ переди [18]) стоя караулу [19]),
Якій [20]) у ѣи мосци [21]) — есть: —
Чума, вѣйна [22]), харцызство [23]), голодъ [24]),
Короста, трясця *), парты [25]), холодъ [26]).
За сымы [27]) жъ тутъ стоялы [28]) въ рядъ: —
Кирь [29]), виспа [30]), шолуди [31]), бешиха **),
И всѣ мирянски [32]), знаешъ, лыха [33]),
Що насъ безъ милости морятъ [34]).

* * *

46. И ще [35]) жъ не все тутъ окошылось [36]),
И ще брела [37]) ватага лихъ,
За смертію слѣдомъ [38]) валылось [39])
Жинокъ [40]), свекрухъ и мачухъ злыхъ;
Отчимы [41]) шли, тести [42]) скупяги,
Зяти [43]), и свояки [44]) мотяги, *а*) (так і 1939, 1817, 1842).
Сердыти [45]) шурыны [46]), браты,
Зовыци [47]), невистки [48]), ятровкы [49]),
Що все грызутся [50]) безъ умовкы [51]),
И всякы [52]) тутъ булы [53]) каты (17).

---

(17) палачи.

[1]) у ней П. К. у ий Ж. у ній 1842 [2]) якь Ж. [3]) чадна П. К. Ж. 1842 [4]) жила П. К. Ж. [5]) зъ П. К. Ж. [6]) дремота Ж. [7]) ий Ж. [8]) перве П. первый Ж. перши 1842 [9]) отдали П. К. [10]) тѣпахѣ П. тѣмасѣ К. тѣмасю Ж. [11]) нашему П. Ж. [12]) Энею К. Ж. [13]) попадею П. К. Ж. [14]) повели П. К. провелы Ж. [15]) потимъ П. К. 1842 [16]) артикулу П. К. Ж. [17]) отдала П. [18]) напередъ П. К. 1842, въ передѣ Ж. [19]) калавуру Ж. П. К. 1842 (у Ж. було раніше караулу), [20]) яки П. [21]) мосцѣ Ж. [22]) война П. К. Ж. [23]) харцизство П. К. Ж. [24]) холодъ П. К. 1842, [25]) парши П. К. Ж. [26]) голодъ П. К. 1842, [27]) сими К. Ж. за нею-жъ П. [28]) стояли П. К. [29]) коръ П. корь. К. кѣрь Ж. [30]) вѣспа Ж:, замісць кирь, виспа у 1842 р.—холера, [31]) шолудѣ Ж. [32]) мірянски П. К. [33]) лиха П. К. Ж. [34]) морять Ж. [35]) еще Ж. [36]) окошилось П. К. Ж. [37]) брѣла П. брила Ж. [38]) у слѣдъ П. [39]) валилось П. К. Ж. [40]) жѣнокъ Ж. [41]) вотчимы П. К. вѣтчимы Ж. видчыми 1842, витчымы 1839. [42]) тестѣ Ж. сваты 1839. [43]) зятѣ Ж. [44]) свояки К. Ж. [45]) сердиты П. К. Ж. [46]) шурины П. К. Ж. [47]) зовицѣ Ж. [48]) братовы П. невѣстки К. Ж. [49]) ятровки П. К. Ж. [50]) гризутся Ж. [51]) умовки П. К. Ж. [52]) всяки П. К. Ж. [53]) були П. К.

а) Були и наши побродяги П.

*) лихорадка.
**) рожа.

} Це примітки на берегах рукопису.

* * *

47. Якїись [1]) злыдни [2]) ще стоялы [3]),
Жовалы [4]) всѣ [5]) въ зубахъ папиръ [6]), (18)
Въ рукахъ каламари [7]) (19) держалы [8]),
За уха [9]) жъ настромлялы пиръ [10]); *)
Се все десяцки [11]) да [12]) сотскїе [13])!
Начальныки [14])! пьявкы [15]) людскїе,...
И всѣ прокляти [16]) пысари [17]),
Исправныки [18]) всѣ лоцанцовы [19]),
Судьи да [20]) стряпчы [21]) безтолковы [22]),
Повѣренны, секретари [23])...

* * *

48. За симы [24]) шлы [25]) святы понуры,
Що недывылыся [26]) на свитъ [27]):
Смыренной [28]) бо булы [29]) натуры,
Складалы [30]) рукы [31]) на живитъ [32]).
Умыльно [33]) Богу все молылысь [34]),
На тыждень [35]) **) дни по тры [36]) постылысь [37])
И въ слухъ не лаялы [38]) людей,
На чоткахъ [39]) мыръ [40]) пересуждалы [41]),
И въ день николы не гулялы [42]),
Родыли [43]) жъ мертвыхъ всѣ дѣтей. *а*) так і 1839.

* * *

49. На супротывъ [44]) сихъ окаянныхъ [45])
Була ватага [46]) волоцюгъ,
Мандрохъ [47]), куровъ [48]) (20), ярыжныць [49]) пьяныхъ [50]) *б*)
И бахуривъ [51]) на цѣлый плугъ,

---

(18) бумагу. (19) чернилицы. (20) Блядей.

[1]) якіесь К. Ж. [2]) злиднѣ Ж. [3]) стояли П. К. [4]) жовали П. К. [5]) все П. К. Ж. [6]) папѣрь Ж. [7]) каламарѣ Ж. [8]) держали П. К. [9]) уши П. [10]) пѣръ П. К. Ж. [11]) десятски К. [12]) то П. К. Ж. [13]) соцкіе П. К. Ж. [14]) начальники П. К. началники Ж. [15]) пьявки П. К. Ж. [16]) прокляты П. К. Ж. [17]) писари П. К. писарѣ Ж. [18]) исправники П. К. Ж. [19]) ваканціовы П. ваканцовы К. Ж. 1817, 1842; лаканцовы 1839. [20]) и П. К. 1842. [21]) стряпчи П. К. Ж. [22]) безъ толковы Ж. [23]) секретарѣ Ж. [24]) сими П. К. Ж. [25]) йшли П. шли К. Ж. [26]) дивились и П. К. дивились Ж. [27]) свѣтъ П. К. Ж. [28]) смиренненькои П. смиреннои К. Ж. [29]) були П. [30]) складали П. К. [31]) руки П. К. Ж. [32]) живѣть Ж. [33]) умилно Ж. [34]) молились П. К. Ж. [35]) тиждень П. К. Ж. [36]) дни по три К. по три дни П. днѣвь по три Ж. [37]) постились П. К. постылысь Ж. [38]) лаяли П. К. [39]) но тихо П. [40]) міръ К. миръ П. Ж. [41]) пересуждали П. К. Ж. [42]) гуляли П. К. Ж. [43]) родили Ж. [44]) насупротивъ П. К. Ж. [45]) окаяннись Ж. К. 1839, 1842. [46]) кварталъ бувъ цѣлый К. Ж. 1839, 1842. [47]) мандріохъ П. Ж. моргухъ К. 1842. [48]) мандріохъ К. 1842. [49]) ярижниць К. Ж. фиглярокъ притаманныхъ П. [50]) пьяниць К. Ж. 1842. [51]) бахуровъ Ж.

а) Вт. ночи жъ було не безъ гостей П. К. 1817. 1842. *б*) Мандріохъ, фиглярокъ притаманныхъ П. *б*) Моргухъ, мандріохъ, ярыжниць, пьяниць К. 1817. *б*) Мандріохъ, куровь, ярижниць, пьяниць Ж.

*) перьевъ.
**) на недѣлю.

} Це примітки на берегах рукопису.

Съ [1]) обстрыженными [2]) головамы [3]),
Съ [4]) пидрѣзаными [5]) пеленамы [6])
Стоялы пліохы [7]) на голо.
И панночокъ филтификетныхъ.
Лакѣевъ [8]) гарныхъ и дотепныхъ (21)
Багацько [9]) дуже [10]) щось було!

* * *

50. А [11]) молодыци [12]) молоденьки,
Що выйшлы [13]) замужъ за старыхъ,
Що всякій часъ [14]) булы раденьки
Потѣшыть [15]) парнивъ [16]) молодыхъ,
И ти [17]) тутъ молодци [18]) стоялы [19]).
Що недотепнымъ [20]) помогалы [21])
Для ихъ [22]) наслѣдство [23]) розплодыть [24]).
И [25]) дѣти [26]) гуртови [27]) (22) крычалы [28]),
Своихъ пайматокъ [29]) проклыналы [30]),
Що недалы [31]) на свѣтѣ *) жыть [32]).

* * *

51. Еней [33]) хоть сыльно [34]) тутъ дывився [35])
Такій [36]) великій [37]) новинѣ [38]),
То вже одъ [39]) страху такъ трусився [40]),
Мовъ сыдя [41]) охляпъ (23) на конѣ; *а*)
Побачывшы [42]) жъ вще изъ дали [43]),
Якы [44]) тамъ дыва [45]) плазовалы [46]),
Кругомъ куда [47]) ни поглядышъ [48]),
Злякавсь, къ Сивиллѣ прихилывся [49]),
Хватавсь за полы [50]) и тулывся [51]),
Мовъ отъ кота въ комо[ѣ [52]) мышъ **).

---

(21) удалыхъ. (22) общіе. (23) безсѣдла.

[1]) зъ П. Ж. [2]) обстриженными П. К. Ж.[3]) головами П. К. Ж. [4]) зъ П. Ж. [5]) пидризанными К. пѣдрѣзанными Ж. [6]) пеленами П. К. Ж. [7]) воны стояли П. стояли фліорки К. 1842, пліохи Ж. 1839. [8]) ласкавыхъ П. лакеевъ Ж. К. [9]) багацко Ж. [10]) вельми П. [11]) и П. К. Ж. [12]) молодици П. К. молодицѣ Ж. [13]) вышли П. [14]) разъ Ж. [15]) потѣшить К. Ж. принадить П. [16]) хлопцивъ П. парнѣвь Ж. [17]) тѣ П. К. Ж. [18]) молодцы К. дядины П. молодцѣ Ж. [19]) стояли П. К. [20]) неплодущимъ П. [21]) помагали К. помагалы Ж. [22]) нихъ П. К. 1842. [23]) сѣмейку К. 1842, семейку П. [24]) росплодить П. К. Ж. [25]) а К. Ж. 1842. [26]) дѣты Ж. [27]) гуртовы К. Ж. маленьки дѣти тамъ П. [28]) кричали П. К. [29]) паньматокъ П. К. 1842. [30]) проклинали П. К. проклиналы Ж. [31]) дали П. К. Ж. [32]) жить П. К. Ж. [33]) Эней К. Ж. [34]) сильно П. К. силно Ж. [35]) дивився П. К. Ж. [36]) такой П. такѣй Ж. [37]) великой П. [38]) новинѣ Ж. [39]) отъ П. К. Ж. [40]) трусився П. К. Ж. [41]) сидя П. К. Ж. [42]) побачивши жъ П. К. побачивши Ж. [43]) издали К. изъ-далѣ П. Ж. [44]) яки П. К. Ж. [45]) дива П. К. Ж. [46]) плазовали П. К. [47]) куды К. [48]) поглядишъ П. К. [49]) прихилився П. К. Ж. [50]) за плахту П. за дергу К. 1842. [51]) тулився П. К. Ж. [52]) засѣцѣ П.

а) Охлявъ (?) мовъ сидя на конѣ П.

*) Перше в рукопису стояло свѣти, але *и* закреслено і написано *ѣ*.

**) Тутъ далі в виданню К. 1809 р. випущено дві строфи ч. III (52 і 53), стор. 18. Нема їх і в рукопису 1817 р. Вони є у П. і Ж., як і в рукопису 1794 р.

* * *

52. Тутъ вешталыся [1]) велыканы [2]),
Мавкы [3]), вѣдьмы [4]) и [5]) упиры [6]),
Арапы чорны, злы [7]) поганы,
Зъ рогамы [8]) мовъ быкы [9]) туры [10]), (24)
Верблюды съ страшнымы [11]) горбамы [12])
И гадъ изъ острымы [13]) жаламы [14]),
Шипѣлы [15]), корчылысь [16]), повзлы [17]),
Огненные [18]) съ [19]) крыламы [20]) змѣи [21]),
Въ пивъ [22]) лыктя [23]) бѣгалы [24]) кощѣи [25]), (25)
На курячихъ ногахъ козлы.

* * *

53. Зъ Ненаськихъ [26]) же булы Горгоны,
кентавры [27]), грыфы [28]), бріярей [29]), (брыярей 1839)
химеры, карлы, Геріоны [30]), (Геріоны 1839)
и жовтыхъ бугскихъ тьма [31]) ужей.
Еней [32]) хотѣвъ тутъ показатысь [33]),
що будто винъ [34]) незна боятысь [35]),
трощыть [36]) було задумавъ чудъ;
но за руку [37]) іого вхопыла [38])
Сивилла и отговорыла [39]),
щобъ не заходывъ [40]) дурно въ трудъ *).

* * *

54. И въ дальнѣйшій [41]) путь потаскала [42]), *а*)
небаскалычывъ [43]) щобъ [44]) да [45]) ишовъ, *б*)
и такто швыдко [46]) поспѣшала [47]),
Еней [48]) не чувъ ажъ пидошовъ [49]),
хватаючися за ягою [50]).
Якъ ось узрѣли предъ собою (уздрилы 1842)
чрезъ рѣчку въ пекло перевизъ [51]).
Ся рѣчка Ахерономъ [52]) звалась [53]), (Ахерон 1839)
сюда [54]) ватага душъ збиралась [55]),
щобъ хто на той бикъ [56]) перевѣзъ.

---

(24) не кладеные? У П. нема пояснення. (25) карлы.

[1]) вешталися Ж. вертѣлися тутъ П. [2]) великаны П. Ж. [3]) мавки Ж. русалки П. [4]) вѣдьми Ж. [5]) пропущено у П. [6]) упыри П. упирѣ Ж. [7]) и П. [8]) рогами П. Ж. [9]) були П. булы Ж. [10]) тури П. турѣ Ж. [11]) страшными П. страшнимы Ж. [12]) горбами П. Ж. [13]) острыми П. Ж. [14]) жалами П. Ж. [15]) шипѣли П. кипѣли Ж. [16]) корчились П. Ж. [17]) повзли П. [18]) огненныя П. огненны Ж. [19]) зъ П. изъ Ж. [20]) крилами П. крылами Ж. [21]) зміи П. Ж. [22]) съ пивъ П. въ пѣвъ Ж. [23]) локтя П. Ж. [24]) бѣгали П. бѣлы Ж. [25]) кощіи П. Ж. [26]) ненаски П. [27]) кентаври П. кантавры Ж. [28]) грифы П. Ж. [29]) так й у Ж., хоч надруковано біярей, [30]) гарпагоны П. горіоны Ж. [31]) тма Ж. [32]) Эней Ж. [33]) показатись П. Ж. [34]) вѣнь Ж. [35]) боятись П. Ж. [36]) трощить П. Ж. [37]) руки П. Ж. [38]) схопила П. вхопила Ж. [39]) отговорила П. [40]) заходивъ П. Ж. [41]) Сивилла въ дальшій К. 1817, 1842. далнѣйшій Ж. [42]) таскала К. 1842, патаскала П. таскалась 1817. [43]) не скалився бы П. баскалився бъ К. Ж. баскалычывсь 1842 р. [44]) ніде нема. [45]) та Ж. [46]) швидко Ж. швиденько П. К. 1842. [47]) мандровала П. [48]) Эней К. Ж. [49]) пѣдошовь Ж. [50]) ягою П. К. Ж. [51]) перевозъ П. перевѣзь Ж. [52]) Стиксомъ П. К. Ж. 1817, 1842. [53]) называлась П. К. Ж. [54]) сюды П. К. [55]) збѣралась Ж. [56]) бѣкъ Ж.

а) И въ дальшій путь потаскалась,

б) Не бескалывся бъ та йшовъ 1839.

*) Цихъ двохъ строф (52 і 53) нема в виданню К. і рукопису 1817 р., але є у П. і Ж.

* * *

55. И перевизчикъ [1]) тутъ явывся [2]),
Якъ цыганъ [3]) тварью смуглый [4]) бувъ,
Чи попалывсь, чи такъ родывся, *а*)
А [5]) губы, мовъ арапъ [6]), отдувъ [7]).
Очища (26) въ лобъ позападалы [8]),
А голова вся въ ковтунахъ; (I). NB Стиха нѣтъ.
Изъ рота слыня [9]) все котылась [10]);
Якъ клочья [11]), борода избылась [12]), так і 1839.
Всѣмъ задавъ собою страхъ.

* * *

56. Сорочка звязана [13]) узламы [14])
Держалась ледви [15]) на плечахъ
Посплутована [16]) мотузкамы [17]) —
Якъ решето була въ диркахъ [18]);
Замазана була на палецъ [19]),
Засалена [20]), ажъ капавъ смалецъ [21]);
Обутый въ драни [22]) постолы,
Въ диркы [23]) онучы [24]) волочылысь [25]),
Зо всѣмъ, хоть [26]) выжмы [27]), помочылысь [28]),
Пошарпани [29]) штаны булы.

* * *

57. За поясъ лычко [30]) отвѣчало,
На іому высѣвъ [31]) гаманецъ [32]),
Тютюнъ и люлька, и кресало,
Лежалы [33]) губка, кременецъ [34]).
Харономъ перевизчикъ [35]) звався,
Бо и не въ шутку [36]) бувъ божокъ. (II). NB Стиха нѣтъ.
Съ [37]) крючкомъ весельцемъ [38]) погрѣбався [39]),
По Ахерону [40]) прудко [41]) мчався, (Ахерону 1839)
Легкый [42]) бувъ човенъ, якъ стручокъ [43]). *б*)

---

(26) Глазищи.

[1]) перевозчикъ П. К. перевѣзникъ Ж. [2]) явився П. К. Ж. [3]) циганъ П. К. [4]) смуглой твари П. смуглой церы К. 1842. [5]) и П. К. Ж. 1842. [6]) пузырь П. [7]) надувъ П. [8]) позападали П. К. Ж. [9]) слина П. К. Ж. 1842. [10]) котилась П. К. Ж. [11]) клочье П. повстка К. 1817, 1842, клоччя Ж. [12]) скомшилась П. К. 1842, скотилась 1817. [13]) связанна Ж. [14]) узлами П. К. Ж. [15]) въ силу П. К. 1842, всилу Ж. [16]) попричепляна П. К. 1842, посплѣтованна Ж. 1839. [17]) мотузками П. К. Ж. [18]) дѣркахъ Ж. [19]) палець П. К. Ж. [20]) запалена П. [21]) смалець П. К. Ж. [22]) драны П. К. Ж. [23]) изъ диръ П. К. 1842, въ дирки Ж. [24]) онучи П. К. Ж. [25]) волочились П. К. Ж. [26]) хочь П. [27]) выжми П. К. вижми Ж. [28]) помочились П. К. Ж. [29]) пошарпаны П. К. Ж. [30]) лыко П. К. лико Ж. [31]) высѣвъ на іому П. [32]) гаманець П. К. Ж. [33]) лежали П. К. Ж. [34]) кременець П. К. Ж. [35]) перевѣзчикь Ж. [36]) бо й не на шутку П. [37]) зъ Ж. [38]) веселцемъ К. Ж. [39]) погрибався П. К. [40]) по Стиксови П. К. 1817, 1842; по Стиксу Ж. [41]) якъ стрѣлка П. К. 1842; човномъ Ж., [42]) легкій П. К. Ж. [43]) пушокъ П. К. стружокь Ж.

а) Отъ сонця ввесь вѣнъ попалився П. К. Ж. (вѣсь П. К. винъ П. К.) 1839, 1817, 1842.

б) Легкій бувъ човенъ, якъ стружокъ Ж.

б) Бувъ човенъ легкій, як пушокъ П. К. 1817, 1842.

б) Човенъ легкій бувъ якъ стружокъ 1839.

(I). NB. Сметаною позаплывали П. К. Ж. (Ж. позапливали) 1817, 1842.

(II). NB. Собою дуже величався П. К. Ж. 1817, 1842.

* * *

58. На ярмарку [1]) якъ слобожане,
Або на красному торгу
До рыбы товплятьця [2]) мыряне [3]), (до рины 1839)
Було на сїому такъ лугу:
Душа товкала душу въ бокы [4])
И скреготалы [5]), якъ [6]) сороκы [7]):
Той пхавсь, той сунувсь, инчїй [8]) лѣзъ;
Всѣ мьялыся [9]), перебыралысь [10]),
Крычалы [11]), спорылы [12]) и рвалысь [13]),
Бо всякъ хотѣвъ їого щобъ визъ [14])

* * *

59. Якъ гуща въ сыривци [15]) играе,
Шиплять [16]), якъ кыснуть [17]) бурякы [18]),
Якъ протывъ [19]) сонця рїй [20]) гуляе;
Гулы [21]) си [22]) такъ неборакы [23]),
Харона плачучы [24]) прохалы [25]),
До їого рукы [26]) простягалы [27]),
Щобъ взявъ съ [28]) собою на каюкъ;
Но сей плачу того [29]) байдуже,
На прозьбы [30]) уважавъ [31]) недуже:
Злый съ [32]) сына [33]) бувъ старый дундукъ [34]).

* * *

60. И знай що все весломъ махае,
И въ морду тыче [35]) хоть [36]) кому,
Отъ каюка всѣхъ отганяе [37]),
А по выбору своему
Потрошечку въ човенъ сажае *a*)
И заразъ човенъ отпыхае [38]),
На другый [39]) перевозыть [40]) бикъ [41]);
Кого [42]) не возме [43]), якъ затнется,
Тому сыдѣты [44]) доведется,
Не бїйсь [45]), и цѣлый, може, вѣкъ.

---

[1]) на ярмалцѣ II. [2]) товплятся II. К. товпятся Ж. [3]) міряне II. К. миряне Ж. [4]) боки II. К. Ж. [5]) скриготали К. щекотали II. скрыготали Ж. [6]) мовъ II. К. 1842 [7]) сороки II. К. [8]) иншій II. инчій К. иный Ж. [9]) мялися II. К. Ж. [10]) перебирались II. К. перебѣрались Ж. [11]) кричали II. К. кричалы Ж. [12]) спорили II. К. спорились Ж. [13]) рвались II. К. Ж. [14]) вѣзь Ж. [15]) сировцѣ II. К. Ж. сировату и 1839. [16]) шипятъ II. К. шипять Ж. [17]) кваснутъ К. 1839, 1842, киснуть II. Ж. [18]) буряки II. К. Ж. [19]) противъ II. К. Ж. [20]) рѣй Ж. [21]) гули II. К. [22]) сѣ Ж. [23]) небораки II. К. Ж. [24]) плачучи II. К. Ж. [25]) прохали II. К. Ж. [26]) руки II. К. Ж. [27]) простягали II. К. протягали Ж. [28]) зъ II. К. Ж. [29]) того плачу II. К. 1842. [30]) прозбы Ж. [31]) винъ глядѣвъ II. [32]) зъ II. К. Ж. [33]) сина Ж. [34]) диндукь Ж. [35]) тиче Ж. [36]) хочъ II. К. [37]) одгоняе II. [38]) отпихае К. Ж. [39]) другій II. К. Ж. [40]) перевозитъ К. перевозить II. Ж. [41]) бѣкъ Ж. [42]) жь Ж. [43]) возьме II. К. Ж. [44]) сидѣти II. К. Ж. [45]) не бойсь II. гляди К. 1842, небѣсь Ж.

a) Въ човнокъ потрошечку сажае II.

* * *

61. Еней[1]) въ кагалъ сей якъ убрався,
Щобъ зблыжытыся[2]) къ пороиу,
То съ Полинуромъ[3]) повстрѣчався,
Штурмановавъ[4]) що при їому.
Тутъ Полинуръ предъ нымъ[5]) заплакавъ,
О долѣ злій[6]) своей[7]) балакавъ, *а*)
Що черезъ рѣчку невезутъ[8]);
Но баба заразъ розлучыла[9]),
Енею[10]) въ батька[11]) (27) загвоздыла[12]), *б*) так і 1839, 1817, 1842.
Щобъ довго не базикавъ[13]) тутъ.

* * *

62. Попхалысь[14]) къ берегу поблыжче[15]),
Прїйшлы[16]) на[17]) самый перевизъ[18]),
Де[19]) засмальцїованный[20]) Дѣдыще[21])
Вередовавъ, якъ[22]) въ грѣблѣ[23]) (28) бѣсъ;
Скакавъ[24]), якъ будто[25]) навиженый[26])
И обвинявъ[27]) народъ хрещеный[28]),
Якъ водытся[29]) въ шынкахъ[30]) у насъ:
Досталось родычамъ[31]) сердычнымъ.
Недуже лаявъ словомъ грѣшнымъ[32]) NB въ оригиналѣ
Нехай же[33]) носятъ[34]) въ добрый часъ. написано противъ
сего ошибка *)

* * *

63. Харонъ, гостей такихъ узрѣвши, *в*)
Оскилкамы[35]) на ихъ[36]) дывысь *г*).
Якъ быкъ скаженый зарѣвѣвшы[37]),
Запѣнывшыся[38]) обозлывсь[39]):
„Видкиль[40]) такїи[41]) се мандрохы[42])?
„И такъ уже васъ тутъ нетрохи!
„Якого чорта вы прыйшлы[43])?

---

(27) Матерщину. (28) Плотина.

[1]) Эней К. Ж. [2]) зьближитися Ж. сближитися II. К. [3]) Палинуромъ II. К. Палымуромъ 1839. [4]) що штурманомъ бувъ II. [5]) Палинуръ предъ нимъ II. К. [6]) злѣй Ж. [7]) своѣй Ж. [8]) везуть II. Ж. [9]) розлучила II. К. Ж. [10]) Энею К. Ж. [11]) батка Ж. [12]) загвоздила К. Ж. [13]) базѣкавъ Ж. [14]) попхались II. К. Ж. [15]) поближче II. К. Ж. [16]) пришли II. К. Ж. [17]) пидъ II. [18]) перевѣзь Ж. [19]) где К. гдѣ Ж. [20]) засмалціованный Ж. [21]) дѣдище Ж. [22]) мовъ Ж. [23]) греблѣ II. К. пеклѣ Ж. [24]) кричавъ II. К. 1817, крычавъ Ж. [25]) мовъ II. К. Ж. будьто К. буцимъ-то 1842 р. [26]) навѣженный Ж. [27]) кобенивъ II. К. 1817, 1842; кобенывъ Ж. [28]) крещеный Ж. [29]) водиться II. видится К. Ж. [30]) шинкахъ II. К. Ж. [31]) родичамъ II. К. Ж. [32]) гречнымъ 1839, II. К. Ж. 1842. [33]) вже II. К. Ж. [34]) зносять II. зносятъ К. 1842. носять Ж. [35]) оскилками К. оскѣлкамы Ж. [36]) на нихъ Ж. [37]) заревѣвши II. К. Ж. [38]) запѣнивсь дуже II. К. 1842, запѣнившися Ж. [39]) и озливсь II. К. 1842, и зазливсь Ж. [40]) вѣдкѣль Ж. [41]) такіе Ж. [42]) мандріохи II. К. Ж. [43]) прійшли II. К. Ж.

а) Про долю злу свою балакавъ II. К. 1842.
б) Енея къ батьку потащила II.
в) Харонъ такихъ гостей узрѣвши II. К., уздривши 1842.
г) На пхъ изъ-коса подивився II.

*) Цього віршу нема въ рукопису 1817 р.

„Васъ треба [1]) хаты холодыты [2]),
„Васъ треба бъ [3]) такъ опроводыты [4]),
„Що бъ вы и мѣсця незнайшлы [5])“!

* * *

64. „Всѣ прочь плетыться видсиль къ чорту! *а*)
„А то [6]) потылышныка [7]) дамъ,
„Побью всѣ зубы [8]), пыку [9]) морду,
„Що [10]) не пизна [11]) васъ чортъ и [12]) самъ.
„Иіонъ же, якъ захрабровалы [13]),
„Жывцемъ [14]) сюда [15]) прымандровалы [16]),
„Бачь, гиряви [17]), чого хотятъ [18])?
„Недуже я на васъ покляплюсь [19]);
„Тутъ зъ мертвыми ось неуправлюсь,
„Що такъ надъ шіею [20]) стоятъ [21])!“

* * *

65. Сивилла бачыть [22]), що не шутка,
бо дуже сердывся [23]) Харонъ;
Еней [24]) же бувъ собѣ плохутка, *б*) так 1839, 1817 і 1842.
дала старыгану [25]) поклонъ:
„Да [26]) ну на насъ лышъ [27]) прыдывыся“ [28]),
сказала, дуже негнѣвися,
не самы мы прїйшлы [29]) сюда [30]).
Хиба жъ мене ты непизнаешъ [31]),
що такъ крычышъ [32]) на насъ, гукаешъ?
Отце [33])! невыданська [34]) бѣда [35])“.

* * *

66. Ось глянься [36])! що отце [37]) такее?
утыхомырся [38]), не бурчы [39]).
Ось деревце, глянь [40]), золотее!
Теперь же, колы [41]) хочь, мовчы [42])“!
А дали [43]) дрибно [44]) разказала [45]),
кого у пекло [46]) провожала,
до кого, якъ, про що, за чѣмъ [47]).

---

[1]) хиба щоб II. бачь треба Ж. [2]) холодити II. К. холодыты Ж. [3]) пропущено у II. К. Ж. 1842. [4]) опроводити Ж. К. 1842, одпроводити Ж. [5]) найшли II. К. [6]) я вамъ II. К. 1842. [7]) потыличника II. потылишника К. потилишника Ж. [8]) всю пыку II. К. 1842. [9]) зубы II. К. 1842. [10]) ажъ II. К. 1842. [11]) пѣзна Ж. позна II. [12]) дѣдько II. К. 1842. [13]) захрабровали II. К. [14]) що и живы II. живы К. Ж. 1842. [15]) сюды К., у II.-нема. [16]) примандровали II. К. примандровалы Ж. [17]) гирявы II. К. Ж. [18]) хотять Ж. II. [19]) покваплюсь II. К. 1842, похваплюсь Ж. [20]) такъ и надъ шіею II. [21]) стоять Ж. II. [22]) бачитъ К. [23]) сердився II. сердится К. Ж. 1842. [24]) Эней К. Ж. [25]) старыганю II. К. Ж. 1842. [26]) та Ж. 1842. [27]) лишъ II. К. лишь Ж. [28]) придився II. К. Ж. [29]) прійшли II. пришли К. Ж. [30]) сюды II. К. [31]) пѣзнаешь Ж. [32]) кричишъ II. Ж. К. [33]) оце II. К. [34]) невиданы II. К. 1842, невиданска Ж. [35]) бѣды II. К. 1842. [36]) глянся Ж. [37]) оце II. К. [38]) утихомирься II. утихомирся К. Ж. [39]) бурчи II. К. Ж. [40]) бачь II. К. [41]) коли II. К. Ж. [42]) мовчи II. К. Ж. [43]) потимъ все II. К. 1842, далѣ Ж. [44]) дрѣбно Ж. [45]) росказала II. К. Ж. [46]) до пекла К. 1842. [47]) зачимъ II. К. Ж.

а) Геть прочь вбирайтесь видциль къ чорту II. К. 1839, 1817, 1842. (пречь К. 1842).
а) Геть прѣчь вѣдсѣль! вбѣрайтесь къ чорту Ж.
б) И щобъ не здѣлалась попудка II.

Харонъ же заразъ схаменувся,
разивъ [1]) съ чотыри [2]) погребнувся,
и [3]) каючкомъ прычалывъ [4]) къ нымъ [5]).

* * *

67. Еней [6]) съ Сивиллою своею,
не мешкавшы [7]) въ човенъ [8]) ввійшлы [9]),
кальною [10]) рѣчкою сіею [11]) (кальною 1839)
на той бикъ [12]) въ пекло поплылы [13]);
вода въ росколыны [14]) лылася [15]),
що ажъ Сивилла пиднялася [16]).
Еней [17]) боявсь, що бъ невтонуть;
но панъ Харонъ нашъ потрудывся [18]),
на той бикъ [19]) такъ перехватывся [20]),
що вельзяй [21]) окомъ измыгнуть [22]).

* * *

68. Прыставшы [23]), высадывъ [24]) на землю,
копѣйку взявъ винъ [25]) за труды [26]),
за праціовиту свою [27]) греблю,
и имъ [28]) сказавъ, ити [29]) куды [30]).
Пройшовшы [31]) видсиль [32]) гонивъ [33]) здвое [34])
побравшись за рукы [35]) обое,
побачилы [36]), що ось лежавъ [37])
у бурьянѣ бровко моругій [38]),
тры [39]) головы [40]) мовъ песъ [41]) сей мурый,
винъ [42]) на Енея [43]) загарчавъ.

* * *

69. Загавкавъ [44]) гризно [45]) въ тры [46]) языкы [47]),
уже бувъ кынувсь [48]) и кусать.
Еней [49]) пиднявъ тутъ крыкъ [50]) великый [51]),
хотѣвъ, чимъ дужъ [52]), назадъ втѣкать.
Но [53]) баба хлѣбъ бровку шпурнула [54])
и горло глевтякомъ (29) заткнула,—
то винъ [55]) за кормомъ и погнавсь.

---

(29) Недопеченой хлѣбъ.

[1]) разѣвъ Ж. [2]) чотыры Ж. [3]) и съ П. К. 1842. [4]) причаливъ П. К. Ж
[6]) Эней К. Ж. [7]) швиденько П. не мѣшкавши К. мешкавши Ж. [8]) въ ч
1817. [9]) войшли П. ввійшли К. вѣйшлы Ж. [10]) калною Ж. 1817. [11]) сѣев
[13]) поплыли П. К. поплилы Ж. [14]) росколины П. К. Ж. [15]) лилася П. К. Ж
[17]) Эней К. Ж. [18]) потрудився П. К. Ж. [19]) бѣкь Ж. [20]) перехватився Ж.
1842. [21]) нельзя К. нѣльзя Ж. 1842. [22]) измигнуть Ж. [23]) приставши
дивъ П. К. висадывъ Ж. [25]) увзявъ копѣйку П. узявъ К. вѣнъ Ж. і
1842 р. [26]) труда Ж. [27]) винъ П. [28]) ище П. и що (?) Ж. К. 1842. [29]) ит
[31]) пройшовши П. К. прійшовши Ж. [32]) видциль П. К. вѣдсѣль Ж.
двое Ж. [35]) руки П. К. Ж. [36]) побачили П. К. Ж. [37]) лежить Ж. [38]) мур
1842, муругій К. моругій Ж. [39]) три П. К. [40]) головѣ Ж. [41]) сей пе
[42]) вѣнь Ж. [43]) Энея К. Ж. [44]) загавкавши П. [45]) рѣзно Ж., у П. нема.
[47]) загавкавши на три языки П. языки К. Ж. [48]) кинувся П. К. Ж. [49]) Э
нявъ Ж. [51]) крикъ П. К. [52]) великій П. К. Ж. [53]) дужь Ж. [54]) ажъ П.
нула П.

Еней [1]) же зъ бабою старою
то сякъ, то такъ попидъ [2]) рукою
тыхенько [3]) отъ бровка укравсь [4]) (укравсь 1839).

* * *

70. Теперь Еней [5]) убрався [6]) въ пекло,
прійшовъ зо всѣмъ [7]) не инчій [8]) свѣтъ:
тамъ все пожовкло и поблекло [9]), (поблекло 1817, поблидло 1839),
зеленого нычого [10]) нѣтъ; *a*) (так і 1839).
такъ тилько [11]) тумавы велыкы [12]),
тамъ чуты [13]) жалобные [14]) крыкы [15]),
тамъ мука грѣшнымъ не мала.
Еней [16]) съ [17]) Сивиллою глядѣлы [18]),
якіи [19]) мукы [20]) тутъ терпѣлы [21]),
якая кара всѣмъ була.

* * *

71. Смола тамъ въ бездиѣ [22]) клокотѣла [23]),
игралася [24]), а [25]) въ казанахъ
жывыця [26]), сѣрка, нефть кыпѣла [27]),
палавъ огонь! велыкій [28]) страхъ!
въ смолѣ сѣй [29]) грѣшныкы [30]) сыдѣлы [31])
и на огнѣ пеклысь [32]), горѣлы [33]),
хто якъ за вищо [34]) заслуживъ.
Перомъ [35]) не можно напысаты [36]),
не можно и въ казкахъ сказаты [37]),
якихъ було багацько [38]) дывъ [39]).

* * *

72. Панивъ [40]) за те тамъ мордовалы [41])
и жарылы [42]) зо всѣхъ бокивъ [43]),
що людямъ льготы недавалы [44])
и ставылы [45]) ихъ за скотивъ [46]);
за те воны дрова возылы [47]),
въ болотахъ очеретъ косыли [48]),
носыли [49]) въ пекло на пидъ палъ [50]),

---

[1]) Эней К. Ж. [2]) попѣдь Ж. [3]) тихенько П. К. Ж. [4]) убравсь П. К. 1842. [5]) Эней К. Ж. [6]) ввалився въ П. убравсь у Ж. [7]) совсѣмъ Ж. [8]) иншій П. К. Ж. [9]) поблѣдло и поблекло П. К. Ж. 1842. [10]) ничого Ж. [11]) тѣлко Ж. [12]) велики П. К. Ж. [13]) чутны П. К. 1842, чути Ж. [14]) жалобныи П. [15]) крики П. К. Ж. [16]) Эней К. Ж. [17]) зъ П. Ж. [18]) глядѣли П. К. [19]) яки П. якіе К. [20]) муки П. К. Ж., тутъ муки всѣ П. [21]) терпѣли П. К. [22]) въ пеклѣ П. К. 1842. [23]) клекотѣла П. К. Ж. 1842. [24]) грѣлася П. К. Ж. 1839, 1842. [25]) все П. К. 1842 и въ Ж. [26]) живиця П. К. живыця Ж. [27]) кипѣла П. К. Ж. [28]) великій П. К. Ж. [29]) сей П. К. сѣ Ж. [30]) грѣшники П. К. Ж. [31]) сидѣли П. К., сидѣлы Ж. [32]) пеклись П. К. Ж. [33]) горѣли П. К. [34]) вѣщо Ж. [35]) пѣромъ П. [36]) написати П. К. написаты Ж. [37]) сказати П. К. [38]) богацько П. К. багацко Ж. [39]) дивъ П. К. Ж. [40]) панювь чи панѣвь Ж. [41]) мордовали П. К. мурдовалы Ж. [42]) жарили П. К. Ж. [43]) бокѣвъ Ж. [44]) давали П. К. [45]) ставили П. К. Ж. [46]) скотѣвь Ж. [47]) возили П. К. Ж. [48]) косили П. К. косилы Ж. [49]) носили П. К. носилы Ж. [50]) на пидпалъ П. на пѣдпалъ Ж.

a) нема ни мѣсяца, ни звѣздъ П. К. 1817, 1842 (мисяця П., мисяця 1842).

чорты за ными [1]) прыглядалы [2]),
желѣзнымъ [3]) прутомъ [4]) пидганялы [5]),
колы [6]) якїй зъ [7]) ныхъ [8]) (витерто якесь слово) прыставъ [9]).

* * *

73. Огненнымъ [10]) прутьемъ [11]) отдыралы [12])
кругомъ на спыну [13]) и живитъ [14]),
себе що самы [15]) убывалы [16]),
оставывшы нашъ билый свитъ, *a*)
горячимъ [17]) дѣхтемъ [18]) залывалы [19]),
ножамы [20]) пидъ [21]) бокы [22]) штрыкалы [23]),
що бъ нехваталысь [24]) умырать [25]);
робылы [26]) разные [27]) имъ [28]) мукы [29]),
товклы [30]) у моржчирях ъ [31]) имъ [32]) рукы [33]),
неважылысь [34]) щобъ убывать [35]).

* * *

74. Богатымъ да [36]) скупымъ [37]) влывалы [38])
кипьяче [39]) золото у ротъ;
а брехунивъ [40]) тамъ заставлялы
лызать [41]) горячыхъ [42]) сковородъ;
якижъ изъ роду не женылысь [43])
да [44]) по чужымъ куткамъ [45]) жывылысь [46]),
таки повѣшены [47]) на [48]) крюкъ
зацеплены [49]) за грѣшне [50]) тѣло,
на свѣтѣ що грѣшило смѣло
и [51]) боялося сихъ [52]) мукъ.

* * *

75. Всѣмъ старшынамъ [53]) тутъ безразбору [54]),
панамъ, пидпанкамъ [55]) и слугамъ
давалы [56]) въ пеклѣ добру флюру [57]),
всѣмъ по заслугѣ, якъ [58]) катамъ [59]).

---

[1]) ними П. К. Ж. [2]) приглядали П. К. приглядалы Ж. [3]) залѣзнымъ П. К. 1842. [4]) прутьемъ П. К. прутьямъ Ж. 1842. [5]) пидгоняли П. пидганяли К. пѣдганялы Ж. [6]) коли П. К. [7]) изъ Ж. [8]) нихъ П. К. Ж. [9]) пристававъ П. К. 1842, приставъ Ж. [10]) огненной П. [11]) пугою тамъ П. пруттямъ Ж. 1842. [12]) драли П. отдирали К. оддиралы Ж. [13]) и спину П. [14]) живѣть Ж. [15]) сами П. К. [16]) убивали П. К. [17]) гарячимъ П. Ж. [18]) діогтемъ П. К. Ж. [19]) заливали П. К. [20]) ножами П. К. Ж. [21]) пѣдь Ж. [22]) боки П. К. Ж. [23]) штиркали П. К. стрикалы Ж. [24]) хапались П. К. 1842, хвателись Ж. [25]) умирать П. К. умѣрать Ж. [26]) робили П. К. [27]) розныи П. розные К. [28]) ѣмь Ж. [29]) муки П. К. Ж. [30]) товкли П. К. Ж. [31]) мущирахъ П. [32]) ихъ П. К. Ж. [33]) руки П. К. Ж. [34]) важились П. К. Ж. [35]) убивать П. К. [36]) та К. Ж. 1842. [37]) скупимъ Ж. [38]) вливали П. К. Ж. [39]) кипяче Ж. горяче П. К. 1817, ростопленнее срибло въ ротъ 1842 р. [40]) брехунѣвь Ж. [41]) лизать П. К. Ж. [42]) горячихъ П. К. Ж. [43]) женились П. К. Ж. [44]) та Ж. 1842. [45]) по чужихъ куткахъ П. К. Ж. [46]) живились П. К. Ж. [47]) повѣшенны Ж. [48]) за П. Ж. [49]) зачеплены П. зачепленны Ж. [50]) тее 1842 р. [51]) а П. [52]) и П. [53]) старшинамъ П. К. Ж. [54]) розбору П. Ж. [55]) пѣдпанкамь Ж. [56]) давали П. К. [57]) хліору П. К. Ж. 1842. [58]) мовъ Ж. [59]) котамъ П. К. Ж. 1842.

a) яким остив наш білий світ П. Ж. К., 1817, 1839, 1842.

Тутъ всякїе [1]) булы [2]) цяхмыстры [3])
и ратманы, и бургомыстры [4]),
судьи, пидсудки [5]), пысари [6]),
яки по правдѣ не судылы [7]),
да [8]) тилько [9]) грошикы [10]) лупылы [11])
и отбыралы [12]) хабары [13]) *).

* * *

76. И всѣ розумны [14]) филозопы,
що въ свѣтѣ вчилысь [15]) мудровать,
ченци [16]), попы и крутопопы,
мирянъ [17]) що бъ зналы [18]) научать,
що бъ не гонялысь [19]) за грывнямы [20]),
що бъ не качалысь [21]) съ [22]) попадьямы [23]), (так і 1839)
та зналы [24]) бъ церковь [25]) що бъ одну...
Ченци [26]) до бабъ [27]) що бъ не иржалы [28]), (ченци 1839)
а мудри [29]) звѣздъ що бъ [30]) незнымалы [31]),
булы [32]) въ огнѣ на самомъ [33]) дну.

* * *

77. Жинокъ [34]) своихъ що недержалы [35])
в рукахъ, а волю имъ далы [36]),
по весѣльямъ [37]) ихъ отпускалы [38]),
що бъ часто въ приданкахъ [39]) булы [40])
и до пивночи [41]) тамъ гулялы [42]),
и въ гречку деколи [43]) скакалы [44]),
таки сидѣлы [45]) у [46]) шапкахъ
и съ [47]) превелыкыми [48]) рогамы [49]),
съ [50]) зажмуренными всѣ [51]) очамы [52])
въ кыпьячихъ [53]) съ сѣркою [54]) котлахъ [55]).

* * *

78. Батькы [56]), яки сынивъ [57]) не вчылы [58]),
а гладылы [59]) по головахъ [60]),
и тилько [61]), знай, що ихъ хвалылы [62]),

---

[1]) всякіи П. [2]) були П. К. [3]) цехмистры П. К. Ж. 1842. [4]) бургомистры П. К. Ж. [5]) пѣдсудки Ж. [6]) писари П. К. писарѣ Ж. [7]) судили П. К. судыли Ж. [8]) та Ж. 1842. [9]) тѣлко Ж. [10]) грошики П. К. Ж. [11]) лупили П. К. лупилы Ж. [12]) отбирали П. К. отбѣрали Ж. [13]) хабари П. К. хабарѣ Ж. [14]) разумны П. [15]) вчились П. К. Ж. [16]) ченцы Ж. [17]) мірянъ К. [18]) знали П. К. Ж. [19]) гонялись П. К. ганялись Ж. [20]) гривнями П. К. Ж. [21]) возились П. К. 1842, качались Ж. [22]) зъ П. К. [23]) попадями П. К. Ж. [24]) знали К. 1842, знали бъ П. Ж. [25]) церковъ П. [26]) ксіондзы К. 1842, ксендзи П. ченцѣ Ж. [27]) по кинскій П. [28]) иржали К. Ж. [29]) мудры П. К. мудрецы Ж. [30]) пропущено у Ж. [31]) не знимали П. К. щитали Ж. [32]) були П. К. [33]) самѣмь Ж. [34]) жѣнокь Ж. [35]) держали П. К. [36]) дававъ П. дали К. Ж. [37]) весѣльяхъ П. К. Ж. 1842. [38]) одпускали П. К. [39]) перезвахъ П. [40]) бувавъ П. [41]) пѣвночы Ж. [42]) гуляли П. К. [43]) деколы Ж. [44]) скакали П. К. [45]) сидѣли П. К. Ж. [46]) всѣ въ К. [47]) изъ Ж. [48]) превеликими П. К. Ж. [49]) рогами П. К. Ж. [50]) зъ Ж. [51]) и Ж. [52]) очами П. К. [53]) кипячихъ П. К. Ж. [54]) сѣркой П. К. 1842. [55]) казанахъ П. К. [56]) батьки П. К. Ж. [57]) синѣвь Ж. [58]) вчили П. К., вчилы Ж. [59]) гладили П. К., гладилы Ж. [60]) головкахъ П. [61]) тѣлко Ж. [62]) хвалили П. К., хвалилы Ж.

*) У П. тут далі йде 77 строфа, а потім 76—ясно, що у П. строфи переплутано.

кипѣлы [1]) въ нефтѣ [2]) въ казанахъ,
що черезъ ихъ сынки въ ледащо
пустылыся [3]), прїйшлы [4]) въ нинащо [5]),
губылы послѣ и батькивъ, *е*)
и всею сылою [6]) бажалы [7]),
батькы [8]) що бъ швыдче [9]) умыралы [10]),
що бъ имъ принятьця [11]) до замкнвъ [12]).

* * *

79. И тїи [13]) тутъ булы [14]) поганьци [15]), *а*)
пидбуровалы [16]) що дѣвокъ, *б*)
що въ викна [17]) дралысь [18]) по драбыци [19]),
пидъ темный [20]) тыхїй вечерокъ;
що будутъ [21]) сватать ихъ, брехалы [22]),
пидманювалы [23]), улещалы [24]),
поки добралысь [25]) до кинця [26]),
поки дивкы [27]) отъ перечосу *в*)
до самаго [28]) товстѣлы носу, *г*)
що сорокомъ [29]) (?) послѣ до вѣнця.

} так і 1839, і 1817.

* * *

80. Булы [30]) тамъ купчыкы [31]) проворны,
що ѣздилы по ярмаркамъ [32]),
и на аршыны [33]) лишъ пидборны [34]) *д*)
поганый продавалы [35]) крамъ;
тутъ [36]) всякіе [37]) булы пронозы,
перекупкы [38]) и шмаровозы,
жыды [39]), мѣняйлы, шынкари [40]),
и ти [41]), що фыгы, мыгы [42]) возятъ [43]),
що въ боклагахъ гарячїй [44]) носятъ [45]),
тамъ всѣ пеклыся [46]) крамари [47]).

---

[1]) кипѣли П. К. Ж. [2]) нефти П. К. [3]) пустилися П. К. Ж. [4]) пишли П. К. пѣшли Ж. [5]) въ ни на що П. К. [6]) силою П. К. Ж. [7]) бажали П. К. [8]) батьки П. К. Ж. [9]) швидче П. К. Ж. [10]) умирали П. К. умѣралы Ж. [11]) принятись П. К. Ж. [12]) замкѣвь Ж. [13]) тѣ П. К. Ж. [14]) були тамъ П. К. Ж. [15]) лыгоминци П. К., лагоминцѣ Ж. [16]) пиддуривали К. пидбуривали П., пѣддуровалы Ж. [17]) вѣкна П. К. Ж. [18]) дрались П. К. Ж. [19]) драбинцѣ П. К. Ж. [20]) пѣдтемный Ж. [21]) будуть П. Ж. [22]) брехали П. К. [23]) пидманивали П. К., пѣдманіовалы Ж. [24]) улещали П. К. [25]) добрались П. К. Ж. [26]) конця П., кѣнця Ж. [27]) дѣвки К. Ж. [28]) самого К. Ж. [29]) соромъ К. Ж. 1842, послѣ соромъ П. [30]) були П. К. [31]) купчики П. К. Ж. [32]) ярмаркамъ П. [33]) аршинець П. К. Ж. 1842. [34]) на пидборный П. К. 1842, на пѣдборный Ж. [35]) продавали П. К. [36]) тамъ П. [37]) всякіи П., всякыи Ж. [38]) перекупки П. К. Ж. [39]) жиды П. К. Ж. [40]) шинкари П. К., шинкарѣ Ж. [41]) тѣ П. К. Ж. [42]) хвиги П. фиги К. Ж., мыги П. К. миги Ж. [43]) возять П. Ж. [44]) гирячій П. [45]) носять П. Ж. [46]) пеклися П. К. Ж. [47]) крамарѣ Ж.

е) А послі чубили батьків П. К. Ж. 1842.
а) І ті були там лагоминці, (лыгомынци 1842)
б) Піддурювали що дівок 1839, 1817.
в) Тогди дѣвки обманъ познали,
г) Да ба!—уже товстеньки стали П.
д) І на аршин на підборний 1839, 1817.

* * *

81. Палыводы [1]) и волоцюгы [2]),
всѣ звидныкы [3]) и всѣ плуты,
ярыжныкы [4]) и всѣ пьянюгы [5]),
обманщыкы [6]) и всѣ моты *), } так і 1839 і 1817
всѣ ворожбыты [7]), чародѣи,
всѣ гайдамакы [8]) и [9]) злодѣи,
шевци [10]), кравци [11]) и ковали [12]),
рѣзныцкій [13]), (30) ткацкій, шаповальскій [14]), *а*) } так і 1839
бондарскій цехъ и коновальскій [15]) *б*)
кипѣлы [16]) въ пеклѣ всѣ въ смолѣ.

* * *

82. Тамъ всѣ невѣрни [17]) и хрыстьяне [18]),
булы [19]) паны и мужыкы [20]),
булы дворяне [21]) и мѣщане, *в*)
и молоди [22]) и старыкы [23]),
булы [24]) богаты и убоги [25]),
прями [26]) булы [27]) и крывоногы [28]),
булы [29]) выдющи [30]) и слѣпи [31]);
булы [32]) и штатски, и военны [33]),
булы [34]) и пански, и казенны,
булы [35]) мыряне [36]) и попы.

* * *

83. Гай! гай! да [37]) нѣгде правды дѣты [38]),
брехня [39]) наробыть [40]) лыха [41]) бильшъ [42]):
тамъ также мусылы сыдѣты, *г*)
пысарчукы [43]) поганыхъ виршъ [44]),—
великіи [45]) терпѣли [46]) мукы [47]):
имъ звязаны булы и рукы, *д*) так і 1839

---

(30) Мясники.

[1]) паливоды П. К. [2]) волоцюги П. К. [3]) зводники П. К. 1842, зводныки Ж. [4]) ярыжники П. К., ярижники Ж. [5]) пьянюги П. К., моты Ж. [6]) обманщики П. К. [7]) ворожбиты П. К. [8]) гайдомаки П., гайдамаки К. Ж. [9]) и всѣ П., всѣ К. 1842. [10]) шовцѣ Ж. [11]) кравцѣ Ж. [12]) ковалѣ Ж. [13]) рѣзницкій П. К. Ж. [14]) шаповалскій Ж. [15]) коновалскій Ж. [16]) кипѣли П. К. [17]) невѣрны П. К. Ж. [18]) христьяне П. К., крестяне Ж. [19]) були П. К. [20]) мужики П. К. Ж. [21]) шляхтяне П. [22]) молоды П. К. Ж. [23]) старики П. К., старыки Ж. [24]) були П. К. [25]) убогы Ж. [26]) прямы П. К. Ж. [27]) були П. К. [28]) кривоноги П. К. [29]) були П. К. [30]) видющи П. К. Ж. [31]) слѣпы П. К. Ж. [32]) були П. К. [33]) военны П. К. Ж. [34]) були П. К. [35]) були П. К. [36]) міряне П. К., миряне Ж. [37]) та Ж. 1842. [38]) дѣти П. К. [39]) жъ П. К. Ж. 1842. [40]) наробитъ К., наробить П. Ж. [41]) лиха П. К. Ж. [42]) билшъ К., бѣлшъ Ж. [43]) писарчуки П. К. Ж. [44]) вѣршъ Ж. [45]) великіе К. Ж. [46]) терпѣлы Ж. [47]) муки П. К. Ж.

а) Цехи рѣзницкій, коновальскій,
б) кушнирскій, ткацкій, шаповальскій П. К. 1842.
в) Була тутъ шляхта и мѣщане К. 1842.
г) Сиділи там скучні піити П. К. Ж. 1839, 1817, 1842.
д) Звязані були їм руки П. Ж. (у Ж. завязанны).

*) Замість цих двох віршів у Ж. один: ярижники и всѣ моты.

мовъ у татаръ терпѣлы [1]) плѣнъ.
Отъ-такъ и нашъ братъ попадетьця [2]),
що пыше [3]) дай [4]) не стережется [5])!
Якій же втерпить [6]) іого хрѣнъ *).

* * *

84. Еней [7]) отъ сихъ якъ [8]) отступывся [9])
и далѣ трошки [10]) одійшовъ [11]),
то на друге винъ [12]) нахопывся [13]):
жиночу [14]) мову [15]) (?) тутъ найшовъ,
въ другимъ [16]) зо всѣмъ [17]) сихъ каравань
пиджарывалы [18]) мовъ [19]) у банѣ [20]),
що ажъ крычали [21]) за чимъ [22]) свѣтъ.
Оцци то [23]) голосъ [24]) исправлялы [25]),
гарчалы [26]) выли, [27]) и пыщалы [28]), *д*)
писля [29]) кути [30]) якъ на [31]) живитъ [32]).

так і 1839

* * *

85. Дивкы, бабы [33]) и молодыцы [34])
клялы [35]) себе и весь [36]) свій [37]) ридъ [38]),
клялы [39]) всѣ жарты, вечерныци [40]),
клялы [41]) и жызнь [42]), и бѣлый свитъ [43]):
за те имъ тамъ такъ [44]) задавалы [45]),
що черезъ чуръ тутъ [46]) мудровалы [47]),
и верховодылы [48]) надъ всѣмъ.
Хоть чоловѣки не онее... *а*)
та якъ жинкы бажаютъ тее... *б*)
так треба угодыты имъ. *в*)

---

[1]) терпѣли П. К. Ж. [2]) попадется П. К. Ж. [3]) пише П. К. Ж. [4]) пропущено у П. К. Ж. 1842. [5]) остережется П. К. Ж. 1842. [6]) втерпитъ К. [7]) Еней К. Ж. [8]) якъ видциль К. 1842. [9]) отступився П. К. Ж. [10]) трохи П. К. Ж. 1842. [11]) одойшовъ П. К. [12]) другее П. К. 1842. [13]) нахопився П. К. Ж. [14]) жѣночу Ж. [15]) муку П. К. Ж. 1839, 1842. [16]) другѣмъ Ж. [17]) зо всѣхъ П. [18]) пиджаріовали П. К., пѣджаровалы Ж. [19]) якъ П. К. 1842. [20]) бани П. [21]) кричали П. К. Ж. [22]) на чѣмъ П. К. Ж. 1842. [23]) оцѣ-то П. К., отцѣто Ж. [24]) галасъ К. Ж. 1842. [25]) исправляли П. К. [26]) гарчали К. [27]) вылы Ж. [28]) пищали П. К. [29]) послѣ Ж. [30]) кутѣ Ж. [31]) мовъ на П. К. 1842; якъ бы Ж. [32]) живѣть Ж. [33]) дѣвки, бабы и К. Ж. тамъ дѣвки, бабы П. [34]) молодици К., молодыци П., молодицѣ Ж. [35]) кляли П. К. [36]) ввесь П. Ж. [37]) свѣй Ж. [38]) рѣдь Ж. [39]) кляли П. К. [40]) вечерници П. К., вечерницѣ Ж. [41]) кляли П. К. [42]) жизнь П. К. Ж. [43]) свѣтъ П. К. Ж. [44])такъ тамъ П. К. Ж. 1842. [45]) задавали П. К. [46]) черезъ мѣру П. К. [47]) мудровали П. К. [48]) верховодили П. К., верховодилы Ж.

а) Хоть чоловѣкамъ не онее,
б) та коли жинци, бачишь, тее,
в) такъ треба угодити имъ П.

а) Хоть человѣкъ и не онее,
б) да коли жинци бачишъ тее,
в) такъ треба угодити имъ К. 1817.

а) Хоть человѣки не онее,
б) та колы бачь жѣнки вже тее,
в) такь треба угодити имь Ж.

а) Хоть чоловикъ и не онее,
б) колы же жинци, бачишь, тее,
в) такъ треба угодыты йій (1842).

а) Хоть чоловикы не онее,
б) та колы бачъ жинки вже тее,
в) так треба угодыты имъ 1839.

*) В виданню К. тут далі вставлено цілу нову строфу про мацапуру; у П., Ж. і рукопису 1839 її нема, у 1817—е ця строфа.

д) бо дуже выли и пищали П.

* * *

86. Булы [1]) тамъ честни [2]) богомолкы [3]),
що знали [4]) весь [5]) святый законъ,
молылыся [6]) безъ остановкы [7])
и были [8]) сотъ по пять поклонъ,
якъ въ церкви [9]) межъ людьми стоялы [10]),
и головамы [11]) все хиталы [12]);
якъ же були [13]) на самотѣ,
то молытовныкы [14]) ховали [15]),
казылысь [16]), бѣгалы [17]), скакалы [18])
и гирше [19]) де що въ темнотѣ...

* * *

87. Булы [20]) и тїи тамъ панянкы [21]),
що наряжалысь [22]) на показъ,
мандрохы [23]), фліорки и дымтянкы [24]),
що продаютъ [25]) себе на часъ;
си [26]) въ сирцѣ [27]) и смолѣ кыпѣлы [28]),
за те, що жырно [29]) дуже ѣлы [30]),
и що ихъ не страшивъ и пистъ [31]),
що все прикушывалы [32]) губы
и скалыли [33]) биленьки [34]) зубы,
и часто [35]) пиднималы [36]) хвистъ [37]). *a*) так і 1839

* * *

88. . . . . *)
Ажъ жаль на ихъ було [38]) глядѣты [39])...
Чорнявы, повны, бѣлотѣлы [40])
и си [41]) тутъ мусылы [42]) кипѣты [43]), *) Стихъ пропущенъ
що за мужъ за старыхъ ходылы [44])
и ихъ живитъ укоротылы, *б*)
що бъ послѣ гарно погулять
и съ [45]) парубкамы [46]) поводытысь [47]),
на свѣтѣ весело пожытысь [48])
и неголоднымъ умырать [49]).

---

[1]) були П. К. [2]) честны П. К. Ж. [3]) пустомолки П. К. 2852. [4]) знали П. К. [5]) ввесь П. К. Ж. [6]) молилися П. К. Ж. [7]) остановки П. К. Ж. [8]) били П. К. [9]) церквѣ П. К. Ж. [10]) стояли П. К. [11]) головами П. К. Ж. [12]) хитали П. К., кивалы Ж. [13]) булы Ж. [14]) молитовники П. К. Ж. [15]) ховалы Ж. [16]) казились П., казылись К., казилысь Ж. [17]) бѣгали П. К. Ж. [18]) скакали П. К. [19]) гирьше Ж. [20]) були П. К. [21]) панянки П. К. Ж. [22]) наряжались П. К. Ж. [23]) мандріохи П. К., мандрохи Ж. [24]) дыптянки К. 1842, димтянки П., дыптянкы Ж. 1839. [25]) продають П. Ж. [26]) сѣ Ж. [27]) сѣрцѣ П. К. [28]) кипѣли П. К., кипѣлы Ж. [29]) жирно П. К. Ж. [30]) ѣли П. К. [31]) пѣстъ Ж. [32]) прикушували П. К., прикушовалы Ж. [33]) скалили П. К., скалилы Ж. [34]) бѣленьки П. К. Ж. [35]) дуже К. [36]) волочили К. 1842, пѣднималы Ж. [37]) фѣсть Ж. [38]) було на ихъ П. К., було на нихъ Ж. [39]) глядѣть П. К. Ж. 1842. [40]) милолицы П. К., мылолицы Ж. 1839. [41]) сѣ Ж. [42]) мусили П. К., мусѣлы Ж. [43]) кипѣть П. К. Ж. 1842. [44]) ходили П. К., ходилы Ж. [45]) изъ Ж. [46]) паробками П. К., парубками Ж. [47]) поводитись П. К. Ж. [48]) нажитись П. К. Ж. 1839, 1842. [49]) умирать П. К., умѣрать Ж.

a) Да и не давали старшимъ мѣстъ П.

б) И мышакомъ ихъ покормили П. К. 1842 (поморили К. 1842).

б) И имь живѣть укоротилы Ж. 1839.

*) Тут пропущено перший вірш: Пеклись тут гарні молодиці П. К. Ж. 1817, 1842.

* * *

89. Якись [1]) тамъ мучилися [2]) птахы [3]) *а*) (так і 1839).
съ куделямы [4]) на головахъ;
се честные непотѣпахы [5]), *б*) (так і 1839).
булы [6]) тендѣтны [7]) при людяхъ;
а безъ людей не можно знаты [8]),
якъ полягавши на кровати, *в*) (себе чымъ зналы забавляты,
про те то знае ихъ лакей, *г*) проте те то знае ихъ лакей 1839).
Имъ тяжко въ пеклѣ докорялы [9]),
смолы на щоки налѣплялы [10]),
що бъ недурылы [11]) тутъ [12]) людей.

* * *

90. Бо щокы [13]) терлы [14]) манѣею [15]),
а блейвасомъ и нисъ [16]), и лобъ,
що бъ краскою хоть не своею
причаровать собѣ [17]) кого бъ [18]);
изъ рѣпы пидставлялы [19]) зубы,
ялозылы [20]) и [21]) смальцемъ [22]) губы,
що бъ пидвесты [23]) на грѣхъ людей;
пиндючилы [24]) якїесь [25]) бочкы [26]),
мостылы [27]) въ пазусѣ [28]) платочкы [29]),
въ которыхъ небуло грудей, *д*) так і 1839, 1817.

* * *

91. За сымы [30]) по ряду шкварчалы [31])
съ (?) [32]) распаленыхъ [33]) сковородахъ,
старїи бабы, що [34]) ворчалы [35]),
базыкалы [36]) о всѣхъ дѣлахъ,—
все тилько [37]) старыну [38]) хвалылы [39]),
а молодыхъ [40]) товклы [41]) да [42]) былы [43]),

---

[1]) якіесь К. Ж. 1842. [2]) мучились тамъ К. Ж. 1842. [3]) птахи К. Ж. [4]) куделями П., К. Ж. [5]) непотѣпахи К. Ж. [6]) були жъ П., були К. [7]) смирненьки П., тендитны К., тендѣтны Ж. [8]) знати П. К. [9]) докоряли П. К. [10]) налѣпляли П. К. [11]) дурили П. К. [12]) такъ П. К. 1842. [13]) щоки П. К. Ж. [14]) терли П. К. Ж. [15]) маніею П. К. [16]) нѣсь Ж. [17]) къ себѣ П., къ собѣ К. 1842. [18]) народъ П., когобъ К. Ж. 1842. [19]) пидставляли П. К., пѣдставлялы Ж. [20]) ялозили П. К. [21]) все П. К. 1842. [22]) смалцемь Ж. [23]) пидвести П. К. пѣдвесты Ж. [24]) пиндючили П. К., бундучили Ж. 1839. [25]) якіись П. [26]) бочки П. К. Ж. [27]) мостили П. К., мостилы Ж. [28]) пазуси П. [29]) платочки П., сорочки Ж. [30]) сими П. К., сыми Ж. [31]) шкварчали П. К, шкварчалы Ж. [32]) въ П. К. Ж. 1839, 1842. [33]) роспаленыхъ П. К. Ж. [34]) старыи бабы, що П., стары бабы, що все К. Ж. 1842. [35]) ворчали П. К. [36]) базикали П. К., базѣкалы Ж. [37]) тѣлко Ж. [38]) старину П. К. [39]) хвалили П. К., хвалилы Ж. [40]) молодихъ Ж. [41]) товкли П. К. [42]) та К. Ж. 1842. [43]) били П. К.

а) Тамъ мучилися и вдовици П.

б) що бѣгали на вечерници П.

в) себе чим знали забавляти П. К. Ж. 1839, 1842 (чим мали П. К. 1817, 1842, вихвалати 1817).

г) про те лиш знали до дверей П. К. 1817, 1842.

д) Все жарты имъ булы да смѣхъ П.

не думалы [1]) жъ, яки булы [2]),
и ще якъ самы [3]) дѣвковалы [4])
и [5]) съ хлопцями ганцювалы [6])
да [7]) подытынцѣ [8]) привелы [9])

* *
*

92. Вѣдіомъ же тутъ колесовалы [10])
и всѣхъ шептухъ и ворожокъ
и жыли [11]) зъ ныхъ [12]) чорты моталы [13]),
а [14]) безъ вытушкы [15]) на клубокъ,
на припѣчкахъ [16]) що бъ неоралы [17]),
у комены що бъ [18]) нелѣталы [19]),
не ѣздылы [20]) бъ на упыряхъ [21]).
и що бъ дощу [22]) непродавалы [23]),
в ночи [24]) людей що бъ нелякалы [25]),
не ворожылы [26]) бъ на бобахъ.

* *
*

93. А звиднцямъ [27]) (31) тамъ те [28]) робылы [29]),
що цуръ іому вже и казать...
на грѣхъ що дѣвокъ [30]) пидводылы [31]),
и сымъ [32]) учылысь [33]) промышлять,
жинокъ [34]) отъ чоловикивъ [35]) кралы [36]),
а волоцюгамъ помогалы [37])
рогамы [38]) людскїй лобъ квитчать [39]), *а*)
що бъ несвоимъ неторговалы [40]),
того бъ на откупъ недавалы [41]),
що треба прозапасъ держать.

* *
*

94. Еней [42]) щось бачивъ тутъ [43]) немало
и всякихъ грѣшныць [44]) у смолѣ,
якъ съ кабанивъ [45]) топылы [46]) сало,
такъ шкварылыся [47]) си [48]) въ котлѣ [49]);

---

(31) Сводни.

[1]) думали П. К. [2]) були П. К. [3]) сами П. К. [4]) дѣвовали П. К. 1842, дѣвовалы Ж. 1839. [5]) да П. К., та Ж. 1842. [6]) гарціовали П. К. 1842, хурцювалы 1839, хурцовалы Ж. [7]) та й П. К. Ж. 1842. [8]) дитынцѣ П., дитинцѣ К. Ж. [9]) привели П. К. [10]) колесовали П. К. [11]) тамъ жили П. К. 1842. [12]) зъ нихъ П. К., ихь Ж. [13]) мотали П. К. [14]) и П. К. Ж. 1842. [15]) вытушки П. К., витушки Ж. [16]) припечкахъ П. К. [17]) орали П. К. [18]) да ще у коменъ П. [19]) лѣтали П. К. [20]) ѣздили П. К. Ж. [21]) упырахъ П. К., упиряхъ Ж. [22]) дожщу П. К. [23]) продавали П. К. [24]) въ ночѣ Ж. [25]) лякали П. К. [26]) ворожили П. К. Ж. [27]) зводницямъ П. К. 1839, 1842, звѣдницямъ Ж. [28]) таке П. К. Ж. 1839, 1842. [29]) робили П. К. [30]) дѣвокъ що П. К. Ж. 1842. [31]) пидводили П. К., пѣдводилы Ж., [32]) симъ П. К. [33]) училпсь П. К. Ж. [34]) жѣнокь Ж. [35]) чоловѣкивъ П. К., чоловѣковь Ж. [36]) крали П. К. [37]) помогали П., помагали К. [38]) рогами П. К. Ж. [39]) вѣнчать П., квѣчать К. 1842, квѣтчать Ж. [40]) торговали П. К. [41]) давали П. К. [42]) Эней К. Ж. [43]) щось бачивъ тамъ П., тамъ бачивъ щось К. Ж. 1842. [44]) грѣшниць П. К. Ж., кыпящихъ мученыць 1842. [45]) кабанѣвъ Ж. [46]) топыли К., топили П. Ж., топылось 1842. [47]) шкварилися П. К. Ж. [48]) си пропущено у Ж.; [49]) у котлѣ Ж. си на огнѣ П., си въ огнѣ К. 1842.

а) Людскій рогами лобъ вѣнчать П.

булы [1]) тамъ [2]) свѣцки [3]) и черныци [4]),
булы [5]) дѣвкы [6]) и молодыци [7]),
паньи булы [8]) и [9]) панночкы [10]),
булы [11]) въ свыткахъ [12]), булы [13]) и въ кофтахъ [14]),
булы и въ плюндрахъ [15]), и въ робронтахъ [16]), так і 1839
булы [17]) всѣ грѣшни [18]) жыночкы [19]).

* * *

95. Но се булы [20]) всѣ [21]) осуждены [22]),
якы [23]) померлы [24]) не теперь,
безъ суду жъ не палывъ [25]) пекельный [26])
огонь, недавно хто умеръ;
си [27]) всѣ булы [28]) въ другимъ [29]) загони [30]),
якъ бы лошата або кони [31]),
незнавши [32]), попадуть [33]) куда.
Еней [34]) напервыхъ надывывшысь [35]), першыхъ 1842
побѣдахъ ихъ пожурывшысь [36]),
пишовъ [37]) въ широки [38]) ворота.

* * *

96. Еней [39]), вїйшовшы [40]) всю комору [41]), *а*) так і 1839
побачывъ [42]) тутъ [43]) багацько [44]) душъ,
вмѣшавшися межъ сю отару [45]), *б*) 1839
мовъ [46]) межъ гадюкы [47]) чорный ужъ;
тутъ разни [48]) душы [49]) похожалы [50]),
все думалы [51]) да [52]) все гадалы [53]),
куда то за грѣхи ихъ впрутъ [54]):
чи въ рай ихъ пустять [55]) веселытысь [56]),
чи може въ пекло посмалытысь [57])
и за грѣхи имъ [58]) носа втруть [59]).

---

[1]) були П. К. Ж. [2]) и П. К. [3]) свѣцьки П. К., свѣтски Ж. [4]) черници П. К., черницы Ж. [5]) були П. К. Ж. [6]) дѣвки П. К. Ж. [7]) молодици П. К., молодицѣ Ж. [8]) були и паньи П. К. Ж. 1842. [9]) й П. 1842. [10]) панночки П. К. Ж. [11]) були П. К. Ж. [12]) свиткахъ П. К. Ж. [13]) були П. К. [14]) були въ ребронах П. въ охвотахъ К. 1842, въ чоботах Ж. [15]) въ намѣткахъ П., въ дульетахъ К. 1842, плюндрахь Ж. [16]) шиньйонахъ П., въ капотахъ К. 1842; въ ребронтахъ Ж. [17]) були П. К. [18]) грѣшны П. К. Ж. [19]) жиночки П. К., жѣночки Ж. [20]) були П. К. [21]) все П. К. Ж. 1842. [22]) осужденны П. К. Ж. [23]) яки П. К. Ж. [24]) померли П. К. Ж. [25]) паливъ Ж. [26]) пекельны П. [27]) сѣ Ж. [28]) були П. К. [29]) другомъ П., другѣмъ Ж. [30]) загонѣ П. К. Ж. [31]) конѣ Ж. [32]) не знали П. К. [33]) попадуть П. К. Ж. [34]) Эней К. Ж. [35]) подивившись П. К., надивившись Ж. [36]) пожурившись П. К. Ж. [37]) пѣшовь Ж. [38]) другіи П. 1842, другіе К. [39]) Эней К. Ж. [40]) ввїйшовши П. К., ввѣйшовши Ж. [41]) кошару К. Ж. 1842. [42]) побачивъ П. К. Ж. [43]) тамъ П. К. [44]) багацко Ж. [45]) ватагу Ж. [46]) якъ К. 1842. [47]) промижъ гадюкъ мовъ П., межъ гадюки К. Ж. [48]) розны П. К., разны Ж. [49]) души П. К. Ж. [50]) похожали П. К. Ж. [51]) думали П. К. [52]) та К. Ж. 1842. [53]) гадали П. К. Ж. [54]) впруть П. Ж. [55]) пустятъ К., впустють П. [56]) веселитись П. К. Ж. [57]) посмалитись П. К. Ж. [58]) ихъ Ж. [59]) втрутъ К.

а) Ввїйшовши же въ якусь свѣтлицю П.
б) Вмѣшавсь якъ разъ мижъ ихъ станицю П.

* * *

97. Було имъ вильно [1]) размовляты [2])
про всякіи [3]) свои дѣла
и думаты [4]) и мырковаты [5]),
яка душа де [6]) якъ жыла [7])!
богатый тутъ на смерть гнѣвывся [8]),
що винъ [9]) зъ гришмы [10]) нерозлѣчывся [11]),
кому и скилько [12]) треба дать;
скупый [13]) же [14]) жалковавъ [15]), нудывся [16]),
що винъ [17]) на свѣтѣ не нажывся [18])
и що не вспѣвъ и погулять.

* * *

98. Сутяга товковавъ указы
и що то значыть [19]) нашъ статутъ,
разказовавъ [20]) свои проказы,
на свѣтѣ що робывъ [21]) сей плутъ.
Мудрецъ [22]) же фызику [23]) провадывъ [24])...
и [25]) толковавъ якихсь монадивъ [26])...
и думавъ, виткиль [27]) взявся Богъ [28]).
А мартоплясъ (32) крычавъ [29]), смѣявся,
разказовавъ [30]) и присягався [31]),
що винъ [32]) по смерть бувъ неубогъ. *a*) так і 1839

* * *

99. Судья тамъ прызнавався [33]) смѣло,
що зъ гузикамы [34]) (33) за мундиръ
таке [35]) переозначывъ [36]) дѣло,
що [37]) може бъ навѣстывъ [38]) Сыбирь [39]),
та [40]) смерть избавыла [41]) косою,
що [42]) катъ легенькою рукою
плечей іому непокропывъ [43]);
а лѣкарь скризь [44]) ходывъ [45]) зъ [46]) ланцетомъ,
съ слабытельнымъ [47]) и [48]) спермацетомъ [49])
и [50]) чванывсь [51]), що [52]) людей морывъ [53]).

---

(32) хвастунъ. (33) пуговицы.

[1]) власно П., вѣлно Ж. [2]) розмовляти П. К., розмовляты Ж. [3]) всякія К., всякіе Ж. [4]) думати П. К. [5]) мирковати П., мизковати К. 1842, мирковаты Ж. [6]) где К. Ж. [7]) жила П. К. Ж. [8]) гнѣвився П. К. Ж. [9]) пропущено Ж. [10]) гришми П. К., гропами Ж. [11]) розличився П. К., разлѣчився Ж. [12]) килько П. К. 1842, скѣлко Ж. [13]) скупій Ж. [14]) а бѣдный П. [15]) тосковавъ П. К. 1842, жалковавь Ж., жаловавъ 1839. [16]) нудився Ж. [17]) вѣнь Ж. [18]) нажився П. К. Ж. [19]) значить П. К. Ж. [20]) росказовавъ П. К. Ж. [21]) робивъ П. К. [22]) мудрець П. К. Ж. [23]) хвизики П., физику К. Ж. [24]) провадивъ П. К. Ж. [25]) знай П. [26]) монадѣвь Ж. [27]) видкиль П. К., вѣдкиль Ж. [28]) свѣтъ П. К.1842, бѣгь Ж. [29]) кричавъ П. К. [30]) росказовавъ П. К. Ж. [31]) дивовався П. К. 1842. [32]) вѣнь Ж. [33]) признавався П. К. Ж. [34]) гудзиками П. К., кузиками Ж. [35]) пропущено Ж. [36]) переоначивъ праве П., переоначивъ К. Ж. 1842, переиначивъ 1839. [37]) и П. [38]) навѣстивъ П. К. Ж. [39]) Сибирь П. К. Сибѣрь Ж. [40]) да П. К. [41]) избавила П. К. [42]) щобъ П. [43]) покропивъ П. К. Ж. [44]) скрѣзь Ж. [45]) ходивъ П. К. Ж. [46]) съ П.. К. [47]) слабительнымъ П. К., слабітельнымъ Ж. [48]) изь Ж. [49]) спермацетомъ П. К., пармацетомъ Ж. [50]) да П. [51]) чванившсь П. К. Ж. [52]) якъ П. К. [53]) моривъ П. К.

a) Що добре знав панів дурить П. К. (жинокъ К.).
a) Якъ добре знавъ жинокъ дурить 1842.

* * *

100. Ласощохлысты [1]) похожалы [2]),
всѣ вычыки [3]) (34) и панычи [4])
на пальцяхъ [5]) нигтыки [6]) кусалы [7]),
роспрындрывшись [8]), якъ павычи [9]);
все очи въ гору пиднималы [10]),
по свѣту нашому [11]) вздыхалы [12]),
що рано ихъ побрала смерть,
що трохи славы учынылы [13]), *е*)
не всѣхъ на свѣтѣ пожурылы [14]),
не всѣмъ успѣлы [15]) носа [16]) втерть. Так і 1839.

* * *

101. Моты, картіожныки [17]), пьянюги
и весь [18]) проворный честный родъ,
лакеи, конюхи, всѣ [19]) слуги,
всѣ кухари [20]) и скороходъ [21]),
побравшись за руки [22]) ходылы [23])
и о плутняхъ все [24]) говорылы [25]):
яки [26]) робылы [27]), якъ жылы [28]),
якъ паней [29]) и панивъ [30]) дурылы [31]), } *д*)—так і 1839
якъ по шинкамъ [32]) въ ночи [33]) бродылы [34]),
и якъ съ [35]) кышень [36]) хустки [37]) тяглы [38]).

* * *

102. Тамъ предзыгліованы [39]) (35) журылысь [40])
що нѣкому [41]) вже пидморгнуть [42]),
за ными [43]) бильшъ [44]) неволочылысь [45]),
тутъ имъ [46]) заклекоталы [47]) путь. *а*)
Бабы тутъ бильшъ [48]) неворожылы [49]), *б*)
уже ни въ чимъ [50]) ихъ непросылы [51]). *в*)
Яки жъ дѣвокъ охочи [52]) быть [53]),

---

(34) щоголи (35) кокетки.

[1]) тамъ дармоѣды П., ласощохлисты Ж. [2]) похожали П. К. [3]) фертики П. К. 1842, вичики Ж., вичыки 1839, [4]) паничи П. К. Ж. [5]) пальцахъ Ж. [6]) нохтики П, ногтики П. 1842; ногтыки Ж. [7]) кусали П. К. [8]) росприндывшись П. К., росприндившись Ж. [9]) павичи П. К. Ж. [10]) пиднимали П. К., пѣднимали Ж. [11]) нашему П., бѣлому Ж. [12]) вздыхали П. К., здыхалы Ж. [13]) учинили К. Ж [14]) подурыли П. К. 1842, подурыли Ж. [15]) успѣли П. К. Ж. [16]) морду К. 1842. [17]) картіожники П. К. Ж. [18]) ввесь П. Ж. [19]) и П. К. 1842. [20]) кухарѣ Ж. [21]) ввесь наброд. П. [22]) руки П. К. Ж. [23]) ходили П. К. Ж. [24]) все о плутняхъ П. К. 1842. [25]) говорили П. К. [26]) якы Ж. [27]) робили П. К. Ж. [28]) жили П. К., жылы Ж. [29]) панiй П., панѣй Ж. [30]) панѣвь Ж. [31]) дурили П. [32]) по шинкахъ К. [33]) въ ночѣ Ж. [34]) ходили П. К. 1842, бродилы Ж. [35]) зъ П. К. Ж. [36]) кишень П. К. Ж. [37]) платки К. 1842. [38]) тягли П. К. [39]) придзигліованки П. К. 1839, 1842, призиглiованки Ж. [40]) журились П. К. Ж. [41]) никому К. [42]) пѣдморгнуть Ж. [43]) ними П. К. Ж. [44]) бѣлшь Ж., билшъ К. [45]) волочились П. К. Ж. [46]) пхъ К. Ж. 1839, 1842. [47]) заклекотѣла К. Ж. 1839, 1842, [48]) бѣлшъ Ж. [49]) ворожилы Ж., ворожили П. К. [50]) ни вчѣмь Ж. [51]) просилы Ж. [52]) охочы Ж. [53]) бить П. К.

е) не всѣмъ що головы вскружили П.

д) Ці два вірші у П. поставлено один замість одного, причому перший вірш читається так: И якъ робили, якъ жили.

а) И смѣтьемъ ихъ засыпанъ путь П.

б) Тутъ больше щобъ не ворожили П.

в) Людей бы добрыхъ не дурили П.

в) И простодушныхъ не дурили К. 1842.

зубамы [1]) съ [2]) серця [3]) скрыготалы [4]),
що наймычкы [5]) ихъ невважалы [6])
и нехотѣлы [7]) имъ служить [8]).

* * *

103. Еней [9]) узрѣвъ свою Дыдону [10]), — Уздривъ 1842.
осмалену мовъ головня,..
Як разъ по нашому закону
предъ нею шапочку изнявъ.
„Здорова! глянсь [11])! де ты взялася!
и ты сердечна прыплелася [12])
изъ Карфагены [13]) ажъ сюда!
Якого бѣса ты спеклася?
Хыба [14]) на свѣтѣ нажылася [15])?
Чортъ мавъ тобѣ десь [16]) и стыда?“

* * *

104. „Яка заліотка [17]) молодыця [18])
да [19]) глянься [20]), вмерла залюбкы [21])!
Румьяна [22]), повна, бѣлолыця [23]),
хто гляне, то лызне [24]) губкы [25]). *д*) — Так і 1839
Теперь съ [26]) тебе яка утѣха,
ни хто не гляне ви [27]) для смѣха.
На вѣкъ теперь пропала ты!
Я далыбѣ [28]) въ тимъ [29]) не выною [30]),
що такъ розьѣхався [31]) съ [32]) тобою:
минѣ приказано втекты [33])“.

* * *

105. „Теперь же колы [34]) хочь [35]) злыгаймось [36])...
и нумо жыть [37]) такъ, якъ жылы [38]).
Тутъ закуримъ [39]), заженихаймось,
вже нерозлучимсь николы [40])!.. Не розлучаймось николы 1842.
Ходы [41]) лышъ [42]) я тебе [43]) мылую [44]) *а*) } Так і 1839.
прижму до серця [45]), поцѣлую“. *б*) }

---

[1]) зубами П. К. Ж. [2]) зъ П. К. Ж. [3]) серца К., серця Ж. [4]) скреготали П. К., скреготалы Ж. [5]) наймички П. К. Ж. [6]) вважали П. К. [7]) хотѣли П. К. Ж. [8]) годить П. К. 1842. [9]) Эней К. Ж. [10]) Дидону П. К. Ж. [11]) будь П., глянь К. Ж. 1842. [12]) приплелася П. К. Ж. [13]) Карпагена П. [14]) хиба П. К. Ж. [15]) нажилася П. К. Ж. [16]) тогди П., гдесь Ж., десь К. [17]) моторна П., така смашная К. 1842, заліотна Ж. [18]) молодиця П. К. Ж. [19]) та К. и К. 1842, да П. [20]) глянся Ж., глянь 1842. [21]) залюбки П. К. Ж. [22]) румяна П. К. Ж. [23]) бѣлолиця П. К., бѣлолыца Ж. [24]) лизне Ж. [25]) губки К. Ж. [26]) зъ П. К. Ж. [27]) и П. К. К. 1842. [28]) далиби П., далебѣ К. Ж. [29]) томъ П., тѣмь Ж. [30]) виною П. К. Ж. [31]) розгяковавсь П., розъѣхався К. [32]) зъ Ж. [33]) втекти П. К. [34]) коли П. К. Ж. [35]) хочъ К. [36]) злигаймось Ж. [37]) жить П. К. Ж. [38]) жили П. К., жилы Ж [39]) закурѣмь Ж. [40]) николи П. К. [41]) ходи К. Ж. [42]) лишъ Ж., пропущено у К. 1842. [43]) тебе я К. 1842. [44]) милую Ж., помилую К. 1942. [45]) серця Ж.

д) хто прежъ глядѣвъ, лызавъ губки П.
а) Чи бачъ, якъ я тебе шаную П.
б) що коли хочъ, и поцѣлую П.

Їому жъ Дыдона [1]) на отрѣзъ
Сказала: „Къ чорту убирайся [2])!
На [3]) мене бильшъ [4]) не покваплияся [5]):
Сихей тобѣ расквасыть [6]) нисъ [7])!“ *) *в*) Так і 1839.

* * *

106. Сказавши [8]), чортъ зна [9]) де пропала.
Еней [10]) незнавъ, що и робыть [11]).
Колы [12]) бъ яга не закрычала [13]),
що годѣ [14]) довго говорыть [15]),
тобъ може тамъ и [16]) застоявся,
Сихей покиль [17]) бы прывязався [18]) *а*) Сихей покимъ бы привязався 1839.
и ребра може бъ [19]) полѣчивъ [20])
що бъ на жинкахъ [21]) не женыхався [22]),
надъ мертвымы [23]) не надглумлявся [24])
и къ смерти [25]) вдовъ недоводывъ [26]). *б*)

* * *

107. Еней [27]) съ Сивиллою попхався,
въ пекельную [28]) ходылы [29]) глушъ [30]),
якъ надорозѣ повстрѣчався
зъ громадою знакомыхъ душъ;
тутъ всѣ зъ Енеемъ [31]) обнималысь [32]),
чоломкались и цѣловались **),

---

[1]) Дидона П. К. Ж. [2]) убѣрайся Ж. [3]) до П. [4]) бѣлшъ Ж., билшъ К. [5]) прихиляйся П., женихайся К. 1842, повапляйся Ж. [6]) росквасить Ж. [7]) нѣсъ Ж. [8]) сказала Ж. [9]) вѣсть П. [10]) Эней К. Ж. [11]) робить П. К. [12]) коли П. К. Ж. [13]) закричала П. К. [14]) довго годѣ П. К. [15]) говорить П. К. [16]) то може бъ тамъ и К. 1842, тобъ може тамъ и Ж. то може такъ бы П. [17]) по нѣмь Ж. [18]) привязався Ж. [19]) щобъ хто и ребра К. 1842; и ребра бь може Ж. [20]) поличивъ К. [21]) съ жинками щобъ П., щобъ съ вдовами К. 1842, жѣнкахъ Ж. [22]) женихався П. К. Ж. [23]) мертвыми П. К. Ж. [24]) наглумлявся К., поглумлявся Ж. [25]) до смерти П., до смерты Ж. [26]) доводивъ П. Ж. [27]) Эней К. Ж. [28]) пекелную Ж. [29]) подалѣ П. К. Ж. 1839, 1842. [30]) глушь Ж. [31]) Энеемъ К. Ж. [32]) обнимались П. К. Ж.

в) Лишъ сунсь, тобѣ росквашу нисъ П.
в) Не лѣзъ! бо розибью и нисъ К. 1842.
а) Що тамъ и досвѣтку дождався П.
а) И може, той поры дождався К. 1817, 1842.
б) Жинокъ любовью не моривъ К. 1817, 1842.
б) До смерти вдовъ не доводивъ Ж. 1839.

**) Замість останніх 4 віршів цієї строфи (див. стор. 171—а, б, в, г) у П. К. Ж. 1839 ми знаходимо такі:

а) Побачивши князька свого
б) Тутъ всякъ смѣявся, реготався,
в) Эней до всѣхъ ихъ доглядався.
г) Знайшовъ зъ Троянцѣвъ ось кого П. К. Ж. 1839 (тільки—Еней П. Троянцивъ П. К.) Ті-ж вірші, які ми бачимо в списку Б., з деякими відмінами відповідають останнім 4 віршам 110 строфи П. К. Ж. (1839) (це трапилось тому, що в списку Б. пропущено 2 строфи (108 і 109) і 4 останні вірші 107 і 6 перших 110, де наводяться ймення тих Троянців, з якими зустрівся Еней в пеклі, і оповідається про те, що піднялось в пеклі після цієї зустрічи).

*) Починаючи з 94 до 106 строфи пропущено в списку 1817 р.

що ажъ Еней ввесь затрудывсь. *а*)
Троянци тожъ всѣ стреконули, *б*)
куда хто запопавъ махнулы, *в*)
Еней за бабою пустывсь. *г*) *) NB

* * *

108. Ишлы [1]), що якъ бы [2]) не збрехаты [3]),
трохи не съ пару добрыхъ гонъ [4]), *д*)
якъ ось побачылы [5]) и хаты
и весь [6]) Плутоновъ [7]) царскій домъ [8]).
Сивилла пальцемъ [9]) указа
и такъ [10]) Енееви [11]) сказала:
„Отъ-тутъ и панъ Плутонъ живе!
и съ [12]) прозерпиною [13]) своею:
до вхъ то на поклонъ съ гиллею [14])
теперь я приведу [15]) тебе“.

* * *

109. И тилько [16]) що прїйшлы [17]) въ ворота [18])
и [19]) въ двиръ [20]) пустылыся [21]) чвалать,
якъ баба брыдка [22]), крыворота [23]):
„Хто йде?“ ихъ стала отклыкать [24]).
Мерзене чудо се стояло
и было [25]) пидъ [26]) дворомъ [27]) въ клепало,
якъ въ панскихъ [28]) водыться [29]) дворахъ,—
обмотана [30]) вся ланцюгамы [31]),
гадюкы [32]) вылыся [33]) клубкамы [34]),
на головѣ и на плечахъ.

* * *

110. И ся [35]) безъ всякаго [36]) обману
и щиро безъ обенякивъ [37])
робыла [38]) грѣшнымъ добру шану,

---

[1]) ишли П. К. Ж. [2]) и якъ бы К. Ж. 1842, якъ бы мнѣ П. [3]) збрехати П. К. [4]) гинъ К., гѣнь Ж. [5]) побачили К. Ж., забачили П. [6]) ввесь Ж. [7]) Плутонивъ П. К. [8]) димъ К., дѣмь Ж. [9]) палцемъ Ж. [10]) зрадѣвъ П. [11]) Энеевѣ Ж., Энееви К. [12]) изъ Ж. [13]) прозерпѣною Ж. [14]) гильею Ж. [15]) поведу П. К. Ж. 1842. [16]) тѣлко Ж. [17]) прійшли П. К., пришлы Ж. [18]) къ воротамъ П. К. Ж. 1842. [19]) у Ж.—и пропущен [20]) у двѣръ Ж., двирь П. [21]) пустилися П. К. Ж. [22]) бридка П. Ж. [23]) криворота П. К. Ж. [24]) кликать П. К. Ж. 1842. [25]) било П. К. [26]) пѣдъ Ж., близъ П. [27]) воротъ П. [28]) паньскихъ К. [29]) водится П. К. Ж. [30]) обмотанна Ж. [31]) ланцюгами П. К. Ж. [32]) гадюки П. К. Ж. [33]) вилися П. К. Ж. [34]) клубками П. К. Ж. [35]) вона П. К. 1842. [36]) всякого П. К. Ж. [37]) обенякѣвь Ж. [38]) робила П. К.

*) Цим 4 віршам в инших видан. і рукоп. відповідають такі: *а*) що ажъ Еней ввесь затрусивсь (1839), *б*) Троянци тоже всѣ здригнули, *в*) Куда хто запопавъ махнули, *г*) Еней за бабою пустывсь (Эней К. Ж., весь К., Троянцѣ Ж., такъ же К., дременулы Ж., 1839, и въ ростичъ кто куды К., махнули П. К.).

д) Долиной, полемъ и лѣскомъ П.

NB. Імення тих Троянців, яких зустрів Еней в пеклі, в рукоп. 1817 р. ближче за всіх до К.—тільки замість Свирида у К.—Пархома.

ремнями [1]) драла мовъ [2]) быкивъ [3]),
кусала, грызла [4]), бычовала [5]) (36),
крышила, шкварыла [6]), щыпала [7]).
топтала, дряпала, пекла,
порола, корчила, пыляла [8]),
вертѣла, рвала, шпиговала
и кровь [9]) изъ тѣла ихъ пыла [10]).

* * *

111. Еней [11]) бѣдняжка излякався,
увесь, якъ крейда, побѣлѣвъ,
и заразъ у ягы [12]) спытався [13]),
хто ѣй такъ мучыты [14]) звелѣвъ [15]).
Вона їому все разказала [16]),
такъ якъ сама здорова знала,
що въ пеклѣ есть судья Еакъ [17]),
хоть винъ [18]) на смерть неосуждае,
да мучыты [19]) повѣлевае,
и якъ звелыть [20]), и мучатъ [21]) такъ.

* * *

112. Ворота заразъ [22]) отчинылысь [23]),
не смѣвъ нихто ихъ задержать,
Еней [24]) съ [25]) Сивиллою пустылысь [26]),
що бъ прозерпинѣ честь отдать,
и пиднесты [27]) їй [28]) на болячку
ту суту золоту [29]) гильячку [30])
що сыльно [31]) такъ вона бажа.
Но къ ней [32]) Енея [33]) непустылы [34]),
прогналы [35]) и трохи не былы [36]),
бо хирѣла ся [37]) госпожа.

* * *

113. А далѣ вперлыся [38]) въ будынкы [39])
пидъ земного [40]) сього царя:
на нихъ ни гари, ни пылынкы, *а*)
було въ ихъ чисто, якъ зоря; *б*)

---

(35) Кожу здирали.

[1]) ремнями П. К. Ж. [2]) якь Ж. [3]) быкѣвь Ж. [4]) гризла П. К. [5]) бичовала П. К. [6]) кришила, била и П., шкварила К. [7]) щипала П. К. Ж. [8]) товкла П. [9]) кровъ П. К. [10]) пила П. К. Ж. [11]) Эней К. Ж. [12]) яги П. К. Ж. [13]) спитався Ж. [14]) мучити П. К., мучить Ж. [15]) велѣвъ П. К. 1842, звелѣвъ Ж. [16]) росказала П. К. Ж. [17]) Оякъ П. Эакъ К. 1842, Эахь Ж. 1839, [18]) вѣнь Ж. [19]) мучити П. К. Ж. [20]) звелить Ж., велить П. [21]) мучать П., мучятъ Ж. [22]) сами П. К. 1842. [23]) одчинились П. К., отчинились Ж. [24]) Эней К. Ж. [25]) зъ Ж. [26]) пустились П. К. Ж. [27]) пиднести П. К., пѣднести Ж. [28]) ѣй П. К. ий Ж. [29]) суто-золоту П. К. 1842. [30]) гиллячку П. К., гѣльячку Ж. [31]) сильно П. К., силно Ж. [32]) ѣй П. К., ий Ж., ній 1842. [33]) Энея К. Ж. [34]) пустили П. К., пустилы Ж. [35]) прогнали П. К. [36]) трохи и не били П. К. 1842. [37]) ихъ П. К. 1842. [38]) вперлися К. Ж., вперлись и П. [39]) будынки П. К., будинки Ж. [40]) подземного П. К., пѣдь земного Ж.

а) Було не видно ни пылынки,
б) А все въ нихъ свѣтло, якъ зоря П.
а) Ни гичь, ни гарыля пылынки,
б) Було въ нихъ чисто, якъ зоря Ж. 1839

а) Ни гичь, ни гариля пылынки,
б) Було все чисто, якъ зоря К. 1842
а) Ни гичъ, ни гариль пылынки,
б) Було все чисто, якъ зоря 1817.

цвяховани [1]) булы [2]) тамъ стѣны
и викна [3]) изъ [4]) морскои пѣны,
шумыха [5]), олово, свынецъ [6]),
блищалы [7]) тутъ и мѣдь [8]), и крыци [9]),
всѣ убраны булы [10]) свѣтлыци [11]),
поправдѣ [12]) панскїй бувъ дворецъ [13]).

* * *

114. Еней [14]) съ [15]) ягою розглядалы [16])
всѣ дыва [17]) тамъ, яки булы,
роты свои пороззявлялы [18])
и очи на лобы пьялы [19]),
промежъ [20]) собою все зглядалысь [21]),
всїому дывылысь [22]), усмѣхалысь [23]),
Еней [24]) то цмакавъ [25]), то свыставъ [26]). *а*) Так і 1839, 1817.
Отъ-тутъ то душы [27]) лыковалы [28]),
що въ свѣтѣ праведно [29]) жывалы [30]),
Еней [31]) и сихъ тутъ навѣщавъ.

* * *

115. Сидѣлы [32]) рукы [33]) поскладавшы [34]),
для ныхъ [35]) все празныки [36]) булы [37]),
люлькы [38]) курылы [39]) полягавшы [40]),
абo горѣлочку пылы [41]),
не тютюнкову и не пѣнну,
не третїопробну, перегину [42])
настоїовану [43]) на бодянъ [44]);
пылы частенько запѣкану, *б*)
и съ [45]) ганусомъ и до колгану [46]),
въ ней [47]) бувъ и перецъ [48]) и шафранъ [49]).

* * *

116. И ласощи [50]) все тилько [51]) ѣлы [52]),
сластїоны, коржыкы [53]), стовпци [54]),

---

[1]) цвяхованы П. К., цвяхованны Ж. [2]) були П. К. [3]) вѣкна К. Ж., крім того далі у всіх є ще *всѣ* [4]) зъ П. К. Ж., вси зъ 1839. [5]) шумиха Ж. [6]) свинець П. К. Ж. [7]) блищали П. К., блищалы Ж. [8]) мѣди тамъ и П. К. Ж. 1842. [9]) кричѣ Ж. [10]) були П. К. [11]) свѣтлици П. К., свѣтлицѣ Ж. [12]) и въ правду П. [13]) дворець П. К. [14]) Эней К. Ж. [15]) зъ П. К. Ж. [16]) розглядали П. К. [17]) дива П. К. Ж. [18]) пороззявляли П. К., порозявлялы Ж. [19]) пяли К., пьяли П. [20]) промижъ П. К. [21]) зглядались П. К. Ж. [22]) дивились П. К. Ж. [23]) осмѣхались П. К. Ж. [24]) Эней К. Ж. [25]) цмокавъ К. 1842. [26]) свиставъ К. Ж. [27]) души П. К. Ж. [28]) ликовали П. К., ликовалы Ж. [29]) що праведно въ міру П. К. 1842. [30]) живали П. К., живалы Ж. [31]) Эней К. Ж. [32]) сидѣли П. К. [33]) руки П. К. Ж. [34]) поскладавши П. К. Ж. [35]) нихъ П. К. Ж. [36]) праздники П. К. Ж. [37]) були П. К. [38]) люльки П. К. Ж. [39]) курили П. К. [40]) полягавши П. К. Ж. [41]) пили П. К., пилы Ж. [42]) перегинну К., перегѣнну П. Ж. [43]) настоянную П. К. Ж. [44]) бадянъ П. [45]) изъ П. К. Ж. [46]) калгану П. К. Ж. [47]) пй Ж. [48]) перець П. К. Ж. [49]) шапранъ П. К. Ж. [50]) ласощѣ Ж. [51]) тѣлко Ж. [52]) ѣли П. К. [53]) коржики П. К. Ж. [54]) стовпцѣ Ж.

а) Еней на радощахъ скакавъ П.
б) Пидъ челюстями запѣкану П.
б) Під челюстами запікану Ж. К. 1817, 1842.

вареныки [1]) пшеничны, бѣлы,
пухки съ кавьяромъ [2]) буханци [3]), *д*)
чоснукъ [4]), рогизъ [5]), паслинъ [6]), кыслыци [7]),
козельци [8]), теренъ, глидъ [9]) полѕныци [10]),
крутїи [11]) яйця съ [12]) сырывцемъ [13]),
и дуже смачную [14]) яешню [15]),
якусь нѣмецьку [16]), не тутешню;
а запывалы [17]) все пывцемъ [18]).

* * *

117. Велике [19]) тутъ було роздолья [20])
тому, хто праведно жыве [21]);
такъ якъ велике [22]) безголовья [23])
тому, хто грѣшну жызнь [24]) веде,
хто мавъ къ чому яку охоту, *а*)
тутъ тѣшився той тимъ до поту,— *б*)
тутъ частный (?) [25]) бувъ разгордїяшъ [26]):
лежы [27]), спы [28]), ѣшъ [29]), пый [30]), веселыся [31]),
крычы [32]), мовчы [33]), таньцуй [34]), крутыся [35]),
рубайсь [36]) тамъ и [37]) забудь [38]) палашъ

* * *

118. Не чванылысь [39]), ни вылычалысь [40]),
нихто не знавъ тутъ мудровать.
Крый Боже, що бъ та [41]) догадалысь [42])
братъ [43]) брата въ чимъ [44]) покепковать;
ни сердылыся [45]), ни гнѣвылысь [46]),
не лаялыся [47]) и не былысь [48]),
и вси жылы [49]) тутъ любезно [50]);
тутъ всякїй гласно [51]) женыхався [52]),
ревнывыхъ [53]) ябедъ не боявся,
було у нихъ все за одно. *в*)

---

[1]) варенички П. К. Ж. [2]) кавяромъ Ж., съ паперомъ 1817. [3]) буханцѣ Ж. [4]) часныкъ К., чосникъ П., частникъ Ж. [5]) рогѣзъ Ж. [6]) паслѣнъ П. К. Ж. [7]) кислици П. К., кислицѣ Ж. [8]) козелци К., козелцѣ Ж. [9]) медъ П., глѣдь Ж. [10]) полуныци П. К. 1839, 1817, полуницѣ Ж. [11]) крутыи П. К., крутые Ж. [12]) зъ П. К. [13]) сировцемъ П. К. Ж. [14]) вкусную К. Ж. 1842. [15]) яечню П. Ж. [16]) нѣмецку Ж. [17]) запивали П. К., запивалы Ж. [18]) пивцемъ П. К. Ж. [19]) великее П. Далі *тут* у П. пропущено. [20]) роздолье П. К. Ж. [21]) живе П. К. Ж. [22]) великее П. [23]) незгодье П., безголовье Ж. К. [24]) жизнь П. К. Ж. [25]) чистый П. К. Ж. 1842. [26]) розгардіяшъ П. К. Ж. [27]) лежи П. К. Ж. [28]) спи П. К. Ж. [29]) грай П., ѣжъ К. Ж.—у П. пропущено. [30]) пій К. Ж., грай да П. [31]) веселися П. К. Ж. [32]) мовчи П., кричи К. Ж. [33]) кричи П., мовчи К. Ж. [34]) танцуй П. Ж., спѣвай К. 1842. [35]) крутися П. К. Ж. [36]) рубайся Ж. [37]) такъ и П. К. 1842, такь Ж. [38]) дадутъ К., дадуть П. Ж. [39]) ни чванились П. К. Ж. [40]) величались П. К. Ж. [41]) не К. Ж. ни 1842 [42]) щобъ хоть заикались П., догадались К. Ж. [43]) братъ зъ П. К., брать съ Ж. [44]) въ чѣмь П. Ж. К. [45]) сердилися К. Ж., нисердились и не П. [46]) гнѣвились П. К. Ж. [47]) ни лаялися П. К., каялися (?) Ж. [48]) бились П. К., былись Ж. [49]) а всѣ жили П. К. 1842; а всѣ жилы Ж. [50]) любязно К. 1842, якъ браты П., люблязно Ж. [51]) властно П. [52]) женихався П. К. Ж. [53]) ревнивыхъ П. К.

д) Съ кавьяромъ пухлы буханци П. *а*) хто мавъ къ чому яку охоту, *б*) все даромъ бравъ, не тративъ поту П. *а*) хто мавъ къ чому яку охоту, *б*) тутъ утѣшався тимъ до поту К. 1842. *а*) тутъ тѣшився той тутъ до поту, *б*) хто мавъ къ чому яку охоту Ж. *в*) Не мали ни якой бѣды П. *в*) Було вобще всіо заодно Ж. *в*) Було въ обще все за одно К. 1839, 1817, 1842.

* * *

119. Ни холодно було, ни душно,
а саме якъ безъ сѣряка [1]).
И весело тамъ и не скушно [2]),
на велыкоднихъ [3]) якъ святкахъ;
колы [4]) кому що захотѣлось,
то тутъ мовъ [5]) зъ неба и вродылось [6]). 1839, 1817.
Отъ-такъ то [7]) добри [8]) тутъ [9]) жылы [10])!
Еней [11]) се зрѣвшы [12]) дывовався [13]),
и тутъ ягы [14]) своей спитався [15]),
зъ якихъ [16]) си [17]) праведни [18]) булы [19]).

* * *

120. „Не думай що бъ [20]) булы [21]) чыновни [22])“,
Сивилла сей дала отвѣтъ:
„або що грошей скрыни [23]) повны,
або въ якихъ товстый живитъ [24]);
не тѣ се, що въ цвѣтныхъ жупанахъ [25]),
въ кармазынахъ [26]) або въ сафянахъ [27]):
не тѣ [28]), що съ чоткамы [29]) въ рукахъ,
не рыцари [30]), не розбывакы [31]),
не тѣ се, що крычатъ [32]): „и паки“!
не тѣ, що въ золотыхъ шапкахъ“.

* * *

121. „Се бѣдни [33]), ныщи [34]), навѣжени [35]),
що дурнямы [36]) щислялы [37]) ихъ,
старци [38]), крыви [39]), слѣпорожденни [40]),
зъ якыхъ [41]) бувавъ лышъ людскій смѣхъ [42]);
се що съ порожнымы [43]) сумкамы [44])
жылы [45]) голодни [46]) пидъ тынамы [47]),
собакъ дражнылы [48]) по дворахъ;
се тѣ, що „Бигъ [49]) дасть“! получалы [50]),
се тѣ, якыхъ [51]) выпровожалы [52])
въ потылыцю [53]) и поплечахъ.

---

[1]) а саме такъ, якъ въ сирякахъ П. К. 1842. [2]) и весело и такъ не скучно П. К. 1842; скучно Ж. [3]) великоднихъ П., великодныхъ К. Ж. [4]) коли П. К. Ж. [5]) якъ К. 1842, у П. пропущено. [6]) изъ неба народилось П., вродилось К. Ж. [7]) тутъ П. [8]) добре П., добры К. Ж. [9]) всѣ П. [10]) жили П. К., жилы Ж. [11]) Эней К. Ж. [12]) зрѣвши П. К. Ж. [13]) дивовався П. К. Ж. [14]) яги П. К. Ж. [15]) спитався П. Ж. [16]) яки П. К. 1842 [17]) се П. К. 1842, сѣ Ж. [18]) праведны П. К. Ж. [19]) були П. К. [20]) що Ж. [21]) були П. К. [22]) чиновны П. К. Ж. [23]) скрини П. К., скринѣ Ж. [24]) живѣть Ж. [25]) луданахъ Ж. [26]) кармазинахъ П. К. [27]) сапьянахъ П. К. 1842, сапянахъ Ж. [28]) тѣмъ П. К. Ж. 1842. [29]) книгами П. К. 1842, чотками Ж. [30]) рыцарѣ Ж. [31]) розбишаки К. 1842, росбишаки П., розбѣшаки Ж. [32]) кричать П., кричатъ К., крычать Ж. [33]) бѣдны П. К. Ж. [34]) нищи П. К. Ж. [35]) навижены П. К., навѣжены Ж. [36]) дурнями П. К. Ж. [37]) счисляли П. К., щисляли Ж. считали 1839. [38]) старцѣ Ж. [39]) хромы П. К. 1842, крывы Ж. [40]) слѣпорожденны П. К. Ж. [41]) якихъ П. К. Ж. [42]) бувъ людскій глумъ и смѣхъ П. К. 1842, весь людскій бувь и смѣхь Ж. [43]) порожними П. К., порожными Ж. [44]) сумками П. К. Ж. [45]) жили П. К. жилы Ж. [46]) голодны П. К. Ж. [47]) пидъ тынами П. К., пѣдтинами Ж. [48]) дражнили П. К., дражнилы Ж. [49]) бѣгъ Ж. [50]) получили П. К. [51]) якихъ П. К. Ж. [52]) выпровожали П. К., випроважалы Ж. [53]) потылицю П. К., потилицю Ж.

* * *

122. „Се вдовы бѣдни [1]), безпомощни [2]),
якимъ притыну [3]) не було;
се [4]) дѣвы честни [5]), непорочни [6]),
которымъ [7]) пупа [8]) недуло. (пупа 1839), якимъ сподници не було (?) 1817.
Се [9]), що безъ родычывъ [10]) осталысь [11])
и [12]) сыротамы [13]) называлысь [14]),
а послѣ вбгалысь [15]) и въ окладъ;
се [16]), що проценту нелупылы [17]),
що людямъ помогать [18]) любылы [19]),
хто чимъ [20]) богатъ, то тимъ [21]) и радъ".

* * *

123. „Тутъ также старшына [22]) правдыва [23]),
бувають [24]) всяки [25]) и паны [26]),
но тылько [27]) трохы [28]) сіого дыва [29]),
не кваплятця [30]) на се воны;
бувають [31]) вѣйскови [32]) значкови [33]),
и сотныки [34]) и бунчукови (?) [35]),
яки правдыву [36]) жизнь велы [37]).
Тутъ люде всякаго [38]) повиту [39]),
по бѣлому есть скилько [40]) свиту [41]),
котори [42]) праведни [43]) булы [44])".

* * *

124. „Скажы [45]) жъ, моя голубка сыза [46]),
ище [47]) Еней [48]) ѣи [49]) спытавъ [50]);
„Чомъ [51]) батька я свого Анхыза [52])
и въ вичи [53]) доси [54]) невыдавъ [55]) *a*)
ни згрѣшнымы [56]), ни у Плутона?
Хиба іому нема закона [57]),
куды [58]) іого щобъ засадыть [59])"?

---

[1]) бѣдны П. К. Ж. [2]) безпомочны П. К., безпомощны Ж. [3]) пріюту П. 1842; приюту К., притину Ж. [4]) и П. [5]) честны П. К. [6]) непорочны П. К. Ж. [7]) якимъ К. 1842, [8]) горба П., спидници К. 1842. [9]) и П. тутъ Ж. [10]) родичивъ П. К. Ж. [11]) остались П. К. Ж. [12]) да П. [13]) сиротами П. К., сыротами Ж. [14]) назывались П. К. Ж. [15]) втерлись П., вбгались К., вьбгалысь Ж. [16]) и П. [17]) лупили П. К., лупилы Ж. [18]) помагать К. [19]) любили П. К. [20]) чѣмъ П. К. [21]) тѣмъ П. К. Ж. [22]) старшина П. К. Ж. [23]) правдива П. К. [24]) бувають Ж. П. [25]) всякіи П., всякіе К. 1842, (у всіх далі пропущено и) [26]) станы П. [27]) тилько П. К., тѣлко Ж. [28]) трохи П. К. Ж. [29]) дива П. К. [30]) кваплются П. К. 1842, кваплятся Ж. [31]) буваюць Ж. П. [32]) війсковы П. К., вѣйсковы Ж. [33]) значковы П. К. Ж. [34]) сотники П. К. Ж. [35]) бунчуковы П. К. Ж. 1842. [36]) правдиву П. К. Ж. [37]) вели П. К. [38]) всякого П. К. [39]) завѣту К. 1842, повѣту П. Ж. [40]) килько К., сколько Ж. [41]) свѣту П. К. Ж. [42]) которы П. К. Ж. [43]) праведно П. К., праведны Ж. [44]) жили П. К. 1842. [45]) скажи П. К. Ж. [46]) сиза П. К. Ж. [47]) еще Ж. [48]) Эней К. Ж. [49]) яги П. К. 1842, ии Ж. [50]) спитавъ К. Ж. [51]) що П. [52]) Анхиза П. К. Ж. [53]) и ввѣчь и Ж. [54]) досѣ П. Ж. [55]) видавъ П. К. Ж. [56]) згрѣшными Ж., зъ грѣшними П., съ грѣшвыми К. [57]) загона П. [58]) куда П. К. Ж. [59]) засадить П. К. Ж.

a) И доси въ вичи не выдавъ 1842.

„Винъ [1]) Божои“, казалы [2]) „крови [3])
и по Венериной [4]) любви [5]) *д*)
де [6]) охоче, тамъ и буде жыть [7])“.

* * *

125. Базикавшы [8]) взїйшлы [9]) на гору,
на землю сѣлы [10]) отдыхать,
бо [11]) попотѣли [12]) саме въ пору;
тутъ принялыся [13]) разглядать [14]),
Анхиза щобъ непрогуляты [15]),
обрыдло [16]) бо и такъ шукаты [17]): *а*)
Анхизъ же бувъ тогди [18]) въ нызу [19]), *б*)
и похожавшы [20]) по долынѣ [21])
объ мылынькїй [22]) своей [23]) дытынѣ [24]) *в*)
водывъ [25]) по мозгу [26]) коверзу. *г*)

так і 1839

* * *

126. Якъ глянувъ [27]) въ гору [28]) ненарокомъ,
ажъ [29]) тамъ свого сынка [30]) узрѣвъ,
побѣгъ старый непрямо [31]), бокомъ
и ввесь отъ радосты [32]) згорѣвъ.
Хватывсь [33]) съ [34]) сынкомъ [35]) поговорыты [36]),
о всѣхъ спытатысь [37]), роспытаты [38])
и повыдатысь [39]) хоть часокъ,
Енеечка [40]) свого обняты [41]),
побатькивски [42]) поцѣловаты [43]),
їого почуты [44]) голосокъ

* * *

127. „Здоровъ, сынашу [45]), мїй [46]) дытыно [47])“!
Анхизъ Енееви [48]) сказавъ:
„Чи се жъ тобѣ таки не стыдно,
що довго [49]) я тебе такъ [50]) ждавъ.

---

[1]) вѣнь Ж. [2]) сказала П. К. Ж. 1842. [3]) кровѣ Ж. [4]) Венериній К., Венеринѣй Ж. [5]) любовѣ Ж. [6]) где Ж. [7]) буде тамъ и жить П. К. Ж. 1842. [8]) балакавши П., базикавши К., базѣкавши Ж. [9]) зойшли П. К., зійшли Ж. 1842. [10]) сѣли П. К. [11]) и П. К. 1842. [12]) попотѣвши П. К. 1842, попотѣлы Ж. [13]) принялися П. К. Ж. [14]) розглядать П. К. Ж. [15]) прогуляти П. К. [16]) обридло К. Ж. [17]) шукати К. [18]) тогда Ж. [19]) въ низу К. Ж. [20]) похожавши П. К. Ж. [21]) долинѣ П. К. Ж. [22]) миленькій К., маленькѣй Ж. [23]) своий Ж. [24]) дитинѣ К. Ж. [25]) водивъ К. Ж. [26]) мизку К. 1839, 1842, мѣзку Ж. [27]) глядь П. К. 1842, [28]) у гору П., на гору К. 1842. [29]) и П. К. Ж. 1842. [30]) синька свого Ж. [31]) не просто К. [32]) радости П. К. Ж. [33]) хватавсь П. К. Ж. 1842. [34]) зъ П. К. Ж. [35]) синкомъ Ж. [36]) поговорити П. К. [37]) спытатись К., спитатись П., спитаты Ж. [38]) роспросити П. К. 1842, роспроситы Ж. [39]) повидатись П. К. Ж. [40]) Энеечка К. Ж. [41]) обняти П. К. [42]) по батьковскій П., по батькивскій К. 1842, побатковски Ж. [43]) поцѣловати П. К. [44]) почути П. К. [45]) синашу Ж. [46]) ма П. К. Ж. 1839, 1842. [47]) дитино П. К. Ж. [48]) Енеевѣ П., Энееви К., Энеевѣ Ж. [49]) долго Ж. [50]) тутъ П. К.

д) И выбира все по любови П.
а) И даромъ тутечка не хляти П.
б) Анхизъ тогди въ яру гулявъ П.
в) Любимои своей дытыны П.
г) Съ часу на часъ все дожидавъ П

Ходимъ [1]) лышень [2]) къ моей [3]) господѣ!
тамъ поговоримъ [4]) на свободѣ [5]),
за тебе [6]) будемъ мирковать [7])“..
Еней [8]) стоявъ такъ мовъ [9]) дубына [10]),
котылась [11]) зъ роту [12]) тилько [13]) слына [14]),
мертвця [15]) бо нѣльзя цѣловать *а*)

* * *

128. Анхизъ сю [16]) бачывшы [17]) причыну,
чого сыночокъ сумовавъ,
и самъ хотѣвъ обнять дытыну [18]), *б*)
да [19]) ба уже не въ ту попавъ,—
принявся [20]) заразъ [21]) научаты [22])
и тайносты [23]) іому казаты [24]),
якїи Енеѣвъ [25]) буде [26]) плидъ [27]),
якїи [28]) дѣти [29]) будутъ [30]) брави [31]),
на свѣтѣ зробятъ [32]) скилько [33]) славы,
якимъ [34]) винъ [35]) хлопцямъ буде дѣдъ.

* * *

129. Тогдѣ [36]) то въ пеклѣ вечерныци [37])
лучылысь [38]), бачившъ, якъ на те,
дѣвкы [39]) булы [40]) та [41]) молодыци [42]),
и тамъ робылы [43]) не пусте;
у [44]) ворона собѣ игралы [45]),
весѣльни [46]) пѣсенки [47]) спѣвалы [48]),
спѣвалы [49]) тутъ и веснянокъ [50]),
палылы [51]) клочья [52]), ворожылы [53]),
по спынѣ [54]) лещатамы [55]) былы [56]), *в*) так і 1839.
загадовалы [57]) загадокъ [58]) [*]).

---

[1]) ходѣмъ К. Ж. [2]) лишень П. К. Ж. [3]) моій П., моѣй Ж. [4]) поговорымъ Ж. [5]) о пригодѣ П. [6]) про тебе П. [7]) мѣрковать Ж. [8]) Энеій К. Ж. [9]) такъ якъ П., якъ мовъ Ж. [10]) дубина П. К. [11]) котилась П. К. Ж. [12]) зъ рота П. К. Ж. 1842, [13]) тѣлко Ж. [14]) пѣна П., слина К. Ж. [15]) мерцвя Ж. [16]) нема у Ж. [17]) бачивши П. К. побачившо Ж. [18]) дитину П. К. Ж. [19]) та П. К. Ж. 1842, [20]) принявсь П. К. [21]) іого щобъ П. К. 1842. [22]) научати П. К. [23]) тайности П. К. [24]) сказати П. К. 1842. [25]) Енеивъ П., Энеевъ К. Ж. [26]) бувъ и П. [27]) плѣдъ Ж. [28]) якіе К. [29]) дѣты П. Ж. [30]) будуть П. Ж. [31]) бравы П. Ж., жвавы К. 1842. [32]) зроблять П. Ж. [33]) скѣлко Ж. [34]) якимъ-то П. К. Ж. 1842. [35]) пропущено у П. К. Ж. [36]) тогди П. [37]) вечерници П. К., вечерницѣ Ж. [38]) лучились П. К. Ж. [39]) дѣвки Ж., були П. К. 1842. [40]) дѣвки П. К. 1842. [41]) да П. К., где Ж. [42]) молодици П. К., молодицѣ Ж. [43]) робили П. К. [44]) и П. [45]) играли П. К. Ж. [46]) весѣльны П., вѣсѣльныхъ К. 1842, весѣлныхъ Ж. [47]) пѣсеньки П., пѣсеніокъ К. Ж. 1842. [48]) спѣвали П. К. [49]) спѣвали П. К. [50]) веснянки П., колядокъ К 1817, 1842; [51]) палили К., палыли П., палилы Ж. [52]) клочье К., клоччя Ж. [53]) ворожили П. К., ворожилы Ж. [54]) спинѣ К. Ж. [55]) лещатами К. [56]) били К., были Ж. [57]) загадовали П. К. [58]) загадки П.

а) Не смѣвъ мерцьвя поцѣловать К. 1817, 1842.
а) И самъ не знавъ, що и начать П.
а) Мерцвя бо ниможно циловать 1839.
б) Хотѣвъ обнять свою дитину П.
в) У жмурки грали, въ ладки били П.

[*]) Після цієї строфи у П. і в виданню 1808 р. нема 4 строф, у К. Ж. 1839, 1817 р. вони є.

* * *

130. Тутъ заплѣтали джерегели [1]),
дробушечкы [2]) на головахъ,
скакали [3]) по полу ведери [4]),
въ тиснои [5]) бабы по лавкахъ;
и [6]) въ коминъ [7]) суженыхъ пыхалы [8]),
у всѣхъ хатынахъ [9]) пидслухалы [10]),
ходылы [11]) въ пивночь [12]) по пусткахъ [13]),
до свѣчкы [14]) ложечкы [15]) палылы [16]),
щетыну [17]) изъ свыней [18]) смалылы [19]),
або жмурылысь [20]) по куткахъ [21]).

* * *

131. Сюда [22]) прививъ Анхизъ [23]) Енея [24])
и межъ дивокъ [25]) сихъ посадывъ [26]),
мовъ [27]) неука и дуралея,
принять до гурту ихъ [28]) просывъ [29]),
и що бъ обомъ имъ услужылы [30]),
якъ знаютъ [31]), такъ поворожылы [32]):
чи буде [33]) въ Рыми [34]) сей [35]) сынокъ [36])? *а*) Чы будеть у Рыму сынокъ 1839.
чи винъ [37]) хочь [38]) трохи уродливый,
къ чому и якъ Еней [39]) щастливый,
що бъ всѣхъ спыталысь [40]) ворожокъ?

* * *

132. Дѣвчына [41]) тутъ [42]) була гострѣнька,
и сама що вже прехихе, *б*), *)

---

[1]) джерегелы Ж. [2]) дробушечки К. Ж. [3]) скакалы Ж. [4]) ведеры Ж. 1839. [5]) тѣснои К. Ж. [6]) а К. 1842. [7]) комень Ж. [8]) пытали К. 1842, питалы Ж. [9]) у вѣконь хатынѣхъ Ж., у хатнихъ виконъ К. 1842. [10]) пидслухали К., пѣдслухалы Ж. [11]) ходили К., ходилы Ж. [12]) въ пѣвнѣчь Ж., въ пивничь К. [13]) по пусткамъ К. 1842. [14]) свѣчки К. Ж. [15]) ложечки К. Ж. [16]) палили К. [17]) щитыну К., щетину Ж. [18]) свиньи К. Ж., свыни 1842. [19]) смалили К. [20]) жмурились К. Ж. [21]) по куткамъ К. 1842. [22]) сюды К. [23]) Анхизъ привѣвь Ж. [24]) Энея К. Ж. [25]) дѣвокъ К. Ж. [26]) посадивъ К. Ж. [27]) якъ К. 1842. [28]) ѣхъ Ж. [29]) просивъ К. Ж. [30]) услужили К., услужилы Ж. [31]) знають Ж. [32]) поворожили К., поворожилы Ж. [33]) будеть Ж. 1839. [34]) у Риму Ж. [35]) пропущено у Ж. [36]) синокъ Ж. [37]) вѣнь Ж. [38]) хоть К. Ж. [39]) Эней К. Ж. [40]) спитались Ж., спытались К. [41]) одна дѣвча К. Ж. 1842. [42]) пропущено у К. Ж. 1842.

а) Що стрѣнится зъ іого сынкомъ? К. 1817, 1842.

б) И сама уже пресуха Ж. *б*) И саме ухо при хехе К. (прехихе 1842). У додатку до українського словника в виданню К. 1809 р. цей вираз пояснено так: ухе (?) пре хихе—неупотр. означающее остроту и проворство.

*) У рр. 1839 р. перші чотири вірші цієї строфи мають такий вигляд, а в р. 1817 такий:

I. Одна дивчина була гостренька
И сама ухе прыхихе,
Швидка, гнучка, хвистка, порскенька,
Було зъ діавола лыхе.

II. Одна дѣвка была остренька
И саме ухо прихехе,
Швидка, гнучка, хватка перепелка,
Була изъ дьявола лихе.

швидка, гнуча [1]), хвистка [2]), простенька [3]),
було се [4]) съ [5]) дьявола [6]) лыхе [7]);
вона тутъ тилько [8]) и робыла [9]),
що всѣмъ гадала, ворожыла [10]),
могуща въ дѣлѣ тимъ [11]) була:
чи брехеньки яки сточыты [12]),
кому именья [13]) проложыты [14]),
то такъ якъ разъ и додала.

* * *

133. Привѣдця [15]) заразъ ся шептуха *a*)
и прымостылась [16]) къ старыку,
їому шептала [17]) пидля [18]) уха,
и завела зъ нымъ [19]) рѣчь таку:
„Ось я сынкови [20]) загадаю,
поворожу и попытаю,
їому, що буде [21]), раскажу [22]).
Я ворожбу такую знаю,
хоть що поправдѣ отгадаю!
и вже выколи [23]) незбрешу [24])“

* * *

134. И заразъ въ горщичокъ на клала [25])
вѣдїомскихъ [26]) разныхъ всякихъ [27]) травъ,
яки на Константына [28]) рвала, (Константына 1839, 1817).
и те гнѣздо, що ремезъ клавъ,
васылкы [29]), папароть [30]), шевлїю [31]),
Петривъ [32]) батигъ [33]) и конвалїю [34]),
любыстокъ [35]), просерень [36]), чебрецъ [37]),
и все се налыла [38]) водою,
погожою [39]), непочатою,
сказала [40]) скилькось [41]) тутъ [42]) словецъ [43]).

* * *

135. Горщокъ сей черепкомъ на крывшы [44]),
поставила [45]) їого на жаръ,

---

[1]) гнучка К. Ж. 1842. [2]) хвѣстка Ж. [3]) порскенька К. 1842. [4]) була Ж., було К. 1842. [5]) зъ К. Ж. [6]) дїявола К. Ж. [7]) лиха Ж., лихе К. [8]) тѣлко Ж. [9]) робила К. [10]) ворожила К. Ж. [11]) тѣмъ Ж. [12]) сточиты Ж., сточити К. [13]) имення К. [14]) приложиты Ж. 1839, приложити К. 1842. [15]) привидця К. 1842. [16]) примостилась К. Ж. [17]) шепнула К. 1842. [18]) бѣля Ж., пиля 1839, биля К. 1842. [19]) нимъ К. Ж. [20]) синковѣ Ж. [21]) будетъ К. [22]) роскажу К. Ж. [23]) николи К., николы Ж. [24]) сбрешу К. [25]) наклали П. [26]) вѣдїомскихъ Ж. [27]) всякихъ розныхъ П., всякихъ разныхъ Ж. [28]) на Йванивъ вечиръ П., Константина К. Ж. [29]) васильки П. К. Ж. [30]) папороть П. К. Ж. [31]) шевлѣю Ж. [32]) Петровь Ж. [33]) батѣгь Ж. [34]) конвалѣю Ж. [35]) любистокъ П. К. Ж. [36]) проскурень П. [37]) чебрець П. К. Ж. [38]) налили П., налила К. Ж. [39]) погожею П. К. Ж. [40]) сказавши П. К. Ж. [41]) скѣлькись Ж. [42]) и П. К. Ж. то 1839. [43]) словець П. К. Ж. [44]) накрили П., накрыла К. 1842, накрывши Ж. 1839. [45]) поставили П.

a) привѣдниця ся зь разъ шепнула Ж. *a*) прывыдця заразъ ся шептуха 1839, 1817, 1842.

и тутъ Енея [1]) прысадывшы [2]),
щобъ огонiокъ винъ [3]) раздувавъ [4]).
Якъ разыгрилось [5]), зашипѣло,
запарылось [6]), заклекотѣло,
ворочалося [7]) сверху [8]) въ низъ,
Еней [9]) нашъ насторощивъ [10]) уха,
мовъ чоловѣчiй голосъ слуха,
те чуе и [11]) старый Анхызъ [12]).

* * *

136. Якъ сталы [13]) роздувать пылнѣйше [14]),
горщокъ той дуже [15]) булькотавъ [16]),
почулы [17]) голосъ выразнѣйше [18]),
и винъ [19]) Енею [20]) такъ сказавъ [21]);
„Енею [22]) годѣ [23]) вже журытысь [24]),
отъ iого мае росплодытысь [25])
великый [26]) и завзятый [27]) ридъ [28])...
всѣмъ—свѣтомъ буде управляты [29]),
по всѣмъ усюдамъ [30]) воеваты [31]),
пидверне [32]) всѣхъ соби [33]) пидъ спидъ [34])“

* * *

137. „И Рымскiи [35]) поставытъ [36]) стѣны,
въ ихъ [37]) буде жыты [38]), якъ въ [39]) раю;
великы [40]) зробыть [41]) перемѣны
во всѣмъ окружнымъ [42]) тимъ [43]) краю.
Тамъ будуть [44]) жить да [45]) поживати [46]),
покиль [47]) небудутъ [48]) цѣловаты [49]) *a*)
ноги святои [50]) постола. *a*) (так і 1839 р.)
Но видсѣль [51]) часъ тобѣ [52]) збыраться [53]),
и съ [54]) паноцемъ [55]) твоимъ [56]) прощаться [57]),
щобъ голова тутъ нелягла“.

---

[1]) Энея К. Ж. [2]) присадили П., присадила К. 1842, присадивши Ж. 1839. [3]) вѣнь Ж. [4]) роздувавъ П. К. Ж. [5]) розгорѣлось П., розигрѣлось К., розигралось Ж. 1839. [6]) запарилось П. К. [7]) ворчалося К. [8]) и зъ верху К., зъ верху П., зь верьху Ж. [9]) Эней К. Ж. [10]) насторошивъ П. К. Ж. 1839, насторочывъ 1842. [11]) и чуе те П. [12]) Анхизъ П. К. Ж. [13]) стали П. К. [14]) пильнѣйше П. К., пѣлнѣйше Ж. [15]) дужче К. [16]) булкотавь Ж., клекотавъ П. К. 1842. [17]) почули П. К. [18]) вѣразнѣйше Ж. [19]) вѣнъ Ж. [20]) Энею К. Ж. [21]) казавь Ж. [22]) Энею К. Ж. [23]) годи П. К. [24]) журитись П. К. Ж. [25]) росплодитись П. К. Ж. [26]) великiй П. К. Ж. [27]) завзятный Ж., дуже сильный П. [28]) рѣдъ Ж. [29]) управляти П. К. [30]) по всѣхъ усюдахъ П. К. 1842. [31]) воевати П. К., воiовати Ж. [32]) пѣдверне Ж. [33]) собѣ П. К. Ж. [34]) на спѣдъ Ж. 1839. [35]) римскiи П. К., рымскiе Ж. [36]) поставыть П. Ж. [37]) нихъ П. К. Ж. [38]) жить П. К. Ж. [39]) у П. К. Ж. [40]) велики П. К. Ж. [41]) зробить П. Ж. [42]) окружнимъ П. К., окружнѣмь Ж. [43]) тѣмь Ж., тамъ П. К. [44]) будеть Ж., буде П. К. 1842. [45]) и Ж. [46]) поживаты Ж. [47]) покѣмь Ж. покимъ 1839, [48]) будуть П., будеть Ж. [49]) цѣловати П. К. [50]) якоись П., чиеись К. 1842. [51]) видсиль К., вѣдсѣль Ж. [52]) ты сейчасъ П. [53]) вбирайся П., вбираться К. 1842; вбѣратись Ж. [54]) изъ П. К. Ж. [55]) панотцемъ П. К. Ж. [56]) своимъ П. К. Ж. 1842. [57]) прощайся П., прощатись Ж.

a) У рук. 1817 р. цих двох віршів нема, для них залишено порожне місце.

* * *

138. Сіого Анхызу [1]) не бажалось,
щобъ по прощатыся [2]) съ [3]) сынкомъ [4]),
и въ голову їому не клалось
що бъ зъ [5]) нымъ [6]) такъ бачытысь [7]) мелькомъ [8]).
Да [9]) ба! вже ничимъ [10]) пособыти [11]),
Енея [12]) треба видпустыти [13])
изъ пекла вывести [14]) на свѣтъ.
Прощалыся [15]) и обнымалысь [16]),
слїозмы [17]) гиркыми [18]) облывалысь [19]),
Анхизъ крычавъ [20]), якъ въ мартѣ китъ [21]).

* * *

139. Еней [22]) съ [23]) Сивиллою старою
изъ пекла бѣглы [24]) напростецъ [25]),
Еней [26]) ворочавъ головою,
поки ажъ несховавсь отецъ [27]).
Прїйшовъ къ троянцямъ помаленьку,
и крывся [28]) нышкомъ потыхеньку, *а*)
де [29]) имъ велѣвъ себе [30]) пождать.
Троянци [31]) покотомъ лежалы [32]),
и на роздольи [33]) добре спалы [34]),—
Еней [35]) и самъ уклався спать.

Конецъ.

---

[1]) Анхизу П. К. Ж. [2]) попрощатися П. К. Ж. [3]) зъ П. К. Ж. [4]) синкомъ Ж. [5]) съ Ж. [6]) нимъ П. К. Ж. [7]) бачитись К. Ж., бачитьсь П. [8]) мельчкомъ (?) Ж. [9]) та Ж. [10]) нѣчимь Ж. [11]) пособити П. К., пособыты Ж. [12]) Энея К. Ж. [13]) видпустити П. К., отпустыты Ж. [14]) впвесты Ж. [15]) прощалися П. К. Ж. [16]) цѣловались П., обнимались К. Ж. [17]) слизьми П. К. [18]) гирькими П. К., гѣркими Ж. [19]) обливались П. К. Ж. [20]) кричавъ П. [21]) кѣтъ Ж. [22]) Эней К. Ж. [23]) зъ П. К. Ж. [24]) бѣгли П. К. [25]) напростець П. К. 1839, навпростець Ж. [26]) сынокъ К. П. 1842. Эней Ж. [27]) отець П. К. Ж. [28]) крався П. Ж. К. 1839, 1842. [29]) где Ж. себе [30]) велѣвъ П. [31]) Троянцѣ Ж. [32]) лежали П. К. [33]) разсвѣтѣ П., на дозвильѣ К. 1839, 1842, на досвѣтѣ Ж. [34]) спали П. К. [35]) Эней К. Ж.

а) У Ж. проминено в друку один рядок, що є в рукопису і скрізь: И крався нышкомъ потихеньку К. П.

ДЕ ЩО Є:

Стор.

1. Порівняння різних списків і друкованих видань „Енеїди“ І. П. Котляревського . . . . . 3—23
2. Порівняння „Енеїди“ І. П. Котляревського з иншими „Енеїдами“ й особливо з „Енеїдами“ Осипова й Котельницького, і висновки з цього що-до генези „Енеїди“ Котляревського . . . . . 24—80
3. Детальне порівняння „Енеїди“ Котляревського з иншими „Енеїдами“ і місце її серед них . . . . . 81—103

Додатки 1) 8 знімків, 2) Діялог Енеїв з Турном з пїітики Чернігівської колегії (1745 р.) (стор. 103—107), і 3) Текст з варіянтами І й ІІІ пісні „Енеїди“ Котляревського за рукописом 1794 р. (109—182).

НАЙВАЖЛИВІШІ ДРУКАРСЬКІ ПОМИЛКИ.

Стор.	Рядок	Надруковано	Треба
6	примітка 2, рядок третій	пісні 83	після 83.
10	примітка, рядок третій	після цього	пісня цього
55	перший згори	Ценул	Цекул
	п'ятий згори	Парид	Парис
	одинадцятий згори	бачимо	побачимо
	дванадцятий згори	узяв в Осипова	узяв як й Осипов
	примітка перша, рядок третій	її канти	не треба
56	24 рядок згори	в списку	в списку Ж.
57	другий згори	справжньому	справному
58	примітка 4. рядок п'ятий знизу	Унгенавютер	Ungenannter
61	дев'ятий знизу	Könnten	Könnten
64	23 знизу	Памили	Камили
66	примітка 2, рядок 3 знизу	Осипов	Основа
	там-таки рядок 4 знизу	нищій	нашій.